

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1 / 2017 • 14 €

&

Valvonta

Neuvottelu

Vastarinta

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

115. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Anu Lahtinen

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Johanna Ilmakunnas, Ville Kivimäki, Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

Hallitus: Janne Virkkunen (pj), Marja Jalava, Risto Jussila, Petri Karonen,

Sari Katajala-Peltomaa, Kaarina Palojarvi

Ulkoasu: Miia Huttu

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen, Tiedon puolesta

1

Artikkelit

📄 *Ritva Kylli*, Vettä ja leipää? – Vankilaruoka ja vallankäyttö 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa

3

📄 *Reetta Hänninen*, ”Sitten minulta loppui raha ja paperi” – Saima Grönstrand ja naiskirjailijan toimeentulon vaikeudet 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa

19

📄 *Marja Väänänen-Fomin* ja *Aini Pehkonen*, Vuoden 1936 alkoholistilain tulkintakehykset

33

📄 *Ago Raudsepp*, Käskikö Churchill pommittaa Suomea? – Diplomatian ja tiedustelun vaikutus Petsamon pommitukseen kesällä 1941

45

📄 *Pauli Heikkilä*, Euroopan Nuorisokampanja Suomessa 1952–1957

62

📄 *Juha-Matti Ritvanen*, ”Komissarov olisi kääntynyt haudassaan” – Neuvostoliitto, Iso-Britannia ja Suomen Operaatio Pax 1989–1990

74

Katsaus

📄 *Juhana Salojärvi*, Ihmisoikeuksien historian tutkimukseen liittyviä ongelmia

87

Historia ja fiktio

Elviira Pulli, Rakas Yleisradio

98

Katsaus

Raisa Maria Toivo, Reformaatiohistorian ajankohtaisia haasteita

101

Julkaisemisesta

Ilkka Hemmilä ja *Heikki Laurila*, Historian nurkkapöytä tuo menneisyyden podcasteihin

107

Historian ystävä

Janne Virkkunen, Historian Ystävien Liiton kuulumisia

109

Arvioita

Miia Ijäs, Varjoista valtaistuimelle – Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla (*Susanna Niiranen*)

110

Riikka Miettinen, Suicide in Seventeenth-Century Sweden – The Crime and Legal Praxis in the Lower Courts (*Mia Korpiola*)

112

Miikka Voutilainen, Poverty, inequality and the Finnish 1860s famine (*Antti Häkkinen*)

114

Marjaliisa Hentilä ja Seppo Hentilä, Saksalainen Suomi (*Vesa Vares*)

116

Niko Kannisto, Vaaleanpunainen tasavalta? – SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924 (*Pauli Kettunen*)

118

Martti Turtola, Mannerheim (*Pekka Visuri*)

120

Tuomas Tepora, Sodan henki – Kaunis ja ruma talvisota (*Martti Turtola*)

121

Hannah Arendt, Eichmann Jerusalemissa – Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä (*Anssi Halmesvirta*)

123

Marjo Laitala ja Vesa Puuronen, Yhteiskunnan tahra? – Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset (*Kirsi-Maria Hytönen*)

125

Charlotte Hyltén-Cavallius ja Fredrik Svanberg, Älskade museum – Svenska kulturhistoriska museer som kulturproducenter och samhällsbyggare (*Eva Ahl-Waris*)

126

Tiedemaailma

Heidi Kurvinen, Vuoden historiateos 2016 -palkinto Marjaliisa ja Seppo Hentilälle

128

Kansi: Valokuvaaja Constantin Grünberg ikuisti vuonna 1940 vangin lukemassa sellissään helsinkiläisessä vankilassa.

Kuva: Helsingin kaupungin museo, N64359.

Tiedon puolesta

Vuodenvaihte on ehtinyt tuoda monta huolestuttavaa uutista. Erityisesti uutiset USA:sta ovat herättäneet kysymyksiä, onko tieteellisellä tutkimuksella tai tiedolla enää mitään sijaa yhteiskunnassa. Uhrataanko tieto ja asiallinen keskustelu ”vaihtoehtoisten faktojen” tieltä? Pystyvätkö tiede ja tiedotusvälineet puolustamaan asemaansa vähättelyä ja hyökkäyksiä vastaan? Historiasta on helppo löytää esimerkkejä siitä, miten huonolle tolalle asiat voivat kääntyä, ja nopeasti.

Vaikka kotimaassa ongelmat ovat pienempiä, huolet ovat samansuuntaisia. Kun Suomen Akatemia julkisti viime vuoden loppupuolella *Tieteen tila* -raporttinsa, tilaisuuden puheenvuoroissa jouduttiin punnitsemaan uudenlaisia huolia. Olemme tottuneet siihen, että eri tieteenaloja voidaan arvostaa eri tavoilla, mutta mitä tehdä, jos yhteiskunnan ilmapiiri muuttuu vihamieliseksi mitä tahansa punnittua tietoa kohtaan? Paras apu olisi hyvä pohjasivistys, mutta uusien tulosten mukaan suomalaisten oppilaiden perhe-tausta vaikuttaa yhä näkyvämmiin oppimistuloksiin ja koulumenestykseen. Miten kapeasta ryhmästä tulevaisuuden osaajat tulevat, vai onko heitä, jos suunta on tämä?

Mitä on tehtävissä? Osittain tilanteeseen sopii toisen maailmansodan propagandajulisteiden kehoitus ”Keep calm and carry on”, pysykää rauhallisina ja jatkakaa. Tutkimuksella on yhä paikkansa. Viime vuonna ilmestynyt selvitys *Humanistisen tutkimuksen arvo* osoittaa, että humanistinen tutkimus nauttii laajaa arvostusta ja sen yhteiskunnalliseen merkitykseen luotetaan. Selvitys kehottaakin humanisteja ottamaan paikkansa keskustelijoina ja vaikuttajina.¹ Niin tiedemaailmassa, politiikassa kuin kulttuurimaailmassa onkin nähtävissä myös rivien järjestymistä ja yhteistyöavauksia. Jokainen voi omilla valin-

noillaan ja sanoillaan osoittaa, että haluaa ottaa lähtökohdaksi punnitun tiedon ja asiakeskustelun. Humanistisen tutkimuksen voimavara on, että se on usein myös yleistajuisesti esitettävissä ja että kotimaisilla kielillä on tärkeä asema tiedon julkistamisessa.

Historiallinen Aikakauskirja palvelee juuri tätä tarkoitusta, tieteellisen tiedon välittämistä kotimaiselle lukijakunnalle. Lehti ei voi kilpailla popularisoivien kuvalehtien kanssa värikkäillä kohukuvilla tai otsikoilla. *Historiallinen Aikakauskirja* on maan johtava historiantutkimuksen julkaisu ja se asettaa omat vaatimuksensa. Vaalimme kuitenkin suomenkielistä tieteellistä julkaisemista. Henkilökohtaisesti pidän todella arvokkaana ja tärkeänä asiana sitä, että lehteä lukevat sekä Suomen Historiallisen Seuran että Historian Ystävien Liiton jäsenet. Kun Historian Ystävä -tiedotuslehti viime vuonna päätti taipaleensa, avasimmekin *Historialliseen Aikakauskirjaan* oman osaston liittoa varten. Janne Virkkusen terveiset historian ystäville löytyvät sivulta 109.

Vuosi 2017 on Suomen itsenäisyyden juhla-vuosi, ja *Historiallisen Aikakauskirjan* kannen teemavärikin on valittu sen mukaan Suomen lipun siniseksi. Kansallisen historian merkityksiin paneudutaan tarkemmin loppuvuodesta, mutta tämänkertaisessakin numerossa artikkelien teemat tarkastelevat Suomen valtion ja suomalaisen yhteiskunnan rakentamista, sen puolustamista sekä niitä neuvottelu- ja tulkintakeinoja, joihin yksittäiset kansalaiset, ryhmät ja yhteiskunnalliset vaikuttajat turvautuivat.

Numeron kolme ensimmäistä artikkelia käsittelevät omista näkökulmistaan sitä, miten suomalaista kansakuntaa haluttiin rakentaa ja millaisia epäkohtia nopeasti muuttuva suomalainen yhteiskunta kohtasi 1800-luvun lopulta itsenäi-

syiden ensi vuosikymmenille. Yhteiskunnallisiin epäkohtiin haettiin ratkaisuja valvonnasta, kannustuksesta ja kurituksesta. Tämä näkyy hyvin Ritva Kyllin artikkelissa, joka tarkastelee muuttuvia käsityksiä vankilasta, erityisesti vankilaruosta. Kylli tutkii ruokaan liittyvää vallankäyttöä ja sitä, miten vesileipäraugaistuksesta siirryttiin ihanteisiin ravitsevasta ja parantavasta ruoasta. Kylli tarkastelee myös sitä, miten ihanteet käytännössä toteutuivat.

Retta Hänninen tarkastelee puolestaan vuosisadan vaihteen suomalaista yhteiskuntaa yksilön elämäntarinan kautta. Toimittaja ja kirjailija Saima Grönstrandin (1863–1932) kamppailu toimeentulosta tarjoaa esimerkin siitä, mitä henkilökohtaiset verkostot ja yhteiskunnallinen murros-aika merkitsivät yhden ihmisen elämässä. Grönstrand koetti etsiä paikkaansa elämäntaipaleella, joka antoi kosketuksen niin suomalaiseen kulttuurieliittiin kuin vankilalahylkiöidenkin maailmaan.

Marja Väänänen-Fominin ja Aini Pehkosen artikkeli keskittyy itsenäisen Suomen sosiaali-huollon historiaan erityisesti alkoholistihuoltoon. Artikkelin analysoi, miten moraali, köyhyys, huolenpito ja juridinen näkökulma näkyvät 1930-luvun alkoholistilainsäädännössä. Sosiologi Erving Goffmanin tulkintoja käyttäen Väänänen-Fomin ja Pehkonen tuovat esiin, miten hallinnolliset tavoitteet, huolto ja valvonta näkyivät uudessa alkoholistilaissa.

Kolme seuraavaa artikkelia tarjoavat näkökulmia tiedusteluun, diplomatiikkaan ja kansainvälisiin suhteisiin sekä Suomen valtion ja kansalaisten asemaan suurvaltapolitiikan varjossa. Ago Raudsepp käsittelee Ison-Britannian ja Neuvostoliiton diplomaattisia yhteyksiä ja tiedustelutietojen vaihtoa ennen Petsamon pommitusta heinäkuussa 1941. Yhteydenpitoa sävyttänyt ennakkoluulo ja risteävät tavoitteet haittasivat yhteis-

työtä, eikä sen alkutaival ollutkaan kovin menestyksenkäs.

Pauli Heikkilän artikkelissa näkökulma on sodanjälkeisessä Euroopassa ja siinä, miten varovaisesti ja epävirallisesti suomalaiset vaikuttajat pitivät 1950-luvulla yhteyttä varhaisiin Euroopan yhdentymishankkeisiin. Heikkilä keskittyy Euroopan Nuorisokampanjaan, jonka aktiivisena taustavaikuttajana toimi entinen ulkoministeri Hjalmar Procopé. Heikkilän analyysi kertoo, millaisia vaikeuksia ja poliittisia ristiriitoja yhteydenpito herätti.

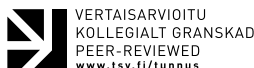
Juha-Matti Ritvanen tarkastelee kylmän sodan päätösvaihetta ja sitä, millaisten käänteiden kautta Suomi irtautui vuoden 1947 rauhansopimuksen sotilasmääräyksistä ja totesi YYA-sopimuksen maininnan Saksasta vanhentuneeksi. Ritvasen artikkeli valaisee, millaiset asiat nopeuttivat ratkaisun tekoa ja miten tapahtumia valmistettiin kulisissa. Suomen ratkaisujen lisäksi huomio kiinnittyy Neuvostoliiton ja Britannian reaktioihin.

Numeron lyhyemmissä artikkeleissa paneudutaan muun muassa kipeän ajankohtaiseen kysymykseen ihmisoikeuksien historiasta ja sen tutkimuksen ongelmista, keskiajan tutkimuksen ja fiktion suhteeseen sekä reformaation – tai reformaatioiden – historiaan. Julkaisemisesta-osiossa esittäytyy Suomen ensimmäinen historia-alan podcast *Historian nurkkapöytä*. Kirja-arvioista löytyy uutta tietoa niin historian tietokirjoista kuin uusista väitöksistäkin, niin menneisyyden suurnaisista ja -miehistä kuin katovuosien uhreista ja koulukotilasten kohtalosta.

Lukuiloa!

ANU LAHTINEN
ANU.Z.LAHTINEN@HELSINKI.FI
ANULAH@UTU.FI

1. Tuomas Heikkilä & Ilkka Niiniluoto, *Humanistisen tutkimuksen arvo. Kuusi murrettavaa myyttiä ja neljä uutta avainta*. Opuscula Instituti Romani Finlandiae V. Institutum Romanum Finlandiae 2016, <http://irfrome.org/humanistisen-tutkimuksen-arvo/> (10.3.2017).

Ritva Kylli

Vettä ja leipää?

VANKILARUOKA JA VALLANKÄYTTÖ
1800-LUVUN LOPUSSA JA 1900-LUVUN
ALUSSA

Ritva Kylli tutkii artikkelissaan vankilaruoan historiaa ja ruokaan liittyvää vallankäyttöä Oulun lääninvankilassa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun kolmella ensimmäisellä vuosikymmenellä. Ruoka oli vankiloissa rankaisemisen väline, mutta vuosisadan vaihteessa vankiloissa ryhdyttiin kiinnittämään huomiota myös vankien terveydentilaan sekä ottamaan huomioon ravitsemustieteen uusimpia tutkimustuloksia. Suomalaisia heräteltiin 1800-luvun lopulta alkaen pitämään huolta omasta kehostaan, ja kansallisvaltion rakentamisen myötä myös vangeista pyrittiin muokkaamaan modernin yhteiskunnan tarpeisiin sopivia kansalaisia. Artikkelissa kirjoittaja tarkastelee vankilaa ympäristönä, jonka oli mahdollista tuottaa asukkaalleen sekä hyvin- että pahoinvointia.

FT Ritva Kylli työskentelee yliopistonlehtorina Oulun yliopiston historiatieteissä.
Sähköposti: ritva.kylli@oulu.fi.

Laitosruokailu ja sen taso puhuttavat ihmisiä aika ajoin. Eri laitosten ruokia verrataan toisiinsa ja ruoka-annosten kustannuksia ja terveellisyttä pohditaan. Asiaa pidetään tärkeänä senkin takia, että laitosruoan tason katsotaan heijastavan laajemmin yhteiskunnan arvoja ja sivistisyhteiskunnan tasoa. Kuinka hyvää ravintoa ollaan valmiita tarjoamaan niille ihmisille, jotka eivät ole syystä tai toisesta työelämässä mukana? Meneekö tehokkuuden tavoittelu ravitsevien aterioiden ja yhteisöllisten ruokahetkien edelle?¹

1800-luvulla rikolliset lähetettiin Suomessa usein vankilaan vedelle ja leivälle. *Oulun Wiikko-Sanomissa* mainittiin vuonna 1865, että kämnerinoikeudessa oli tuomittu yksi miehenpuoli joko sakkorangaistukseen tai kahdeksaksi päiväksi vankeuteen vedelle ja leivälle ”kiroomisesta kadulla ja haukkumisesta poliisimiestä kohtaan”.² Suomalainen rikosoikeus oli samaan aikaan uudistusten tilassa. Vankiloiden tilaa oli ryhdytty pohtimaan 1860-luvun alkupuolella kokoontuneilla valtiopäivillä. Vuonna 1866 annettiin asetus vapausrangaistusten toimeenpanemisesta.³ Tähänkin asetukseen kirjattiin mahdollisuus vesi-

1. Ks. esim. Sari Vähäsarja & Raila Paavola, Professori: Laitosruuan heikkous kertoo yhteiskunnan arvoista. *Yle Uutiset* 3.2.2014, <http://yle.fi/uutiset/3-7065909> (2.2.2017).
2. Oikeuden asioita 1:stä 23 p. toukok. *Oulun Wiikko-Sanomia* 27.5.1865.
3. Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus vapausrangaistuksen toimeenpanemisesta. Annettu Helsingissä, 26.11.1866 § 31–37. *Suomalainen Wirallinen lehti* 12.4.1867.

Kuva 1. Arkkitehti L. I. Lindqvistin vuonna 1882 suunnittelema Oulun lääninvankila 1890-luvulla.
Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat, HK19070603:9.

leipärangaistukseen, mutta vuonna 1894 voimaan tullut rikoslaki nosti vapausrangaistuksen sakan ohelle keskeiseksi rikosoikeudelliseksi seuraamukseksi. Vesileipävankeudesta luovuttiin vuonna 1895, ja siitä tuli lähinnä kurittomille vangeille vankilassa määrätty lisärangaistus.⁴

Laitosruokailun historia on ollut tutkimuksessa laiminlyöty aihe, vaikka ruokahistorian tutkiminen on saavuttanut viime vuosina runsaasti suosiota.⁵ Ruoan tutkiminen tarjoaa kiinnostavia näkökulmia vallankäytön historiaan. Historiantutkimuksen avulla on mahdollista pohtia paitsi sitä, mitä ihmiset ovat eri aikoina syöneet, myös sitä, mitä vallankäyttäjät olisivat halunneet heidän syövän. Vankilaruoan historia liittyy olennaisesti leivän historiaan, ja leivän historian kautta on tutkittu myös ruoan ja vallankäytön välistä suhdetta. Leivän puute on aiheuttanut vuosien kuluessa lukuisia kapinoita ja vallan-

kumouksia.⁶ Suomessakin huomattiin 1860-luvun nälkävuosien aikana, että vankiloissa syötiin viljasta valmistettua leipää samalla, kun vapaat suomalaiset turvautuivat hätäravintoon. Hätäleipään siirryttiin tämän jälkeen vankiloissakin.⁷

Tämä artikkeli keskittyy veden ja leivän sekä muunlaisen vankilaruoan historiaan suomalaisissa vankiloissa. Erityisesti tarkastelun kohteena on pohjoissuomalaisille vangeille tarkoitettu Oulun lääninvankila, jonka historia yltää 1600-luvun alkupuolelle. Uusien vankeinhoitoideoiden vallatessa alaa Ouluun rakennettiin kuitenkin uusi, vuonna 1885 käyttöön otettu vankilarakennus, johon sijoitettiin sekä naisia että miehiä.⁸ Lääninvankila toimi jokaisessa läänin pääkaupungissa. Niissä säilytettiin rikoksesta tai irtolaisuudesta tuomittuja vankeusvankeja sekä korkeintaan yhdeksi vuodeksi työhön tuomittuja henkilöitä. Lääninvankiloiden keskeisiin toimijoi-

4. Raija Kallinen, *Kasvatusta ja keskitystä. Vankeinhoitolaitos autonomian ajan jälkipuoliskolla*. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto 1982, 16; Jussi Nuorteva, *Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa 2, Suomen vankeinhoidon matrikkeli 1881–1988*. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto 1989, 11–13.

5. Peter Scholliers & Kyri W. Claflin (toim.) *Writing Food History. A Global Perspective*. Berg 2012.

6. Aaron Bobrow-Strain, *White Bread. A Social History of the Store-bought Loaf*. Beacon Press 2012, 4–6.

7. Kallinen 1982, 71.

8. Ari Karvonen, *Oulun lääninvankilan historiikki*. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto 1985, 3–15.

hin kuuluivat johtajan ja johtokunnan ohella saarnaaja ja lääkäri.⁹

Vankiloiden arkistoissa on säilynyt vankien ruokahuollosta varsin yksityiskohtaisia tietoja, eli vankiloiden ruokahistorian tutkimiselle on otolliset lähtökohdat. Kokonaiskuvan rakentamiseksi olen perehtynyt myös aikakauden ravitsemustieteellisiin julkaisuihin, lainsäädäntöön sekä lehtikirjoituksiin. Lähteille on asetettava erityisiä lähdekriittisiä vaatimuksia muun muassa sen takia, että laitoksiin ja laitosuokailuun liittyvä kirjoittelu on usein ollut hyvin tunnepitoista.¹⁰ Toisaalta vanginvartijoiden äänenkannattajaksi vuonna 1899 perustettu *Vankeinhoitolehti* pyrki siihen, että vartijat kokisivat tekevänsä yhteiskunnallisesti merkittävää työtä ja oppisivat istuttamaan vankeihin hyviä tapoja.¹¹

Tutkin vankilaruoan historiaa ja siihen liittyvää vallankäyttöä 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä. Vaikka ruoka oli vankiloissa keskeinen rankaisemisen väline, tarkasteltavana ajanjaksona ryhdyttiin kiinnittämään huomiota myös vankien terveydentilaan ja ravitsemukseen. Hygieenisyyttä korostanut diskurssi valtasi alaa, ja ajatusten edistyneisyyttä korosti aikalaisten näkökulmasta se, että suomalaisten vankiloiden tiedettiin olleen aiemmin ”turmeluksen ja saastan pesiä”.¹² Tutkin vankiloita ympäristönä, joiden oli mahdollista tuottaa vankilassa eläville ihmisille joko hyvin- tai pahoinvointia. Oliko Oulun lääninvankila ympäristönä tervehdyttävä vai sairastuttava?

1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku muodostavat ruokahistoriassa merkittävän taitekohdan, koska silloin eurooppalaisille markkinoille virtasi syötäviä uutuustuotteita, jotka alkoivat vähitellen

menettää ylellisyytasemaansa ja tulla yhä useampien aikalaisten ulottuville.¹³ Samaan aikaan nähtiin kansallisvaltioiden nousu, ja ravitsemustiede teki läpimurtonsa yhdessä modernien laboratoriotieteiden kanssa.¹⁴ Norbert Elias on korostanut tutkimensa käytösoppaiden sekä muun lähdeaineiston perusteella, miten ihmisten ruokatavat sekä erilaiset ruumiintoiminnot oli otettu siviilisaatioprosessin yhteydessä aiempaa tarkemman kontrolloimisen kohteeksi.¹⁵ Kontrolli kiihtyi 1900-luvulle tultaessa, ja valtiot ryhtyivät määrittelemään tässä tilanteessa uudella tavalla myös kansalaistensa ruokavaliota. Myös laitosuokailussa oli mahdollista ottaa huomioon ravitsemustieteen uusimpia tutkimustuloksia.

Ruoka rangaistuksena ja säätelyn kohteena

Rikoksista rankaisemisen muodot olivat Euroopassa murroksen tilassa 1700-luvun lopulta lähtien. Aiemmat kidutusrangaistukset korvautuivat yhä useammin vankeusrangaistuksilla.¹⁶ Myös Suomessa rangaistuskäytännöt olivat ennen 1800-luvun jälkipuoliskoa vakiintumattomat ja ruumiiseen kohdistuvat kuritus- ja häpeärangaistukset yleisessä käytössä.¹⁷ Kun rikoslakia ryhdyttiin 1860-luvulta lähtien uudistamaan, oli tiedossa, että vapausrangaistukseen siirtymisen myötä vankien määrä tulisi kasvamaan merkittävästi. Vankilatilaja ja vartijoita oli saatava lisää. Uudentyyppisiin vaatimuksiin vastaavia vankiloita ryhdyttiin rakentamaan eri puolille Suomea. Rakennuksia suunniteltaessa otettiin huomioon myös se tavoite, että vapausrangaistusta kärsivien vankien oli vankiloissa pohdittava rikostaan. Heidät oli siis tarvittaessa pystyttävä sulkemaan täydelliseen yksinäisyyteen.¹⁸

9. Nuorteva 1989, 12–13, 251.

10. Vrt. Heini Hakosalo, Tubipommi ja rautlasi. Emotionaalisia esineitä 1900-luvun alkupuolen suomalaisissa tuberkuloosiparantoloissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114 (2016), 165–169.

11. Lukijoille. *Vankeinhoitolehti. Suomen vanginvartijain äänenkannattaja*. Näytenumero, lokakuu 1899.

12. E. K-ja, Vankeinhoito. Teoksessa *Tietosanakirja X. Tietosanakirja-osa*keyhtiö 1919, 633–635.

13. Yves Péhaut, The Invasion of Foreign Foods. Teoksessa J. Flandrin & M. Montanari (toim.) *Food. A Culinary History from Antiquity to the Present*. Columbia University Press 1999, 464–467.

14. Harmke Kamminga & Andrew Cunningham (toim.) *The Science and Culture of Nutrition, 1840–1940*. Rodopi 1995.

15. Norbert Elias, *The civilizing process*. Blackwell 2000.

16. Michel Foucault, *Tarkkailla ja rangaista*. Otava 2014 [1975], 14.

17. Pia Letto-Vanamo & Heikki Ylikangas, Hajapiirteitä laillisen vapaudenriiston ja sen toimeenpanon kehityksestä esiteollisena aikana. Teoksessa Elina Suominen (toim.) *Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa 1, Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen*. Valtion painatuskeskus 1981, 37–84.

18. Kallinen 1982, 2–6.

Vapausrangaistushanteista huolimatta van-
kien ruokavaliota oli mahdollista rajoittaa vielä
1900-luvulle tultaessa. Monet vangit joutuivat
vankilassa ollessaan edelleen kurinpidollisista
syistä yksitoikkoiselle vesileipäruokavaliolle,¹⁹
minkä lisäksi vedelle ja leivälle tuomitut vangit
oli, jos mahdollista, pidettävä yksinäisissä huoneissa.
Vesileipärangaistukseen olikin mahdollista
yhdistää salpaaminen pimeään huoneeseen.²⁰
Myös Suomen ulkopuolella vangit eristettiin
monissa vankiloissa syömään yksin, mikä
lisäsi heidän kärsimäänsä rangaistusta. Ruokaan
ja ruokailemiseen liittyvien kuvausten perusteella
täysipainoiseen elämään kuului 1800-luvulla
muiden ihmisten seura, mitä hyväkään ateria ei
yksin syötynä pystynyt korvaamaan.²¹

Vuonna 1893 voimaan astuneessa *Ruokajärjestyksessä Suomen lääninvankiloille* määrättiin tarkoin sekä päivittäiset ruoka-annokset että viikoittainen ruokalista. Leipä oli 1800-luvulla ruokavali-
on keskeisin kulmakivi, ja sitä syötiin myös lääninvankiloissa. Tuoretta leipää ei vankilassa tarjottu, mutta kuiva rukiinen leipä oli Oulun lääninvankilassa yleistä syötävää. Ruokajärjestyksen perusteella pehmeää leipää annettiin sellaisille vangeille, jotka eivät pystyneet kovaa leipää nauttimaan, mutta senkin oli oltava vähintään kolmen päivän ikäistä. Miespuoliset vangit söivät Oulun lääninvankilassa rukiista ja ohrasta leivottua leipää yhteensä puoli kiloa päivässä; naisvankien annos oli 30 grammaa vähäisempi. Ohrajauhoja käytettiin myös ”kaljaksi ja soppaan”. Leivän ohella tärkeimpiä ruoka-aineita olivat peruna, silakat, herneet sekä naudanliha. Mausteena oli lupa käyttää suolaa, maustepippuria ja inkivääriä. Perunat kasvatettiin osaksi omassa pellossa, ja ne oli tarpeen vaatiessa lupa vaihtaa nauriisiin. Samaten silakat oli mahdol-

lista vaihtaa ”muihin helppohintaisiin suolakaloihin”.²²

Jokapäiväiseen ruokavali-
oon kuului vuoden 1893 ruokajärjestyksen mukaan rasvattomasta maidosta tehtyä juustoa, ihraa, suolaa, silakoita ja jauhoja. Päivällinen sisälsi maanantaisin sianlihaa, perunoita, ohraryyniä sekä lanttuja taikka nauriita. Tiistaisin ja perjantaisin vankiloiden päivällispöytiin katettiin vain sianlihaa ja herneitä, kun taas sunnuntaisin ja torstaisin tarjoiltiin monipuolisempi päivällinen, johon kuului naudanlihaa, perunoita, ohrasuurimoita ja lanttua tai naurista. Lisäksi ruokajärjestykseen sisältyi siirappia ”kylmäkastimeksi”. Oulun lääninvankilassa siirappia tarjoiltiin vangeille keskiviikkoina ja lauantaisin ohra- tai kaurapuuron kyytipojaksi. Puuroon oli lupa panna myös voita mainittuina päivinä.²³

Ruokataloutta suunniteltaessa oli otettava huomioon myös se, että kaikki vangit eivät olleet samanlaisia. Vuonna 1886 annetulla asetuksella määrättiin, että vankilalääkäriin oli paitsi tarkastettava jokaisen vastatulle vangi-
n terveydentila myös pidettävä silmällä vankiloiden ruokatarjontaa terveydenhoidollisessa mielessä sekä määrättävä erityistä ruokaa sellaisille vangeille, joille normaali vankiruoka oli vahingollista.²⁴ Vankiloiden suojissa eli myös alaikäisiä, eikä täysikasvu-
isille suunniteltua ruokajärj-
estystä voinut soveltaa pieniin lapsiin.²⁵ Suurin osa Oulun lääninvankilan vangeista oli nuoria miehiä; esimerkiksi vuonna 1920 kaikkein suurin ikäryhmä olivat 15–20-vuotiaat miehet. Vuonna 1930 mainittiin, että lapsia oli ollut vankilassa vuoden aikana yhteensä 15, joista vankilassa syntyneitä neljä. Suurin osa lapsista oli tullut vankilaan äitinsä mukana. Naisia oli tässä vaiheessa suomalaisissa vankiloissa 10 ja miehiä 90 prosenttia.²⁶

19. Komiteanmietintö 1877:2, 2.

20. Vrt. 1930-luvulla Oulun lääninvankilassa otettiin käyttöön vapaaehtoinen vesileipärangaistus, jonka avulla tuomion pystyi suorittamaan tavanomaista nopeammin. Karvonen 1985, 45.

21. Martin Bruegel, Introduction. Locating foodways in the Nineteenth Century. Teoksessa Martin Bruegel (toim.) *A Cultural History of Food in the Age of Empire*. Berg 2012, 4–5.

22. Kansallisarkisto (KA), Oulun lääninvankilan arkisto (OLA) 866, Ruoka-annosluettelo 1892–1896; KA, OLA Eb:1, Ruokajärjestys Suomen lääninvankiloille, jonka Keisarillinen Senaatti on vahvistanut voimassa olemaan 1.1.1893; KA, OLA Ca:7, Johtokunnan ptk. 8.1.1897 § 5.

23. KA, OLA Eb:1, Ruokajärjestys Suomen lääninvankiloille 1893; KA, OLA G12:1, Ruoka-annospäiväkirjoja 1890–1896; KA, OLA 866, Ruoka-annosluettelo 1892–1896.

24. Virpi v. Gruenewaldt, *Terveydenhuolto vankeinhoidossa*. Oikeusministeriö 1983, 6–17.

25. Carl Tigerstedt & Katri Laine, *Ruokatalous I. Ravinto-oppi*. WSOY 1927, 303–305.

26. KA, OLA Dd:25–34, Vuosikertomukset 1920–1930; Komiteanmietintö 1935:1, 4.

Ruoan merkitys on perustavanlaatuinen sekä ihmisen biologisissa että kulttuurisissa prosesseissa,²⁷ ja ruokaan liittyvä säätely on ollut historian kuluessa runsaasti käytetty rankaisemisen väline. Vankien kokema ruoan puutetta tarkasteltaessa on muistettava, että nälkä oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä tuttu ilmiö myös vankiloiden ulkopuolella. Pohjois-Suomesta uutisoitiin nälkäkuolemia vielä keväällä 1903 erityisen pahan katovuoden jälkeen.²⁸ Samaan aikaan Oulun lääninvankilan päivittäiseen ruokajärjestykseen kuului muun muassa juustoa ja silakoita, ja päivälliseksi saatiin vähimmilläänkin läskiä ja herneitä.²⁹

Vankilat pyrkivät jalostamaan rikollisaineksen yhteiskuntakelpoisiksi kansalaisiksi, mikä oli suomalaisissa lääninvankiloissa usein helpommin sanottu kuin tehty. Yhtenä syynä tähän oli vankijoukon moninaisuus; esimerkiksi irtolaisten oli mahdollista käyttää vankilaa hetkellisenä pysähtymispaikkana.³⁰ Samaan aikaan Englannissa vankilat olivat asukkailleen monessa suhteessa ankaria paikkoja, mutta monet vangit olivat siitä huolimatta halukkaita vaihtamaan vapautensa kotioloja parempaan ravitsemukseen ja majoitukseen.³¹ Englannissa oli tosin pyritty noudattamaan vuonna 1834 voimaan tulleen köyhäinhuoltolain myötä *less eligibility* -periaatetta, jonka mukaan köyhäintalojen ja muiden laitosten olosuhteet eivät saaneet ylittää työväestön köyhimmän luokan elinoloja.³²

Työväestön lautaselta löytyi vielä 1900-luvun alussakin lähinnä leipää, perunaa, läskiä ja suolasilakkaa – nautittiinpa ateria sitten laitoksessa tai kotioloissa. Marjojen ja vihannesten käyttäminen oli suomalaisissa köyhäintaloissa, samoin

kuin suomalaisen kansan keskuudessa muutenkin, vähäistä ennen 1910-lukua, mistä lähtien hoidokkien ravitsemustilannetta pyrittiin parantamaan kasvitarihantuotteiden avulla.³³ Myös lääninvankiloiden ruokajärjestelmää muutettiin 1910-luvun alkupuolella. Keisarillisen Senaatin marraskuussa 1912 antama ruokajärjestys toi vankiloihin uudenlaisia ruokalajeja, mistä syystä eri vankiloissa työskentelevät keittäjät koottiin joulukuussa 1912 Helsinkiin kokonaiseksi viikoksi harjoittelemaan uusien ruokalajien valmistamista. Kokoontumisen jälkeen laadittiin keittäjien tueksi myös *Keitto-opas*.³⁴

Muutos näkyi vankiloiden taloustarpeiden hankintahuutokaupoissa heti vuoden 1912 lopussa, mikä herätti huolta *Vankeinhoitolehdessä*: Ruokajärjestelmän uudistus oli tarkoitus ottaa käyttöön heti vuoden 1913 alusta, mitä pidettiin vankien kannalta vääränlaisena kannustimena. Yleisempään ruokavalioon siirtyminen ei vanginvartijoiden näkökulmasta kannustanut vankeja pyrkimään kohti vapautta vaan ennemminkin omaksumaan vankiloista vakinaisen kodin itselleen. *Vankeinhoitolehdessä* kannustettiin asioista päättäviä tahoja keskittymään ruoan parantamisen sijaan vankien työhalujen ja -taitojen kehittämiseen.³⁵ Oulun lääninvankilassa vankien työpanosta käytettiin puusepän töihin, taloustöihin, kutomiseen ja kehräämiseen.³⁶

Ruokajärjestys uudistettiin vanginvartijoiden vastustuksesta huolimatta. Myös Oulun lääninvankilan asiakirjoista ilmenee, miten ruokien valikoima monipuolistui 1910-luvun kuluessa.³⁷ *Suomen vankiloissa valmistettavien ruokalajien keitto-oppaasta* löytyy ohjeistus muun muassa sairaille vangeille tarjottavaan sagosoppaan, joka

27. Janet Chrzan, Nutritional anthropology. Teoksessa Ken Albala (toim.) *Routledge International Handbook of Food Studies*. Routledge 2013, 49.

28. Hungersnöd. *Hufvudstadsbladet* 5.2.1903.

29. KA, OLA G12:1, Ruoka-annostaulukot.

30. Riitta Suhonen, Rikollisia naisia vai pahatapaisia tyttölapsia? Kuopion lääninvankilan naisvangit ja heidän rikoksensa vuosina 1890–1910. Teoksessa Sari Forsström (toim.) *Laittomuuden laitatiellä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Helsingin yliopisto 1996, 212–213.

31. Michelle Higgs, *Prison life in Victorian England*. Tempus Publishing 2007.

32. Johanna Annola, *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*. SKS 2011, 194–198.

33. Annola 2011, 194.

34. *Suomen vankiloissa valmistettavien ruokalajien keitto-opas*. Keisarillisen Senaatin kirjapaino 1913.

35. Ruuanparannus vaiko pikku prosentti työntuotannosta. *Vankeinhoitolehti* 1.11.1912.

36. KA, OLA Dd:10, Vuosikertomukset 1905.

37. KA, OLA G11:3, Ruoka- ym. tavaroiden tilikirja 1911–1917.

ohjeistettiin toteuttamaan seuraavista aineksista: ”3 litraa vettä, 1 sitruuna, 1 kupillinen sagoryyiniä, 18 hyvää luumua, 2 pientä kanelinkankea, 1 kupillinen rusinoita, 2 del. sokeria ja 1 del. hapanta mehua”. Kyse oli suurustetusta hedelmäkeitosta, joka oli mahdollista tarjota ”joko kylmänä tai lämpösenä”.³⁸

Muutos oli varsin suuri siihen nähden, että kaikkein köyhimpiä oululaisia oli ruokittu koko 1800-luvun ajan Hailuodon silakoilla ja kuivilla leivänkannikoilla sekä arki- että juhlapäivinä. Oulun lääninvankilassakin tarjoiltiin vangeille silakkaa ja leipää vuodenajasta riippumatta,³⁹ mutta vankiloissa oli määrättyinä juhlapäivinä mahdollista antaa vangeille myös lisäruokaa paikallisen vankilanhallinnon harkinnan mukaan.⁴⁰ Oulun lääninvankilassa vangit pääsivätkin jouluisin herkuttelemaan riisipuurolla.⁴¹ Riisi oli 1910-luvulle asti harvoja vankiloitten ruokalistoilta esiintyneitä tuontiruokia siitä huolimatta, että 1800-luvun loppupuolella rautatiet, höyrylaidat sekä kylmälaitteiden kehittyminen toivat mukanaan ruokien kuljettamisen vallankumouksen: Helposti pilaantuvia ruoka-aineita oli nyt mahdollista syödä kauempana niiden kasvupaikoilta.⁴² Banaani – jota pidettiin ”maailman parhaana ravintoaineena” – saapui suomalaisten ulottuville 1900-luvun alkuvuosina, mutta pohjoissuomalaiset vangit saivat hedelmiä ainoastaan sairastuttuaan. Omenakeitoksi keitetyt kuivatut omenat olivat 1910-luvulla Oulun vankilassa tyypillistä sairausruokaa kuivattujen mustikoiden ja mannaryynien ohella, vaikka ruokatilanne alkoi kiristyä vähitellen 1910-luvun jälkipuolella.⁴³

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen vaikutti elämäntapaan myös suomalaisissa vankiloissa: Oulun lääninvankilassa oli ollut vielä 1890-luvulla ja 1900-luvun alkuvuosina väljät oltavat. Sen sijaan 1910-luvun jälkipuoliskolla vuosittainen vankiluku kasvoi nopeasti, kun kiinni otettujen irtolaisten määrä lisääntyi

(taulukko 1). Toisaalta pahoinpitelyistä tuomittujen vankien määrä väheni ensimmäisen maailmansodan vuosina, kun väkijuomia ei ollut saatavilla entiseen tapaan.⁴⁴

Ensimmäisen maailmansodan vuodet pakottivat vankiloita väljentämään ruokaan liittyviä sääntöjä joiltakin osin. *Vankeinhoito*-lehdessä muisteltiin myöhemmin, miten vaikeaa vankien huolto oli ollut vuoden 1918 ”kapinan” jälkeisenä aikana, kun vankiloihin tuli ”kymmentuhantinen vankilauma” samaan aikaan, kun maassa vallitsi paha leipäpula. Vankiloissa ryhdyttiin tässä tilanteessa suhtautumaan suopeasti vankien omaisten lähettämiin ruokapaketteihin, koska varsinaisen vankilaruokan tähteitä saatettiin siten jakaa sellaisille vangeille, jotka olivat jääneet osattomiksi lähetyksistä. Ruokapaketien tarkistaminen vaati kuitenkin paljon työtä, koska pakettien mukana oli mahdollista kuljettaa rautasahoja tai salaisia kirjeitä. Helsingin lääninvankilassa katsottiin lopulta parhaaksi, että vangit pystyisivät

Taulukko 1.

Oulun lääninvankilan vankien vuosittainen kokonaismäärä 1890–1930. Vuoden 1918 vankimäärään sisältyi 198 punakaartilasta. Lähde: KA, Oulun lääninvankilan arkisto Dd:2–34, Vuosikertomukset 1890–1930.

1890	463
1895	370
1900	424
1905	483
1910	856
1915	891
1916	1476
1918	1402
1920	1047
1925	1197
1930	2360

38. *Suomen vankiloissa valmistettävien ruokalajien keitto-opas*. Keisarillisen Senaatin kirjapaino 1913, 17.

39. Oulun kaupunginarkisto, Köyhäinhuoltohallituksen arkisto, Luettelot jaetusta leivästä ja kalasta; KA, OLA 866, Ruoka-annosluettelo 1892–1896.

40. KA, OLA Eb:1, Ruokajärjestys Suomen lääninvankiloille 1893.

41. Karvonen 1985, 63.

42. Maguelonne Toussaint-Samat, *A History of Food*. Wiley-Blackwell 2008, 558–610.

43. KA, OLA G11:3, Ruoka- ym. tavaroiden tilikirja 1916; Maailman paras ravintoaine. *Turun lehti* 7.9.1907.

44. KA, Oulun lääninvankilan arkisto Dd:2–34, Vuosikertomukset 1890–1930.

Kuva 2. Alaikäisiä rikoksentekejiä sijoitettiin Suomessa 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa erityisiin kasvatuslaitoksiin. Kuva Keravan Koivulan kasvatuslaitoksesta, jossa lyhythiuksiseksi ajellut pojat ruokailevat pitkien pöytien ääressä. Lähde: Keravan museo, Lauri Osvald Viitasen kokoelma, v020_0240.

halutessaan ostamaan juustoa, makkaraa, leipää ja muita päivittäisiä tuotteita. Ostettujen ruokien välittämisessäkin oli vartijoille lisätyötä, mutta turvallisuus oli paremmin taattu.⁴⁵ Tutkintovangit olivat saaneet jo 1860-luvulta lähtien ostaa vankeusvankeja vapaammin ruokatarvikkeita itselleen, ja niin ikään poliittiset vangit saivat ruokajärjestelyissään enemmän vapauksia; he pystyivät parantamaan vankilaruokaansa hankkimalla vankilan varastosta ruokatarpeita päivittäistä käyttöä varten. Poliittiset vangit saivat lisäksi ottaa vastaan kahvia ja teetä siitä huolimatta, että asiasta ei ollut tehty erikseen päätöksiä.⁴⁶

Vaikka ravinnon määrää pohdittiin vankiloissa hyvinkin paljon ja ruokatarjonta muuttui 1910-luvulla monipuolisemmaksi, laadusta ei ollut

välttämättä aina kovin suuria takeita. Oulun lääninvankilassa ei ollut vielä 1800-luvulla kesäaikaan ruoalle kylmäsäilytystiloja.⁴⁷ Pilaantuneiden ruoka-aineiden käyttäminen vankien ravinnoksi kiellettiin vasta vuonna 1920.⁴⁸

Vankilaruoka työkykyisten kansalaisten kasvattajana

Sosiologi Erving Goffman kirjoittaa teoksessaan *Minuuden riistäjät* modernisoituvassa maailmassa toimivista totaalisista laitoksista, joihin eristettiin ympäristölleen vaaralliseksi katsottuja ihmisiä ja joihin joutuneiden kansalaisten oli opittava kontrolloimaan kehoaan ja sen tarpeita.⁴⁹ Vankilassa ja muissa laitoksissa valtaaa käyttäneet lääkärit ja muut asiantuntijat pyrkivät

45. Vankilakaupan järjestämisen mahdollisuuksista. *Vankeinhoito* 1.1.1921.

46. Komiteanmietintö 1889:1, 43, 52; Poliittisista rikoksista tuomituista rangaistuksista ja niiden täytäntöönpanosta. *Vankeinhoito* 1.1.1927.

47. KA, OLA Ca:7, Johtokunnan ptk. 19.2.1897 § 4 ja 10.12.1897 § 3.

48. Gruenewaldt 1983, 23.

49. Erving Goffman, *Minuuden riistäjät. Tutkielma totaalisista laitoksista*. Marraskuun Liike 1997, 6, 15, 32–41.

muovaamaan yksilöistä 1800-luvun lopulta lähtien yhteiskunnan tarpeisiin sopivia kansalaisia samalla, kun he ottivat itselleen vallan tehdä työnsä kohteena oleviin ihmisiin kohdistuvia luokitteluja ja arviointeja.⁵⁰ Vallanpitäjillä oli mahdollisuus kontrolloida ja kurittaa – ja toisaalta myös hoivata työnsä kohteena olevia henkilöitä parhaaksi katsomallaan tavalla.⁵¹

1800-luvun jälkipuolisko oli sekä lisääntyvän kontrolloinnin että rationalisoinnin aikaa. Ihmiset alettiin nähdä työläisinä, jotka saattoivat edistää työllään kehityksessä olevien kansallisvaltioiden etuja. Työväki tarvitsi täysipainoista ravitsemusta, ja ravitsemustieteen tutkimus otti tehtäväkseen tuottaa tietoa mahdollisimman suuren tehokkuuden saavuttamiseksi. Myös vangit haluttiin vankeusrangaistuksen päätyttyä takaisin työtä tekeviksi kansalaisiksi.⁵² Kaikkialla tämä ei ollut päämääränä: *Vankeinhoitolehdessä* pidettiin monien maiden vankiloita Suomeen verrattuna hyvin barbaarisina. Sudanissa sijaitsevassa Omdurmanin vankilassa tiedettiin ravinnon olevan vankien voimia heikentävää hirssi-puuroa, ja vankilasta heitettiin joka päivä Niiliin useita kuolleita. Ranskan tiedettiin karkottavan rikoksentekejiä rangaistussiirtoloihin, joita pidettiin ”kulttuurimme häpeäpilkkuna”.⁵³ Suomeen oli perustettu vuonna 1869 muiden ”sivistysmaiden” tavoin Vankeusyhdistys, joka hankki vapautuneille vangeille työpaikkoja ja auttoi heitä uuden elämän alkuun.⁵⁴ Vankeja ei kannattanut siis näännyttää henkijieveriin, vaan sopivalla ja riittoisalla ravinnolla pyrittiin säilyttämään heidän työkykynsä.

Kansallisvaltion rakentamisen myötä suomalaisia heräteltiin pitämään huolta myös omasta

kehostaan. Pohjois-Suomessa piirilääkärinä toiminut Konrad ReijoWaara harmitteli *Suomen terveydenhoito-lehdessä*, että suuri yleisö oli perinteisesti ollut välinpitämätön omasta terveydenhoidostaan ja lääketieteen ammattilaisia oli totuttu lähestymään ainoastaan sairauden hetkellä.⁵⁵ Suomalaiset eivät huolehtineet 1900-luvun alussa myöskään hammasterveydestään siitä huolimatta, että yleistyvä sokerinsyönte lisäsi hampaiden reikiintymistä.⁵⁶ Oulun lääninvankilassa pyrittiin taistelemaan suomalaisen hammasterveyden puolesta hankkimalla laitokseen vuonna 1911 kaikkiaan 24 hammasharjaa (Oulun lääninvankilan vankiluku oli vuonna 1911 enimmillään 143 ja vähimmillään 75 päivässä).⁵⁷ Vangit pyrittiin tällaisin keinoin sivilisoimaan totuttamalla heidät ”ihmistavoille” samaan tapaan kuin vaikkapa 1900-luvun alkupuolen tylsämielislaitoksissa.⁵⁸

Hygieniavalistuksen ohella vankiloihin ulotettiin edelleen myös vanhaa kristillistä arvomaailmaa kuten kuolemansyntien välttämistä. Vankien oli opittava välttämään ahneutta ja ylenpöytä. Vankilaruonan oli siis kasvatettava itsekuuriin ja oltava mahdollisimman yksinkertaista.⁵⁹ Vaikka vankien terveyteen ryhdyttiin kiinnittämään huomiota uudella tavalla, aikalaiset pitivät luonnollisena, että vankiloissa kärsittiin nälästä ja että vankilaruoka vaikutti vaikkapa ihmisen ruumiilliseen kuntoon.⁶⁰ Vankeinhoitoa oli arvosteltu toteamalla, ettei pelkkä vankilaan sulkeminen ja vapauden riistäminen voinut olla rangaistuksena riittävä, koska työläisetkin joutuivat kärsimään vankeja enemmän kylmää, nälkää ja puutetta.⁶¹ Vankilassa olikin mahdollista kuihdut-

50. Risto Rinne, *Kansanopettaja mallikansalaisena. Opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoimismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana*. Turun yliopisto 1986, 8–9; Minna Harjula, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. SHS 1996, 19.

51. Foucault 2014, 18–39.

52. Komiteanmietintö 1889:1, 1.

53. Ulkomaan vankiloista. *Vankeinhoitolehti* 1.10.1899.

54. E. K-ja, Vankeusyhdistys Suomessa. Teoksessa *Tietosanakirja X*. Tietosanakirja-osakeyhtiö 1919, 637.

55. Konr. ReijoWaara, Mitä vaatii nykyaika lääkäreiltä, lääkintähallitukselta, papeilta ja suurelta yleisöltäkin? *Suomen terveydenhoito-lehti* 1.2.1908.

56. Marja Sotamaa (toim.) *Hammashoidon perinne*. Suomen hammaslääkäriliitto 2004.

57. KA, OLA G1:3, Ruoka- ym. tavaroiden tilikirja 1911–1917; KA, OLA Dd:16, Vuosikertomukset 1911.

58. Harjula 1996, 80.

59. Ulrike Thoms, Body and Soul. From Tension to Bifurcation. Teoksessa Martin Bruegel (toim.) *A Cultural History of Food in the Age of Empire*. Berg 2012, 177.

60. Victor L. Whitecuch, Vangin kosto. *Wuoksi* 15.9.1898.

61. Foucault 2014, 25.

taa vankeja ruoan avulla ylimääräisenä lisärangaistuksena.

Oulun lääninvankilan rangaistuspäiväkirjoihin on kirjattu lisärangaistusten syyt ja laatu. Väärinteot olivat esimerkiksi ikkunaan kiipeilyä, luvatonta yhteydenpitoa muiden vankien kanssa, ”törkeää kujeilemistä vahtimestaria vastaan”, viheltelyä ja lauleskelua. Monet rikkomukset ja rikkomuksista määrätty rangaistukset liittyivät ruokaan ja ruokailemiseen. ”Riittaiden lauseiden piirtämisestä ruokakupin pohjaan” tuomittiin eräs vapautumassa oleva vanki raipparangaistukseen. Väärintekona saattoi olla myös ”silakan anastaminen ja sopimaton käytös”, jonka johdosta miespuolinen vankeusvanki joutui neljäksi päiväksi vedelle ja leivälle kesäkuussa 1898. Vettä ja leipää kovempi rangaistus oli ”vettä leipää, pimeässä kopissa”.⁶²

Rangaistuksia ei annettu mielivaltaisesti, vaan niitä pohdittiin yhdessä vankilan lääkärin kanssa. Eräälle vangille, jonka rikkomuksena oli silakan anastaminen keittiöstä, määräsi rangaistuksen ”tirehtööri vankilan vt. lääkärin saapuvilla ollessa”. Vanki joutui neljäksi päiväksi kovalle vuoteelle. Lääkärin asiantuntemus oli erityisen tarpeen tuntuvampia rangaistuksia määrättäessä. Vuonna 1899 eräs naispuolinen vanki oli riisuutunut alastomaksi ja asettunut näytille vartijoiden toimittaessa aamutarkastusta. Nainen tuomittiin raipparangaistukseen, jonka täytännönpano lykkäytyi vangin sairauden vuoksi.⁶³ Jotkut vankeinhoidon asiantuntijat pitivät raipparangaistuksia 1800-luvun lopulla jo varsin barbaarisina ja olisivat halunneet luopua niistä kokonaan,⁶⁴ mutta tällaisiakin rangaistuksia voitiin panna toimeen lääkärin valvonnassa.

Lisärangaistusten avulla pyrittiin vankien henkiseen kasvattamiseen samaan tapaan kuin vankiloiden säännöllisellä päiväjärjestyksellä.⁶⁵ Tällä tavoin vankien oli tarkoitus oppia, että ruoalla ei

saanut leikkiä eikä ruokaa saanut varastaa. Vaikka vankiloiden ja vanginvartijoiden vallankäyttö vaikuttaa hyvin kokonaisvaltaiselta, vankien oli mahdollista ottaa kontrolli omiin käsiin paitsi varastamalla ruokaa myös nälkälakoilla. Vankiloihin ryhdyttiin sijoittamaan 1900-luvun puolella aiempaa enemmän poliittisesti aktiivisia vankeja, joille nälkälakkoilu oli luonteva tapa osoittaa mieltään. Vaikutteita saatiin myös muualta maailmasta: Lehdissä kirjoitettiin ahkerasti Venäjän vankiloiden nälkälakoista, ja englantilaisten suffragettien nälkälakkoilu tuli tunnetuksi Suomessakin.⁶⁶ Vuonna 1920 oululainen lehdistö noteerasi Irlannin valtiollisen taistelun yhteydessä nälkälakon tehneet valtiolliset vangit siten, että nälkälakon uhreista oli *Liitto*-lehdessä jopa kuvamateriaalia.⁶⁷

Sosialistisista opeista innostunut kansanedustaja Santeri Nuorteva tuomittiin lehtikirjoitustensa takia vankilaan vuonna 1909.⁶⁸ Nuorteva totesi vankilasta vapauduttuaan, että hänen oli ollut herrasmiehenä helppo vaikuttaa oloihinsa nälkälakkojen avulla, ja hän oli lisäksi saanut ostaa itselleen vankilassa ylimääräistäkin syötävää, vaikkei ollut edes pyrkinyt käyttäytymään esimerkiksi. Sen sijaan sellaiset vangit, joilla ei ollut yhteiskunnassa erityistä asemaa, saivat Nuortevan mukaan kohtuuttoman kovia lisärangaistuksia vaikkapa yrityksistään kysellä muilta vangeilta näiden jäljellä olevien vankilassaolopäivien määrää. Vankien pitäminen yksinäisissä selkeissä liian vähällä ruoalla todisti Nuortevan mielestä, ettei vankeinhoito suomalaisissa vankiloissa ollut *hoitoa* ollenkaan.⁶⁹ *Sosialisti*-lehti raportoi Nuortevan valtiopäivillä pitämästä puheenvuorosta seuraavaan tapaan:

Että rawinto on niukka, näkee siitäkin, että siihen uhrataan 33 penniä päivässä. Hallitus kuuluu asettaneenkin komitean tutkimaan miten vankien

62. KA, OLA Ab3:1, Rangaistuspäiväkirja 1897–1900.

63. KA, OLA Ab3:1, Rangaistuspäiväkirja 1897–1900.

64. Kallinen 1982, 11.

65. KA, OLA Eb:1, Vankeinhoidon säätämä päiväjärjestys lääninvankiloissa säilytettynä vankeja varten 1.3.1892.

66. Pietarista, kesäk. 14 pñä. *Kansan Tahto* 16.6.1908; Suffragetit nälkälakossa. *Kaleva* 1.7.1912; Nälkälakko auttoi. *Kaiku* 16.4.1913.

67. Irlannin valtiollinen taistelu. *Liitto* 11.5.1920.

68. Auvo Kostiainen, Nuorteva, Santeri (1881–1929). Teoksessa Matti Klinge et al. (toim.) *Suomen kansallisbiografia 7 Negri–Pöysti*. SKS 2006, 208–210.

69. Valtiovarain tilaa, 15.11.1909. Toiset valtiopäivät 1909, Pöytäkirjat. Vihtori Kosonen osakeyhtiö 1909, 1236–1245.

rawinto voitaisiin tehdä vaihtelevammaksi, runsammaksi tekemisestä ei ole puhe. [...] Turun läänin wankilassa sairastivat noin puolet watsakatarria, seurauksena ruuan huonoudesta. Tällaisen ravinnon antaminen ihmiselle on rikollista. Se on toiselta puolen kiduttamista, jota ei ole tarkotettu siihen rangaistukseen sisältyväksi, jonka tuomioistuin tuomitsee.⁷⁰

Nuortevan luonnehdinnat olivat hänen tunnepitoisesta lähestymistavastaan huolimatta varsin tarkkoja – ruoanpitoon oli käytetty vankia kohden 33 penniä päivässä vuosina 1903–1906.⁷¹ Aamuruoaksi vanki sai hänen mukaansa kolme ”keski-ikäistä” silakkaa, 2/5 reikäleivästä, pienen palan silavaa ja pienen mukillisen ”separeerattua” maitoa. Kaiken huipuksi vankeja opastettiin erityisen ohjekirjasen avulla pidättäytymään ylellisestä elämästä. Nuortevan mukaan ylellinen elämä ei olisi ollut mahdollista kolmella silakalla päivässä, vaikka asiaa olisi kuinka yrittänyt ymmärtää ravitsemustieteellisin perusteluin.⁷²

Vankien ravitseminen ja terveys vankilaympäristössä

Kansallisen tehokkuuden tavoittelu linkittyi 1800-luvun lopulta lähtien eri tahoilla tehtävään huoltotyöhön, ja samaan aikaan kansan elinvoimaa pyrittiin lisäämään modernisoimalla suomalaiset käytännöt läntisen Euroopan vanhojen valtioiden sekä niissä elävien ihannekansalaisten mittapuun mukaisiksi. Tieteellisen tiedon vaikutus alkoi näkyä yhteiskunnallisessa päätöksenteossa varsin vahvasti 1900-luvun alkupuolella. ”Puolueettomilla” laskelmilla ja tutkimustuloksilla perusteltiin niin kaupunkisuunnittelua kuin

epäkelvoiksi katsottujen yksilöiden sterilioimista. Uudenlainen degeneraatiopelko innosti sivistyneistön taistelemaan sen puolesta, että myös poikkeavien yksilöiden hoito saataisiin kohotettua eurooppalaiselle tasolle.⁷³

Tilastoaineistot tarjosivat käyttökelpoisia selityksiä sosiaalisille ongelmille ja osoittivat suunan poliittisille uudistuksille.⁷⁴ Tieteellistyvän maailmankuvan myötä korjaamisen ja parantelun ajatus oli mahdollista ulottaa 1800-luvun lopulta lähtien yhä enemmän myös ihmiskehoon ja -mieleen. Esimerkiksi aistivallisten hoidossa vammoja ei enää pidetty jumalallisena välttämättömyytenä, vaan lääketieteellisen vallankumouksen myötä pyrittiin siihen, että hoidokit lahjoitettaisiin ”takaisin yhteiskunnalle”.⁷⁵ Myös vankilat olivat paikkoja, joissa nojattiin näkyvästi lääke- ja ravitsemustieteilijöiden asiantuntemukseen. 1890-luvulta ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä on säilynyt lukuisia tilastoja myös vankien terveydestä, painosta ja muista vankeinhoidon tilaa valaisevista tekijöistä.⁷⁶

Samalla kun ravitsemustiede tuotti uutta tietoa ravintoaineista ja ihmisen aineenvaihdunnasta, se myös kääntyi ihmisiä vastaan unohtaessaan heidän sosiaaliset ja emotionaaliset tarpeensa.⁷⁷ Esimerkiksi syömishäiriöön sairastuneet saatettiin 1800-luvun lopulla eristää muusta yhteiskunnasta, ja potilaiden ruokailu oli jatkuvan tarkastelun kohteena.⁷⁸ Myös vankilarakennukset eristivät 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien rikoksen tehneitä muiden ihmisten seurasta, eikä vankiloita ylipäänsä pidetty terveyttä edistävinä paikkoina. Vuonna 1908 tohtori Gustaf Mattsson totesi Turun Kakolasta kirjoittaessaan, ettei kyseessä ollut mikään varsinainen sanatorio:

70. Eduskunta. (Omalta kirjeenvaihtajalta). *Sosialisti* 18.11.1909.

71. Vuonna 1909 summa oli keskimäärin 0,44 mk. SVT XII. Vankeinhoito 1913, 82.

72. Valtiovarain tilaa, 15.11.1909. *Toiset valtiopäivät 1909*, 1236–1245.

73. Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa, Maailmankuvat ja identiteetit pitkällä aikavälillä. Teoksessa *Usko, tie ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskialta 1900-luvulle*. SKS 2016, 8–31; Johanna Annola, Elli Tavastähti ja 1920-luvun sosiaalipolitiikka. Teoksessa *Usko, tie ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskialta 1900-luvulle*. SKS 2016, 131–173; Marjaana Niemi, Kaupunkisuunnittelijat ilman rajoja. Eliel Saarinen luomassa kansallisia, kansainvälisiä kaupunkeja. Teoksessa *Usko, tie ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskialta 1900-luvulle*. SKS 2016, 237–266.

74. Sulkunen, Niemi & Katajala-Peltomaa 2016, 8–31.

75. Harjula 1996, 75, 100.

76. SVT XII. Vankeinhoito 1882–1938.

77. Bruegel 2012, 12; Thoms 2012, 169–170.

78. Thoms 2012, 165–173.

Kuva 3. Oulun lääninvankila toi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa parannusta paitsi vankien ravitsemukseen myös vaatetukseen. Lähde: Kansallisarkiston Oulun toimipaikka, Oulun lääninvankilan arkisto J:7, vankilakuvasto Oulun lääninvankilan alkuvuosilta.

vankilan keittiötäkin käytettiin ajoittain kuolleiden vankien ruumiiden säilyttämiseen.⁷⁹ Jotkut vankilahistorioitsijat ovat todenneet, että Kakolassa sairastettiin tässä vaiheessa paljon kehnon ruoan ja kaivoveden takia, mutta Kakolan, Sörnäisten ja Hämeenlinnan nuoria vankeja tutkinut Emilia Kukkola kallistuu oman aineistonsa pohjalta vankiloiden terveyttä edistävän teorian kannalle. Nuorten vankien kuolleisuus oli vähäistä, ja vatsavaivatkin helpottivat yleensä ruokavaliota säätämällä. Terveys oli kohtalaisen hyvä siitä huolimatta, että osa nuorista vangeista joutui kärsimään ylimääräisistä vesileipärangaistuksista.⁸⁰

Oulun lääninvankilan vangit ryhdyttiin 1890-luvulla punnitsemaan sekä vankilaan tullessa että sieltä pois lähtiessä. Vankilan päiväkirjaan merkittiin päivittäisissä tarkastuksissa, ketkä vangeista oli todettu terveiksi ja ketkä oli-

vat sairastuneet.⁸¹ Vankien punnituslukemia tarkasteltaessa on huomattavissa, että Oulun lääninvankilassa oli tilastojen perusteella vuodesta toiseen eniten sellaisia vankeja, joiden paino nousi vankilassa ollessa. Aina näin ei käynyt: elintarvikepulan kärjistyessä vuonna 1918 Oulun lääninvankilassa paino väheni 77 miespuoliselta vankeusvangilta ja 11 naisvangilta. Ennallaan paino säilyi kymmenellä miehellä ja kolmella naisella. Lisäksi paino lisääntyi 28 miespuolisella ja 12 naispuolisella vankeusvangilla. Vielä vuonna 1916 Oulun lääninvankilassa oli punnittu 225 miespuolista ja 30 naispuolista vankia, joista paino oli lisääntynyt 112 miehellä ja 21 naisella. Entisellään paino oli pysynyt 33 miehellä ja kahdella naisella.⁸²

Siinä missä Oulun lääninvankilassa oli käytetty vankia kohti päivässä 0,45 markkaa (vuoden

79. G.M., Kakola, en tidsbild från 1908. *Argus* 16.9.1908.

80. Rauno Lahtinen & Anu Salminen, *Kakola. Vankilan tarina*. Sammakko 2014, 105–110, vrt. Emilia Kukkola, *Nuori pahan tekijä. Alaikäiset kuritushuonevangit 1800-luvun lopulla*. Pro gradu -tutkielma. Suomen ja Pohjoismaiden historia, Helsingin yliopisto 2015, 58–73.

81. KA, OLA Ab5:2, Sairaspäiväkirja 1890–1896; KA, OLA Ab1:2–3, Vankilan päiväkirja 1893–1895.

82. KA, OLA Dd:21–23, Vuosikertomukset 1916–1918.

2015 rahaksi muutettuna 1,67 euroa) vuonna 1912, vankia kohti käytettiin ainoastaan 0,67 markkaa (1,56 euroa) vuonna 1916 ja 2,95 markkaa (1,03 euroa) vuonna 1918.⁸³ Vankien painonlasku vuoden 1918 tilanteessa ei ole ollenkaan odottamatonta, kun muistetaan, että Santeri Nuorteva oli valittanut vuonna 1909 vankien ruokaan käytettävän ainoastaan 33 penniä päivässä. Tämäkin summa tekee vuoden 2015 rahanarvoon muutettuna 1,30 euroa eli huomattavasti enemmän kuin vuonna 1918.⁸⁴

Oulun lääninvankilassa terveyttä lienee edistänyt osaltaan se, että vankila ei ollut ennen 1910-luvun viimeisiä vuosia yliasutettu.⁸⁵ Vankila lienee ollut vastikään valmistuneena tiilirakennuksena toimintojensa kannalta ylipäänsä varsin käyttökelpoinen, jos kohta rakennuksen nykyaikaisuus ei välttämättä ollut terveyden tae. Vuonna 1871 valmistuneessa Hämeenlinnan vankilassa kärsittiin vuonna 1894 lavantaudista huonon juomaveden vuoksi. Ylipäänsä Suomen vankiloissa eläneet vangit kärsivät tuberkuloosin ja syfiliksen ohella verraten usein ruoansulatuselinten taudeista sekä puutteellisen hygienian aiheuttamasta ripulista. Tauteja vastaan kuitenkin taisteltiin määrätietoisesti,⁸⁶ ja vankikuolleisuus väheni vuosien mittaan.⁸⁷

Oulun lääninvankila pystyi takaamaan vangeilleen terveellisemmän ympäristön verrattuna vaikkapa lääninvankilan alaisuudessa 1920-luvun jälkipuoliskolla toimineeseen Jaatilan varavankilaan, jossa vankien työpanosta käytettiin maanteiden ja siltojen tekemiseen. Siinä missä Oulun lääninvankilan vankien terveydentilaa luonnehdittiin vuodesta toiseen hyväksi – esimerkiksi vuonna 1920 Oulussa raivonnut espanjantauti saapui myös kaupungin vankilaan sairastuttaen 16 vankia mutta tappamatta ketään heistä – varavankilassa vankien kerrottiin kärsineen vatsakattarista ja lapamadoista. Vuonna 1928 Oulun lääninvankilan vuosikertomuksessa todettiin,

että varavankila sijaitsi rämemaastossa ja oli ympäristönsä puolesta kostea. Ympäristö aiheutti itsessään kiputiloja, minkä lisäksi vankien keskuudessa oli ”esiintynyt paljon vatsanhäiriötapauksia”. Vankilan ruoka tulkittiin kaikessa yksinkertaisuudessaan ravitsevaksi, mutta käytössä ollutta vettä pidettiin ”ylen huonona”. On muistettava, että vettä ei käytetä ainoastaan juomavetenä vaan vesi on tärkeä ainesosa myös monissa ruokalajeissa.⁸⁸

Ravitsemusta tutkittiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä ahkerasti. Tieteilijöitä kiinnosti, kuinka paljon ”tavallinen työmieh” tarvitsi minimissään valkuaisaineita eli proteiinia pysyäkseen työkykyisenä ja miten oli mahdollista syödä samalla sekä edullisesti että ravitsemustieteelliseltä kannalta täysipainoisesti siten, että ruumis sai tarvitsemansa ravinnon ja että ruoka oli myös maukasta, vaihtelevaa ja terveellistä. Myös rasvan ja hiilihydraattien (tärkkelyksen ja sokerin) osuutta ravinnossa pohdittiin valkuaisaineiden ohella.⁸⁹

Uusinta ravitsemustietämystä pyrittiin hyödyntämään myös ”yleisissä laitoksissa” tarjoihtuun ruokaan. Carl Tigerstedt, yksi Suomen tunnetuimmista ravitsemustutkijoista, julkaisi vuonna 1910 teoksen *Undersökning öfver utspisningen i Finlands fångelser*, jossa hän vertaili suomalaisten vankiloiden ravintoa Skandinavian maihin ja Venäjään: Suomessa ja Venäjällä vangit söivät hiilihydraattipitoista ruokaa, eli ruokavalioon kuului runsaasti leipää, ryynejä ja jauhoja. Suomen vankiloissa tarjoihtua lihamäärää pidettiin varsin vähäisenä. Myös terveyteen edullisesti vaikuttavia tuoreita kasviksia tarjoihtuun Ruotsissa ja Norjassa enemmän kuin Suomessa ja Venäjällä.⁹⁰

Pohjoissuomalaisten ravitsemus oli 1900-luvun alussa voimakkaassa murroksessa. Monet olivat aliravittuja ja joutuivat raatamaan jokapäiväisen leipänsä eteen, mutta sokerin ja vehnäjauhojen syöminen yleistyi myös Pohjois-Suo-

83. KA, OLA Dd:17–23, Vuosikertomukset 1912–1918.

84. SVT XII. Vankeinhoito 1905, 73.

85. Karvonen 1985, 42–69.

86. SVT XII. Vankeinhoito 1893–1894.

87. Gruenewaldt 1983, 6–18; Nuorteva 1989, 203.

88. KA, OLA Dd:25–33, Vuosikertomus 1920–1929.

89. *Suomen terveydenhoito-lehti* 1908.

90. Carl Tigerstedt, *Undersökning öfver utspisningen i Finlands fångelser*. Senaten 1910, 27–41.

nessa.⁹¹ Sokeri, joka oli vielä vähän aikaisemmin voitu tulkita ylellisyydeksi, oli 1900-luvun alussa jo keskeinen energianlähde, jota suositeltiin lisättäväksi esimerkiksi sairaille tarjottaviin ruokiin. Suomalaisia ohjeistettiin ensimmäisen maailmansodan aikana vuonna 1916 ”kalliin ajan” ruokatalousohjeisiin korostamalla, että sokeri ”on ravitseva ja makunsa vuoksi tärkeä osa meidän ravinnossamme”.⁹²

Halpoja ja ravitsevia laitosruokia kehitellyt Tigerstedt halusi tuottaa ruoalla myös iloa sellaisille maalaiskunnalliskotien asukkaille, jotka ”ainakin osittain ilman omaa syytensä ovat vanhoilla päivillään joutuneet köyhäinhoidon huollettaviksi”. Hän suositteli antamaan vanhuksille joka päivä annoksen halpaa kahvia, jossa oli mausteena hiukan sokeria.⁹³ Vangit eivät olleet tulleet laitokseen yleensä ilman omaa syytään, mutta sokeri ja siirappi esiintyvät myös pohjois-suomalaisten vankiloiden ruoka-ainelistoilla.⁹⁴ Siirappi oli houkutteleva tuote myös vankien näkökulmasta. Eräs naispuolinen vanki sai vuonna 1900 Oulussa lisärangaistuksen siirapin näpistelystä.⁹⁵ Palasokeria vangit saattoivat saada lääkärin määräyksellä,⁹⁶ eli vankiloissa sokerin syöminen ei muodostunut jokapäiväiseksi toiminnaksi.

Suomalaisten ulottuville alkoi tulla 1900-luvun kuluessa yhä enemmän teollisesti tuotettuja ruokia. Oulun lääninvankilaan hankittiin 1910-luvulla tilikirjan perusteella muun muassa liminkalaisia lanttuja, silakkaa, sianlihaa, lehmänvoita, pippuria, suolaa, teetä ja sokeria – ja lisäksi tammikuussa 1915 päätettiin ostaa ”koet-

teeksi” kasvivoita.⁹⁷ Siihen saakka vankiloissa oli pitänyt vuonna 1893 voimaan tulleen määräyksen mukaan tarjota ihraa tai muuta puhdasta rasvaa ”aamiaiseksi joko jähmeässä tilassa leivälle silitettäväksi tahi sulatettuna niin että leivän voi kastaa siinä”.⁹⁸ Ibran ja juuston oli huomattu nostavan vankiruokamenoja merkittävästi jo 1890-luvun alkupuolella, ja niiden tarjoamisesta oli ajoittain luovuttu Keisarillisen Senaatin suostumuksella.⁹⁹

Suomessa margariinin valmistaminen oli 1900-luvun alussa kiellettyä, koska voi oli maalle olennaisen tärkeä vientituote. Valtiopäivillä sallittiin margariinin valmistus vuonna 1909,¹⁰⁰ ja samaan aikaan Suomeen perustettiin margariinitehtaita, vaikka lakia ei virallisesti vahvistettu. Lakia kierrettiin valmistamalla margariinin sijasta ”kasvivoita”. *Oulun Kasvivoi-Tehdas* merkittiin kaupparekisteriin vuonna 1911 liiketoimintana kasvi- eli kookosvoim valmistaminen. Margariinin katsottiin sopivan voita edullisempaan tuotteena erityisen hyvin varattomien kansankerrosten ravinnoksi, mistä syystä sen käyttöön laitospöytäissä suhtauduttiin erityisen kiinnostuneesti.¹⁰¹ Kasvivoi havaittiin myös Oulun lääninvankilassa käyttökelpoiseksi tuotteeksi, koska se esiintyi vankilan ruokaluettelossa vuoden 1915 jälkeenkin yhdessä lehmänvoim ja sianihran kanssa.¹⁰²

Monissa Euroopan maissa lihansyönti alkoi lisääntyä 1800-luvun kuluessa, mitä on pidetty osoituksena jatkuvasti kasvaneesta elintasosta.¹⁰³ Ravitsemuksellisiin kannanottoihin yhdistyi Euroopan maissa poliittisia päämääriä,

91. KA, Lapin tuomiokunnan arkisto Ec:6, Perukirjat 1878–1899.

92. *Kalliin ajan ruokatalousohjeita. Taulukot on tarkastanut Carl Tigerstedt*. Porvoo 1916, 16.

93. Tigerstedt 1927, 307–315.

94. KA, OLA 866, Ruoka-annosluettelo 1892–1896.

95. KA, OLA Ab3:1, Rangaistuspäiväkirja 1900.

96. KA, OLA G1:3, Ruoka- ym. tavaroiden tilikirja 1911–1917.

97. KA, OLA G1:3, Ruoka- ym. tavaroiden tilikirja 1915.

98. KA, OLA Eb:1, Ruokajärjestys Suomen lääninvankiloille 1893.

99. SVT XII. Vankeinhoito 1893, 55.

100. Ehdotus asetukseksi margariinin valmistuksesta ja kaupasta 16.11.1909. Toiset valtiopäivät 1909. Vihtori Kosonen osakeyhtiö 1909, 1266.

101. Evert v. Konow, Margariini. Teoksessa *Tietosanakirja VI*. Tietosanakirja-osakeyhtiö 1914, 54–55; Mirka Avellan, *Paasivaara & margariini. Historian helmiä. Margariinin, Paasivaaran ja siihen liitettyjen yritysten historiaa*. Suomen Unilever Oy 1999, 4–10.

102. KA, OLA G1:3, Ruoka- ym. tavaroiden tilikirja 1911–1917.

103. Hans Jürgen Teuteberg & Jean-Louis Flandrin, *The Transformation of the European Diet*. Teoksessa J. Flandrin & M. Montanari (toim.) *Food. A Culinary History from Antiquity to the Present*. Columbia University Press 1999, 447–449.

kun lihaa syöviä kansakuntia luonnehdittiin voimakkaiksi heikompiin perunansyöjäkansoihin verrattuna.¹⁰⁴ Ei olekaan yllättävää, että 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun polttava ravitsemustieteellinen keskustelu koski valkuaisaineiden määrää ruoassa. Lihan keskeinen merkitys ravinnossa, esimerkiksi lihasvoiman lähteenä, oli muodostunut vakiintuneeksi käsitykseksi 1800-luvun alkupuolella tehdyissä fysiologisissa tutkimuksissa. 1880-luvun alussa vakiintunut Voitin standardi määritteli päivittäisen eläinproteiininsaantisuosituksen 118 grammaksi. Suosituksesta tuli keskeinen lähtökohta myös vanerien ruokavaliota pohdittaessa.¹⁰⁵

Suomessa ravintokysymyksiä pohtinut Reijo Waara kiinnostui 1900-luvun alussa tanskalaisen Mikkel Hindheden laskelmista tämän suomeksikin käännettyssä teoksessa *Ravintomme uudistus*.¹⁰⁶ ReijoWaaran mukaan auktoriteetit olivat olleet pitkään sitä mieltä, että ihminen tarvitsi päivässä vähintään 118 grammaa valkuaisainetta, jota sai lähinnä liharuuista ja muista ”kalleimmista” ruokalajeista”. Hindhede oli kuitenkin onnistunut todistamaan ReijoWaaran mielestä vakuuttavalla tavalla, että ihminen pystyi tulemaan hyvin toimeen puolella mainitusta valkuaisainemäärästä. Asiassa ei ollut suomalaiselta kannalta katsoen mitään ihmeellistä, koska suomalaiset eivät vanhastaan olleet varsinaista lihansyöjäkansaa. Heidän oli siis mahdollista pysytellä vanhoissa ruokailutottumuksissaan ilman, että siitä aiheutuisi vahinkoa heidän terveydelleen.¹⁰⁷

Ravintomme uudistus -kirjan suomentanut P. A. Koskenhovi totesi puolestaan, että auktoriteettien suosiman ajatuksen mukaan tavallisen työmiehen oli syötävä muun ruoan ohella 300 grammaa raavaan- eli naudanlihaa päivässä saadakseen tarpeeksi valkuaisaineita ja pysyäkseen työkykyisenä. Hindheden oppeja noudattamalla oli kuitenkin mahdollista pitää ravitsemuksen pääpaino kasvikkunnan tuotteissa. Eläinkunnasta

oli tarpeen ottaa ruokavaliioon vain muutamia rasvoja, koska pohjoisilla alueilla ei ollut mantelin kaltaisia rasvaa sisältäviä hedelmiä. Lisäksi oli muistettava, että suomalainen työmies ei välttämättä syönyt lihaa kuukausiin vaan pystyi suoriutumaan töistään syömällä ”leipää, perunoita, puuroja, läskiä, suolaa ja vettä, sekä väliin vähän maitoa”, mikä valkuaisaineissa teki noin 50 grammaa päivässä. Myös rasvaksi oli mahdollista valita jotain edullisempaa kuin ”kallishintaista voita” – käytännössä siis margariinia tai silavaa.¹⁰⁸

Tieto oli tervetullut laitoskeittöille, jotka yrittivät ravita hoidokkejaan mahdollisimman edullisin kustannuksin terveyttä kuitenkin vahingoittamatta. Kuinka paljon lihaa suomalaisissa laitoksissa sitten tarjottiin? Vuonna 1893 annettussa lääninvankiloiden ruokajärjestyksessä proteiinia oli tarjolla siten, että kuoritusta maidosta tehtyä juustoa tarjottiin 50 grammaa sekä silakoita 130 grammaa päivässä. Esimerkiksi tiistaisin ja perjantaisin tarjottiin edellä mainitun päivänannoksen lisäksi 60 grammaa sianlihaa. Sunnuntaisin vangit pääsivät herkuttelemaan 125 grammalla raavaanlihaa.¹⁰⁹ Enimmillään 1900-luvun taitteen vankiloissa oli mahdollista saada päivittäin noin 65 grammaa proteiinia, mikä jäi reilusti alle Voitin standardin 118 grammaan.

Kokonaisuuteen kuului myös muuta energia-pitoista ravintoa, kuten 10 grammaa ihraa päivässä. Ihraa pohti myös Kakolassa vankeustuomionsa kärsinyt kansanedustaja Nuorteva, jonka mielestä vankiloiden tarkoista ravitsemuslaskelmista ei ollut mitään hyötyä sellaisissa tilanteissa, joissa vangin ei syystä tai toisesta tehnyt mieli syödä tarjolla olleita ruokia: Vankiloiden aamiais-ihra oli hänen mukaansa hyvin epämiellyttävää syötävää. Ihra oli ”amerikalaista silavaa”, niin kutsuttua masiinaläskiä, joka tarjottiin vangeille keittämättömänä ja likaisin sormenjäljin varustettuna, ”sillä vankiloissa ei tunneta minkäänlaisen haarukkain tai sen sellaisten ylellisyystava-

104. Mark R. Finlay, *Early Marketing of the Theory of Nutrition. The Science and Culture of Liebig's Extract of Meat*. Teoksessa H. Kamma & A. Cunningham (toim.) *The Science and Culture of Nutrition, 1840–1940*. Rodopi 1995, 56.

105. Thoms 2012, 174–175; Lahtinen & Salminen 2014, 101.

106. M. Hindhede, *Ravintomme uudistus. Elä terveellisesti! Elä voimakkaana! Elä halvalla!* WSOY 1907.

107. Konr. ReijoWaara, Kirjallisuutta. *Suomen terveydenhoito-lehti* 1.1.1908.

108. P. A. Koskenhovi, Sananen ravinnostamme. *Suomen terveydenhoito-lehti* 1.2.1908; P. A. Koskenhovi, Kuinka halvalla voi elää? *Suomen terveydenhoito-lehti* 1.3.1908.

109. KA, OLA Eb:1, Ruokajärjestys Suomen lääninvankiloille 1893; KA, OLA G12:1, Ruoka-annostaulukot.

rain olemassaoloa”. Ravitsemusopilliset suositukset saattoivat jäädä tavoittamatta myös epäpätevien keittäjien tai ruoanjakelussa tapahtuvien ongelmien takia.¹¹⁰

Johtopäätökset

Suomi yritti ponnistaa 1800-luvun lopulta lähtien kaikin keinoin sivistysmaaksi. Yhtenä sivistyksen mittarina käytettiin sitä, millä tavoin valtio kohteli vankejaan. Kansalaisista haluttiin pitää aiempaa parempaa huolta, eikä rangaistusvankejaakaan voinut enää marginalisoida yhteiskunnan ulkopuolelle. Vaikka kuivalle leivälle joutuminen oli varsin suuri lievennys aiempien vuosisatojen ruumiilliseen kidutukseen verrattuna, vankeusrangaistus oli joka tapauksessa ruumiiseen kajoamista esimerkiksi sakkorangaistukseen verrattuna. Ruumista ei enää välttämättä pantu tuntemaan tuskaa, mutta se joutui silti kohtamaan vankilassa puutetta, kieltoja ja veloituksia. Syöminen on perustavanlaatuisen tarve, ja ruoka on keskeinen elementti ihmisten keskinäisessä vallankäytössä. Vankiloissa rangaistuskeinona oli vankien ravinnon sääteleminen.

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosisikymmeninä vankilaa joutuneet vangit olivat monenlaisten näkemysten ristipaineissa. Heidän terveydestään ja ravitsemuksestaan ryhdyttiin huolehtimaan aivan uudella tavalla, ja heitä ohjattiin ruokavalion keinoin kontrolloimaan kehonsa tarpeita ja pidättäytymään kohtuudessa. Toisaalta vankien kuihduttamista ruokavalion keinoin pidettiin vielä varsin hyväksyttävänä. Vangit olivat myös kristillisen ja tieteellisen maailman – ja toisaalta vanhan alamaisyhteiskunnan ja kansallisvaltion risteyskohdassa. Vankiloiden ruoankulutus heijasteli myös ruoantuotannossa tapahtuneita muutoksia. Ruoka-aineita oli saatavilla entistä suurempi valikoima; satoja vuosia pohjoissuomalaisten ruokavalioon kuuluneen silakan ja kovan leivän ohelle alkoi tulla yhä enemmän tuontituotteita sekä elintarviketeollisuuden tuottamia ruokatarvikkeita.

Vankiloiden historiaa tutkimalla pääsee seuraamaan, minkälaista valtaa Suomeen rakentavassa kansallisvaltiossa pyrittiin mikro- ja makrotasolla käyttämään. Vangeille tarjoillut erilaiset ateriat olivat tehokas vallankäytön muoto. Ruoan avulla oli mahdollista ohjata vankien käyttäytymistä. Vankeusrangaistuksen aikana tehdyistä rikkomuksista – kuten silakan varastamisesta vankilan keittiöstä – joutui vedelle ja leivälle, kun taas hyvin käyttäytyvät vangit saivat lauantaisten kaurapuuroonsa voisilmän. Vallankäyttö on kuitenkin kaksisuuntainen prosessi.¹¹¹ Se synnyttää vastarintaa, ja myös pohjoissuomalaisilla vangeilla oli mahdollisuus pyrkiä osaltaan vaikuttamaan omaan ravitsemukseensa. Ruoka oli siis vangeille keino ottaa vallankäyttö hetkeksi omiin käsiinsä, pois vankilan vartijoilta ja terveydenhuollosta vastaavilta lääkäreiltä. Ruoan saattoi jättää syömättä, sitä saattoi varastaa tai sitä saattoi sairauden hetkellä saada lisää.

Oliko vankila ympäristönä tervehtyttävä vai sairastuttava? Ruokahistorian näkökulmasta monenkaan köyhän aikalaisen ravitsemus ei ollut kovin hyvissä kantimissa, mistä syystä vankilat paransivat usein vankiensä ravintotilannetta nostaten monien vankien painoa vankilavuosien aikana. Vangit pääsivät osallisiksi säännöllisistä ja ravitsevista aterioista verrattuna sellaisiin suomalaisiin, joille toistuvat katovuodet olivat jatkuvaa aliravitsemuksen aikaa. Suomen markkinoille merten takaisilta mantereilta tulvineet vitamiinirikkaat hedelmät eivät juuri päässeet pohjoissuomalaisten vankien ruokavaliota piristämään, mutta ravitsemuksellisesti mullistava uutuustuote – kalliin voin korvikkeeksi kehitelty margariini päättyi vankienkin ruokavalioon. Vangit haluttiin kasvattaa takaisin yhteiskuntaan tuotteliaiksi työmieheksi, ja margariini oli havaittu ravitsemustieteellisessä tutkimuksessa edulliseksi vaihtoehdoksi pohdittaessa, mikä oli pienin mahdollinen kalorimäärä, jolla työmiehen oli mahdollista tulla toimeen ja silti onnistua palvelemaan yhteiskuntaa mahdollisimman tehokkaasti.

110. Valtiovarain tilaa, 15.11.1909. Toiset valtiopäivät 1909. Vihtori Kosonen osakeyhtiö 1909, 1238–1239.

111. Vrt. esim. Foucault 2014, 41.

Abstract: Bread and water? Prison food and the use of power in the late 19th and early 20th centuries

The article addresses the history of prison food in Finland by focusing on Oulu Provincial Prison. Food was a key method of punishing prisoners and exercising power over them, but during the late 19th century and the early 20th century, prisons also started to take a new approach to the health and nutrition of their prisoners. At that time, Finns also started to eat larger amounts of imported food, and industrially produced goods such as margarine became part of the prisoners' diet. Institutional catering started to take account

of the most recent research results in the science of nutrition. Nutritionists considered what the minimum quantity of calories would be that would keep prisoners effective and capable of working. The exercise of power is a two-way street: it causes opposition, and prisoners also had the opportunity to affect their own nutrition and health. It was possible for them to improve their nutritional position by stealing food supplies, for example, but if they were caught, their health was affected negatively because they were segregated or put on bread and water rations.

Keywords: Food History, Nutrition, Power, Prisons, Finland, Oulu Provincial Prison, late 19th century, early 20th century

Reetta Hänninen

”Sitten minulta loppui raha ja paperi”

SAIMA GRÖNSTRAND JA NAIKIRJAILIJAN TOIMEENTULON VAIKEUDET 1800-LUVUN LOPULLA JA 1900-LUVUN ALUSSA

Suomenkielinen sanomalehdistö tarjosi 1800-luvun lopulla uusille kirjoittajille mahdollisuuksia saada tekstejään julki. Harvat onnistuivat elättämään itsensä tällä työllä tai nousemaan tunnustettujen kirjailijoiden joukkoon. Reetta Hännisen artikkeli käsittelee kirjoittavan naisen mahdollisuuksia toimeentulon *Päivälehd*en avustajan, Saima Grönstrandin (1863–1932) elämänvaiheiden kautta. Artikkelin lähtökohtana on novelleja kirjoittaneen Grönstrandin muusta tuotannosta poikennut kertomus oleskelusta vankilan naistenosastolla.

Viitasaarella kauppiaan perheeseen syntynyt Saima Grönstrand (1863–1932) oli novellisti ja kääntäjä. Grönstrandin tekstit olivat pääosin kaunokirjallisia lastuja ja jatkokertomuksia. Syyskuussa 1894 *Päivälehd*essä ilmestyi kuitenkin artikkeli *Koppiwankiloista*, joka poikkesi hänen tavanomaisesta tuotannostaan. Siinä Grönstrand käsitteli vankilajärjestelmän mielekkyyttä ja suomi kiivain sanoin yhteiskunnan kaksinaismoralismia. Samassa tekstissä Grönstrand kuvasi myös vankilan naistenosastoa ja kertoo itse astuneensa sisään vankilan porteista.

[...] ajatukset olivat tykkänään niiden kalpeiden, onnetomain luona, joiden kahleiden kalina tulisi olemaan alituinen musiikki korvissani niiden muutamien päivien ajan kun tulisin siellä viettämään.¹

FM **Reetta Hänninen** työskentelee tohtorikoulutettavana Helsingin yliopiston historian oppiaineessa. Sähköposti: reetta.hanninen@helsinki.fi.

Koppiwankiloista-kirjoitus on poikkeava särö Grönstrandin novelleihin painottuneessa tuotannossa ja herätti siksi kiinnostuksen kirjoittajaa ja hänen taustojaan kohtaan.

Artikkelin lähtökohtana on kysymys siitä, mikä sai tämän keskisuomalaisen kauppiaan tytären astumaan irtolaisten, viinanmyyjien ja sikiönsalaaajien maailmaan. Vastauksen etsiminen vie uusien, laajempien teemojen äärelle: minikälaiset olivat naiskirjoittajan toimeentulomahdollisuudet 1800-luvun lopulla, miten sanomalehdistö näihin mahdollisuuksiin vaikutti ja mikä oli verkostojen – tai niiden puutteen – merkitys pärjäämiselle.

Saima Grönstrandin elämä ja toiminta kirjallisilla kentillä vertautuu aiempiin tutkimuksiin kirjoittavien naisten historiasta. Maarit Leskelä-Kärki on tutkinut verkostojen merkitystä kirjoittaville naisille Krohnin sisarten, Helmin (1871–1967), Ainin (1878–1956) ja Aunen (1881–1967), kautta. Leskelä-Kärki on tuonut esiin paitsi sisarten välisen yhteyden, myös isän, puolison tai veljen kautta käytettävissä olevien suhteiden tärkeyden. Krohnin perheellä oli hyvät yhteydet fenomaaniseen sivistyneistöön ja näitä verkostoja naiset saattoivat hyödyntää kirjailijaidentiteetin rakentamisessa, töiden saannissa ja kustannussopimusten solmimisessa.² Isä, professori Julius Krohn (1835–1888) ja hänen jälkeensä veli Kaarle Krohn (1863–1933) neuvoi, kritisoi ja kannusti sisaruksia. Kaarle Krohn myös avusti sisariaan, erityisesti Helmiä ja Aunea, työsaannissa. Tähän hänellä olikin hyvät mahdollisuudet yhtenä Werner Söderströmin Osakeyhtiön perustajista.³

1. Saima Grönstrand, *Koppiwankiloista*. *Päivälehti* 26.9.1894, 2.

2. Maarit Leskelä-Kärki, *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS 2006, esim. 304, 310–310, 626–627.

3. Leskelä-Kärki 2006, 93, 97–100, 113, 125. Aviomiehenä, professori E. N. Setälän kautta Helmi liittyi myös kirjallisuuslehti *Valvojan* toimituskuntaan. Leskelä-Kärki 2006, 142–143, 157–159.

Kirjailijaksi oli mahdollista päätyä myös toisenlaisista taustoista. Tämä koski paitsi niin sanottuja kansankirjailijoita, joita 1800-luvun loppupuoliskolla nostettiin runsaasti esiin, myös sivistyneistön ja kansan välisessä tilassa liikkuneita kirjoittajia.⁴ Reija Lång on tutkinut mäkitupalaisen tytärtä Matilda Roslin-Kalliola (1837–1923), joka identifioi itsensä rahvaankirjailijoihin, mutta oli kasvattiperheessään saanut oppia lukuja kirjoitustaidossa. Roslin-Kalliola kirjoitti jo nuorena kertomuksia sanomalehtiin, mutta esikoisromaaninsa hän julkaisi vasta yli 60-vuotiaana.⁵ Elannon Roslin-Kalliola hankki kauppiana, mutta kauppaliikkeen mentyä konkurssiin hän velkaantui pahoin. Veloista selvittyään Roslin-Kalliola eli vähissä varoissa pienessä tuvasaan Merikarvialla, mutta hänellä oli hyvätahtoisia tukijoita niin kirjailija- kuin kustantajapiireissä.⁶

Tässä artikkelissa tarkastelen kirjoittajaa, joka ei tullut sivistyneistön joukosta, mutta ei ollut kansankirjailijakaan. Perhetaustansa puolesta Saima Grönstrand sijoittui vaurastuvan porvariston sellaiseen osaan, joka mitä ilmeisimmin epäonnistui nousupyrkimyksissään. Artikkelin lähteenä käytän kirjeitä, kirkonkirjoja ja sanomalehtiaineistoa. Grönstrandilta säilyneitä kirjeitä on huomiota herättävän vähän. Ajan kirjallisuusvaihtajat, kuten Juhani Aho, Minna Canth, Kasimir Leino, Santeri Ivalo tai Krohn-suvun jäsenet eivät näytä olleen hänen kanssaan kirjeenvaihdossa.⁷ Muiden aikalaisten kirjekokoelmissa on yksittäisiä kirjeitä ja lähteinä käytetyt kirjeet sijoittuvat vuosille 1889–1923. Ne on osoitettu muun muassa Eero Erkolle, Zacharias Topeliukselle, Werner Söderströmille ja Jaakko Gummerukselle. Lisäksi käytän hyödyksi Grönstrandin omaelämäkerral-

Kuva 1. Päiväämätön valokuva Saima Grönstrandista. Lähde: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto, Irene Mendelinin arkisto, KIAK1996:91:1.

lisia tekstejä.⁸ Ne sisältävät viittauksia joiden paikkansapitävyyden muut lähteet varmistavat ja ne toimivat avaimina Grönstrandin lapsuudenkodin oloihin ja hänen omiin ajatuksiinsa kirjailijaluuden merkityksestä.

Saima Grönstrandin tuotantoa julkaistiin pääosin sanomalehdissä. Joissakin matrikkeleissa Grönstrand nimetäänkin kirjailijaksi ja sanomalehtinaiseksi.⁹ Grönstrand näki, tai halusi nähdä,

4. Päivi Lappalainen, *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen*. SKS 2000, 50–56. Kansankirjoittajista Pertti Lassila, *Syvistä riveistä. Kansankirjailija, sivistyneistö ja kirjallisuus 1800-luvulla*. Gaudeamus 2008.

5. Reija Lång, Kirjallisuus välitilassa. Mäkitupalaisen tytär 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kirjallisella kentällä. Teoksessa Kirsi Salmi-Nikander, Sami Suodenjoki & Taina Uusitalo (toim.) *Lukeva ja kirjoittava työläinen*. Työväen historian ja perinteen tutkimisen seura 2010, 89; Reija Lång, Mäkitupalaisen tyttärestä kirjailijaksi. Matilda Roslin-Kalliola ja kansallisen kirjoittamisen monet muodot. *Kasvatus & Aika* 3 (2008), 68–69, 71–75.

6. Lång 2010, 92, 95–96.

7. Mainittujen kirjailijoiden kirjeenvaihto on muuten ollut erittäin laajaa Suomalaisen Kirjallisuuden seuran kirjallisuusarkiston ja Kansallisarkiston arkistoluetteloiden mukaan.

8. Nämä tekstit ovat Aamu-hetki. *Kalevatar* 15.1.1895; Amalia-täti. *Päivälehti* 16.4.1899, B-numero ja 17.4.1899; Posetiivi. *Päivälehti* 10.2.1892; Prinsessa. *Päivälehti* 6.11.1898, B-numero ja 8.11.1898 ja myös Viimeinen lenkki, *Päivälehti* 3.12.1897, vaikka se poikkeakin kerronnaltaan muista omaelämäkerrallisista teksteistä.

9. *Jyväskylän tyttökoulu ja tyttölyseo 1864–1964*. Sisä-Suomen kirjapaino Oy 1964, 94.

itsensä kirjailijana, vaikka kirjoittikin kaunokirjallisuuden ohessa myös toimituksellisempia tekstejä.¹⁰ Sanomalehti oli Saima Grönstrandille, niin kuin monelle muulle kirjallisuuden kentälle yrittävälle kirjoittajalle, helpoimmin saavutettava julkaisukanava.¹¹ Siksi sanomalehdistön kehitys muodostaa tärkeän kontekstin hänen tarkastelelleen.

Sanomalehdistö kaunokirjallisuuden julkaisijana ja kirjoittajien nostajana

Kansainvälisestä mediahistoriallisesta perspektiivistä katsoen 1800-luvun loppu oli aikaa, jolloin lehdistö alkoi toimia enemmän markkinoiden kuin pelkän tiedonjakamisen ehdoilla.¹² Yhdysvaltojen suurkaupungeissa osa lehdistöstä suosi sensaatiouutisia ja näyttävää kuvitusta houkutelakseen lukijoita. Naisten tehtävänä oli kirjoittaa pääasiassa kotiin ja perheeseen liittyvistä aiheista.¹³ Toisenlaisiakin naistoimittajia oli: niin kutsutut *stunt*-reportterit olivat vaarallisia tempauksia tekeviä ja niistä kirjoitettavia naisia, jotka saattoivat pukeutua kerjäläiseksi tai teeskennellä mielisairasta saadakseen aineksia lukijoita houkutteleviin tarinoihin.¹⁴ *Sob-sister* oli puolestaan kirjoittaja, joka erikoistui sentimentaalisiin kuvauksiin sosiaalisista epäkohdista.¹⁵ Samankaltaisia kirjoittajarooleja esiintyi aikakauden brittiläisessä lehdistössä.¹⁶

Pohjoismaissa tilanne oli toisenlainen. Lehdistö keskittyi enemmän politiikan ympärille – tai politiikka lehtien ympärille.¹⁷ Suomessa valtio-

päivien herättämä orastava puoluepolitiikka kiihdytti sanomalehtien perustamista eri ryhmitymien äänenkannattajiksi. Sanomalehdistö nousikin 1800-luvun lopulla ennennäkemättömään kukoistukseen. Suomenkielisen lehdistön nousua avitti potentiaalisen lukijakunnan kasvu väkiluvun kasvaessa ja lukutaidon parantuessa. Suomenkielisen aineiston tuottaminen helposti saatavilla olevassa muodossa oli myös osa fenomaanien tavoitteita.¹⁸

Kirjallisen materiaalin osuus lehtien sisällöstä oli suuri paitsi aatteellisista myös käytännön syistä. Koska toimittajia oli vähän ja juttuja kirjoitettiin muiden töiden ohessa, lehtien oli mielekästä käyttää kaunokirjallisia avustajia. Näin sanomalehdistö avitti suomenkielisen kirjallisuuden nousua. Lehtien julkaisupolitiikalla olikin merkitystä kirjailija-ammatin ja -identiteetin vakiintumiselle.¹⁹ Moni nimekäs 1800-luvun lopun kirjailija ponnisti alalle nimenomaan sanoma- ja aikakauslehtien sivuilta, ja lehtikirjoittaminen toi kaivattua lisää usein melko niukkaan toimeentuloon.²⁰ Kirjailijat kokosivat elantonsa kuka mistäkin, ja kokopäiväisenä kirjailijana työskenteleminen oli etenkin naisilla erittäin harvinaista.²¹

Kaunokirjallisuuden julkaiseminen liittyi kiinteästi myös vuonna 1889 perustetun *Päivälehd*en poliittisiin tavoitteisiin. Kaunokirjallisuuden avulla lukijoita tutustutettiin uusiin aatevirtauksiin ja herätettiin reformien tarpeellisuuteen.²² *Päivälehd*en perustajien ja toimittajien joukossa

10. Ks. esim. Sakari Topeliuksen koti. *Keski-Suomi* 24.10.1888, 2; Työläisnaisten saunoista Helsingissä. *Työmies* 12.10.1895, 4. Grönstrandin itsemäärittelystä myöhemmin tässä artikkelissa.

11. Lappalainen 2000, 46; Lång 2010, 88.

12. Asa Briggs & Peter Burke, *A Social History of the Media. From Gutenberg to the Internet*. Polity Press 2010, 184. Jukka Kortti, *Mediahistoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta biteihin*. SKS 2016, 170–175.

13. Maurine H. Beasley & Sheila J. Gibbons, *Taking their place. A Documentary History of Women and Journalism*. The American University Press 1993, 10, 111.

14. Beasley & Gibbons 1993, 111–112; Marion Marzolf, *Up from the Footnote. A History of Women Journalists*. Hasting House Publishers 1977, 23.

15. Beasley & Gibbons 1993, 118–122.

16. Briggs & Burke 2010, 181.

17. Bo Prantare et al., *Lehdistö Pohjoismaissa*. WSOY 1982, 18–20, 77–78, 165–167.

18. Päiviö Tommila & Raimo Salokangas, *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Edita 1998, 78–79.

19. Lappalainen 2000, 44–45.

20. Lappalainen 2000, 46–47.

21. Lappalainen 2000, 46; Anne Alarto, Irma Kyrki & Maija Saraste, *Saran sisaret. Naiskirjallisuuden perinnettä Suomessa 1800-luvulta 1900-luvun alkuun*, passim. Kirjan verkkoversio julkaistu 2015. *DIGI - Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa*, <http://digi.kirjastot.fi/files/original/3f230cb87f16f1d207733d558e3dfdba.pdf> (31.1.2017).

22. Alli Rytkönen, *Päivälehd*en historia I. Helsingin uusi kirjapaino 1940, 233–237.

olikin merkittäviä vuosisadan lopun kirjallisia nimiä.²³ Lehti julkaisi sekä suomenkielisiä että käännettyä kaunokirjallisuutta erityisen runsaasti aina 1900-luvun alkuun asti.²⁴

Saima Grönstrand ja kirjoitus vankilasta

Vakituisten toimittajien ja nimekkäiden kirjailijoiden lisäksi *Päivälehteen* kirjoitti yhteensä yli 170 kaunokirjallista avustajaa.²⁵ Tuotteliain heistä oli Saima Grönstrand, jonka kirjoituksia ilmestyi vuosina 1890–1901 yhteensä 74.²⁶ Lisäksi hän suomensi lehdessä julkaistun Émilie Zolan *Sodan* yhdessä kahden muun naisen kanssa.²⁷ Grönstrandin tekstejä oli aikaisemmin julkaistu muun muassa *Valvojassa* ja *Keski-Suomessa*, ja lisäksi hän kirjoitti muihin sanomalehtiin ja perusti *Kalevatar*-aikakauslehden. Vuoden 1896 alussa hänet merkittiin vakituiseksi avustajaksi *Työmiehen*, joka oli vielä tässä vaiheessa poliittisesti melko maltillinen ja lähellä nuorsuomalaisia.²⁸

Saima Grönstrand kirjoitti pääasiassa novelleja. *Päivälehteen historiassa* Alli Rytkönen kuvaa häntä yritteliääksi ja lupaavaksi ”lastukoululaiseksi”, joka tosin oli katkera ”parempiosaisia ja erityisesti miehiä kohtaan”.²⁹ Osa Grönstrandin kirjoituksista käsittelee melko kevyitä ja sovinnaisia aiheita, mutta monissa on yhteiskunnallisia kannanottoja.³⁰ Grönstrandin kantaaottaviinkin kirjoituksiin verrattuna artikkeli vankilakäynnistä herättää huomiota suorasukaisuudellaan.

Koppiwankiloista-artikkeli alkoi kuvauksella ympäröivästä yhteiskunnasta, joka oli Saima Grönstrandin mukaan rikollisia täynnä.³¹ Kuka huiputti palvelijoitaan, kuka jätti velkansa maksumatta – ainakin puolet ihmisistä oli hänen mielestään moraalialla vailla. Grönstrand rinnasti hyö-

tysuhteille perustuvan avioliiton prostituutioon moraalittomuudessaan ja paheksui ohjesääntöistä prostituutiota ja tarkastusnaisten työskentelyn sallimista.

Moraalipohdintojen jälkeen Grönstrandin teksti muuttui omakohtaiseksi. Hän kertoi astuneensa velkavankeuteen nähdäkseen, minkälaista oli elämä muurien sisäpuolella ja kuvaillakseen ”nykyaikaista” vankilaa.

Naisia oli kolmessa kerroksessa, joiden välillä liikkuminen oli kielletty. Ensimmäisessä ja toisessa olivat ”löysäläisyydestä” kiinni otetut, vesileipäläiset ja varkaat ylimpänä. Grönstrand laitettiin jälkimmäisten joukkoon.³² Vankilan asukkaita Saima Grönstrand kuvasi kirjailijan värikäin ottein. Joukossa oli niin nuoria kuin vanhoja naisia, rusottavan reippaita kuin sellin yksinäisyydessä itkeviä. ”Miellyttävän ja viattoman näköinen” Jenny oli synnyttänyt vankilassa lapsenkin. Tuomion hän oli saanut omien sanojensa mukaan ”kavaljeeraamisesta”. Grönstrand kävi alemmassa kerroksessa katsomassa Jennyn pienokaista, ”vankilan syntyjäntä”, vaikka joutuikin siitä vartijan kanssa vaikeuksiin.

Kokemustensa perusteella Grönstrand näki rikollisuuden parantavana lääkkeenä ennen muuta sivistyksen:

Enemmän, enemmän pitäisi meidän tehdä näidenkin onnettomain eduksi, koko järjestelmä pitäisi muuttaa, oppia valaa vankiloihinkin tosisivistyksen siemeniä, joka ei ole tuota tyhjää ulkopuolista katinkultaa, mutta sydämmen [sic] sivistyttämistä.

Saima Grönstrandin artikkeli liittyi prostituutiosta, rikollisuudesta ja vankeusajan viettämisestä

23. Alli Rytkönen, *Päivälehteen historia* II. Sanoma Oy 1946, 423.

24. Rytkönen 1946, 423.

25. Rytkönen 1946, 360.

26. Seuraavaksi eniten kirjoittaneen avustajan Kalle Kajanderin novelleja julkaistiin 23. Rytkönen 1946, 424.

27. Romaani julkaistiin myös painettuna ks. Émilie Zola, *Sota*. *Päivälehti* 1892. Kääntäjiä ei kirjassa mainita, mutta Finna-tietokannan mukaan he ovat Saima Grönstrand, Sohvi Reijonen ja Hilma Sederholm.

28. *Työmies* 4.1.1896. Suurin osa kirjoituksista oli nimettömiä, joten tekijän jäljittäminen on vaikeaa. Outi-Maria Kiiskilä, *Punainen myrsky. Suomen työväenlehdistön taistelu vallankumousvuosina 1917–1918*. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto 2010, 17–18.

29. Rytkönen 1946, 361–362.

30. Ks. esimerkiksi Lotan eno. *Aamunairut* 1.2.1889, 2; Työtönnä. *Päivälehti* 9.4.1892, 2.

31. Seuraavat kappaleet pohjautuvat Saima Grönstrandin *Koppiwankilat*-artikkeliin. *Päivälehti* 26.9.1894.

32. Tavoitteena oli pitää erityyppiset vankiainekset erossa toisistaan. Raija Kallinen, *Kasvatusta ja keskitystä. Vankeinhoitolaitos autonomian ajan jälkipuoliskolla*. Vankeinhoiton historiaprojektin julkaisuja 10. Valtion painatuskeskus 1982, 46.

käytyihin keskusteluihin.³³ Siveellisyyskysymyksessä *Päivälehti* oli jo tuonut esille mielipiteitä tarkastusnaisjärjestelmän moraalittomuudesta ja Grönstrand oli samoilla linjoilla lehden kanssa.³⁴

Saima Grönstrand palasi vankila-aiheeseen vielä vuonna 1896 novellissa *Vankilassa syntynyt*, jossa hän käsitteli artikkelia kaunokirjallisemmalla otteella kirjoittajalle otollista aihetta, selliin syntynyttä pienokaista. Novellissa kuvataan kuinka vankilan ulkopuolella ärjy meri ja lahden takana loistavat kaupungin valot.³⁵ Tämä kuvaus sopii Katajanokalla sijainneeseen Helsingin lääninvankilaan. Koska kirjoittajan muu tuotanto koostuu lähinnä fiktiivisistä novelleista, olisi mahdollista olettaa että kuvaukset vankilakäynnistä olisivat kuvitteellisia. Fiktio mahdollisuus sulkeutuu kuitenkin pois, kun lääninvankilan vuoden 1893 vankiluettelosta löytyy 28-vuotias Saima Grönstrand, vanki numero 1893.

Saima Grönstrand oli saanut velkavankeustuomion 75 markan maksamattomasta velasta helsinkiläiselle kauppaliike V. Granhoffille ja suoritti kymmenen päivän tuomionsa 12.–22. joulukuuta 1893.³⁶ Velkavankeus oli naiselle epätavallinen tuomio. Samaan aikaan rangaistustaan kärsivät noin 30 naista oli tuomittu tavanomaisemmista rikoksista, kuten irtolaisuudesta, luvattomasta viinanmyynnistä, varkaudesta tai sikiön salaamisesta.³⁷ Myös Saima Grönstrandin nimike ”fröken, skrifstellarinna” asetti hänet erilaiseen asemaan kuin muut vangit, joiden nimen perässä oli mer-

kintä ”ogift qvinna”. Ne harvat, joilla oli ammatti, olivat lähinnä tupakkatyöntekijöitä tai piikoja.³⁸

Saima Grönstrandia eniten kiinnostaneet hahmot, Jenny ja hänen vankilassa syntynyt lapsensa, eivät hekään olleet mielikuvituksen tuotetta. Jenny oli Oulusta Helsinkiin muuttanut työläisperheen tytär, joka oli jäänyt toistuvasti kiinni irtolaisuudesta. Tullessaan suorittamaan viimeisintä, vuoden mittaista tuomiota Jenny oli raskaana ja synnytti toukokuuisena aamuyönä tyttövauvan.³⁹ Vankilan saarnaaja kastoi lapsen ja hän sai kummeikseen naispuoliset vanginvartijat.⁴⁰ Tyttö vietti lapsuttaan Emma Mäkisen turvakodissa ja nuoruusvuosina hän asui niin Puna-uuren puutaloissa kuin Kallion Linjoilla ja Suruttomain huviloissa.⁴¹

Saima Grönstrandin lehtikirjoitus muistuttaa amerikkalaisen lehdistön *stunt reporter* tai *sob sister* -juttutyyppejä, etenkin kun hän kirjoitti myöhemmin samankaltaisia omiin kokemuksiin perustuvia reportaasiartikkeleita.⁴² Vaikka kirjoituksen taustalla on aito tuomio, vankilaan menon voi ajatella olleen valinta, joka pohjautui uteliaisuuteen, uudenlaisen journalismin kokeiluun tai kiinnostukseen yhteiskunnan vähäosaisia kohtaan. Grönstrand korosti myös itse vankeutta tietoisena valintana:

Menin velkavankeuteen nähdäkseni oikein 'silmästä silmään', minkälaista noiden synkkien muurien takana on, jonne vapautensa kadottaneet karkotetaan ja josta käyminen on niin häpäisevää.⁴³

33. Kallinen 1982, 75; Jussi Pajujoja, *Katsaus rangaistuksen historiaan*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 3/1986. Vankeinhoidon koulutuskeskus 1986, 29–33.

34. Ks. esim. Waarako wai warjelus? *Päivälehti* 14.10.1891.

35. Saima Grönstrand, *Vankilassa syntynyt*. *Nuori Suomi* 1896.

36. Kansallisarkisto (KA), Helsingin lääninvankilan I arkisto, vuoden 1893 vankiluettelo, vanki numero 1893; KA, Helsingin raastuvanoikeuden arkisto, I osaston riita-asiain tuomiokirja, 20.11.1893.

37. KA, Helsingin lääninvankilan I arkisto, vuoden 1893 vankiluettelo. Irtolaisuustuomioista Kallinen 1982, 32 ja Antti Häkkinen, *Rahasta vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Otava 1995, 170–172. Noin neljännnes vangeista oli 1890-luvulla naisia. Timo Aho, *Vankiluvun kehitykseen Suomessa vaikuttaneista tekijöistä*. Teoksessa *Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 1*. Arvi A. Karisto 1981, 258.

38. KA, Helsingin lääninvankilan I arkisto, vuoden 1893 vankiluettelo.

39. Olen käyttänyt Suomen sukuhistoriallisen yhdistyksen digitoimia kirkonkirjoja, mutta selkeyden vuoksi viittaann kirkonkirja-aineistoihin niiden arkistojärjestyksen mukaisesti. Oulun tuomiokirkkoseurakunnan rippikirja 1868–1880, fol 48; Oulun tkscr rippikirja, muuttaneiden luettelot 1882–1894, muuttokirja numero 144, vuosi 1888; KA, Helsingin lääninvankilan I arkisto, vuoden 1893 vankiluettelo, vanki numero 130.

40. KA, Helsingin lääninvankilan I arkisto, vuoden 1893 vankiluettelo, vanki 130; Helsingin srk., syntyneiden luettelo 1885–1906, 13.5.1893.

41. HKA, Helsingin poliisilaitoksen osoitekortisto, Paldanius, Lilly.

42. Ks. esim. Saima Grönstrand, Kesäkuluilta. *Uusi Aura* 6.7.1899.

43. Saima Grönstrand, *Koppiwankiloista*. *Päivälehti* 26.9.1894.

Vapaaehtoisuus asettuu kuitenkin kyseenalaiseksi, kun siirrytään käsittelemään Saima Grönstrandin perhetaustoja ja elämänkulkua.

Talousvaikeudet tuomion taustalla

Kun Saima Grönstrand syntyi Viitasaarella vuonna 1863, hänen isänsä J. W. Grönstrand oli kauppias.⁴⁴ Perheeseen syntyi 18 vuoden aikana seitsemän lasta, joista kuusi eli aikuisuuteen.⁴⁵ Kaksikielisen perheen esikoinen Saima aloitti koulunkäynnin vuonna 1873 Jyväskylän tyttökoulussa, josta hän sai päästötodistuksen vuonna 1880.⁴⁶ Koulu oli viisiluokkainen, mutta talousvaikeuksien ja opettajien vähyden takia päästötodistuksia ei voitu kaikkina vuosina antaa.⁴⁷

Grönstrandin omaelämäkerrallisissa teksteissä lapsuudenkodin elämä näyttäytyy hyvinvoivana. Kirjoituksissa puhutaan kotiopettajattaresta, joka asui perheessä parin vuoden ajan, Saiman nukeista ja niiden kahviastiastoista, sekä salista karhuntaaljoineen, myrteineen ja flyygeleineen.⁴⁸ Perhe joutui kuitenkin taloudellisiin vaikeuksiin, kun isä ajautui konkurssiin vuonna 1884.⁴⁹ Konkurssin jälkeisenä vuonna perhe muutti kauemmas Viitasaaren kirkonkylältä. Vielä 1890-luvun alussa J. W. Grönstrand yritti tehdä kauppaa Viitasaarelle johtavan maantien varrella, mutta tukkimetsät ja kauppatavarat olivat vaihtuneet viipurinrinkeleihin.⁵⁰ Konkurssi-

pesää selvitettiin useaan otteeseen ja pesän tavaroita huutokaupattiin vielä vuosien päästä.⁵¹ Konkurssista huolimatta perhe ei ilmeisesti ollut 1880–1890-lukujen vaihteessa täysin varaton, sillä Saiman nuorempi sisko Aina opiskeli tällöin Helsingin kauppaopistossa.⁵²

Viitteitä perheen sosiaalisesta laskusta antaa äidin kuoleman jälkeen vuonna 1897 julkaistu novelli ”Viimeinen lenkki”, jossa kuvataan vaatimatonta saattoväkeä viemässä hautaan vainajaa, joka oli ”kerran kuulunut seudun rikkaisiin”. Kirjoituksessa mainittu vainajan aineellinen perintö on melko vaatimaton: peili, kaappi, sänky ja mankeli.⁵³

Valvoja julkaisi Grönstrandin ensimmäisen novellin vuonna 1887 ja *Keski-Suomi* vuonna 1888.⁵⁴ Tyttökoulun lopettamisen ja ensimmäisten kirjallisten töiden julkaisemisen väliltä ei ole lähteitä, eikä hänen vuosien 1880–1887 tekemisistään ole näin ollen tietoa. Yhdessä varhaisimmista kertomuksistaan Grönstrand kuvailee nuorta naista, joka naimattomana ”vanhana-tyttönä” elättää itseänsä taloudenhoitajana.⁵⁵ On mahdollista, että näin teki kirjailija itsekin. Voi myös olla, että hän asui kotonaan näinä vuosina, olihan perheessä pieniä sisarusia ja talous hoidettavana. Helsingissä Saima Grönstrand oleskeli ensimmäisen kerran 1880- ja 1890-lukujen vaihteessa Aina-siskon opiskellessa.⁵⁶ Virallisesti Grönstrand muutti Helsinkiin vuoden 1893

44. J. W. Grönstrandin kuolinilmoitus. *Keski-Suomi* 11.11.1893.

45. Viitasaaren srk., lastenkirja 1875–1883, 6.

46. Kaksikielisyydestä maininta kirjeessä Topeliukselle. Kansalliskirjasto (KK), Topeliuksen arkisto, saapuneet kirjeet coll. 244.22, Saima Grönstrand 18.11.1896. *Jyväskylän tyttökoulu ja tyttölyseo 1864–1964*, 94.

47. *Jyväskylän tyttökoulu ja tyttölyseo 1864–1964*, 42, 51.

48. Ks. esim. Saima Grönstrand, Aamu-hetki. *Kalevatar* 15.1.1895; Saima Grönstrand, Amalia-täti. *Päivälehti* 16.4.1899, B-numero; J. W. Grönstrandia kuvaillaan menestyksekkääksi kauppiaksi *Keski-Suomi* 11.11.1893.

49. Konkurssista esim. *Nya Pressen* 15.10.1884, 1; J. W. Grönstrandin varallisuudesta maininta kuolinilmoituksessa *Keski-Suomi* 11.11.1893.

50. Muuttovuosi kirjattu Viitasaari, lastenkirjat 1883–1889, 5; Samppa, Edistyykö teollisuus Viitasaarella? *Suomalainen* 25.7.1892. Sekä muuttaminen että siirtyminen elintarvikkeiden kauppaamiseen oli tyyppillistä konkurssin kokeneelle kauppiaille. Ks. Riina Turunen *Luottamuksen loppu. Konkurssiin ajautuminen ja sen vaikutukset konkurssintekijän elämään Jyväskylän kaupungissa 1870-luvulla*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2012, 112.

51. Kuulutus. *Keski-Suomi* 27.3.1890, 1.

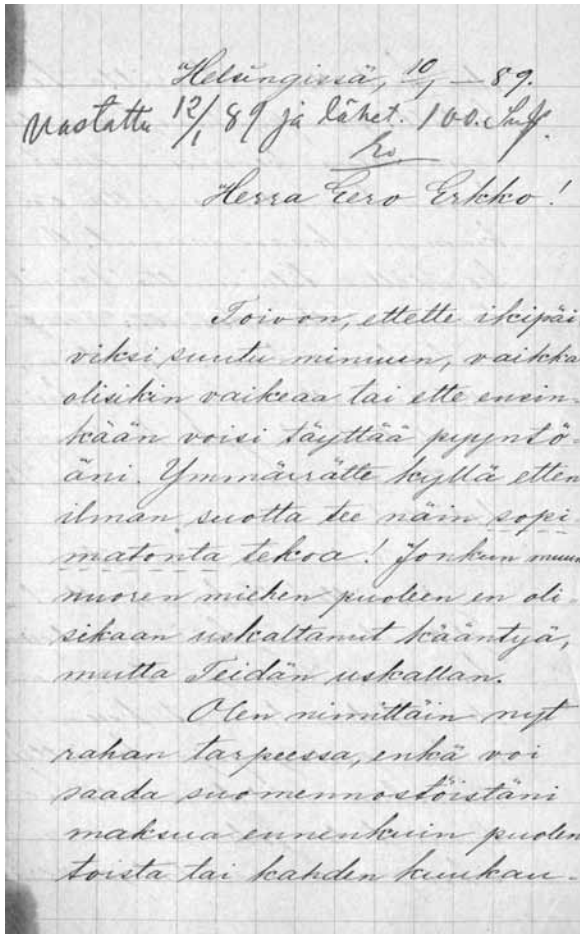
52. Pikkuilmoitus. *Pohjalainen* 2.6.1891, 2; Kauppakoulusta Poriin. *Satakunta* 30.4.1891, 1. Koulussa oli tosin ainakin aiemmin tarjottu myös vapaasijoja. Ilmoitus. *Mikkelin Sanomat* 8.8.1888, 4.

53. Saima Grönstrand, Viimeinen lenkki. *Päivälehti* 3.12.1897.

54. Pappilan tyttäret. *Valvoja* 6–7/1887; Erään vanhan-tytön elämäkirjasta. *Keski-Suomi* jatkokertomus 28.4.1888–13.6.1888.

55. Erään vanhan-tytön elämäkirjasta. *Keski-Suomessa* 8.4.1888, ensimmäinen osa.

56. Päivälehden arkisto (PA), Eero Erkon yksityisarkisto, kirjeenvaihto, kirje Saima Grönstrandilta 10.1.1889.

Kuva 2. Saima Grönstrandin kirje Eero Erkolle vuodelta 1889. Lähde: Päivälehdhen arkisto, Eero Erkon yksityisarkisto, kirjeenvaihto kansio 4.

alussa, mutta vietti muuton jälkeenkin aikaa Viitasaarella.⁵⁷

Helsinkiin tultuaan Grönstrand kirjoitti *Keski-Suomen* päätoimittajalle Eero Erkolle Jyväskylään 10.1.1889. Aluksi Grönstrand pyysi sadan markan lainaa – suomennospalkkioita oli tulossa vasta myöhemmin, eivätkä muut lainapyynnöt olleet tuottaneet tulosta. Grönstrand myös kyseli kuulumisia perusteilla olevan uuden nuorsuomalaisen lehden – tulevan *Päivälehdhen* – suhteen ja

kertoi havaintoja pääkaupungin elämästä. Erkon kirjeen yläkulmaan tekemien muistiinpanojen perusteella Grönstrand sai satamarkkasensa.⁵⁸

Päivälehdhen arkiston laajoissa kokoelmissa on edellä mainitun lisäksi vain yksi, 10.10.1889 lähetetty kirje. ”Jälleen muistutan itsestäni Teille, vaikka luultavasti ette yhtään välitä sellaisesta tuttavasta kuin minä olen”, aloitti Grönstrand tiedustellessaan mahdollista osa-aikaista työtä Erkon tulevasta lehdestä. Lisäksi Grönstrand oli velkaa *Keski-Suomelle* ja ehdotti sen kuittaamista kirjoituksilla.⁵⁹ Ilmeisesti yhteydenotto ei ollut niin epätoivottu kuin kirjoittaja antoi ymmärtää, sillä vain muutama kuukausi aloittamisensa jälkeen *Päivälehti* julkaisi ensimmäinen Grönstrandin kirjoituksen.⁶⁰

Eero Erkon lisäksi toinen varhainen tuttavuus lehtialalta oli professori E. G. Palmén, joka oli yksi *Valvojan* toimittajista. *Valvojan* ilmoituksissa Saima – alkuvaiheessa Grönstrand käytti kirjailijanimenä pelkkää etunimeään – pääsi Minna Canthin ja Santeri Ivalon kaltaisten kirjoittajien joukkoon. Palménin kanssa hän ei kuitenkaan käynyt mainittavaa kirjeenvaihtoa: kuten Erkolle lähetetyt kirjeet, myös Palménin saamat kaksi kirjettä liittyvät rahaan. Grönstrand oli saanut lainan Palménilta, eikä pystynyt maksamaan velkaa ajallaan. Syksyllä 1889 kirjailijatar vetosi huonoon ruumiilliseen kuntoonsa ja toivoi tulevien suomennostöiden avulla voivansa maksaa lainansa.⁶¹ Toisesta kirjeestä käy ilmi lainasumma, 250 markkaa. Grönstrand puolustaa

57. Helsingin srk., muuttaneet 1890–1902, numero 112 vuonna 1893. Kesäisestä oleskelusta Viitasaarella kertoo esim. Saima, Kirje Viitasaarelta. *Keski-Suomi* 1.9.1894, 3.

58. PA, Eero Erkon yksityisarkisto, kirjeenvaihto, kirje Saima Grönstrandilta 10.1.1889.

59. PA, Eero Erkon Päivälehteen liittyvä arkisto, kirjeenvaihto, kirje Saima Grönstrandilta 10.10.1889.

60. Pikakuvia, osa I. *Päivälehti* 22.3.1890, toinen osa ilmestyi 29.3.1890, siinä on kirjoittajan nimimerkki Saima.

61. Kansalliskirjasto (KK), E. G. Palménin arkisto coll. 165.6, Saima Grönstrand E. G. Palménille 11.9.1889. Vuoden 1889 lopulla ilmestyikin kaksi Grönstrandin suomennosta: Jac. Ahrenberg, *Kotona. Kuvaelmia Itä-Suomesta*. G. W. Edlund 1889 ja Joachim Campen Robinson Crusoe – versio nimellä *Robinson nuorempi. Jaakkima Heikki Campen mukaan Suomen kansalle ja nuorisolle kerrottu*. Kansanvalistusseura 1889. Suomentajan tiedot Finna-palvelusta. Maininnat teosten ilmestymisistä *Finland* 13.12.1889 ja *Uusi Suometar* 21.12.1889.

itseään – ”aikomukseni ei ollut pettää, uskokaa minua” – ja lupaa dramaattisesti maksaa velan ”ynnä niiden monien vuosien kuluessa kasvavan koron, kerran vielä takaisin, jos elän.”⁶²

Vuosien 1893 ja 1898 välillä Saima Grönstrand kävi harvakseltaan kirjeenvaihtoa porvoolaisen kustantajan Werner Söderströmin kanssa.⁶³ Keväällä 1893 Grönstrand tarjosi tekemäänsä suomennosta ja antoi heti samassa kirjeessä ohjeita palkkion pikaisesta maksamisesta. Vaikka kustantajan myöntävästä vastauksesta ei ollut minkäänlaista varmuutta, Grönstrand pyysi rahat maksettavaksi heti seuraavalla viikolla.⁶⁴

Söderström ei ilmeisesti ollut myötämielinen, sillä muutamaa viikkoa myöhemmin Zacharias Topelius sai avunpyyntökirjeen.⁶⁵ Grönstrand oli tavannut Topeliuksen vuosia aiemmin tämän kotona ja kuvaillut käyntiä *Keski-Suomi*-lehdessä vuonna 1888.⁶⁶ Kirjeestä päätellen he olivat kohdanneet myöhemminkin ja Topelius oli luvannut antaa tarvittaessa suosituksensa kirjailijattarelle. Nyt häntä tarvittiin, sillä Sörnäisten kansankirjastoon haettiin kirjastonhoitajaa tuhannen markan vuosipalkalla. Kenties Topelius auttoikin, sillä Grönstrand pääsi toimikunnan asettamien kolmen parhaan ehdokkaan joukkoon, joskaan ei tullut valituksi.⁶⁷

Saima Grönstrand painotti Topeliukselle kuinka kipeästi tarvitsi töitä, sillä teksteille ja suomennoksille ei ollut löytynyt kustantajaa.⁶⁸ Torjutuksi tuleminen ei ollut mikään ihme, sillä juuri näinä 1890-luvun alkupuolen vuosina kus-

tannusala oli suurissa vaikeuksissa. WSOY:n historian kirjoittanut Kai Häggman puhuu ”kirjallisuuden katovuosisista”, jolloin nimekkäimmätkin kirjailijat eivät saaneet palkkioitaan ajoissa tai edes teoksiaan julki.⁶⁹ Vähemmän tunnetun kirjailijan asema oli vielä vaikeampi.

Yhden kustannussopimuksen Grönstrand oli kuitenkin saanut solmittua, sillä vuonna 1892 julkaistiin hänen sanomalehtinovellejaan kokonaisuutena *Kerkkiä*.⁷⁰ Kirjan kritiikeissä nostettiin esiin aikakauden naiseuteen liitettyjä ominaisuuksia kuten kykyä kuvata subjektiivista kokemusta ja yksityiskohtia.⁷¹ *Finland* kirjoitti, ettei teos kestänyt vertailua nimekkäämpiin novelleihin, vaikka kirjoittajan maailmankatsomusta ja terävää havainnointikykyä kiiteltiin.⁷² *Hufvudstadsbladetin* nimimerkki E. N. toivoi että kirjasta olisi karsittu puolet pois, mutta kehui kirjoittajan pirteyttä ja lahjakkuutta ja toivoi hänen jatkavan.⁷³ *Päivälehd*en nimimerkki K. L., oletettavasti Kasimir Leino, sanoi tekijällä olevan kykyä ja hyvää silmää. Kuitenkaan kaikki sanomalehteen kelvanneet tekstit eivät hänen mielestään olleet riittävän kypsiä kirjana julkaistavaksi. Itse kirjailijaa Leino kuvaili näin: ”lukiessa saa tekijästä sen ajatuksen, että hän on elämän kovaa koulua käynyt nainen, jolle maailma ei ole aina ruusuisimpana hymyilyt” ja arveli tästä kirjoitukseen juontuneen katkeriakin sävyjä.⁷⁴ Leinon tapa lukea Grönstrandin teos ikään kuin ”henkilön läpi” on ollut tyyppillistä naiskirjoittajien tekstejä tulkittaessa.⁷⁵

62. KK, E. G. Palménin arkisto 165.6, kirje Saima Grönstrandilta 25.2., vuosi epäselvä.

63. Finna-haun mukaan W. Söderström ei kuitenkaan julkaissut yhtäkään Grönstrandin suomennosta tai muuta teosta.

64. KA, WSOY:n arkisto, kirjailijakirjeenvaihto, Saima Grönstrand W. Söderströmille 3.3.1893.

65. KK, Topeliuksen arkisto, saapuneet kirjeet coll. 244.22., Saima Grönstrand Z. Topeliukselle 23.3.1893.

66. Saima, Sakari Topeliuksen koti. *Keski-Suomi* 24.10.1888, 2.

67. Kirjastonhoitajantoimi kansankodissa. *Päivälehti* 16.5.1893, 3. Alun perin hakijoita oli 40. *Päivälehti* 16.4.1893, 3.

68. KK, Topeliuksen arkisto, saapuneet kirjeet coll. 244.22., Saima Grönstrand Z. Topeliukselle 23.3.1893.

69. Kai Häggman, *Piispankadulta boulevardille*. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939. WSOY 2001, 94, 119–120.

70. Kirjan kustansi G. W. Edlund.

71. Kai Häggman, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. SHS 1994, 186–187.

72. Literatur. *Finland* 6.12.1892, 1–2.

73. E. N., Finsk literatur. *Hufvudstadsbladet* 23.12.1892, 3. Kirjallisuuskriitikko oli Emil Nervander, tämä käy ilmi kirjeestä vuodelta 1898. Museoviraston arkisto, Emil Nervanderin arkisto, Ht8 kirjeenvaihtoa 3, Saima Grönstrand E. Nervanderille 19.11.1898.

74. Nimimerkki K. L., Kotimaista kirjallisuutta. *Päivälehti* 10.12.1892. Kasimir Leinosta *Päivälehd*en arvostelijana Rytkönen 1946, 203–204.

75. Maija-Liisa Nevala (toim.) *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Otava 1989, 753.

Marraskuussa vuonna 1893 isä J. W. Grönstrand kuoli pitkään sairastettuaan, ja perilliset saivat selvitettäväkseen konkurssipesän velat.⁷⁶ Samana syksynä Saima Grönstrand lainasi 75 markkaa kauppalikke V. Granhoffilta ja jätti velkansa maksamatta. Vain noin kuukausi isän kuoleman jälkeen Saima Grönstrand lähetettiin Helsingin lääninvankilaan velkavankeuteen.

Grönstrandin velkavankeustuomiosta ja sen julkituomisesta huolimatta *Päivälehti* julkaisi hänen kirjoituksiaan entiseen tahtiin. Grönstrand kirjoitti myös muihin lehtiin, teki satunnaisia käännöstitöitä ja perusti naisille suunnatun aikakauslehden, *Kalevattaren*. Myös toimeentulovaikeudet jatkuivat entisenlaisina vankeustuomion jälkeen.

”Sitten minulta loppui raha ja paperi”

Syksyllä 1894 kirjailijatar lähestyi taas Werner Söderströmiä. Tällä kertaa kustantaja sai vastaanottaa toiveikkuutta täynnä olevan innostuneen kuvailun puoliksi valmiista novellista. Kuten aiemminkin, Grönstrand pyysi maksua ennen kuin kustantajan kanta oli selvillä. Rahojen olisi pitänyt tulla mieluiten heti, sillä ”minä olen niin kovassa rahan tarpeessa. Siunattu sentään kuinka olenkin ilman.”⁷⁷ Vastausta ei kuulunut, sillä vielä kuukauden päästä Grönstrand pyysi asiaan ratkaisua. Tällä kertaa sävy ei ollut enää toiveikas, eikä innostunut.

*Ellette voi ottaa sitä novellia, jonka alkuun Teillä on käsikirjoitus, niin pyydän saada sen piakkoin takasin. Tarjoan täällä jollekin sanomalehdelle eli – poltan. Nälässä ei voi tehdä mitään työtä eikä minusta kumminkaan tule mitään oikeaa kirjailijaa.*⁷⁸

Novellien julkaiseminen lehdissä ei Grönstrandin mielessä täyttänyt ”oikean kirjailijan” tunnusmerkkejä. Lehdessä julkaiseminen oli vähempiarvoisempaa kuin erillinen, omalla nimellä varustettu, painettu teos.⁷⁹ Kääntäminen ei rakentanut kirjailijaidentiteettiä samalla tavalla kuin omien tekstien julkaiseminen.⁸⁰ Grönstrandin katkerasta kommentista huolimatta novellikokoelma ja eri antologioissa julkaistut tekstit luettiin ainakin mainostekstin tasolla saavutuksiksi, sillä *Kalevattaren* aloittaessa ilmestymisensä, sen ilmoitettiin olevan ”tunnetun kirjailijattaren” tekemä.⁸¹

Kalevattaren näytenumero annettiin marraskuussa 1894. Lehden teko tapahtui ajan tavan mukaan pienin puittein, toimitus ja Grönstrandin koti sijaitsivat molemmat samassa osoitteessa Unioninkatu 8:ssa.⁸² Vuonna 1895 lehti ilmestyi 15 kertaa. Puolessa välissä vuotta ilmestymistahti alkoi hidastua. Vuoden viimeisessä numerossa Grönstrand pahoitteli myöhästymisiä ja kertoi, kuinka lehden aloittaminen yksin vailla taloudellista ja muuta tukea oli yhtä vaikeaa ”kuin jos kengätön hevonen lähtee vetämään raskasta kuormaa iljanta mäkeä ylös.” Grönstrand kuitenkin valoi uskoa itseensä ja lukijoihin, että seuraavasta vuodesta tulisi entistä parempi.⁸³

Kalevattaressa Saima Grönstrand kertoi saaneensa lehden kustannettua tilaajien avulla, mutta lehdessä oli myös ilmoituksia.⁸⁴ Lehden kohtaamia vaikeuksia Grönstrand selvitteli rahanpyynnössä, jonka hän lähetti lokakuussa 1895 Leo Mechelinille. Grönstrand kertoi lehden saaneen 900 tilaajaa ja vuoden alkaneen hyvin, mutta sairastuminen ja muut vastoinkäymiset olivat johtaneet vaikeuksiin. Velat olivat ulosotossa ja tilannetta helpottamaan Grönstrand

76. *Suomalainen Wirallinen Lehti* 6.9.1894, ilmoitus sivulla 3.

77. KA, WSOY:n arkisto, kirjailijakirjeenvaihto, Saima Grönstrand W. Söderströmille 11.9. Vuosi on seuraavasta kirjeestä päätellen 1894.

78. KA, WSOY:n arkisto, kirjailijakirjeenvaihto, Saima Grönstrand W. Söderströmille 19.10.1894.

79. Sanomalehtien vähempiarvoisuuteen kirjaan nähden Grönstrand viittasi suomennostöidenkin kohdalla. KA, WSOY:n arkisto, kirjailijakirjeenvaihto, Saima Grönstrand W. Söderströmille 9.5.1898.

80. Esimerkiksi Helmi Setälä piti käännöksiä leipätyönä, ei omana luovana toimintana. Leskelä-Kärki 2006, 109–112.

81. Maininta useissa sanomalehdissä, esim. pikkuilmoitus ilman otsikkoa. *Sanomia Porista* 8.12.1894.

82. Myöhemmin toimituksen ja Grönstrandin osoitteeksi vaihtui Pursimiehenkatu 2. Ks. *Kalevatar* 15.9.1895 ja Grönstrandin kirje Leo Mechelinille.

83. Saima Grönstrand, Arvoisat lukijat! *Kalevatar* 1.12.1895.

84. Saima Grönstrand, Arvoisat lukijat! *Kalevatar* 1.12.1895.

pyysi 200 markan lainaa. Rahat hän lupasi takaisin seuraavan vuoden alussa, kun tilaukset taas alkaisivat.⁸⁵ Vuonna 1896 ilmestyi yksi, perin toiveikas numero, jonka jälkeen *Kalevatar* lakkasi ilmestymästä.

Tulevat vuodet eivät tuoneet taloudellista helpotusta Saima Grönstrandin elämään. Syksyllä 1896 Grönstrand kääntyi toisen kerran Topeliuksen puoleen apua saadakseen. Hän kertoi menneestä syksystä, jolloin oli sairaudesta niin heikko että pelkäsi menettävän järkensä, mutta vakuutti olevansa työkunnossa ”fast jag knappast har bröd.” Tällä kertaa Grönstrand haki paikkaa konttorista ja painotti miten tärkeitä suosituksia olivat ja kuinka hänellä ei ollut sukulaisia, jotka olisivat voineet niitä antaa.⁸⁶

Samalla kirjoitus- ja käännöstöiden tekeminen ja tarjoaminen jatkui. Yleisesti ottaen kustantajat ottivatkin mieluusti vastaan käännöstitöitä, sillä niistä ei tarvinnut maksaa yhtä paljon kuin alkuperäistekstistä. Suomentaminen oli usein sivutyötä, jolla kohennettiin heikkoa taloudellista tilannetta, eikä kääntäjien neuvotteluasema ollut kovin vahva palkkioista sovittaessa.⁸⁷

Puute vaikeutti työntekoa toisinaan hyvin kouriintuntuvasti. Keväällä 1898 Saima Grönstrand asui väliaikaisesti Hyvinkäällä ja suomensi ruotsalaisen Mathilda Mallingin kirjaa. Grönstrand kirjoitti W. Söderströmille toivoen, että teos julkaistaisiin mieluummin kirjana kuin sanomalehdissä. Tämä oli hänen mukaansa kirjailijankin toivomus. Kesken työskentelyn häneltä loppui sekä raha että paperi, eikä Söderström ollut vastannut kyselyihin kustannussopimuksesta ja palkkiosta. Tilanteen epätoivoisuudesta kieli se, miten odottamiseen tuskastunut kirjailijatar lähti

hakemaan vastausta kävelen. Itse hän piti 35 kilometrin kävelyä ”hyvänä rekordina”, olihan hän syönyt kuukauden ajan vain kerran päivässä. Matkan varrella Grönstrand lainasi rahaa ja pääsi Porvooseen. Kustantajan kipeästi kaivattu vastaus oli kielteinen.⁸⁸ Seuraavana vuonna suomenos julkaistiin jatkoromaanina *Uusi Aura* -lehdessä ja yhteisniteenä kahden muun historiallisen kertomuksen kanssa.⁸⁹

Saima Grönstrand ei ainoastaan kirjoittanut ja yrittänyt saada tekstejään julki vaan tarttui myös jokaiseen oljenkorteen. Näin hän itse kuvaili kirjeessään kirjailija Emil Nervanderille syksyllä 1898. Nervander oli kirjoittanut *Hufvuds-tadsbladetiin* hyväntahtoisen arvion *Kerkkiiä*-kirjasta. Arvostelun julkaisemisesta oli tosin lähes kuusi vuotta aikaa, eivätkä arvostelija ja kirjailija olleet koskaan tavanneet, mutta Nervander sai silti kaksi pyyntöä. Ensinnäkin Grönstrand toivoi Nervanderin arvioivan olivatko eräät hänen novellinsa julkaisemisen arvoisia. Työn alla oli pidempiäkin kirjoituksia, mutta kamppailu jokapäiväisestä leivästä esti niihin syventymisen. Toiseksi Grönstrand toivoi sadan markan lainaa tai pientä vekseliä. Hän kertoi huonosta terveydestään, pulastaan ja köyhyydestään, ja yrityksistä auttaa veljeään ja tämän sairasta vaimoa.⁹⁰

Elämää vaillo varoja ja verkostoja

Saima Grönstrandin elämänkulku näyttää poikkeavan monilta osin muista ajan naiskirjoittajista, sekä kuuluisuuteen nousseista, että kirjallisuuden kaanonin ulkopuolelle jääneistä. Heistä suurin osa oli korkeasta virkamiesperheestä, aatelissuvusta tai nousevista kulttuuripiireistä.⁹¹ Ne naiset, joiden suvun tai aviomiehen varalli-

85. KA, Leo Mechelinin arkisto, saapuneet kirjeet kotelo 14, Saima Grönstrand Leo Mechelinille 14.10.1895. Jos tilaajamäärä piti paikkansa, se oli enemmän kuin *Valvojalla*, mutta paljon vähemmän kuin menestyneimmillä aikakauslehdillä.

Pirkko Leino-Kaukiainen, Aikakauslehdistön kasvu. Teoksessa Tommila, Päiviö et. al. (toim.) *Suomen lehdistön historia* 10. *Aikakauslehdistön kehityslinjat*. Gummerus 1992, 127–129.

86. KK, Topeliuksen arkisto, saapuneet kirjeet coll. 244.22, Saima Grönstrand Z. Topeliukselle 18.11.1896.

87. Outi Paloposki, Suomentaminen ja suomennokset 1800-luvulla. Teoksessa H. K. Riikonen et. al. *Suomennoskirjallisuuden historia* I. SKS 2007, 115, 126; Häggman 2001, 61–62, 119, 128.

88. KA, WSOY:n arkisto, kirjailijakirjeenvaihto, Saima Grönstrand W. Söderströmille 9.5.1898.

89. Munkebodan Skytte-perhe. *Uusi Aura* 20.1.1899 alkaen jatkoromaanina; Finna-haulla löytyvät tiedot kokoelmateoksesta *Arachne. Historiallinen romaani*. Turun suomalainen kirjapaino- ja sanomalehtiosakeyhtiö 1899. Vuoden sisällä ilmestyi kaksi muutakin suomennosta samasta teoksesta: Munkebodan Skyttet. *Tampereen Uutiset* 11.1.1898 alkaen ja Munkebodan skytteläiset. *Pohjalainen* 3.1.1899 alkaen.

90. Museoviraston arkisto, Emil Nervanderin arkisto, Ht8 kirjeenvaihtoa 3, Saima Grönstrand E. Nervanderille 19.11.1898.

91. Alarto, Kyrki & Saraste 2015, passim.

suus oli vähäisempi, olivat kouluttautuneet seminaarissa tai jatko-opistossa. Monet tekivät työtä opettajana tai koulunjohtajattarena, ja kirjoittivat sen ohella – osittain myös siksi että vain harvoin naisopettajan palkalla tuli toimeen.⁹² Lehtikirjoitusten lisäksi opettajattaret saattoivat pitää esimerkiksi raittiusesitelmiä lisätienestejä saadakseen.⁹³

Sisaruksiin turvautuminen olisi ollut naimattomalle naiselle luontevaa, mutta Grönstrandin sisaruksista ei ilmeisesti ollut juuri apua. Nervanderille kirjoitetussa kirjeessä mainittu veli oli ilmeisesti kolmesta veljestä keskimäinen, Selim Grönstrand (s. 1873). Hän oli kirkonkirjoissa väliin maalarina, väliin irtolaisena ja hänen vaimonsa kuoli keuhkotautiin vuonna 1900.⁹⁴ Vanhin veli Arvi Grönstrand (s. 1867) oli suorittanut pari luokkaa Jyväskylän lyseossa ja käynyt apteekkarinopissakin, mutta tullut takaisin Viitasaarelle torppariksi.⁹⁵ Nuorin veli Uno Grönstrand (s. 1875) muutti äidin kuoleman jälkeen kauppa-apulaiseksi Jyväskylään.⁹⁶ Saiman kolmesta sisarkosta yksi oli kuollut lapsena ja toinen menehtyi 19-vuotiaana keuhkotautiin.⁹⁷

Parhaiten sisaruksista näyttää menestyneen Aina Grönstrand (s. 1871). Hän kävi kauppaopiston ja nai äidin kuoleman jälkeen konttoristi Johan Hansténin, joka työskenteli muun muassa paperitehtaan konttorissa ja maamiesten kauppaosakeyhtiön johtajana Uudessakaupungissa.⁹⁸ ”Viimeinen lenkki”-novelli kuvaa siskon sulha-

sensa vieressä miettimässä häiden siirtämistä suruajan takia sekä suremassa sisarusten eroa ja vieraantumista toisistaan. Samalla hän ajattelee oman kotinsa ottavan aina toiset sydämellisesti vastaan.⁹⁹

Siskolta saadusta mahdollisesta aineellisesta tuesta ei ole tietoa, mutta ainakaan sisarukset eivät asuneet samassa kaupungissa. Aina kuitenkin tuki Saimaa silloin, kun tämä synnytti aviottoman lapsen 39-vuotiaana vuonna 1902. Aina ja Johan Hanstén olivat nimittäin pojan kummeina.¹⁰⁰ Pieni Oma Johannes ei elänyt pitkään, hän kuoli vähän yli kahden kuukauden ikäisenä.¹⁰¹ Kummisuhteen perusteella voi kuitenkin tulkita, että Saima Grönstrand sai siskolta ja tämän mieheltä ainakin jonkinlaista tukea tilanteessa, joka olisi saattanut olla tarpeeksi häpeällinen aiheuttamaan välirikon.

1800-luvun lopulla yksi mahdollinen yhteisö perheen ja suvun lisäksi olisi voinut löytyä erilaisista aatteellisista järjestöistä. Grönstrand käänsi raittiuskirjasia ja tarjoutui syksyllä 1895 raittiuspuhujaksikin.¹⁰² Kenties tähtäimessä olivat edellä mainitut esitelmien tuomat lisäansiot, sillä kyseisenä syksynä Grönstrand kärsi veloista ja ulosotosta. Hengellistä yhteisöä Grönstrand saattoi etsiä teosofien parista, sillä vuonna 1899 hän käänsi kaksi mystiikkaan ja spiritualismiin liittyvää teosta.¹⁰³ Saima Grönstrand tunsikin kiinnostusta myös naisasiaan, tämän hän mainitsee kirjeessään jyväskyläläiselle runoilijalle Irene

92. Nevala 1989, 185–277; Alarto, Kyrki & Saraste 2015, passim. Naisopettajien palkkauksesta Marjatta Rahikainen, Aineeton pääoma kilpailukeinona. Teoksessa Jarkko Keskinen ja Kari Teräs (toim.) *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys 2008, 102.

93. Ollila 1998, 54.

94. Viitasaaren srk., muuttaneet 1890–1908, sivu 14 vuonna 1894; Viitasaaren srk., rippikirja 1890–1899, 75; Viitasaaren srk., kuolleet 1890–1906, 146.

95. *Jyväskylän lyseon satavuotismatrikkelit*. Gummerus 1958, 173; Viitasaaren srk., rippikirja 1890–1899, 923.

96. Viitasaaren srk., muuttaneet 1890–1908, sivu 25 vuonna 1896.

97. Viitasaaren srk., lastenkirja 1875–1883, 6; Viitasaari, kuolleet 1890–1906, 154.

98. Jyväskylän kaupunkisrk., rippikirja 1891–1900, fol. 56.; Jyväskylän maasrk., syntyneet 1898–1909, sivu 126 vuonna 1899; Uusikaupunki kaupunkisrk., rippikirja 1901–1910, 486.

99. Viimeinen lenkki. *Päivälehti* 3.12.1897.

100. Helsingin jakamaton srk., syntyneet 1885–1906, 13.11.1902.

101. KA, Helsingin jakamaton seurakunta, kuolleet mikrokortti 33, 30.1.1903. Kuolinsyyksi on ilmoitettu ennenaikainen syntymä ja tyrä.

102. KA, Granfelt–Kuusi -suvun arkisto, A. A. Granfeltin arkisto, saapuneet kirjeet, kotelo 2, Saima Grönstrand A. A. Granfeltille 16.10.1895.

103. Paul Gibier, *Avaruuksien ja henkimaailman salaisuudet. Tulevaisuuden tieteen tutkimus ja sen vaikutukset tiedon eri aloille*. Sampo 1899; M. Matter, *Emanuel Svedenborg. Hänen elämänsä ja oppinsa*. Sampo 1899–1900. Teosten suomentaja on Finna-tietokannan mukaan Saima Grönstrand.

Mendelinille (1864–1944).¹⁰⁴ Naisasialiitto Unionin tai Suomen Naisyhdistyksen johtohahmojen kanssa Grönstrand ei kuitenkaan käynyt kirjeenvaihtoa, eikä häntä löydy jäsenluetteloista.

Ylipäänsä sivistyneistöön kuuluneen naisen toimeen tuleminen yksin oli harvinaista aikana, jolloin yhteiskunnan tarjoamat turvaverkostot olivat lähes olemattomat.¹⁰⁵ Anne Ollila on tuonut esiin kuinka yksinäisyys saattoi 1800-luvun ihmisistä, erityisesti naisista, tuntua vaikealta ja pelottavalta.¹⁰⁶ Grönstrandille rahattomuus ja yksineläminen eivät olleet yksinomaan negatiivisia asioita. Novellissa ”Prinsessa” hän kuvaa yksin asumista:

Yksinäisyys on sentään suloista, kun saa olla aivan häiritsemättä! Maata pukeutuneena tai pukeutumatta, miten tahtoo, ja antaa mielikuvituksen elää, puhellakin ääneen, ilman että kukaan kuulee, kukaan noita poroporvarisieluja...¹⁰⁷

Uudessa Aurassa Saima Grönstrand kirjoitti reportaasin kesäisestä pyöräretkestä maaseudulla. Hän kulki yksin ja nautti olostaan ilman velvoitteita, sivistyneen naisen lukuksia toilettitarvikkeita ja vailla pelkoa ihonsa päivettymisestä. Grönstrandin mukaan tuntuisi ”suvi hukkaan huvenneelta, ellei jotakuta viikkoa saisi hukata tämän ’mustalaisvietin’ tyydyttämiseen.” Perheen ja omaisuuden puuttuminen saattoi ainakin heinäkuun helteillä näyttäytyä näin houkuttelevana:

Kun on vapaa, sanoin, ilman sitovia siteitä yhteen paikkaan maata, ilman tuota velvollisuuksia muistuttavaa tunnetta rinnan alla: joudu, siellä ikävöidään, siellä tarvitaan! Lapset, mies, maallinen tavara, omaiset, rikkaus, jonka ehkä tuli voi polttaa! S i l l o i n e i o l i s i h a u s k a a n ä i n m a l e k s i a...¹⁰⁸

On silti huomattava, että ansaitseminen ei liittynyt ainoastaan omaisuuden keräämiseen ja toimeentuloon, vaan myös kirjailija-identiteetin rakentumiseen. Maarit Leskelä-Kärki on tuonut esiin, kuinka julkisessa keskustelussa rahan merkitys on usein siivottu pois ja kirjoittamista on katsottu ohjaavan materiaa korkeammat voimat. Krohnin sisaruksilla oli käytettävissään suunnilleen kaikki ajateltavissa olevat verkostot, eikä heidänkään toimeentulonsa ollut taattu.¹⁰⁹ Kirjoittajan leipä koostui pienistä palasista, eikä kirjoittajan korkeinta kutsumusta ollut aina mahdollista noudattaa, vaan oli tehtävä mitä eteen annettiin. Kirjoittamalla ansaittu raha merkitsi kuitenkin konkreettisen elannon lisäksi myös itsenäisyyttä ja arvontantoa.¹¹⁰

Torjutuksi tuleminen tarkoittikin kirjoittajalle paitsi toimeentulon vaikeutta, myös identiteetin sortumista. Minä-muotoon kirjoitetussa novellissa ”Prinsessa” Saima Grönstrand kuvaa elämään, kustantajiin ja rakkauteen pettynyttä kirjailijataria, joka unelmoi novellinsa hyväksymisestä, rahoista, joilla maksaisi velkansa ja tekisi pienestä pihan perällä olevasta asunnostaan kodikkaan.¹¹¹ Novelli kuitenkin hylätään ja kertoja polttaa käsikirjoituksen uunissa. Rahan puutteessa vuokranantaja ulosmittaa huoneen loputkin tavarat. Pihan naiset ja lapset kuiskivat ja katselevat ”köyhän neidin” karun alastomiin ikkunoihin. Kertomus loppuu kirjailijanhaaveiden hautaamiseen:

Nyt istun täällä konttorissa kirjanpitäjänä ja antaahan se leivän. Ihmiset sanovat, että vihdoin olen tullut järkeväksi ja heittänyt pois turhat unelmat. Ehkä onkin niin, mutta minä tunnen, että päivä päivältä v ä h i t e l l e n k u o l e n...¹¹²

104. SKS, KIA Irene Mendelinin arkisto, kirjekokoelma 818 20:1, Saima Grönstrand Irene Mendelinille 10.7.1889.

Grönstrand ja Mendelin tunsivat toisensa ja olivat käyneet samaa koulua, mutta Mendelinin kirjekokoelmassa on tämän kirjeen lisäksi vain yksi päiväämätön kirjelippu Grönstrandilta.

105. Verkostojen merkityksestä ks. esim. Anne Ollila, *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS 1998, 111–115.

106. Ollila 1998, 113–115.

107. Saima Grönstrand, *Prinsessa Päivälehti* 6.11.1898, B-painos.

108. Grönstrand, Saima, Kesäkuluilta. *Uusi Aura* 6.7.1899.

109. Esimerkiksi Aune Krohn joutui vaikeuksiin, kun veljen kuoltua WSOY ei enää tarjonnut suomennostöitä. Leskelä-Kärki 2006, 125.

110. Leskelä-Kärki 2006, 463–471. Tosin ainakin Kallasten diplomaattiperheessä elintaso oli vaatimattoman yläpuolella.

111. Saima Grönstrand, *Prinsessa. Päivälehti* 6.11.1898, B-painos ja 8.11.1898.

112. Saima Grönstrand, *Prinsessa II* osa. *Päivälehti* 8.11.1898.

Novellin tapahtumat ulosmittauksineen ja käsikirjoituksen polttamisineen käyvät yksiin kirjoittajan elämäntapahtumien kanssa. Yrityksistään huolimatta Grönstrand ei lyönyt lopullisesti läpi kirjailijana. Hänen haaveilemansa pidempi teos jäi ilmestymättä ja *Päivälehdessä* hänen tuotantonsa on kuitattu olleen ”verrattain vähäpätöisistä aiheista” muovailtuja ”sangen hauskoja pikku-juttuja”.¹¹³ Suomennostöillä eläminen olisi vaatinut jatkuvaa työskentelyä, joka puolestaan olisi edellyttänyt hyviä suhteita kustantajiin. Pelkillä lehdistä julkaistuilla kertomuksilla toimeen tuleminen puolestaan vaikeutui entisestään ajan kuluessa, sillä kaunokirjallisen materiaalin osuus väheni sanomalehdistössä 1900-luvulle tultaessa.¹¹⁴ Vuosisadan alussa hänet oli merkitty kirkonkirjoihin ja osoiterekisteriin nimikkeellä ”ent. kirjailijatar” ja ammattina oli kartanpiirtäjä.¹¹⁵

Grönstrandin rahavaikeudet jatkuivat 1900-luvun puolella.¹¹⁶ Vielä vanhoilla päivillään Saima Grönstrand pyysi apua Jaakko Gummerukselta, jonka kanssa hän oli vuosia aiemmin keskustellut mahdollisista suomennostöistä. Grönstrand vetosi ”Herra Piispaan” naapuripiirtäjän lapsena ja pyysi nöyränä, vanhana ja sairaalloisena avustusta. Hän toivoi pääsevänsä vanhalle kotiseudulle, ”missä vanhempieni haudat huutavat minua” ja pyysi paria sataa markkaa matkakuluja varten. Grönstrandin 60-vuotissyntymäpäivä oli tulossa joidenkin päivien kuluttua ja hän kirjoitti odottavansa ”siihen mennessä jännityksellä vastaustanne”.¹¹⁷

Lapsuus- ja nuoruusvuosien jälkeen Saima Grönstrandilla ei ollut pysyvää kotia. Asuinpaikat vaihtuivat Helsingin keskustan, Punavuoren, Alppilan ja Kallion välillä.¹¹⁸ Entisen kirjailijattaren ja hänen novellihahmonsia tiet sivusivat toisiaan 1900-luvun alussa, kun parikymmentä vuotta

vankilakäynnin jälkeen Grönstrand asui Suruttomien villoiksi kutsutuissa työväen asuintaloissa lähes samaan aikaan kun Lilli, ”vankilan syntynä”, vietti niissä nuoruusvuosiaan. Elämänsä viimeiset kuukaudet Grönstrand eli syrjäisessä puutalossa Ruskeasuolla.¹¹⁹ Saima Grönstrand kuoli 68-vuotiaana vuonna 1931 ja hänet haudattiin Malmille vähävaraisten linjahautaan.¹²⁰

Lopuksi

Saima Grönstrand aloitti uraansa aikana, jolloin suomenkieliselle kaunokirjallisuudelle oli suuri kysyntä sanomalehdistössä. Hän hyötyi yleisestä kehityksestä ja sai tekstejään julki lehtien sivuilla. Kun tämä suhdanne oli ohi ja kaunokirjallisuuden kysyntä lehdistä väheni, Grönstrand ei ollut kuitenkaan vakiinnuttanut asemaansa kirjailijana. Hän koetti epätoivoisuuteen saakka olla ”oikea kirjailija” eli tuottaa pidempiä tekstejä ja painettuja kirjoja lyhyiden tunnelmakuvausten ja sanomalehtitekstien sijaan. Jokapäiväisen leivän saaminen edellytti kuitenkin vähempiarvoisten käännös- ja sanomalehtitöiden tekemistä ja lopulta myös työtä konttorissa.

Kirjoittamisella elantoa hankkiva nainen tarvitsi joko koulutuksen ja ammatin tai verkostojen tuomaa turvaa. Ovia avaavat ja aineellista tukea antavat verkostot olisi pitänyt periä, naida tai luoda itse. Velkoja lukuun ottamatta Saima Grönstrandille ei jäänyt perittävä, eikä perheenjäsenillä ollut sellaisia suhteita, joita hän olisi voinut hyödyntää kirjallisuuden kentällä. Koska Grönstrand oli naimaton, hänellä ei ollut myöskään aviomiehen mahdollisia suhteita tai varallisuutta käytettävissään.

Lähteiden perusteella Saima Grönstrandin itse luomat verkostot olivat hataria. Jonkinlaisia suhteita ja luottamusverkostoja oli, sillä ainakin

113. Rytkönen 1946, 361.

114. Tämä näkyy esimerkiksi *Päivälehdessä* ilmestyneiden alkuperäisten ja käännettyjen novellien määrässä, Rytkönen 1946, 423. Yksittäisiä Grönstrandin kertomuksia ilmestyi *Helsingin Sanomissa* vielä 1920-luvulla. PA, avustajakortisto, Grönstrand, Saima.

115. HKA, Helsingin poliisin osoitekortisto, Grönstrand, Saima.

116. Vuonna 1911 hänen maksamatta jäänyt vekselinsä julkistettiin protestilistalla. Protestilista. *Kauppalehti* 28.6.1911.

117. KK, Gummerus–Kuusi -suvun arkisto, Jaakko Gummerukselle saapuneet kirjeet coll. 63.20. Grönstrand, Saima 2.5.1923.

118. Ks. artikkelissa mainitut kirjeet sekä HKA, Helsingin poliisin osoitekortisto, Grönstrand, Saima.

119. HKA, Helsingin poliisilaitoksen osoitekortisto, Grönstrand, Saima Maria ja Paldanius, Lilli Dagmar.

120. Saima Grönstrand oli yksi niin sanottuun Tattarisuon tapaukseen liittyvistä linjahautojen vainajista. Tattarisuon aarretta hakivat Noita-Kallio ja hänen toverinsa. *Helsingin Sanomat* 24.8.1932, 4.

osa lainapyyntöistä näyttää toteutuneen. Läheistä suhdetta sanomalehtien päätoimittajiin tai kirjallisuusvaikuttajiin ei vähäisen kirjeenvaihdon, tai sen puuttumisen perusteella, näytä kuitenkaan syntyneen. Luonnollisesti osa suhteista on voitu solmia kasvatusten vaikkapa *Päivälehdien* toimituksessa, mutta edellytyksiä kirjeenvaihdolle olisi ollut, oleilihan Grönstrand myös Helsingin ulkopuolella. Niissä harvoissa kirjeissä, joita aikalaisten arkistoissa on, ei ole nähtävissä juuri minkäänlaista vastavuoroisuutta. Ne ovat yksisuuntaisia avunpyyntöjä, jotka päättyvät useimmiten nöyriin anteeksipyyntöihin. Grönstrand itse perusteli toisinaan tungetteleviakin kirjeitä sukuverkostojen puutteella, toistuvalla sairastelulla ja konkreettisesti leivän puutteella.

Lopuksi palaan vielä Koppiwankiloista-artikkeliin, joka alun perin herätti mielenkiinnon sen kirjoittajaa kohtaan. Sanomalehtitekstiä, samasta aiheesta kirjoitettua novellia ja alkuperäislähteitä lukiessa käy hyvin selväksi, että kirjailijatar ja hänen kuvailemansa henkilöt kuuluivat eri maailmoihin. Vankinakin ollessaan Saima Grönstrand, lääninvankilan ainoa ”fröken”, käsittelee näkemäänsä analyttisesti. Hän pystyi liittämään kokemuksensa yleisiin keskustelunaiheisiin ja yhteiskunnallisiin kiistakysymyksiin – ja tuomaan tämän kaiken lukijoiden silmien eteen. Grönstrand tarkasteli kohtaamiaan naisia empaattisesti, mutta selkeän välimatkan päästä. Mitä pidemmälle hänen elämänsä avaa, sitä pienemmäksi välimatka kirjailijan ja hänen hen-

kilöhahmojensa välillä kutistuu. Kirjoittavalle naiselle aukesi 1800- ja 1900-luvun vaihteen yhteiskunnassa mahdollisuuksia, mutta Saima Grönstrand ei kyennyt hyödyntämään niitä täysin terveydellisten syiden, taloudellisten vaikeuksien ja oikeanlaisten sosiaalisten verkostojen puuttumisen vuoksi.

**Abstract: “Then I run out of money and paper”.
Novelist Saima Grönstrand and the opportunities for making livelihood in the late 19th and the early 20th century.**

In this article, I study a Finnish writer Saima Grönstrand (1863–1932) and the opportunities that existed for a female writer to succeed in the late 19th and the early 20th century Finland. The growing Finnish press offered plenty of opportunities for writers to publish their texts. Nevertheless, connections and networks were essential to establish a long-lasting career as a novelist. By using letters as source material, I suggest that Saima Grönstrand seemed to miss these connections. She struggled to make a living and even ended up in prison due to having unpaid debts. Lacking the needed networks and the support from her impoverished family, and suffering from health problems, Saima Grönstrand experienced a social and financial decline and did not manage to make a living from her writing.

Keywords: writing women, newspapers, Finland, late 19th century, early 20th century

Marja Väänänen-Fomin ja Aini Pehkonen

Vuoden 1936 alkoholistilain tulkintakehykset

Marja Väänänen-Fomin ja Aini Pehkonen tutkivat artikkelissaan vuoden 1936 alkoholistilain yhteiskunnallista tehtävää. Alkoholistihuolto määrittyi sosiaalipoliittisesti uutena lakisääteisenä sosiaalihuollon tehtävänä laajentaen köyhäinhoidon alaa. Tutkimuksen aineistoina ovat alkoholistikomitean mietintö, lain valmistelu eduskunnassa ja alkoholistilaki. Analyysimenetelmänä kirjoittajat käyttävät Erving Goffmanin (1986) tulkintakehysanalyysia, joka soveltuu monipuolisuudessaan myös historian-tutkimukseen. Aineiston systemaattinen jäsentäminen tulkintakehysanalyysinä paljastaa yhteiskunnan, alkoholistihuollon toimijoiden ja alkoholistin välisiä suhteita sekä jännitteitä. Tulkintakehykset ja niiden väliset suhteet avavat alkoholistilain yhteiskunnallista tehtävää ja käsityksiä alkoholismista sosiaalisena ongelmana ja siihen vastaamisen keinoista.

Valtiopäivillä oli tehty jo 1800-luvun loppupuolelta alkaen useita alkoholistin huoltoon liittyviä lakiehdotuksia, ja ensimmäinen alkoholistiparantola Turva perustettiin vuonna 1888. Varsinaisen alkoholistilain säätäminen tuli Sosiaaliministeriössä ajankohtaiseksi kuitenkin vasta 1920-

YTM **Marja Väänänen-Fomin** työskentelee yliopisto-opettajana Itä-Suomen yliopiston sosiaalityön oppiaineessa.

Sähköposti: marja.vaananen-fomin@uef.fi.

Dosentti, VTT **Aini Pehkonen** työskentelee yliopistonlehtorina Itä-Suomen yliopiston sosiaalityön oppiaineessa. Sähköposti: aini.pehkonen@uef.fi.

luvulla. Alkoholistilain valmistelu aloitettiin tuolloin, koska rikos-, holhous-, irtolais- ja köyhäinhuoltolainsäädäntö olivat olleet riittämättömiä ja tarkoitusta vastaamattomia, ”jotta juoppouspaheeseen vajonnut henkilö voitaisiin palauttaa kunnolliseksi jäseneksi yhteiskuntaan”¹. Laki tuli voimaan 1.1.1937 osana vuoden 1936 huoltolaki- kokonaisuutta, johon kuuluivat lisäksi lastensuojelulaki, irtolaihuoltolaki sekä laki kunnallisesta huoltolautakunnasta. Kunnallinen köyhäinhoito jäsenyi eri lakien perusteella tapahtuviksi sosiaalihuollon tehtäviksi.²

Lainsäädännöllä ohjataan yhteiskunnallista toimintaa, vahvistetaan käyttäytymistä ja toiminnan ennalta arvattavuutta kussakin aikaansa sidotussa yhteiskunnallisessa, kulttuurisessa ja ideologisessa tilanteessa.³ Vuoden 1936 alkoholistilaki on ollut oman aikansa yhteiskunnan kulttuurinen tuote ja osa alkoholinkäytön moraalikoodia. Tässä artikkelissa analysoimme vuoden 1936 alkoholistilain tehtävää osana sosiaalihuoltoa. Olemme kiinnostuneita siitä, mikä oli alkoholistilain yhteiskunnallinen tehtävä, miten laissa määriteltiin sen tarkoitus ja interventiot sekä siitä, miten lailla ohjattiin alkoholistihuollon toimijoiden ja alkoholistien toimintaa. Aineistoina käytämme alkoholistikomitean mietintöä, eduskunnan lainvalmisteluaineistoa ja alkoholistilakia. Itse eduskunnassa alkoholistilaki ei herättänyt keskustelua.⁴

1. Komiteamietintö Valtioneuvostolle alkoholistihuoltoa suunnittelemaan asetetulta komitealta. Komiteamietintö N:o 1 1927, 19–28, 33–43.
2. Köyhäinhuoltolaki 145/1922; Laki kunnallisesta huoltolautakunnasta 50/1936; Lastensuojelulaki 52/1936; Irtolaihuoltolaki 57/1936; Alkoholistilaki 60/1936.
3. Jyrki Tala, Keskustelua oikeudellistumisesta. Teoksessa Kaarlo Tuori (toim.) *Teorioita oikeuden kehityksestä. Esittelyjä ja erittelyjä*. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D 1. Helsingin yliopisto 1988, 165–194; Paul van Aerschot, Oikeudellistuminen julkisoikeudessa. *Lakimies* 94 (1996), 1036–1043.
4. Alkoholistilaki 60/1936; Komiteamietintö N:o 1 1927; Hallituksen esitys eduskunnalle alkoholistilaksi. Vuoden 1934 valtiopäivät N:o 95. Valtiopäivät 1934. Asiakirjat. Toinen ja kolmas osa. Helsinki 1935;

Aineiston analysoimisessa käytämme Erving Goffmanin (1986) tulkintakehysanalyysia. Aineistojen määrä tai laajuus eivät ole Goffmanin mielestä ratkaisevia tekijöitä analyysin toteuttamisessa, sillä tulkintakehyskiä on mahdollista eksplikoida rajattujenkin aineistojen avulla. Analyysiaineistot voivatkin olla niin haastatteluja kuin erityyppisiä dokumenttejakin. Kehysanalyttinen tutkimus on kehysten paikantamista ja nimeämistä. Yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan tahdon, tarkoituksen ja kontrollin ohjaamia toimintoja voidaan analysoida sosiaalisina tulkintakehysinä, jotka perustuvat sääntöihin, kulttuuriin käytäntöihin ja ovat sosiaalisesti jaettuina. Sosiaaliset tulkintakehykset opitaan, koska ne vahvistetaan yhteisössä arvostettuina käytöstapoina.⁵ Metodologista valintaamme perustelomme sillä, että tulkintakehykset tuovat näkyväksi alkoholistilain tavoitteet ja niiden perustelut, interventiot, alkoholistin aseman ja keskeisten toimijoiden väliset suhteet alkoholistihuollossa. Esimerkiksi valta-analyysi tai diskurssianalyysi ei mielestämme mahdollista tämänkaltaista tarkastelua. Tulkintakehysanalyysia menetelmällisenä valintana on käytetty mediatutkimuksessa, kasvatusta-, yhteiskunta- ja kauppatieteellisessä tutkimuksessa⁶, mutta ei historiatutkimuksessa.

Alkoholikysymyksen osaratkaisuksi alkoholistihuolto

Keskustelu alkoholikysymyksestä ja sen ratkaisusta liittyi väkijuomien valmistuksen ja myynnin rajoittamiseen ja raittiusaatteeseen 1800-luvun

lopulla ja 1900-luvun alussa. Raittiudesta oli tullut koko kansakunnan asia, vaikka yleinen alkoholinkulutus oli köyhyyden ja kotipolton lakkauttamisen takia hyvin vähäistä. Raittiusliikkeen kannatus oli vahvimillaan vuosina 1895–1905. Irma Sulkusen mukaan raittiusliike kiinnittyi Suomessa sääty-yhteiskunnan maailmankuvan murtumiseen. Yksilöstä tuli yhteiskuntamoraalin kannattaja, ja orastavan kansalaismoraalin aineksia olivat ahkeruus, säästäväisyys ja raittius. Julkijuopumus oli rangaistavaa ja juoppo oli mahdollista julistaa holhouksen alaiseksi. Juopunut irtolainen saatettiin myös pidättää asunnottomuuden ja varojen puuttumisen vuoksi.⁷

Sosiaalipoliittinen ajattelu oli 1800- ja 1900-lukujen taitteessa rantautunut Suomeen, mutta työväestön kannalta tärkeimmät sosiaaliset uudistukset jäivät toteutumatta. Sosiaalisena kysymyksenä keskusteltiin erityisesti maaseudun tilattoman väestön ja työväestön köyhyydestä, köyhyyden yhteiskunnallisista syistä ja seurauksista. Liberalismin hengessä viinapulma oli osa laajempaa köyhäinhoidollista yhteiskunnan vastuun ja yksilön oman vastuun määrittelyä, köyhyyden kunniallisuutta ja kunniaattomuutta. Pyrkimyksenä oli myös köyhäinhoidon kustannusten rajoittaminen.⁸ Sen mukaisesti painotettiin miesten juomisen aiheuttamaa perheiden köyhyyttä ja kärsimystä sekä korostettiin naisten roolia moraalin ylläpitäjinä ja perheenäiteinä. Kansalaisihanteena oli isänmaalle velvollisuutensa täyttävä siveellinen ja raitis valtiokansalainen ja hyvä työläinen. Työväenliikkeelle raittius-

Eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen alkoholistilaiksi. Valtiopäivät 1935. Asiakirjat. Kolmas osa. Helsinki 1936; Laki ja talousvaliokunnan mietintö N:o 4 hallituksen esityksen johdosta alkoholistilaiksi. Valtiopäivät 1935. Asiakirjat. Kolmas osa. Helsinki 1936; Laki kunnallisesta huoltolautakunnasta 51/1936.

5. Erving Goffman, *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Northeastern University Press 1986.

6. Virpi Malin, *Johtajasta tohtoriksi – osaajasta oppijaksi? Organisaatiossa oppimisen monta todellisuutta goffmanilaisena kehysanalyysinä*. Jyväskylän Studies in Business and Economics 112. Jyväskylän yliopisto 2012, 71–77.

7. Matti Peltonen, *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*. Hanki ja jää 1997; Satu Apo, *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten alkoholijatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 759. SKS 2001, 196–218; Irma Sulkunen, *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1800-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Historiallisia tutkimuksia 134. SHS 1986, 17–21, 29–35, 277–278; Komiteamietintö N:o 1 1927, 19–24; K. J. Stålberg, *Irtolaisuus Suomen lain mukaan*. Päivälehdessä Kirjapaino 1893.

8. Jouko Jaakkola, *Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta*. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia*. Sosiaaliturvan Keskusliitto 1994, 91–161; Merja Tarvainen, *Production, Reproduction and Citizenship. Key Discourses of Social Policy in the Turn of the 20th Century*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies. University of Eastern Finland 2012, 56–63.

aate oli tärkeä myös yhteiskuntakelpoisuuden näkökulmasta.⁹

Vuoden 1917 itsenäisyysjulistuksen ja vuoden 1918 repivän sisällissodan jälkeen Suomessa oli pyritty kehittämään demokraattista poliittista järjestelmää ja oikeuslaitosta. Lainsäädäntö nähtiin yhtenä yhteiskunnallisen vakauden saavuttamisen keinona. Sosiaalipolitiikka oli huoltopainotteista, suuret sosiaalipoliittiset uudistukset jäivät toteuttamatta ja huomio kiinnittyi maareformiin. Vuonna 1920 perustetun sosiaaliministeriön tehtävänä oli sosiaalihuollon kehittäminen lastenhuollon kehittämisen korostuessa. Uusi köyhäinhuoltolaki säädettiin vuonna 1922. Yhteiskunnallinen ilmapiiri oli 1920–1930-luvulla kireä ja se varjosti myös sosiaalihuoltoa ja sen edelleen kehittämistä.¹⁰

Alkoholikysymyksen ratkaisupyrimys huipentui vuosien 1919–1932 kieltolakiin, jolla oli väkijuomakysymyksen ratkaisemisen lisäksi sosiaalipoliittinen tavoite: sosiaalisten epäkohtien lievittäminen. Kieltolaki kuitenkin epäonnistui tavoitteessaan juoppouden kitkemisessä. Lisäksi kieltolain valvonnan kalleus ja alkoholiverotulojen poisjäänti viivästyttivät osaltaan alkoholilain säätämistä ja lain sosiaalipoliittisia tavoitteita.¹¹ Jo kieltolain aikana vuonna 1924 valtio-

neuvosto oli asettanut komitean suunnittelemaan alkoholihuollon järjestämistä ja valmistelemaan sitä koskevaa lakiehdotusta. Alkoholihuoltoa uutena sosiaalihuollon tehtävänä tarvittiin, koska komiteanmietinnön mukaan ”alkoholistit olivat jääneet tosiasiaa ilman huoltoa ja hoitoa, varsinkin kun vapaaehtoista hoitoa oli tarjolla vähän, ja siihen oli mahdollisuus ainoastaan varakkailla”¹².

Alkoholistikomitea oli saanut työnsä valmiiksi vuonna 1927, mutta lain eteneminen keskeytyi taloudellisen laman vuoksi. Köyhän, hitaasti teollistuvan ja kaupungistuvan Suomen alkavan vaurastumisen oli katkaissut kansainvälinen taloudellinen lama, jota kutsuttiin Suomessa pulaajaksi. 1920-luvun lopulla alkanut lama ulottui monessa suomalaisessa perheessä pitkälle 1930-luvun jälkimmäiselle puoliskolle. Lama oli Suomessa lievempi kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa, tosin vaikutuksiltaan ja seurauksiltaan se oli Suomessa merkittävä ja pitkäaikainen. Laman vuoksi huomio kiinnittyi 1930-luvulla työttömyyden hoitamiseen, orastavan sosiaaliturvan kohdentamiseen ja terveydenhuollon kehittämiseen. Pulaajan sosiaalipoliittisiin ongelmiin jouduttiin vastaamaan niukoin resursein ja köyhäinhuolto kuormittui. Tämä merkitsi kunnallisen huoltotoi-

9. Pauli Arola, *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191. Helsingin yliopisto 2003, 4; Aija Kaartinen, *Kansan raittiudeksi ja kotien onneksi. Naisten kieltolaki mielipiteet ja toiminta kieltolain puolesta ja sitä vastaan 1919–1932*. Bibliotheca Historica 133. SKS 2011, 21–25; Pirjo Markkola, *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. SKS 2002; Ilpo Helen, *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1800-luvulta 1960-luvulle*. Gaudeamus 1997.

10. Pertti Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*, Kleio ja Nykypäivä 1995, 250–254; Kyösti Urponen, Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia*. Sosiaaliturvan Keskusliitto 1994, 163–192; Pekka Haatanen & Kyösti Suonoja, *Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon. Sosiaali- ja terveysministeriö 75 vuotta*. Sosiaali- ja terveysministeriö 1992, 117, 289–302; Jouko Siipi, *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon*. Kustannusosakeyhtiö Tammi 1997, 43–129; Katri Hellsten, *Vaivashoidosta hyvinvointivaltion kriisiin. Hyvinvointivaltion kehitys ja sosiaaliturvajärjestelmän muotoutuminen Suomessa*. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 2/1993. Helsingin yliopisto 1993, 196–248; Raimo Parikka, Huono-osaisuus historiallisena jatkuvuutena. Teoksessa Matti Heikkilä & Kari Vähätalo (toim.) *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos*. Gaudeamus 1994, 51–89; Veikko Piirainen, *Vaivashoidosta sosiaaliturvaan*. Arvi A. Karisto Oy 1974, 57–71, 130–149; Armas Nieminen, *Mitä on sosiaalipolitiikka. Tutkimus sosiaalipolitiikan käsitteen ja järjestelmän kehityksestä*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 4. Werner Söderström Osakeyhtiö 1955, 49–61; Eino Kuusi, *Sosiaalipolitiikka*. Edellinen nide. Kansantaloudellinen käsikirjasto. Kansantaloudellinen yhdistys. Werner Söderström osakeyhtiö 1931, 14–15.

11. Peltonen 1997, 85–116; Jorma Kallenautio, *Kieltolaki ja sen kumoaminen puoluepoliittisena ongelmana*. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja N:o 31. Alkoholitutkimussäätiö 1997; Kaartinen 2011, 167–169, 213–240; Pekka Haatanen & Kyösti Suonoja, *Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon. Sosiaali- ja terveysministeriö 75 vuotta*. Sosiaali- ja terveysministeriö 1992, 296.

12. Komiteanmietintö N:o 1 1927, 19–20, 26.

minnan kokonaisuudistuksen ja myös alkoholistilain säätämisen viivästyistä.¹³

Kieltolain kumoaminen edellytti vuoden 1932 väkijuomalain sekä raittiuslautakuntia ja raittiuspoliiseja koskevan asetuksen säätämistä ja alkoholiliikkeen perustamista. Alkoholistilain viivästyessä sosiaalihuollolliseen tarpeeseen säädettiin laki juopuneiden huollosta eräissä tapauksissa vuonna 1931. Tämä niin sanottu ”hiljaisten humalaisten nuhtelulaki” sisälsi huoltoviranomaisen ohjaus-, neuvonta- ja varoitustoimenpiteet. Laki kiinnittyi kieltolain jälkeiseen rikoslain uudistukseen, jossa julkijuopumuksen rangaistavuutta lievennettiin keskittyen häiriön ja pahennuksen aiheuttamiseen. ”Nuhtelulaki” jäi vaikutuksiltaan tehottomaksi ja se kumottiin alkoholistilain tultua voimaan.¹⁴ Hallitus antoi esityksensä eduskunnalle alkoholistilaksi vuoden 1934 valtiopäivillä, laki säädettiin vuonna 1936 ja se tuli voimaan vuoden 1937 alussa. Laissa ei otettu kantaa alkoholismin sairausluonteeseen.¹⁵ Alkoholistilain 1§:n mukaisesti alkoholisti oli henkilö, joka ”juoppoutensa takia oli vaarallinen itselleen tai muiden henkilökohtaiselle turvallisuudelle tahi ilmeiseksi häiriöksi tai pahennukseksi ympäristölleen; taikka laiminlöi niiden henkilöiden elatuksen ja hoidon, joista hän oli lain mukaan velvollinen pitämään huolta, tahi joutui hänelle läheisen henkilön rasitukseksi taikka köyhäinhoiton tarpeeseen”. Alkoholistiksi määriteltiin myös, jos ”juopottelevaa elämää viettävä henkilö kahdentoista viimeksi kuluneen kuukauden aikana päihtymyksen takia kolmesti tai useammin oli ollut pidätetty”.

Alkoholistilaki tarkentui vain vähäisissä määrin komiteanmietinnön lakiehdotuksesta. Olenaiset muutokset laissa liittyivät alkoholistihuollon organisoimiseen. Komiteanmietinnössä oli ehdotettu kuntiin erillisiä alkoholistihuoltolautakuntia kun taas valvonnan alaiseksi julistaminen ja alkoholistihuoltolaan määrääminen jäisi alioikeuden tehtäväksi. Eduskunnassa huoltolakien kokonaisuudesta käyty keskustelu keskittyi lastensuojeluun ja huoltotoiminnan organisointiin ja sen kustannuksiin. Sen sijaan alkoholistilasta käyty keskustelu oli niukkaa.¹⁶ Laki kunnallisesta huoltolautakunnasta liitti alkoholistihuollon osaksi sosiaalihuollon juridishallinnollista järjestelmää.¹⁷

Uudistuneen kunnallisen huoltotoiminnan kokonaisuudesta puhuttiin aikalaiskeskustelussa useilla käsitteillä. Yhteiskunnallisen huollon ja sosiaalisen huollon lisäksi käytettiin käsitettä varsinainen sosiaalihuolto. Se jaettiin köyhäinhoitoon ja sosiaaliseen erityishuoltoon. Lastensuojelu, alkoholisti- ja irtolaishuolto määriteltiin erityishuolloksi, josta käytettiin myös käsitettä siveellinen huolto. Sosiaalihuollon lainsäädäntökokonaisuudesta käytettiin termiä huolto-oikeus.¹⁸ Modernin kansallisvaltion perustuslaki oli luonut perustan yhteiskunnan lainsäädännölliselle ohjaukselle ja huoltotoiminta oikeudellistui. Sosiaalihuollon vahva juridis-hallinnollinen perinne sai alkunsa. Sosiaalihuollon ala, toimenpiteet, hallinto ja menettely sekä huollon kohteena olevan oikeudellinen asema säänneltiin huoltolakien kokonaisuudella. Lakien vaikutus kunnalliseen sosiaalihuoltoon muodostui pitkä-

13. Jarmo Peltola, *Lama, pula ja työttömyys. Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskau-pungissa II*. Tampere University Press 2008; Jorma Kalela, *Pulapolitiikka. Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1933*. Työväen taloudellisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 13. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos 1987.

14. Piirainen 1974, 146–148; Väkijuomalaki 67/1932; Asetus raittiuslautakunnista ja raittiuspoliiseista 110/1932; Laki juopuneiden huollosta eräissä tapauksissa 163/1931.

15. Heidi Poikonen, Päihdehuollon lainsäädännöllinen kehitys. *Oikeus* 42 (2013), 410; Osmo Toivola, *Alkoholisti- ja irtolaishuolto. Lainsäädäntö ja käytännöllinen huoltotyö*. Werner Söderström Osakeyhtiö 1943, 38; Komiteanmietintö N:o 1 1927, 26–28, 32–33, 35.

16. Komiteanmietintö N:o 1 1927, 3–10; Alkoholistilaki 60/1936. Laki ja talousvaliokunnan mietintö N:o 4. 1935; Piirainen 1974, 146–151; Siipi 1967, 111.

17. Tore Modeen, *Kunnan sosiaaliavustuksista*. Lakimiesliiton Kustannus 1991, 26–28.

18. Einar Böök, *Suomen huolto-oikeus*. Werner Söderström Osakeyhtiö 1948, 11–12; Veli Merikoski, *Luentoja huolto-oikeudesta*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. B-sarja N:o 31. Lainopillisen ylioppilastoimikunnan kustannustoimikunta 1948, 2, 70–71.

aikaiseksi, koska lait olivat voimassa useamman vuosikymmenen ajan. Alkoholilaki kumottiin lailla päihteiden väärinkäyttäjien huollosta vuonna 1961.¹⁹

Alkoholilain kehukset

Aineistoanalyysissä kohdistamme huomion ensin käsitykseen alkoholismista ja alkoholisteista. Analyysissä alkoholilain yhteiskunnallinen tehtävä ilmeni tavoitteissa, perusteissa ja interventioissa. Keskeiset toimijat ja alkoholistin asema kuvastivat sosiaalihuollon lailla ohjattua järjestelmää. Analyysin synteessä muodostuivat alkoholilakia jäsentävät sisällölliset kehukset. Nimesimme kehukset seuraavasti: juridishallinnollinen kehys, köyhyyskehys, moraalikehys ja huolenpito- ja hoitokehys (Taulukko 1, s. 38). Koska tarkastelemme alkoholilakia ja sen tulkintakehyyksiä, tutkimustuloksemme ovat sidottuja alkoholilain säätämisen ajankohtaan.

Juridishallinnollinen kehys koskee alkoholihuollon organisoitumista ja siihen liittyvää järjestelmää. Köyhyyskehys kytkeytyy alkoholistin omaan vastuuseen omasta ja perheensä toimeentulosta. Moraalikehys korostaa vahvasti yksilöllistä vastuuta elämäntavasta. Huolenpito- ja hoitokehys liittyy yhteiskunnalliseen vastuuseen alkoholistista. Tulkintakehysanalyysi osoittaa, että köyhyys-, moraalikehys ja huolenpito- ja hoitokehukset painoutuivat alkoholistilaissa alkoholistin tilanteen arviointiin. Kokonaisuutena näistä kehyksistä paljastuu alkoholilain yhteiskunnallinen tehtävä.

Juridishallinnollinen kehys

Juridishallinnollisen kehuksessa lain tavoitteena oli alkoholihuoltotoiminnan organisoiminen osaksi kunnallista huolto-organisaatiota. Huoltoorganisaation muotoutuminen oli alkanut köyhähoidon siirtyessä kuntien tehtäväksi vuonna 1856 maalaiskunnissa ja vuonna 1873 kaupun-

Kuva 1. Alkoholihuollon tehtävänä oli tukea alkoholistia vapautumaan epäedullisesta seurasta. Piirroskuva 1900-luvun alkupuolelta. Lähde: Työväenmuseo Wers-tas, tk_3706.

geissa. Sosiaalihuoltoa koskevat hallinnolliset säännökset koottiin vuoden 1936 lakiin kunnallisesta huoltolautakunnasta. Perustuslakiin ja oikeusvaltiolliseen ajatteluun perustuen pyrkimys oli tehokkaan huolto-oikeudellisen järjestelmän aikaansaaminen. Huolto-oikeus jäsenyi osaksi hallinto-oikeutta, jossa säänneltiin viranomaisen hallintotoimintaa sen tehtävän ja tarkoituksen toteuttamiseksi. Lailla organisoitiin päätöksentekojärjestelmä, piirijako ja piirivalvojat, jotka olivat luottamusmiehiä. Huoltolautakuntien alaisuudessa yksittäisinä toimijoina olivat lautakuntien jäsenet ja kaitsijoiksi ja tarkastajiksi nimetyt toimihenkilöt. Kaupungeissa huoltotoiminnan organisointi mahdollisti byrokraattisen viraston syntymisen. Alkoholilaki erityislakina määritteli alkoholihuollon tehtävät ja toimivalan interventioihin sekä hallinnolliset menettelyt.

19. Antero Jyränki, *Lakien laki. Perustuslaki ja sen sitovuus eurooppalaisessa ja pohjoisamerikkalaisessa oikeusajattelussa suurten vallankumousten kaudelta toiseen maailmansotaan*. Lakimiesliiton kustannus, 1989, 472–492; Paul van Aerschot, *Köyhät ja laki. Toimeentulotukilain lainsäädännön kehitys oikeudellistumisprosessien valossa*. A-sarja N:o 210. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 1996, 182–185; Haatanen 1992, 150–160; Hellsten, 1993, 395–414; Mirja Satka, *Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi*. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen, *Armeli-aisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia*. Sosiaaliturvan keskusliitto 1994, 95–116; Kirsi Juhila *Sosiaalityöntekijänä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Vastapaino 2006, 33–36; Timo Toikko, *Sosiaalityön ideat. Johdatus sosiaalityön historiaan*. Vastapaino 2005, 222–225; Kaarlo Tuori & Toomas Kotkas, *Sosiaalioikeus*. Talentum Pro 2016, 81–121; Poikonen 2013; Laki päihteiden väärinkäyttäjien huollosta 96/1961.

Taulukko 1.

Alkoholistolain tulkintakehykset.

	Juridis-hallinnollinen kehys	Köyhyyskehys	Moraalikehys	Huolenpito- ja hoitokehys
Tavoite	Alkoholistihuoltotoiminnan organisoiminen	Alkoholismista johtuvan köyhyyden poistaminen	Kansalaisten moraalin vahvistaminen	Alkoholistin parantaminen
Peruste	Käsitys tehokkaasta oikeusvaltiollisesta järjestelmästä	Käsitys köyhyyden syistä	Pelko kansalaisten rappiosta	Käsitys alkoholismista ja lain kohderyhmästä
Interventio	Alkoholistin huoltotoiminnan lakisääteiset tehtävät, viranomaisten tehtävien ja toimivallan jakautuminen, menettely	Alkoholistin elatusvelvollisuuden kontrolli	Pelotteena ja toimintana alkoholistin vapautteen kohdistuva asteittain koveneva kontrolli	Alkoholistin tuki, hoito ja kontrolli
Keskeiset toimijat	Sosiaaliministeriö Lääninhallitus Kunnalliset huoltolautakunnat Alkoholistihuolto-osasto ja jaosto Alkoholistihuoltolan johtokunta Poliisi- ja syyttäjäviranomainen Maaherra Korkein hallinto-oikeus Läheiset	Kunnalliset huoltolautakunnat Köyhäinhoito-osasto ja jaosto Lautakunnan jäsenet, kaitsijat ja tarkastajat Läheiset	Kunnalliset huoltolautakunnat Alkoholistihuolto-osasto ja jaosto Lautakunnan jäsenet, kaitsijat ja tarkastajat Poliisi Raittiusyhdistykset Kirkko Koulu Läheiset	Kunnalliset huoltolautakunnat Alkoholistihuolto-osasto ja jaosto Lautakunnan jäsenet, kaitsijat ja tarkastajat Lääkärit Alkoholistiparantolat Läheiset
Alkoholistin asema	Alkoholistin velvollisuudet ja oikeudet	Alkoholistin velvollisuus korvata annettu tuki Julkisoikeudellinen elatusvelvollisuus	Alkoholistiin kohdistuva pakko	Alkoholistin velvollisuus ottaa vastaan hoito ja tuki

Alkoholistihuollon valtiollisesta ohjauksesta vastasi sosiaaliministeriö ja sen piiritarkastajat toiminnan ollessa suunnittelevaa, ohjaavaa ja tarkastavaa. Lääninhallitus oli yleinen valvontavi-

ranomainen. Kuntatasolla joko huoltolautakunnat tai sen vapaaehtoiset alkoholistihuolto-osastot ja jaostot vastasivat lakisääteisen tehtävän toteuttamisesta. Näiden jäsenet olivat taloudelli-

sesti itsenäisiä, veroja maksavia ja hyvämaineisia kuntalaisia, toisin sanoen moraalista eliittiä.²⁰

Alkoholistilain paternalistinen luonne näkyi erityisesti huolto-oikeudellisen oikeussuhteen sääntelynä. Varsinaisia huoltotoimenpiteitä olivat lain mukaan raittiusvalvonta ja hoito alkoholistihuoltolassa. Viranomaisena huoltolautakunnalla oli vahvat valtuudet, kun taas alkoholistin oikeudet olivat toissijaisia. Huoltolautakunnalla oli velvollisuus hankkia tarkka selvitys alkoholistin oloista ja toimittaa tarpeellisia kuulusteluja, pitää huollettavista luetteloa tuen ja raittiusvalvonnan toteuttamiseksi. Huoltolautakunta käytti päätösvaltaa harkintavallan ollessa laaja. Kyse oli julkisen vallan käytöstä, joka konkretisoitui määräyksinä ja hallintopäätöksinä. Hallinto-oikeudellisessa ajattelussa käytettiin käsitettä erityinen vallanalaisuus. Tämä tarkoitti, ettei alkoholistilla ollut vapauksia ja oikeuksia, koska hän ei täyttänyt yhteiskunnan sosiaalisen käyttäytymisen vaatimuksia. Interventioiden oikeutus johdettiin hallinto-oikeuden oppien mukaan erityisestä vallanalaisuussuhteesta ja niiden tavoitteena oli tukea alkoholistin velvollisuuksien täyttämistä. Alkoholistihuollon kohteena olleet henkilöt eivät toisin sanoen nauttineet täysiä kansalaisoikeuksia. Alkoholistin laaja kontrolli ja henkilökohtaiseen vapauteen puuttuminen, pakko ja laitosalta olivat mahdollisia.²¹

Alkoholistilaki määritteli viranomaisten välisen työnjaon. Poliisi- ja syyttäjäviranomaisella oli velvollisuus ilmoittaa jokaisesta juopuneena tavatusta henkilöstä huoltolautakunnalle toimenpiteitä varten. Poliisilla oli oikeus pidättää vaarallinen alkoholisti ja antaa virka-apua pakko-hoitopäätöksen täytäntöön panemiseksi. Pakko-hoitoa edellyttävissä tilanteissa maaherra määräsi alkoholistin alkoholistihuoltolaan. Esityksen

teki huoltolautakunta tai huoltolautakunnan kieltäytyessä poliisipäällikkö tai alkoholistin holhooja tai läheiset. Alkoholistihuoltolaitoksesta päästämistä päätti laitoksen johtokunta, kun taas sosiaaliministeriö päätti mahdollisesti poispäästetyt palauttamisesta huoltolaitokseen.²² Laillisuusperiaate ja oikeusturva edellyttivät laissa säänneltyjen menettelymuotojen noudattamista. Valitusoikeus oli rajoitettu pakkotoimiin. Valitusoikeutta ei ollut huoltolautakunnan apuun, tukeen ja varoitukseen liittyvistä toimenpiteistä, koska niitä ei pidetty laillisuuskysymyksenä vaan harkintaan perustuvina. Maaherran tekemästä alkoholistihuoltolaan määräämisestä saattoi valittaa korkeimpaan hallinto-oikeuteen.²³

Alkoholistihuolto institutionalisoitui ja oikeudellistui osaksi kunnallista itsehallintoa ja hallinto-oikeutta. Se määrittyi näin erityisesti maaseudulla paikallisyhteisöjen toiminnaksi, jossa sosiaalisilla suhteilla ja asemilla oli vahvasti vaikutusta. Alkoholistin asema muodostui suhteessa julkiseen valtaan huolto-oikeudelliseksi. Viranomaisella oli laaja harkintavalta lain mukaisia keinoja valitessaan ja käyttäessään, mutta julkisen vallan käyttöä sidottiin lain menettelymuotojen noudattamiseen. Alkoholistilaissa korostuivat alkoholistin velvollisuudet ja niiden laiminlyönnistä seuranneet sanktiot sekä asteittain ankaroituneet toimenpiteet. Alkoholistin oikeudet olivat lähinnä muodollisia muutoksenhakuoikeuksia vapauden rajoittamistilanteissa.

Köyhyyshyöhyys

Köyhyyshyöhyksen tavoitteena oli alkoholismista johtuvan köyhyyden poistaminen ja puuttuminen köyhyyttä tuottaviin epäkohtiin. Irma Sulkusen mukaan köyhyyshyöhyksessä oli kietoutunut jo 1800-luvulla argumentaationsa osalta erottamat-

20. Laki kunnallisesta huoltolautakunnasta 7 §; Alkoholistilaki 60/1936, 2 luku; Bök 1948, 19–45; K. J. Ståhlberg, *Suomen hallinto-oikeus. Yleinen osa*. Kustannusosakeyhtiö Otava 1913; Merikoski 1948, 28–29; Satka 1994, 292–294; Piirainen 1974, 158–159; Kerstin Stenius, *Kommunens roll i missbrukarvården*. Teoksessa Kerstin Stenius & Lennart Johansson, *Socialt medborgarskap och lokal missbrukarvård. En studie av missbrukarvården i Lahtis, Kotka, Tavastehus, Norrköping, Västerås och Växjö från 1930-talet till 2000-talet*. SoRAD – Forskningsraport nr 55. Centrum för socialvetenskaplig alcohol- och drogforskning. Stockholms Universitet 2009, 118–120.

21. Alkoholistilaki 2 §; Kaarlo Tuori, *Kriittinen oikeuspostivismi*. Werner Söderström Lakitieto Oy 2000, 237–238; Tore Modeen, *Kunnan sosiaalivastuusta*. Lakimiesliiton Kustannus 1991, 26–28; Merikoski 1948, 94–102; Piirainen 1974, 134–137, 150–159.

22. Alkoholistilaki, 2 luku, 24–25 §; Toivola 1943, 70–71.

23. Modeen 1991, 76–78; Merikoski 1948, 19–20, 76–78; Veli Merikoski, *Suomen julkisoikeuden oppikirja I*. Suomen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 3. Werner Söderström osakeyhtiö 1949, 22.

tomasti yhteen viinapulman kanssa.²⁴ Vuoden 1922 köyhäinhuolitoilaisa aiempi ankara suhtautuminen puutteenalaisia kohtaan oli muuttunut muuten suopeammaksi, mutta se ei koskenut alkoholisteja. Alkoholismin yhteys köyhyyteen nähtiin yhtenä köyhäinhuollon avuntarpeen syynä. Vuoden 1918 Köyhäinhuollonkomitean mukaan ankarasti tuli suhtautua henkilöihin, joiden ”köyhtymisen syynä on välinpitämättömyys, tuhlaus, juoppous tahi irstas elämä.” Köyhyyskehityksessä alkoholisti oli köyhäinhuollon tai omaisten rasite. Miesten juoppouden aiheuttamasta köyhyydestä kärsivät äidit ja lapset. Köyhyyttä aiheuttivat alkoholistikomitean mietinnön mukaan alkoholistin haluttomuus säännölliseen työhön, elatusvelvollisuuden tahallinen laiminlyönti, alkoholistin omaisuuden menetys ja juoppomussakot.²⁵

Alkoholistilaisissa yhteiskunnallinen vastuu määriteltiin toisin kuin köyhäinhuolitoilaisissa, koska köyhäinhuollollista näkökulmaa pidettiin riittämättömänä ja tarkoitusta vastaamattomana. Alkoholistilaisissa juopolta edellytettiin, että hänen oli ansaittava elantonsa työllä, edellytettiin siis säännöllistä elämäntapaa toimeentulon perustana. Lievemmillään tämä tarkoitti sitä, että alkoholista tuettiin työn hankkimisessa ja valvottiin työssä käymistä ja ankarimmillaan köyhäinhuollon mukaisena interventiona, annetun avun korvaamisena työllä työlaitoksessa. Viranomaisella oli laaja harkintavalta arvioida, missä määrin juoppous oli ollut syynä elatusvelvollisuuden laiminlyöntiin.

Köyhäinhuolitoilaisissa julkisoikeudellinen elatusvelvollisuus tarkoitti yksilön ehdotonta elatusvastuuta itsestään, elatus- ja huolenpitovastuuta puolisoistaan ja alaikäisistä lapsistaan sekä kykijensä mukaan elatus- ja huolenpitovastuuta suoraan ylenevää ja alenevaa sukua olevista, kuten vanhemmista, isovanhemmista ja lapsenlapsista. Kunnalla oli lakisääteinen velvollisuus järjestää

viimesijainen köyhäinhuolto perheelle, mutta myös oikeus periä köyhäinhuollon kustannukset elatusvelvolliselta.²⁶

Köyhyyskehityksessä käsitys köyhyyden syistä oli alkoholistin vastuuta korostava. Yhteiskunnalla oli vastuu alkoholistin perheestä. Alkoholistin toimeentulon kontrolli toteutettiin alkoholistilain ja köyhäinhuollon mukaisesti sosiaaliministeriön ohjauksessa. Huoltolautakunnat ja niiden alaisuudessa toimivat arvioivat interventioiden tarkoituksenmukaisuutta ja ankaruuden astetta sekä alkoholistilain että köyhäinhuollon perusteella. Köyhäinhuollon mukaiset alkoholistin elatusvastuuseen liittyneet interventiot korostuivat.²⁷

Moraalikehitys

Moraalikehityksessä tavoitteena oli pelastaa kansalaiset alkoholin turmiollisilta vaikutuksilta alkoholinkäytön kontrollin ja raittiusaatteen eetoksen mukaisesti. Moraalikehityksessä *päihteiden liikakäyttöä* pidettiin pahana tapana, tavoitteena oli yksilön kasvattaminen ja päämääränä oli ympäristön suojaaminen. Alkoholismi oli vakava yhteiskunnallinen uhka. Pelkona oli kansalaisten moraalinen rappio ja uhkakuvana juoppo työmies. Alkoholisti oli moraalisesti huono ihminen. Naiset nähtiin kodin piirissä yhtäältä miehen juomisen aiheuttamien haittojen kärsijöinä, toisaalta miehen moraalin vartijoina. Naisilla oli ollut merkittävä rooli jo kieltoain säättämiseen ja kumoamiseen liittyvässä moraalisisessa keskustelussa. Lisäksi naiset toimivat aktiivisesti opetus- ja valistustyössä raittiusyhdistyksissä, kirkon ja koulun piirissä.²⁸ Alkoholistilaisissa alkoholinkäytön moraalinen ulottuvuus konkretisoitui moraalikasvatukseen, varoituksen, valvonnan ja eristämisen interventioissa.

Alkoholisti kuvattiin komiteamietinnössä jatkuvasti tai ajoittaisesti alkoholia käyttäväksi tapajuopoksi. Juopotteleva elämäntapa ja intervention

24. Sulkunen 1986, 19, 26–41.

25. Urponen 1994, 178–180; Köyhäinhuollonkomitean mietintö. Komiteamietintö N:o 7 1918, 86, 92, 101–103; Komiteamietintö N:o 1 1927, 22, 36.

26. Hallituksen esitys N:o 95 1934, 1–2; Komiteamietintö N:o 1 1927, 41; Eva Gottberg, *Perhe, elatus ja sosiaaliturva. Tutkimus yksityisen ja julkisen elatusvastuun rajoista, rakenteista ja toimivuudesta*. Yksitysoikeuden sarja A:80. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja 1995, 6–12; Van Aerschot 1996, 148–150, 185; Bök 1948, 50–53.

27. Hallituksen esitys N:o 95 1934, 1–2; Komiteamietintö N:o 1 1927, 41.

28. Komiteamietintö N:o 1 1927, 19, 26, 29–30, 36–37; Sulkunen 1986, 29–35; Kaartinen 2011, 21–15; Irja Hyttinen, *Kun nainen juo*. Valtion painatuskeskus 1990; Apo 2001, 202–208.

Kuva 2. Keväällä 1950 järjestettyjen Työväen raittiuspäivien katumainosta käytettiin taistelussa moraalien rapiota vastaan myös Raittiusviikolla loka-marraskuussa. Lähde: Kansan Arkisto, KansA106193.

oikeutus määriteltiin ensisijaisesti moraalisiin perusteisiin. Lakitekstissä intervention oikeutuksen kriteereinä oli suhde ympäristöön: vaarallisuus, ilmeisen häiriön ja pahennuksen aiheuttaminen ja/tai juopumuspidätysten määrä. Kykyä pidättäytyä juopottelevasta elämäntavasta tuli arvioida huoltolautakunnassa aiemman elämän tai käyttäytymisen perusteella. Varsinaiset huoltotoimenpiteet olivat raittiussvalvonta ja pakkohoito yleisessä alkoholistihuoltolassa, jos ”aikaisempi elämä ja mielenlaatu oikeuttavat päättämään, etteivät vapaaehtoisuuteen liittyvät toimenpiteet tule riittämään”. Raittiussvalvonnasta ja pakkohuollosta käytettiin siveellisen huollon käsitettä.²⁹

Raittiussvalvonta kesti yhdestä kolmeen vuotta ja komiteanmietintö rinnasti valvonnan ehdonalaaiseen tuomioon. Silloin alkoholistin velvollisuus oli ”pidättäytyä täydellisesti juovutusjuomista ja välttämään seuraa, jossa voisi joutua viettelykseen käyttäviä niitä, velvollisuutta tarkoin noudattaa määräyksiä asuinpaikasta, asunnosta, työpaikasta tai työn laadusta ja alistumaan lääkärin tarkastettavaksi ja hoidettavaksi”.³⁰ Alkoholistin pakkohoito oli mahdollista myös, jos alkoholisti oli käynyt vaaralliseksi muille tai itselleen tai hän aiheutti vahinkoa tai häiriötä. Vaarallisuutta muille arvioitiin rangaistavan teon ja väkivaltaisen käyttäytymisen perusteella. Toistuvat juoppoustuomiot osoittivat henkilön olevan huoltotoimenpiteiden tarpeessa.³¹ Pakkohoillon minimiaika oli yksi vuosi ja enimmäisaika neljä vuotta, jos aiemmat hoitokerrat eivät olleet tuottaneet tulosta. Jos huoltolan johtokunta arvioi, että henkilö pysyi raittiina ja vietti säännöllistä elämää, huoltolasta saattoi päästä pois ehdollisesti. Huoltolassa sekä vapaaehtoisesti että pakkohoidossa olevien oli osallistuttava työntekoon ja alistuttava laitoksen järjestykseen. Jos järjestystä rikottiin, laitoksen johdolla oli oikeus ryhtyä köyhäinhoitolaissa säädettyihin asteittain ankaroituneisiin kurinpitotoimiin.³²

Moraalikehyksessä alkoholistolaki toimi pelotteenä kaikille kansalaisille ja erityisesti alkoholistille. Tarkoituksena oli vahvistaa kansalaisten moraalialia, varmistaa yleistä järjestystä ja turvallisuutta. Alkoholistolain asteittain kovenevien interventioiden tarkoitus oli puolestaan alkoholistin moraalisesti arveluttavan elämäntavan muuttaminen. Samalla alkoholisti joutui poikkeavuuden kontrollin kohteeksi, jossa lain valtateknologiana oli pakko, alistaminen ja painostaminen. Interventioita voitiin tarkastella ankarimmillaan irtolaishuollon kysymyksenä tai vanhempien juoppouden osalta lastensuojelullisena kysymyksenä.³³ Moraalikehyksessä raittiutta ja siveellisyyttä vartioivat huoltolautakunnat ja nii-

29. Alkoholistolaki 1 §, 4 §, 7 §; Komiteanmietintö N:o 1 1927, 19–20.

30. Alkoholistolaki 4–6 §; Komiteanmietintö N:o 1 1927, 45–46; Toivola 1943, 38–41, 60–64; Merikoski 1948, 2, 70–71.

31. Komiteanmietintö N:o 1 1927, 40, 45, 20–21.

32. Alkoholistolaki 9–10§; Köyhäinhoitolaki 53–56 §; Toivola 1943, 64–82; Kettil Bruun, *Alkoholi, käyttö, vaikutukset ja kontrolli. Sosiologinen pohjoismainen tarkastelu*. Tammi 1972.

33. Kaukonen 2000, 128–129; Ronald Wiman, *Alkoholismi elämänkaaren osana. Hoitomallien kritiikkiä ja kehittämislähtökohtia*. Järvenpään sosiaalisairaalan julkaisuja 1986, 24, 10–11, 48–49; Kettil Bruun 1972; Irtolaishuoltolaki 57/1936; Lastensuojelulaki 52/1936 8 §.

den alaiset toimijat, intervention astetta ja oikeutusta määriteltiin suhteessa kykyyn raittiiseen sekä moraalisesti vahvaan elämäntapaan.

Huolenpito- ja hoitokehys

Huolenpito- ja hoitokehyksessä tavoitteena oli alkoholismista parantaminen. Kehys liittyy käsitteisiin alkoholin riippuvuutta aiheuttavasta luonteesta ja vaarallisuudesta fyysiselle ja psyykkiselle terveydelle sekä alkoholismiin sosiaalisiin seurauksiin. Alkoholismista psykofyysisenä sairautena ja alkoholismiin perinnöllisyydestä oli keskusteltu kansainvälisissä lääketieteellisissä tutkimuksissa 1800-luvun alkupuolelta lähtien. Keskustelua suomalaisen juomatavan erityisyydestä, suomalaisesta viinapäästä sekä alkoholismista rotuhygieniakysymyksenä käytiin 1900-luvun alussa. Sairauskäsitys ei muodostunut vallitsevaksi näkemykseksi. Komiteanmietinnössä huomioitiin erityisesti ruotsalaiset esikuvat eikä laissa otettu kantaa alkoholismiin sairausluonteeseen.³⁴

Alkoholistihuollon tarkoitus oli parantaa ne, jotka eivät omin avuin pystyneet suojelemaan itseään alkoholin turmiolliselta vaikutukselta. Alkoholistiksi määriteltiin henkilö, joka juoppoutensa takia vaaransi oman elämänsä ja terveytensä. Komiteanmietinnössä tavaksi muuttunut juomista arvioitiin terveydellisenä riippuvuutta aiheuttavana haittana, niin sielullisena kuin ruumiillisena sairautena. ”Juoppouspahenukseen vajoamista” ymmärrettiin siten, että ”juomia nautitaan jatkuvasti tai ajoittain siinä määrin, että sen pohjalta syntyy halu alkoholiin niin että siitä on vaikea ja usein mahdoton omin voimin päästä”. Ainoastaan ehdoton raittius mahdollisti alkoholistin parantumisen ja säännöllisen elämäntavan saavuttamisen. Tämä oikeutti alkoholistin parantamisen pakolla, mutta

hänen vapauteensa ja sosiaalisiin verkostoihinsa mahdollisimman vähän kajoava huolenpito ja vapaaehtoinen hoito olivat ensisijaisia.³⁵

Huolenpito- ja hoitokehyksessä kunnallisten huoltolautakuntien alaisten toimijoiden tehtävinä oli tukea ja ohjata tarkoituksenmukaisin, sopivin keinoin raittiiseen sekä säännölliseen elämäntapaan. Myös läheisten tehtävä oli tukea ja taivuttaa alkoholista luopumaan väkijuoimien käytöstä. Esihuoltoon kuuluivat alkoholista ohjaavat ja tukevat interventiot. Ohjausta oli keskusteltu alkoholinkäytön vaaroista ja kehoitus liittyä raittiusyhdistykseen tuen saamiseksi. Lisäksi oli tuettava henkilöä vapautumaan epäedullisesta seurasta ja hankkimaan itselleen sopiva asunto ja työpaikka. Lääketieteellisissä kysymyksissä alkoholisti oli ohjattava lääkärin puoleen. Tarvittaessa alkoholisti oli ohjattava vapaaehtoiseen laitoshuoltoon, jonka parantavaan vaikutukseen uskottiin. Alkoholistin moraalin ja tahdon vahvistaminen sekä säännölliseen työhön totuttaminen olivat alkoholistihuoltoloiden tärkeimpiä tehtäviä.³⁶ Erityisen merkityksellisenä komiteanmietinnössä pidettiin jälkihoitoa eli sitä, että laitoksesta pääsyn jälkeen huollosta ja valvonnasta tuli huolehtia. Huoltolasta pääsyyn liittyi pakollinen kuuden kuukauden raittiusvalvonta. Jos hoidettava ei kyennyt elämään moitteettomasti, hänet voitiin ottaa takaisin laitokseen. Jälkihuolto oli tärkeä osa raittiin elämäntavan omaksumisen varmistamista.³⁷

Komiteanmietinnössä täysraittiuuden saavuttamista pidettiin haasteellisenä sekä esihuollossa että laitoshoidossa. Huolenpitotehtävänä esi- ja jälkihuolto toteutui huoltolautakunnissa huolto-toimintana. Hoitokehyksessä lääkärit ja alkoholistiparantolat toteuttivat parantamistehtävää. Huolenpito- ja hoitokehyksessä alkoholistilaki kohdistui alkoholistin parantamiseen, mikä edel-

34. Anna Prestjan, *Idealistic Doctors. Alcoholism Treatment Institutions in Sweden 1885–1916*. Teoksessa Johan Edman & Kerstin Stenius, *On the Margins. Nordic Alcohol and Drug Treatment 1885–2007*. NAD 2007, 25–49; K. K. Aro, *Alkoholismista ja alkoholisteista*. Raittiuskansan Kirjapaino Oy 1939; Arto Ruuska & Pekka Sulkunen, *Addiktiosairaus ja moraal*. Lääketieteellisen alkoholijatteluun kehitys. Teoksessa Tuukka Tammi & Pauliina Raento (toim.) *Addiktioyhteiskunta*.

Riippuvuus aikamme ilmiönä. Gaudeamus 2013, 28–50; Matti Peltonen, *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltoläkimentiteetti. Vuoden 1733 juoppumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*. Hanki ja Jää 1997, 63–81; Jukka-Pekka Takala & Juhani Lehto, Suomen alkoholihoidon kehitys ja ei-mediisiininen malli. *Sosiaalipolitiikka* 13 (1988), 105–125; Markku Mattila, *Rotuhygieniä ja kansalaisuus*. Teoksessa Mikko Jauho & Ilpo Helen (toim.) *Kansalaisuus ja kansan terveys*. Gaudeamus 2003; Poikonen 2013, 410; Toivola 1943, 38; Komiteanmietintö N:o 1 1927, 26–28, 32–33,35.

35. Komiteanmietintö N:o 1 1927, 19, 23, 26–28, 37,40; Hallituksen esitys N:o 95 1934, 2; Takala & Lehto 1988, 113.

36. Alkoholistilaki 2–3 §; Komiteanmietintö N:o 1 1927, 43–44; Toivola 1943, 56–59.

37. Komiteanmietintö N:o 1 1927, 50, 52–53; Alkoholistilaki 9 §; Toivola 1943, 83–84.

lytti ehdotonta raittiutta ja siten oikeutti myös kontrollin. Huolenpitokehyksessä alkoholistin huollontarve arvioitiin ja parantaminen toteutui varoituksen, tuen, ohjauksen, hoidon ja valvonnan keinoin. Alkoholistin oli otettava vastaan tarjottu tuki ja hoito. Alkoholistilain taustalla oli piirteitä huoltamiseen, auttamiseen ja lievittämiseen liittyvästä laupeuden perinteestä. Huolenpito ja hoito yhdistyivät huolenpitotyöksi. Huolenpito muuttui naisten tekemästä armeliaisuus-työstä vähitellen lähinnä miesten johtamaksi, mutta naisten toteuttamaksi ammatillistuvaksi huolenpitotyöksi.³⁸

Alkoholistilain tehtävä sosiaalisen kysymyksen ratkaisijana

Alkoholismi ja alkoholisti olivat uhkia yhteiskunnalle, yhteisöille ja yksilöille. Vaikka alkoholinkäyttö oli vähäistä, juoppous herätti pelkoa kansakunnan rappiosta, huolta kansalaisten elämäntavoista ja elinoloista. Alkoholien liiallisen käytön katsottiin vaikuttavan yhteiskunnan toimivuuteen, tuottavuuteen ja kansanterveyteen³⁹. Köyhyys, poikkeava käyttäytyminen, äärimmillään rikollisuus ja irtolaisuus, miellettiin juoppouteen liittyviksi seurauksiksi, joilta alkoholistin perhettä, sukua sekä lähiyhteisöä tuli suojella. Raittiusliikkeellä oli suuri merkitys kielteisessä suhtautumisessa alkoholinkäyttöön. Alkoholikysymyksen ratkaisemisen kannalta valtion keinoina olivat alkoholien valmistuksen ja käytön rajoitukset ja kiellot. Alkoholipoliittiset kiellot olivat olleet yrityksiä puuttua lainsäädännöllä alkoholien väärinkäyttöön myös sosiaalisena kysymyksenä. Jo kieltoain aikana valmisteltiin alkoholistolaki osaksi kunnallista sosiaalihuoltoa. Tarveharkinainen ja minimaalinen yhteiskunnallinen tuki oli korostunut 1930-luvun pula-aikana. Alkoholistolaki kiinnittyi köyhäinhoidolliseen kontrolliperinteeseen.

Alkoholistilain tavoitteena oli osana väkijuomakysymystä ratkaista kansalliseen etuun vedoten juoppouden aiheuttamia sosiaalisia

ongelmia⁴⁰. Alkoholistilaisissa kieltoain toimintamalli muuttui kohti sosiaalisten haittojen torjuntaa ja niiltä suojelua. Alkoholistolaki määritteli alkoholinkäytön poikkeavuuden yksilötasolla ilmenevien sosiaalisten ongelmien kautta. Tavoitteena oli yksilötasolla ratkaista ongelmat ja vaikuttaa alkoholikysymyksen ratkaisemisessa. Sosiaaliseksi kysymykseksi määriteltyyn poikkeavaan käyttäytymiseen vastattiin tehokkaan huolto-oikeudellisen järjestelmän keinoin. Alkoholistilaisissa oli ehkäisevä sosiaalipoliittinen näkökulma. Valtion tehtävänä oli ongelman ehkäisy, lievittäminen ja poistaminen seuraamalla huollon tarpeen syitä sekä ohjaamalla ja valvomalla huolto-toiminnan kehittämistä. Itse laissa näkemys ennaltaehkäisystä oli korostetun yksilökohtainen.⁴¹ Alkoholistolaki velvoitti pitämään huolta ensisijaisesti auttamalla, tukemalla ja arvioimalla esihuollon vaikuttavuutta ja vasta toissijaisesti pakkoon perustuen. Alkoholistilain tavoitteena oli raitistaa juoppoja tuella ja kontrollilla normaalielämään työtätekeviksi yhteiskuntaa hyödyttäviksi kansalaisiksi.⁴² Alkoholistolaki hallinnoi, valvoi, kasvatti ja paransi juoppoja ja suojeli yhteiskuntaa asosiaaliselta ainekselta.

Juridis-hallinnollisen kehyksen tehtävänä oli organisoida huoltotoiminta, määritellä alkoholistin asema ja legitimoida poikkeavuuden kontrolli. Poikkeava alkoholinkäyttö oli sosiaalipoliittisessa itseymmärryksessä sosiaalihuollollisia yksilöön kohdistuvia toimenpiteitä edellyttävä. Alkoholistihuolto kohdistui köyhiin ja huonotasaisiin. Alkoholistin oikeudet väistyivät, velvollisuudet korostuivat ja julkinen vallankäyttö oikeutettiin yleiseen etuun vedoten. Köyhyys-, moraal- ja huolenpito- ja hoitokehykset olivat poikkeavuuden määrittelemistä suhteessa kansalaisen hyveisiin: tavoitteena oli raitis, itsensä ja perheensä elättävä sekä työtä tekevä valtionkansalainen. Köyhyyskehyksessä alkoholisti nähtiin kunniattomana köyhänä ja köyhyys ymmärrettiin alkoholistin itseaiheutettuna ongelmana suhteessa työnteon hyveeseen. Moraalikehky-

38. Komiteamietintö N:o 1 1927, 25–28; Wiman 1986, 10–11, 48–49; Satka 1994, 272–294.

39. Komiteamietintö N:o 1 1927, 20–23; Kaukonen 2000, 128–129; Klaus Mäkelä, Alkoholipoliittisen mielipideilmaston vaihtelut Suomessa 1960- ja 1970-luvulla. *Sosiaalipoliittikka* 2 (1977), 35–82.

40. Laki väkijuomista 45/1932; Pekka Kuusi, *Väkijuomakysymys*. Kustannusosakeyhtiö Otava 1952, 295–296.

41. Komiteamietintö N:o 1 1927; Merikoski 1948, 6–7; Merja Pajukoski, *Preventio, sosiaalioikeus ja kunnat. Ehkäisevä sosiaalipoliittikka kuntaa velvoittavassa lainsäädännössä*. Edita Publishing Oy 2006, 48–50.

42. Piirainen 1974, 139–149; Van Aerschoot 1996, 176; Haatane

sessä oli kyse alkoholistin tahdonlujisuuden ja siveellisyyden vahvistamisesta, jotta raittiuden hyve saavutettaisiin. Huolenpito- ja hoitokehys korosti alkoholismia addiktiona, alkoholistin tukea ja parantamista. Raittiuden ja työn teon hyveet edellyttivät huolenpito- ja hoitokehyksessä alkoholistin täydellistä raittiutta ja uskoa työn parantavaan voimaan.

Analyysimme osoittaa, että alkoholistilaissa moraalien, köyhyyden, huolenpidon ja hoidon kehykset olivat yhtäaikaaisesti dynaamisessa vuorovaikutuksessa keskenään. Lisäksi alkoholistolain valmistelun aikaiset yhteisölliset käsitykset oikeasta ja väärästä elämäntavasta vaikuttivat sen sisältöön, ja laki vahvisti kansalaisiin kohdistuvia käyttäytymisodotuksia. Alkoholismi määrittyi jännitteisenä yhteiskunnan, yhteisön, perheen, alkoholistolain kunnallisten toimijoiden ja alkoholistin välisissä suhteissa. Kansalaiskasvatuksessa varoitettiin juoppouden aiheuttamista moniulotteisista haitallisista seurauksista yhteiskunnalle, yhteisölle ja yksilölle. Alkoholistihuollosta muodostui huono-osaisten kontrollointia lähiyhteisöissä alkoholismin ennakoitujen haittojen perusteella. Alkoholistilaissa oli vahva moraalinen eetos, joka yhdistyi huolenpidon ja hoidon eetokseen. Alkoholistilaissa huomioitiin huollon erityispiirteet, mutta huoltolakien kokonaisuudessa, tarkoituksenmukaisuusarvioinnin perusteella, alkoholistiin voitiin kohdistaa toimenpi-

teitä myös köyhäinhoitolain, lastensuojelulain tai irtolaishuoltolain nojalla. Näiden näkemysten yhteensovittaminen jäi laeissa huoltotoiminnan tehtäväksi.

Abstract: Goffman's Frame Analysis of the Alcoholic Care Act, 1936, Finland

The study analyses the social aims of the Alcoholic Care Act. The Act was legislated after the prohibition period of 1919–1932. The task of caring for “drunks” was organized under the Act as a part of the social services provided by municipalities according to the social policy of the time. Research data was sourced from the Act itself, as well as the Alcoholic Care Committee's report and parliamentary proceedings related to the Act. The analysis method is based on Erving Goffman's (1984) frame analysis. The findings are categorized into four frames: law and administration, poverty, morality, and care and treatment. The analysis reveals tensions between society, agents of care and alcoholics. Alcoholism and alcoholics were seen as threats to the state, community and individuals. The function of the Act was to solve the perceived social problem of alcoholism on the individual level and to strengthen the expectations of moral behavior across the community.

Keywords: Social Care, Alcoholics, Alcoholic Care Act, Frame analysis, Finland, 1930s

Ago Raudsepp

Käskikö Churchill pommittaa Suomea?

DIPLOMATIAN JA TIEDUSTELUN VAIKUTUS
 PETSAMON POMMITUKSEEN KESÄLLÄ 1941

Ago Raudsepp luo artikkelissaan uutta valoa siihen, miten Winston Churchillin sotakabinetti päätti kesällä 1941 pommittaa Petsamoa. Erityisen huomion kohteena on päätöksessä avainasemassa ollut Neuvostoliiton antama tiedustelutieto, joka koski Suomen tilannetta. Kirjoittaja tarkastelee 2000-luvulla Venäjällä julkaistun lähdeaineiston avulla sekä Churchillin että Stalinin motiiveja: ei ainoastaan liittyen Petsamon pommitukseen, vaan myös laajemmassa kesän 1941 tapahtumien kontekstissa.¹

Aurinkoisena kesäpäivänä 30. heinäkuuta 1941 kello puoli neljän tienoissa iltapäivällä Petsamonvuonon ylle ilmestyi torpedoilla aseistettuja kaksisatoja, jotka ottivat suunnan kohti Liinahamarin satamaa ja alkoivat pudottaa torpedoja. Näin käynnistyi Petsamossa Ison-Britannian peitenimellä E.F. kulkenut sotilaallinen operaatio, joka tunnetaan Petsamon ja Kirkkoniemen pommituksina.² Operaation tavoitteena oli hyökätä Pohjois-Norjassa ja Pohjois-Suomessa sijaitsevia Kirkkoniemen ja Liinahamarin satamia vastaan ja upottaa satamissa ja niiden läheisyydessä olevia saksalaisia laivoja. Varsinaiseen hyökkäykseen osallistui kaksi lentotukialusta, kahdeksan muuta laivaa ja 60 lentokonetta.³ Hyökkäys epäonnistui, koska alueella ei ollut käytännössä lainkaan torpedoille sopivia maaleja. Tappiot olivat silti vakavat, ja britit menettivät 30 % pommituksiin osal-

listuneista koneistaan. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Neuvostoliitto menetti Suomen pommituksissa 25.6.1941 noin 16 % koneistaan.⁴

Britit pommittivat doktriininsa mukaisesti saksalaisia miehittyillä alueilla. Sillä, että saksalaiset olivat miehittäneet Norjan vastoin maan laillisen hallituksen tahtoa kun taas Pohjois-Suomi miehitetiin maan laillisen hallituksen suostumuksella, ei ollut merkitystä päätöksissä. Hyökkäämällä saksalaisia vastaan Petsamossa britit kuitenkin hyökkäsivät myös suvereenisen Suomen aluetta vastaan: he tuhosivat suomalaisien omaisuutta ja aiheuttivat vammoja neljälle suomalaiselle siviilille, joista yksi menehtyi myöhemmin.⁵ Hyökkäys tuli täydellisenä yllätyksenä ei ainoastaan Suomelle vaan myös Ison-Britannian Suomen-lähettiläälle: vallitsivathan maiden välillä kaikesta huolimatta diplomaattisuhteet, vaikka välit olivatkin äärimmäisen kireät maiden keskenään sotivien liittolaisten takia.⁶

1. Kirjoittaja kiittää Pauli Heikkilää artikkelin ideasta.
2. Ohto Manninen on ehdottanut, että kirjainten E.F. merkitys olisi ”Eastern Front”, eli Itärintama.
3. 29 konetta hyökkäsi Kirkkoniemeä ja 24 Petsamoa vastaan, seitsemän hävittäjää jätettiin suojaamaan laivoja ja yksi hävittäjä vaurioitui matkalla. Lisäksi kolme laivaa oli lähetetty etukäteen tankkausta varten. Report of the Rear Admiral Commanding First Cruiser Squadron, 15.08.41; From the Commanding Officer H.M.S. ”Victorious” to the Rear Admiral First Cruiser Squadron, 7.8.1941; Commanding Officer H.M.S. ”Furious” Report on Operation ”E.F.”, 5.8.1941, TNA, ADM 199/447.
4. Mark Solonin, *25 iyunya. Glupost’ ili agressiya?* Yauza-press 2010, 457. Prosentit on laskettu taistelulentojen määräst: Petsamossa ja Kirkkoniemessä 53 konetta suoritti yhden taistelulennon ja 16 konetta menetettiin.
5. Jukka Nevakivi, *Ystävistä vihollisiksi. Suomi Englannin politiikassa 1940–1941*. Tammi 1976, 137–139; Jukka Raunio, Brittien ilmahyökkäys Petsamoon ja Kirkkoniemeen 30.7.1941. *Suomen Ilmailuhistoriallinen Lehti* 17.2.2012, 17.
6. From Helsingfors to Foreign Office, 2.8.1941, No. 675, TNA, FO 371/29353, 35; From British Legation, Helsingfors, to Anthony Eden, 13.8.1941, No. 140, TNA, FO 371/29353, 149.

MA Ago Raudsepp on tohtorikoulutettava Tarton yliopiston historian oppiaineessa. Sähköposti: agorauds@ut.ee.

saanut aikaan päätelmiä siitä, että Petsamon pommitus olisi todellisuudessa tapahtunut Churchillin aloitteesta tai jopa hänen käskystään.¹⁰

Petsamon pommitus sinänsä on perusteellisesti tutkittu aihe, ja siihen ei ole mitään oleellista lisättävää.¹¹ Sitä vastoin pommituspäätöksestä ja sitä edeltävistä tapahtumista on kirjoitettu puutteellisesti: diplomatiasta jonkin verran, mutta ei varsinaisesta päätöksestä eikä siihen liittyvästä tiedustelutiedosta.¹² Syynä siihen, miksi Petsamon pommituspäätöstä ei ole tutkittu perusteellisemmin, on luultavasti se, että britit epäonnistuivat operaatiossa täydellisesti ja sen välitön sotilaallinen vaikutus jäi lähes olemattomaksi. Operaatiolla oli kuitenkin huomattavasti tärkeämpi poliittinen vaikutus, koska siitä muodostui muodollinen syy diplomaattisuhteiden katkaisemiseen Ison-Britannian ja Suomen välillä. Siksi Petsamon pommitusta on perusteltua käsitellä yhdessä myöhemmän sodanjulistuksen kanssa, kuten yleensä tehdäänkin. Aiheesta kirjoittaneet vanhemman polven historioitsijat ovat kuitenkin arvioineet melko varovaisesti Churchillin roolia ja motiiveja mainituissa päätöksissä.¹³ Sitä vas-

toin nuoremman polven tutkija Markku Ruotsila on esittänyt rohkeita, mutta paikoin ristiriitaisia arvioita sekä Churchillin roolista että motiiveista.¹⁴ Oliko Churchillin motiivina vuonna 1941 todella halu puolustaa demokratioita ”kansainvälistä kommunismia” vastaan ja käskikö hän samalla pommittaa Suomea?

Paljon on vielä tutkimatta siitä, mikä oli Churchillin rooli ja millaiset hänen motiivinsa liittyen Petsamon pommitukseen sekä sodanjulistukseen Suomelle. Petsamon pommituspäätöstä sekä siihen liittyvää diplomatiata ja tiedustelua ei ole tutkittu riittävästi myöskään laajemmassa kesän 1941 tapahtumien kontekstissa.¹⁵ Venäjän valtionarkiston pitkäaikainen johtaja Sergei Mironenko kertoo haastattelussaan, että Saksan ja Neuvostoliiton sodan suurimmat kartoittamattomat alueet ovat juuri sen ensimmäiset kuukaudet.¹⁶ Tuohon ajanjaksoon osuivat sekä Moskossa tehty päätös pommittaa Suomea että Lontoossa tehty päätös pommittaa Petsamo. Osoitan tässä artikkelissa, että niiden välillä oli yhteys. Erityistä huomiota kiinnitän tiedustelutietoon ja siihen, minkälainen rooli sillä oli Petsamon pom-

10. Esim. Tuomo Polvinen: ”...amiraliteetti oli Churchillin aloitteesta ryhtynyt valmistelemaan Pohjoiselle Jäämerelle suunnattavaa operaatiota...” Ks. Tuomo Polvinen, *Barbarossasta Teheraniin*. WSOY 1979, 78; Ohto Manninen: ”... pääministerin painostuksesta amiraliteetti käski 6. heinäkuuta tukialuksilta tapahtuvan hyökkäyksen Jäämerelle.” Ks. Ohto Manninen, *Petsamon pommitus 1941. Churchillin laia rohkaisu Stalinille*. Teoksessa Kauko I. Rumpunen (toim.) *Salaiset kansiot. Uusia ja yllättäviä tapauksia talvi- ja jatkosodan vuosilta*. Valitut palat Oy 2010, 136; Markku Ruotsila: ”Churchill deemed it necessary to order bombing sorties on the northern Finnish ports of Petsamo and Kirkkonniemi.” Ks. Markku Ruotsila, *Churchill and Finland*. Routledge 2005, 109.

11. Ks. viite 5.

12. Toistaiseksi parhaan kuvauksen tarjoaa Ohto Manninen lyhyessä, mutta perusteellisessa kirjoituksessaan, valitettavasti ilman lähdeviittauksia. Ks. viite 10.

13. Esim. Nevakivi pitää todennäköisenä, että sodanjulistusta ei olisi voitu välttää mutta Churchill pikemminkin joudutti tapahtumia luvattessaan oma-aloitteisesti Stalinille, että Suomea uhattaisiin sodalla. Ks. Nevakivi 1976, 178; Saman Nevakiven väitteen toistaa myös Polvinen ja lisää, että sodanjulistus Suomelle merkitsi ”yhtä rengasta niiden myönnöstyksen ketjussa, joiden avulla sodan voittamiselle välttämättömäksi katsottua liitosuhdetta pyrittiin lujittamaan ja varmistamaan”. Ks. Polvinen 1979, 128, 132; myöskään Mannisen mukaan Churchillilla ei ollut muuta vaihtoehtoa: ”Suomen halu puolueettomuuteen oli vailla merkitystä, kun Hitleriä vastaan taisteltaessa Neuvostoliiton tuki oli tarpeen. Poliittisesti Suomi ei 1941 ollut Englannille tärkeä...” Ks. Ohto Manninen, *War between Friends. Britain and Finland, 1941–44*. Teoksessa Juhana Aunesluoma (toim.) *From War to Cold War. Anglo-Finnish Relations in the 20th Century*. SKS 2005, 44; Manninen 2010, 140.

14. Ruotsila: ”What was at issue was more a question of principle than a desire to help Finland – the principle of standing by democracies [...] He [Churchill] thought that a dispute over Finland between Britain and the Soviets was probably less dangerous than the repercussions of a war on Finland, for he was sure that these repercussions would all be in the interests of international communism...” Ks. Ruotsila 2005, 113, 120.

15. Myönteisinä esimerkkeinä voidaan mainita: Ohto Manninen, *Operation Barbarossa and the Nordic Countries*. Teoksessa Henrik S. Nissen (toim.) *Scandinavia during the Second World War*. The University of Minnesota Press 1983, 172–176; Manninen 2005.

16. Russian State Archives Director, ”I Am Not Sure the Russian People Want to Know Their History”. *Diplomaatia* 144 (2015), <http://www.diplomaatia.ee/en/article/russian-state-archives-director-i-am-not-sure-the-russian-people-want-to-know-their-history/> (11.6.2016).

mituspäätöksessä. Miten on mahdollista, että sotilasoperaatio, johon Churchill viittaa peräti kolmessa kirjeessään Stalinille¹⁷ ja johon osallistui huomattavasti enemmän laivoja ja lentokoneita kuin kuuluisaan Taranton taisteluun,¹⁸ päättyi näin vaatimattomiin tuloksiin? Lähdeaineistona käytän Ison-Britannian diplomaattilähteiden ohella vähemmän käytettyjä Neuvostoliitossa ja Venäjällä julkaistuja asiakirjoja kuten esimerkiksi vuonna 2004 julkaistua puna-armeijan tiedustelupäähallinnon GRU:n päällikön Filipp Golikovin muistikirjaa ja vuosina 2006–2009 julkaistua Neuvostoliiton Lontoon-suurlähettilään Ivan Maiskin päiväkirjaa.

Maiskin manööveri

Tuoreiden liittolaisten eli Ison-Britannian ja Neuvostoliiton välillä puhuttiin tiettävästi ensimmäistä kertaa mahdollisesta sotilasoperaatiosta Petsamon alueella vajaa viikko Saksan ja Neuvostoliiton sodan puhkeamisen jälkeen. Maiski kirjoittaa muistelmissaan, miten sodan toinen, kolmas ja neljäs päivä kuluivat ja miten Molotov ja Stalin "eivät antaneet minkäänlaisia elonmerkkejä". Silloin Neuvostoliiton suurlähettiläs päätti muistelmiensa mukaan "toimia itsenäisesti", eli rikkoo diplomaattista etikettiä ja kääntäytyä Churchillin ja ulkoministeri Anthony Edenin sijasta sotakabinetin jäsenistä neuvostoystävällisimmän lordi Beaverbrookin puoleen. Raportin 27.6.1941 Beaverbrookin kanssa käydystä keskustelusta hän lähetti Moskovaan.

Maiskin muistelmat antavat olettaa, että Neuvostoliiton kokeneen diplomaatin manööveri

onnistui loistavasti. Moskovassa Ison-Britannian suurlähettiläs Stafford Cripps kutsuttiin 29.6. Kremlisiin, missä ulkoasioiden kansankomissaari Vjatšeslav Molotov esitti hänelle Maiskin Beaverbrookille syöttämiä ajatuksia jo Ison-Britannian ministerin ideoina, joille odotettiin vain vahvistusta Lontoosta. Maiski lopettaa tarinansa seuraavin sanoin: "Beaverbrookin yritys herättää kabinetin mielenkiinto kysymykseen toisesta rintamasta epäonnistui. Kuten odotinkin, Churchill suhtautui tähän ajatukseen kielteisesti."¹⁹

Muistelmat ovat luonnollisesti vaativa lähde historian tutkijoille, ja niiden parissa työskennellessä on syytä olla varovainen. Huomattavasti luotettavammasta lähteestä – Maiskin päiväkirjasta – selviää, että todellisuudessa ei ollut lainkaan epätavallista, että Lontoon-suurlähettiläälle ei annettu ohjeita Neuvostoliiton ulkopolitiikan jyrkissä käänteissä ja hänen oli pakko "toimia itsenäisesti".²⁰ Perjantaina 27.6. päivätyssä päiväkirjamerkinnässään Maiski ei mainitse sanaakaan tapaamisestaan Beaverbrookin kanssa tai toisesta rintamasta eikä myöskään valita puuttuvista ohjeista. Sen sijaan hän kehuu Churchillin puhetta ja pohtii puheen jälkeen kehittyntä tilannetta ollen siihen melko tyytyväinen. Neuvostoliiton suurlähettilästä huolestutti vain kolme asiaa. Ensinnäkin Churchillin lupaaman avun sisältö: "Miten Englannin apu ilmenee? Ja onko se todella olennaista?" Toisena huolenaiheena oli Englannin yleisessä mielipiteessä vallinnut hämmennys: "Psykologisesti se on ymmärrettävää. Vasta äskettäin 'Venäjää' pidettiin Hitlerin salaisena liittolaisena, lähes vihollisena, ja

17. Churchill to Stalin 7.7.1941. Ks. viite nro 9; Churchill to Stalin 20.7.1941: "Sotalaivaston pääesikunta on viimeisten kolmen viikon ajan valmistellut operaatiota saksalaisia aluksia vastaan Pohjois-Norjassa ja Suomessa, ja operaatio täytyy suorittaa lentotukialuksille sijoitetuilla lentokoneilla. Tällä tavalla toivotaan voitavan poistaa viholliselta tilaisuus kuljettaa meritse joukkoja, joiden avulla hyökätään teidän oikeanpuoleista siipeänne vastaan arktisella alueella. Me käännyimme teidän pääesikuntanne puoleen pyytäen pitämään Venäjän alukset poissa tietyltä alueelta 28. heinäkuuta ja 2. elokuuta välisenä aikana, jolloin aiomme hyökätä."; Churchill to Stalin 28.7.1941: "Viimeisessä sähkössäni mainitut laivasto-operaatiot ovat käynnissä."; Gilbert 2001, 903, 965, 991.

18. Britit hyökkäsivät 11.11.1940 ja 12.11.1940 välisenä yönä Tarantonlahdessa sijaitsevaa Italian laivaston tukikohtaa vastaan. Operaatiossa käytettiin samankaltaisia kaksitasoja kuin Petsamossa. Italia menetti hyökkäyksen seurauksena puolet taisteluristeilijöistään, ja brittien tappiot olivat kaksi alasammuttua konetta, eli 10 % taisteluun osallistuneista 20 koneesta. Ks. Eric Grove (toim.) Martin Stephen, *Sea Battles in close up. World War 2*. Ian Allan Ltd. 1988, 30–47.

19. Ivan M. Maiski, *Vospominariya sovetkogo posla*. Nauka 1965, 143–146.

20. Esim. Ribbentropin Moskovan-vierailusta Maiski ei saanut tietää Molotovilta vaan toimittajilta. Hän merkitsi päiväkirjaansa 24.8.1939: "Meidän politiikkamme tekee selvästi jonkin jyrkän käännöksen, jonka merkitys ja seuraukset eivät ole minulle vielä täysin selvät. Täytyy odottaa lisätietoja Moskovasta." Lisätiedot tulivat vasta kymmenen päivän päästä. Ks. A. O. Chubar'yan et al. (toim.) Ivan Maiski, *Dnevnik diplomata. London 1934–1943: v dvukh knigakh. Kniga 1, 1934–3 sentyabrya 1939 goda*. Nauka 2006, 438, 441, 502.

yhtäkkiä 24 tunnissa hänestä on tullut ystävä!” Kolmantena huolenaiheena oli ”kaikissa piireissä havaittavissa oleva suuri skeptisyys puna-armeijan suorituskyvyn suhteen.”²¹ Nämä kolme kohtaa sisältyivät tavalla tai toisella myös sähköeseen, jonka Maiski lähetti Molotoville Beaverbrookin kanssa käydystä keskustelusta. Suurlähettiläs tiedotti Moskovaan, että Beaverbrook oli valmis tukemaan hallituksessa ideaa ”lähtymisestä Neuvostoliiton kanssa” mutta pitää tärkeänä puna-armeijan taistelukykyä. Beaverbrook oli ilmaissut ”henkilökohtaisen ehdotuksen” muodossa ajatuksen, että Englanti voisi lähettää osan laivastosta Murmanskin ja Petsamon alueille ja suorittaa yllätyshyökkäyksiä Pohjois-Ranskan rannikolle.²²

Jos käytetään vain brittiläisiä lähteitä ja Maiskin muistelmia, on helppo päätyä johtopäätökseen, että Beaverbrookia käytettiin vain pelinappulana – näin on käynyt aiemmin niin tämän artikkelin kirjoittajalle kuten myös Gabriel Gorodetskylle.²³ Neuvostoliittolaisista lähteistä selviää kuitenkin, että Maiskin sijaan Beaverbrook oli se henkilö, joka ensimmäistä kertaa lausui ääneen ajatuksen, joka myöhemmin kehittyi Ison-Britannian merivoimien hyökkäykseksi Petsamoon. Maiskin Beaverbrookin kanssa käydylle keskustelulle muistelmissaan antama merkitys on jälkiviisautta. Syy siihen, miksi juuri Beaverbrookin kanssa käydystä keskustelusta laadittu sähkö sai Molotovin reagoimaan ja antamaan itsestään ”elonmerkkejä” Lontoon-suurlähettiläälleen, oli

suurella todennäköisyydellä se, että täsmälleen samana päivänä, eli 29.6., Eduard Dietlin joukot aloittivat Petsamosta käsin hyökkäyksensä kohti Murmanskia. Myös Maiskin muistelmissaan esittämä tarina toisen rintaman ajatukseen kielteisesti suhtautuvista Churchillista ja Edenistä, joiden takia hän oli pakotettu käyttämään hyväksi Beaverbrookia, on jälkikäteen keksitty. Neuvostoliiton suurlähettiläs on 27.6. tehdyn päiväkirjamerkintänsä mukaan selvästi yhtä lailla tyytyväinen sekä Edeniin että Beaverbrookiin kuten myös Churchilliin, ja ilmaus ”toinen rintama” ilmestyy päiväkirjaan vasta 20.7.²⁴ Viitaten Maiskin muistelmiin ja Beaverbrookin papereihin Ruotsila kirjoittaa, että Maiski vaati 27.6. Beaverbrookilta, että tämä ”alkaisi painostaa Churchillia avaamaan toisen rintaman [...] ja julistamaan sodan Suomelle.”²⁵ Maiskin muistelmista ei kuitenkaan löydy mitään, mikä osoittaisi, että Maiski olisi jo niin varhaisessa vaiheessa ottanut esille kysymyksen sodanjulistuksesta Suomelle.²⁶

Tiedustelutieto

Cripps saapui yhdessä sotilaallisen valtuuskunnan kanssa Moskovaan 27.6. eli samana päivänä, jolloin Maiski ja Beaverbrook keskustelivat Lontoossa mahdollisesta Ison-Britannian sotilaallisesta avusta.²⁷ Petsamoa koskeva diplomatia jatkui nyt Moskovassa, kun Molotov pyysi kesäkuun 29. päivän iltana Crippsiä tulemaan Kremliin ja luetteli hänelle Maiskin sähköeseen sisältyvät Beaverbrookin ehdotukset. Siitä ja sitä seurana-

21. A. O. Chubar’yan et al. (toim.) Ivan Maiski, *Dnevnik diplomata. London 1934–1943: v dvukh knigakh. Kniga 2. Chast’ 2. 22 iyunya 1941–1943 god.* Nauka 2009 (osa 2), 6–8.

22. Maiski Narkomindelille (Narodnyy komissariat inostrannykh del SSSR eli Narkomindel – Neuvostoliiton ulkoasiainkansankomissariaatti) 28.6.1941. G. P. Kynin et al. (toim.) *Sovetsko – Angliyskiye otnosheniya vo vremya Velikoy Otechestvennoy voyny 1941–1945: dokumenty i materialy v 2 tomakh. Tom 1.* Politizdat 1983, 52–53.

23. Ago Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941.* Magistritöö. Tartu Ülikool 2013, 22–24 <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/33618> (28.11.2014); Gabriel Gorodetsky, *Stafford Cripps’ Mission to Moscow, 1940–42.* Cambridge University Press 1984, 180.

24. Maiski 2009 (osa 2), 6–8, 15–16.

25. Ruotsila 2005, 119.

26. Ruotsila viittaa vuonna 1967 ilmestyneeseen Andrew Rothsteinin käännökseen: Ivan Maisky, *Memoirs of a Soviet Ambassador. The War 1939–1943.* Hutchinson & Co 1967; voi tietysti olla, että tieto sodanjulistusta koskevasta keskustelusta 27.6.1941 sisältyy Ruotsilan tutkimiin Beaverbrookin papereihin. Jos niin on, se muuttaisi olennaisesti Britannian sodanjulistuksesta kirjoittaneiden tutkijoiden – tämän artikkelin kirjoittajan ohella myös Tuomo Polvisen ja Jukka Nevakiven – käsitystä tapahtumien kulusta.

27. Cripps kutsuttiin 2.6.1941 Moskovasta kotiin konsultaatioihin, hän lähti Moskovasta 6.6. ja saapui Lontooseen 11.6. ja 12.6. välisenä yönä. ks. Gorodetsky 1984, 146–151, 156; Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War. Volume II.* London: Her Majesty’s Stationery office 1971, 6; Gabriel Gorodetsky, *Stafford Cripps in Moscow, 1940–1942. Diaries and Papers.* Vallentine Mitchell 2007, 116–117.

Kuva 2. Petsamonvuonon suu idästä länteen. Etualalla Numeroniemi, taka-alalla Etelamukka [kuvattu noin 7 kilometriä eli 2 minuuttia ennen määräraikkaa]. Kuva: The National Archives.

neista tapaamisista kertovat Neuvostoliiton ulkoasiainkansankomissariaatin eli Narkomindelin pöytäkirjat, jotka ovat yksityiskohtaisempia lähteitä kuin brittien Lontooseen lähettämät sähköteet. Niistä käy selvästi ilmi, että tuoreilla liittolaisilla oli hyvin toisistaan eroavat käsitykset siitä, miten Ison-Britannian sotilaallisesta avusta Petsamon ja Murmanskin alueella pitäisi sopia. Molotovin mielestä kysymys oli vain Ison-Britannian hallituksen periaatteellisesta päätöksestä ja siksi mitään yksityiskohtaisempaa sotilaallista

suunnittelua ja tietojenvaihtoa pääesikuntien välillä ei tarvittu. Crippsin kanta taas oli täysin päinvastainen. Hänen mukaansa kysymys oli nimenomaan siitä, miten Molotovin toivoma sotilasoperaatio voitaisiin käytännössä toteuttaa, ja siihen tarvittiin yhteistyötä pääesikuntien välillä. Vaikka Molotov vihdoin suostuikin ottamaan mukaan neuvotteluihin kenraaliluutnantti Filipp Golikovin ja kontra-amiraali Nikolai Harlamovin Neuvostoliiton pääesikuntien edustajina,²⁸ kyseessä ei ollut vilpiton yritys muuttaa suhtau-

28. Filipp Golikov oli 1940 kesästä alkaen puna-armeijan tiedustelupäähallinnon GRU:n päällikkö, julkisesti puna-armeijan pääesikunnan apulaispäällikkö; Nikolai Harlamov oli 1941 keväästä alkaen punaisen laivaston taistelukoulutusosaston päällikkö ja punaisen laivaston pääesikunnan apulaispäällikkö.

tumista. Venäläisistä puhui edelleen ainoastaan Molotov eikä mitään tietojenvaihtoa sotilaiden välillä tapahtunut.²⁹ Molotovin taipumaton asenne neuvotteluissa esti mahdollisuuden tosiasialliseen brittiläisen sotilaallisen valtuuskunnan ja Neuvostoliiton pääesikuntien väliseen yhteistyöhön. Siksi kaikki kolme 29.6.–2.7. pidettyä kokousta, joissa Neuvostoliittoa edusti yksinomaan Molotov, päättyivät samalla tavalla tuloksettomina.

Engelmana ei tietenkään ollut Molotov. Neuvostoliitossa oli vain yksi ihminen, joka olisi voinut antaa luvan tiedustelutiedon luovuttamiseen eikä se ollut Molotov. Juuri Petsamon operaatiosta käytyjen neuvottelujen aikaan Stalin sai hermoromahduksen ja vetäytyi datšalleen. Stalin oli poissa valtion johtamistyöstä yhden vuorokauden: sunnuntai-iltapäivästä 29.6. maanantai-iltapäivään 30.6. Torstaina 3.7. hän esiintyi radiossa pitäen puheen, joka oli hänen ensimmäinen julkinen esiintymisensä sodan puhkeamisen jälkeen.³⁰ Ehkäpä ei ollut sattumaa, että edellisenä iltana Ison-Britannian sotilaallisen valtuuskunnan johtaja kenraaliluutnantti Noel Mason-MacFarlane onnistui vihdoinkin sopimaan erillisen tapaamisen Filipp Golikovin kanssa. Tämä 2.7. illalla alkanut neljäs Petsamoa koskenut kokous oli selvästi erilainen kuin aiemmat neuvottelut, koska siihen osallistui ainoastaan sotilaita: Ison-Britannian puolelta MacFarlane ja sotilaallisen valtuuskunnan jäsenet, Neuvostoliiton puolelta Golikov ja Neuvostoliiton asevoimien edustajat.

MacFarlane on ilmoittanut raportissaan, että kokouksen tavoitteena oli ”keskustella operaatioiden mahdollisuudesta Petsamon alueella ja saada paikallista tietoa”. Kokous on tämän tutkimuksen kannalta tärkeä, ja MacFarlanen raporttia onkin syytä tarkastella perusteellisemmin. Venäläiset kuvailivat briteille paikallista tilannetta seuraavasti: ”Arviolta 3–4 vuoristodivisioonan suuruiset Saksan joukot ovat Varangin niemimaalla, Kirkkoniemien ja Petsamon alueilla.

Yksi vuoristodivisioona hyökkää Tumovkaan [Titovkajoki; joen suussa sijaitsee myös Titovkaniminen kalastajakylä] Petsamosta itään. Toinen yksikkö, joka hyökkää Kalastajasaarentoa vastaan, on pysäytetty kannaksella. Vihollisen kuljetusalukset ovat Varangin-, Kirkkoniemien- ja Petsamonvuonossa. Toistaiseksi käytettyjen Saksan ilmavoimien suurin vahvuus on 200 lentokonetta. Ne kuuluvat kenraali Stumfin johtamaan Saksan 5. ilma-armeijaan ja toimivat Suomen lentokentiltä. Vihollisen yhteyslinjat kulkevat nyt Pohjanlahdelta läpi Suomen.” Venäläiset väittivät hyökänneensä kuljetusaluksia ja Suomen satamia vastaan Pohjanlahdella. He pelkäsivät ilma- ja merihyökkäystä Kalastajasaarentoa ja Murmanskia vastaan ja ehdottivat Ison-Britannian laivaston ja laivaston ilmavoimien toimintaa, joka kohdistuisi ”vihollisen kuljetusaluksien keskityksiin”. Osapuolet sopivat, että lisää yksityiskohtia lähetettäisiin Lontooseen mahdollisesti yhdessä Neuvostoliiton esikuntaupseerin kanssa. Golikov kuitenkin korosti, että ensin hänen täytyy saada lupa Kremlistä.³¹

MacFarlane lähetti venäläisiltä saadun tiedustelutiedon samana iltana suurlähetystön kautta Lontooseen. Cripps puolestaan kehotti omassa sähköisessä sotakabinettia pohtimaan avun antamista Neuvostoliitolle sen ehdottamissa muodoissa, koska ”jonkinlainen aktiivisen avun ele, sanallisen avun sijaan” auttaisi vahvistamaan Neuvostoliiton taistelumoraalia.³² Crippsin sähköistä ja päiväkirjamerkinnoista päätellen hän todella uskoi, että Neuvostoliiton suhtautumisessa oli tapahtunut muutos. Hän oli vilpittömän tyytyväinen Ison-Britannian suurlähetystössä 1.7. pidettyyn vastaanottoon, johon osallistui myös Golikov seurueineen.³³ Ison-Britannian suurlähettiläs, joka itse oli absolutisti, kirjoitti päiväkirjaansa: ”He olivat kaikki *erittäin* miellyttäviä ja ystävällisiä [...] He joivat paljon mukaan lukien 18 pulloa samppanjaa & 7 viskiä.”³⁴ Vain pari päivää aikaisemmin Cripps oli käyttänyt aivan toisen-

29. From Moscow to Foreign Office, 30.6.1941, No. 679A, TNA, FO 371/29485, 15; Molotovin ja Crippsin keskustelupöytäkirjat 29.6.1941, 30.6.1941, 2.7.1941. G. P. Kynin et al. (toim.) 1983, 53–62.

30. Constantine Pleshakov, *Stalin's folly. The tragic first ten days of World War II on the Eastern Front*. Houghton Mifflin 2005, 218–220.

31. From Moscow to Foreign Office, 2.7.1941, No. 706, TNA, FO 371/29485, 78.

32. From Moscow to Foreign Office, 2.7.1941, No. 700, TNA, FO 371/29485, 69.

33. From Moscow to Foreign Office, 2.7.1941, No. 701, TNA, FO 954/24B, 26.

34. Gorodetsky 2007, 118.

laista sävyä. Hän jopa ehdotti Edenille, että sotilaallisen valtuuskunnan pitäisi matkustaa takaisin kotiin, ellei heidän ja Neuvostoliiton esikuntien välille kehity ”selkeästi todellista yhteistyötä ja laajaa tietojen vaihtoa”.³⁵ Crippsin ärtymys oli perusteltua: venäläiset ottivat mielellään vastaan brittien tarjoaman tiedon, mutta eivät tarjonneet vastineeksi juuri mitään. Golikovilta heinäkuun 2. päivän iltana saatu tiedustelutieto, joka koski tilannetta Petsamossa, näyttää siis olleen läpimurto. Jos katsotaan tarkemmin, mitä Golikovin antamaan tietoon oikeastaan sisältyi, on todettava, että se oli melko ylimalkainen, lukuun ottamatta siinä mainittua vuoristodivisioonien määrää ja väitettyä Saksan lentokoneiden määrää Suomessa. Kun verrataan saatuja tietoja kysymyksiin, jotka kiinnostivat brittejä ja jotka MacFarlane luetteli Molotoville, käy ilmi, että venäläiset eivät vastanneet yhteenkään kysymykseen.³⁶ Juuri siksi britit ehdottivatkin venäläisille, että nämä lähettäisivät yhteysupseerinsa Lontooseen, jotta yksityiskohdista voitaisiin keskustella siellä. Myös Narkomindelin pöytäkirjat ja tapahtumien myöhempi kehitys osoittavat, että Crippsin sähköistä ja päiväkirjasta hehkuva optimismi oli pikemminkin venäläisten *charm offensiven* kuin heidän käyttäytymisessään tapahtuneen tosiasiallisen muutoksen seurausta.

Pommituspäätös

Molotovin kautta kiertäen takaisin Lontooseen kulkenutta Beaverbrookin ehdotusta pohdittiin ensimmäistä kertaa esikuntapäällikköjen valio-kunnassa aamulla 2.7. Sotalaivaston esikuntapäällikkö laivastoamiraali Dudley Pound sanoi kokouksessa, että on ”vaikea kuvitella, minkälaista laivastotoimintaa voitaisiin järjestää ilman täyttä tietoa tilanteesta Vianmeren alueella, ja

tietämättä, mikä olisi operaation tavoite”. MacFarlanelle lähetetyssä sähkössä sanottiinkin seuraavasti: ”Meidän on mahdotonta pohtia, olisiko jonkinlainen toiminta Petsamon alueella mahdollista, ellei meille anneta jotakin käsitystä siellä vallitsevasta tilanteesta ja siitä, mitä neuvostohallituksella on mielessään.”³⁷ Samana heinäkuun 2. päivän iltana järjestetyssä tapaamisessa MacFarlane saikin Golikovilta tiedon operaation tavoitteesta ja myös jonkinlaisen, vaikkakin niukkasanaan, käsityksen tilanteesta Petsamossa. Siten Ison-Britannian sotilasjohdon ehdot tulivat täytetyiksi ja poliitikoista ja esikuntapäälliköistä koostuva sotakabinetin puolustusvaliokunta pystyi virallisesti pohtimaan Molotovin avunpyyntöä seuraavana päivänä pidetyssä kokouksessa.

Kokous alkoi myöhään illalla, ja osallistujat³⁸ olivat epäilemättä tietoisia Stalinin samana päivänä pitämästä radiopuheesta. Stalinin kauan odotettu puhe lopetti 10 päivää kestäneen epäselvyyden ja antoi vastauksen Churchillin 22.6. pitämään puheeseen. Stalin sanoi puheessaan: ”Britannian pääministeri Churchillin historiallinen lausunto koskien Neuvostoliitolle tarjottavaa apua ja Yhdysvaltojen hallituksen julistus valmiudesta tarjota apua meidän maallemme voivat vain herättää kiitollisuutta Neuvostoliiton kansojen sydämissä.”³⁹ Kokouspöydällä oli kopiot MacFarlanen Moskovasta lähettämästä sähköstä, johon sisältyi Golikovilta 2.7. saatu tiedustelutieto.⁴⁰ Oleellisin osa siitä koski Petsamon alueella olevia Saksan kuljetusaluksia ja venäläisten pelkoa siitä, että saksalaiset aikovat hyökätä mereltä Murmanskia puolustavia joukkoja vastaan. Kuljetusaluksia koskeva tieto oli avainasemassa, koska aluksia olisi voitu käyttää vaarallisissa maihinnousuoperaatioissa ja venäläiset itse olivat toivoneet brittien hyökkäävän ”vihollisen kulje-

35. From Moscow to Foreign Office, 30.6.1941, No. 680, TNA, FO 371/29485, 18.

36. Brittiläisen sotilaallisen valtuuskunnan jäsenet luettelivat Molotoville 30.6. pidetyssä kokouksessa tarvitsemansa tiedot: lentokenttien määrä ja sijainti, niiden ilmatorjunta, tiedustelumahdollisuudet, polttoainetukikohtat, laivojen suojeleminen satamissa, mahdollisuus saada lentokonebenssiä ja voiteluaineita, lentokoneiden laskeutumiseen tarvittava radiolaitteisto ja suuntimat. Ks. Molotovin ja MacFarlanen keskustelupöytäkirja 30.6.1941. G. P. Kynin et al. (toim.) 1983, 56–59; Manninen 2010, 136.

37. Chiefs of Staff Committee, Minutes of Meeting, 2.7.1941, TNA, CAB 79/12, 280–285.

38. Kokouksen puheenjohtajana toimi Churchill pää- ja puolustusministerinä, osallistujat olivat sotakabinetin jäsenet Eden, Beaverbrook ja Clement Attlee, hallituksen jäsenet ilmailuministeri Archibald Sinclair ja sotaministeri David Margesson, esikuntapäälliköt Pound, John Dill ja Charles Portal sekä Churchillin yhteysupseeri Hastings Ismay.

39. Stalinin 3.7.1941 radiopuhe, asiakirja nro 626. V. P. Naumov (toim.) 1941 *god v 2-kh knigakh. Kniga vtoraya*. Moskva: Mezhdunarodnyy fond ”Demokratiya” 1998, 448–452.

40. Ks. viite nro 31.

tusaluksien keskityksiä” vastaan. Pöytäkirjasta käy ilmi, että kokouksessa pohdittiin kahta vaihtoehtoista suunnitelmaa: merivoimien toimintaa, joka olisi tarjonnut mereltä suojaa Murmanskia puolustaville joukoille, ja lentotukialuksilta suoritettavaa ilmahyökkäystä Saksan kuljetusaluksia vastaan. Amiraali Pound piti ensimmäistä vaihtoehtoa selvästi huonompana, koska siinä tapauksessa laivojen menetykset olisivat väistämättömiä. Amiraalin mielestä kohtuullisia tuloksia voitaisiin saavuttaa helpommin, jos käytettäisiin *Victorious*- ja *Furious*-lentotukialuksia, koska Petsamon lähellä vuonoissa olevia saksalaisia aluksia olisi mahdollista upottaa lentokoneista mereen pudotettavilla torpedoilla. Jos tarvittavat määräykset annettaisiin viipymättä, operaatio voisi toteutua jo kahden viikon kuluttua. Kokouksen pöytäkirjassa ei ole merkkejä siitä, että Churchill tai joku muu kuin amiraali Pound olisi käyttänyt puheenvuoroa tai että asiasta olisi syntynyt väittely. Pöytäkirjan mukaan sotakabinetin puolustusvaliokunta ilmaisi ”yleisen hyväksyntänsä” amiraalin perusteluille ja salli hänen antaa tarvittavat määräykset.⁴¹

MacFarlanelle lähetettiin vastaus esikunta-päällikköjen nimissä 5.7., eli kaksi päivää kokouksen jälkeen. Siinä tiedotettiin, että venäläisille voidaan vakuuttaa laivasto-operaatiota varten tehtävien valmistelujen ja tarvittavien sotalaivojen kokoamisen tapahtuvan mahdollisimman nopeasti. Sen enempiä heille ei ollut tarpeen kertoa: ”Koska operaatio, jollaista me suunnitellaamme, riippuu kuitenkin yllätyksestä eikä vaadi yhteistyötä venäläisten kanssa, turvallisuussyistä tarkoituksenamme ei ole antaa etukäteen tietoa operaation luonteesta.”⁴² Venäläisiin lähteisiin Petsamon operaatio ilmestyy uudelleen Stalinin ja Crippsin tapaamisesta laaditussa pöytäkirjassa. Stalin otti Ison-Britannian suurlähettilään vastaan työhuoneessaan Kremlissä 8.7., kun Cripps kävi tuomassa Churchillin kirjeen. Kremlin pöytäkirja alkaa kuvauksella, miten Cripps ojensi Stalinille Churchillin kirjeen ja sanoi, että tärkein osa viestistä on ”Britannian amiraliteetin päätös ryhtyä toimintaan arktisella alueella”.

Ilmeisesti Crippsin ilmoitus ei saanut minkäänlaista myönteistä vastakaikua, pikemminkin päinvastoin: Stalin huomautti jossain vaiheessa, että ”hän ei näe maiden välillä olevan mitään yhteistyötä. Toistaiseksi se on vain puhetta.”⁴³ Stalinin kiinnostuksen puute Petsamon operaatiota kohtaan päätöksen jälkeen osoittaa, että brittien analyysi ei osunut maaliin. Eden kirjoitti Crippsille viikko ennen Crippsin ja Stalinin tapaamista seuraavasti: ”Epäilen lisäksi, ettei Stalin olisi suuretakaan vaikuttanut pääministerin viestistä [...] ellei siihen liittyisi selviä lupauksia sotilaallisesta avusta, jota meidän on nykyisessä tilanteessa vaikea ellei mahdotonta antaa, kuten ehdotukset b ja c teidän sähkössäanne.”⁴⁴ Eden viittasi Beaverbrookin 27.6. Maiskille tekemiin ehdotuksiin: b merkitsi mairinnoitusta Pohjois-Ranskassa ja c laivaston toimintaa Petsamon ja Murmanskin alueella. Nyt näytti siltä, että Stalin ei ollut vaikuttanut pääministerin viestistä siltikään, vaikka siihen sisältyi konkreettinen lupaus.

Stalinin yhteinen rintama

Golikov oli sanonut MacFarlanelle 2.7. pidetyssä kokouksessa, että hän tarvitsee Kremlin luvan esikuntaupseerin lähettämiseksi Lontooseen. Lupaa ei nähtävästi annettu, ja Cripps otti aiheen puheeksi Molotovin kanssa 5.7. Kokous alkoi muistuttaa aiempia neuvotteluja, kun Molotov sanoi Crippsille, että ”ratkaisu ei ole kenraaleissa, jotka matkustavat Lontooseen, vaan itse Englannin hallituksessa. Neuvostokenraalit eivät pysty vaikuttamaan Englannin hallituksen päätöksiin.”⁴⁵ Molotovin sanat osoittavat, että minkäänlaista läpimurtoa ei itse asiassa tapahtunut ja Crippsin optimismi oli ollut pelkästään toiveajattelua. On huomionarvoista, että neuvostoliittolaisen sotilaallisen valtuuskunnan lähettämiseksi Lontooseen tarvittiin Crippsin painostusta, vaikka sen ei tarvinnut olla ratkaisevaa. Sen sijaan 5. tai 6.7. saatu tieto Petsamon pommituspäätöksestä saattoi olla ratkaiseva, koska Kremlissä se saatettiin tulkita merkinä Ison-Britannian hallituksen periaatteellisesta päätöksestä ”osallistua sotilasoperaatioihin saksalaisia ja

41. War Cabinet. Defence Committee (Operations), D. O. (41) 45th Meeting, 3.7.1941, TNA, CAB 69/2, 264–265.

42. From Foreign Office to Moscow, 5.7.1941, No. 733, TNA, FO 371/29485, 81.

43. Stalinin ja Crippsin keskustelupöytäkirja 8.7.1941. G. P. Kynin et al. (toim.) 1983, 69–73.

44. From Foreign Office to Moscow, 1.7.1941, No. 697, TNA, FO 371/29485, 40–41.

45. Molotovin ja Crippsin keskustelupöytäkirja 5.7.1941. G. P. Kynin et al. (toim.) 1983, 65–67.

suomalaisia joukkoja vastaan Petsamon ja Murmanskin alueella”, mihin Molotov oli alusta alkaen pyrkinyt.⁴⁶

Golikovin nimittämistä neuvostoliittolaisen valtuuskunnan johtajaksi voidaan pitää yllättävänä, koska hän oli merkittävästi korkeammassa asemassa kuin brittiläisen valtuuskunnan johtaja: Golikov oli NKGB:n Vsevolod Merkulovin ohella tärkein tiedustelusta vastuussa oleva henkilö Neuvostoliitossa, ja hän raportoi suoraan Stalinille.⁴⁷ Golikov, kuten Maiskikin, piti päiväkirjaa, mikä oli noihin aikoihin erittäin epätavallista Neuvostoliitossa. Golikov alkoi tosin kirjoittaa muistiinpanojaan vasta sinä päivänä, jolloin hän lähti ulkomaille. Päätös hänen lähettamisestään Lontooseen tuli myös Golikoville itselleen täydellisenä yllätyksenä: ”Tehtävä oli vieras minun koko elämäkokemukselleni.” Hän ei ollut koskaan käynyt ulkomaille eikä osannut puhua englantia, kuten ei kukaan muukaan valtuuskunnan jäsenistä.⁴⁸ Ennen lähtöä Golikov kävi tapaamassa Stalinia hänen datšallaan,⁴⁹ ja hänen ensimmäinen muistikirjamerkintänsä koostuukin Stalinin ohjeista, jotka ovat erinomaisia tyylinäytteitä Stalinin mikrojohtamisesta.⁵⁰ Tämän artikkelin kannalta on oleellista, että Stalin asetti tärkeysjärjestyksessä ensimmäiseksi ”yhteisen rintaman” luomisen pohjoisessa, eli Golikovin muistikirjan ”operaatio numero 1:n”. Toinen tärkeä osa Stalinin ohjeista koski sitä, minkälaisia tietoja Golikovilla oli lupa antaa briteille.⁵¹

Golikov käytti muistikirjassaan lyhenteitä, ja niitä täytyy tulkita, jotta Stalinin ohjeita voitaisiin ymmärtää. Golikovin merkintä oli alkuperäisessä muodossaan seuraava: ”v) po n a davat’ vse g) po nashey – nichego”. Kysymys kuuluu, mitä Golikov

tarkoitti lyhenteillä ”n” ja ”a”. Lähdejulkaisussa Golikovin lyhenteitä tulkinneen historioitsija Juri Rubtsovin tulkinta on: ”po n[ashey] a[rmii] davat’ vse”, eli hänen mukaansa Stalinin ohje kuului seuraavasti: ”c) m[eidän] a[rmeijasta] annetaan kaikki d) meistä – ei mitään”. Rubtsov myöntää kuitenkin itsekkin, että kohdat c ja d kadottavat merkityksensä, jos ne luetaan yhdessä.⁵² Golikovin muistelmissa on kuitenkin lause, joka auttaa löytämään oikean tulkinnan. Golikov kertoo, miten hän keskusteluissa brittiläisten sotilasviranomaisten kanssa piti kiinni ”ystävällisestä linjasta” ja miten hän oli valmis ”neuvostohallituksen toimeksiannosta” ilmoittamaan heille ”kaikki tiedot vihollisen ilmavoimista”.⁵³ Vihollisen ilmavoimat ovat venäjäksi ”aviatsiya protivnika”, ja siitä seuraa, että kirjaimien ”n” ja ”a” merkitys Golikovin muistikirjassa on ”n[emetskaya] a[viatsiya]” eli ”saksan ilmavoimat”. Stalinin Golikoville antama ohje oli siten seuraava: ”c) s[aksan] i[lmavoimista] annetaan kaikki d) meistä – ei mitään”. Stalinin ohje sinänsä ei merkinnyt mitään ratkaisevaa käännettä, ja Golikovin 2.7. MacFarlanelle antama tiedustelutieto noudatti samaa linjaa: kaikki vihollisen, Saksan ja Suomen, sotavoimista, mutta ei juuri mitään liittolaisesta itsestään.

Golikovin tehtävä Lontoossa oli lyhyt ja tapahtui kahdessa eri vaiheessa, joiden välillä hänet kutsuttiin Moskovaan raportoimaan ja vastaanottamaan uusia ohjeita Stalinilta. Ensimmäinen vaihe kesti 8.7.–12.7. ja toinen vaihe vain yhden päivän, eli 23.7., kun Golikov matkusti Lontoon kautta Washingtoniin.⁵⁴ Ensimmäisellä kerralla Golikov ehdotti Lontoossa, että britit lähettäisivät ”yhteistä rintamaa” varten Murmanskiin 200

46. Molotov ja MacFarlanen keskustelupöytäkirja 30.6.1941. G. P. Kynin et al. (toim.) 1983, 56–59.

47. Gabriel Gorodetsky, *Grand Delusion. Stalin and the German Invasion of Russia*. Yale University Press 1999, 53–54; Mikhail Mel'tyukhov, *Upushchenny shans Stalina. Sovetskiy Soyuz i bor'ba za Yevropu. 1939–1941 (dokumenty, fakty, suzhdeniya)*. Veche 2000, 295–296, 299–300.

48. Y. V. Rubtsov (toim.) *Zapisnaya knizhka marshala F. I. Golikova. Sovetskaya voyennaya missiya v Anglii i SSHA v 1941 godu*. Esipuhe N. F. Golikova-Sementsova. *Novaya i noveyshaya istoriya* 2 (2004), 82; Filipp Golikov, *Sovetskaya voyennaya missiya v Anglii i SSHA v 1941 godu. Novaya i noveyshaya istoriya* 3 (1969), 101.

49. Golikovia ei ole merkitty Stalinin Kremlin-vieraiden listaan kyseisinä päivinä: 5.7.1941 Stalinin viimeiset vieraat lähtivät kello 15.40, ja 6.7.1941 Stalin otti ensimmäiset vieraat vastaan kello 22.35. Ks. A. A. Chernobayev (toim.) *Na priyeme u Stalina. Tetradi (zhurnaly) zapisey lits, prinyatykh I.V. Stalinym (1924–1953 gg.)*. Novyy khronograf 2010, 342–343.

50. Stalinin mikrojohtamisesta ks. myös Simon Sebag Montefiore, *Stalin. The Court of the Red Tsar*. Phoenix 2004, 183–184.

51. Rubtsov (toim.) 2004, 89–90; Golikov 1969, 102.

52. Rubtsov (toim.) 2004, 89.

53. Golikov 1969, 104.

54. Rubtsov (toim.) 2004, 91–96.

lentokonetta, 2–3 risteilijää ja muutamia hävittäjiä. Sen sijaan mairinnousoperaatioista ei tuoloin puhuttu.⁵⁵ Välillä pidettiin 15.7. Moskovassa kokous, johon osallistuivat Molotov ja Crippsin lisäksi myös Golikov ja sotalaivaston kansankomissaari Nikolai Kuznetsov. Kokouksessa Molotov kertoi, että ”yhteisen rintaman” tulisi olla Kirkkoniemi–Petsamo–Murmansk-alueella ja sen tavoitteena olisi vapauttaa saksalaisten miehittämä Norja. Lisäksi Molotov esitti ehdotuksen miehittää Huippuvuoret ja Karhusaari ”Britannian sotalaivaston aktiivisen osallistumisen avulla”, jotta saarille voidaan perustaa ilmavoimien ja laivaston tukikohtia. Tukikohdat varmistaisivat ”luotettavan reitin Neuvostoliiton ja Britannian ja Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välillä.”⁵⁶ Golikovin läsnä ollessa ”yhteisestä rintamasta” puhuttiin viimeistä kertaa Lontoossa 23.7. järjestetyssä kokouksessa, johon osallistuivat myös Maiski, Eden ja Pound. Tässä kokouksessa Maiski sanoi, että venäläisten suunnitelma oli ”tunkeutua Pohjois-Norjaan Britannian laivaston avulla”, ja hän toivoi briteiltä myös mairinnousoperaatiota.⁵⁷

Golikovin tehtävä Lontoossa päättyi molemmilla kerroilla samaan tulokseen. Ensimmäisellä kerralla britit päättivät lähettää kontra-amiraali Philip Vianin Murmansiin keräämään tarkempaa tietoa, ja vasta sen jälkeen he voisivat pohtia lentokoneiden ja laivojen lähettämistä Murmansiin. Sama toistui toisellakin kerralla: Vian lähetettiin Huippuvuorille ottamaan selville, oliko siellä saksalaisia vai ei. Vianin raporttien perusteella britit päättivät 11.8., että laivojen lähettäminen arktiselle alueelle ei olisi kannattavaa eikä Huippuvuorten miehitystä tarvittu meriyhteyksien turvaamiseksi. Vaikuttiko Petsamon ja Kirkkoniemen operaation epäonnistuminen myös tähän? Siitä ei ole todisteita, mutta ajallisesti se on mahdollista ja jopa todennäköistä. Lontoossa saatiin alustava raportti Vianilta elokuun 5. päivän iltana, ja saman päivän

aamuna lentotukialus *Furious* oli saapunut Scapan tukikohtaan Pohjois-Skotlantiin Petsamossa torpedoja pudottaneine lentokoneineen.⁵⁸ Stalinin ”yhteisen rintaman” suunnitelma ei jäänyt kuitenkaan täysin tuloksettomaksi. Alun perin laivojen suojaksi tarkoitettut kaksi *Hurricane*-lauvetta miehistöineen lähetettiin Murmansiin, missä ne toimivat syyskuusta lokakuuhun 1941. Siten Petsamon pommitus ei jäänyt ainoaksi brittien Suomen aluetta vastaan suorittamaksi sotilasoperaatioksi.⁵⁹ Stalinin suunnitelmalla oli myös poliittinen tuloksensa. On huomionarvoista, että 15.7. pidetyssä kokouksessa⁶⁰ Cripps ilmaisi Molotoville huolensa neuvostojoukkojen aikomuksesta tunkeutua Norjan alueelle, mutta hän ei pitänyt tärkeänä sitä, että Neuvostoliiton ja Norjan välillä oli myös pala Suomea.

Churchillin rooli

Stalin esitti ehdotuksensa ”yhteisestä rintamasta” myös 18.7. päivätyssä kirjeessään Churchillille. Maiski on kirjoittanut perusteellisesti 19.7. Chequersissa tapahtuneesta kirjeen luovuttamisesta sekä päiväkirjassaan että raportissaan Narkomindelille. Päiväkirjassa Maiski kertoo Churchillin korostaneen, että hänen on ensin konsultoitava pääesikuntansa kanssa ja hän voi tehdä vain ”jotakin alustavia huomautuksia.” Churchill sanoi Maiskille pitävänsä Norjan rintaman ajatuksesta: ”se on mahdollista”. Hän oli myös valmis lähettämään sinne Stalinin toivoman kevyen divisioonan, ei tosin norjalaista, koska sellaista ei ollut olemassa. Churchill sanoi Maiskille, että ”suunnitelma hyökätä Pohjois-Norjaan ja laskeutua sieltä vähitellen alas Etelä-Skandinaviaan, on hyvin houkutteleva. Tällainen operaatio vahvistaisi suuresti Ruotsin asemaa.” Maiski kirjoittaa, miten Churchill sen jälkeen tarttui puhelimeen ja soitti amiraali Poundille ja ”alkoi kysellä häneltä valmisteluista kuun lopussa odotettavissa olevaa amiraali Vianin laivasto-operaatiota ja Petsamon lentotukialuksien ilmaoperaatiota varten. Poun-

55. Defence Committee (Operations), Minutes of Meeting, 10.7.1941, CAB 69/2, 293–295.

56. Molotov ja Crippsin keskustelupöytäkirja 15.7.1941. G. P. Kynin et al. (toim.) 1983, 83–84.

57. Mr. Eden to Sir S. Cripps (Moscow), 23.7.1941, (No. 141.), TNA, FO 954/24B.

58. Chiefs of Staff Committee, Minutes of Meeting, 24.7.1941; 4.8.1941; 6.8.1941, TNA, CAB 79/13, 74; 198; 235; War Cabinet, Defence Committee (Operations), D. O. (41) 57th Meeting, 11.8.1941, TNA, CAB 69/2, 334–335; Commanding Officer H.M.S., ”Furious” Report on Operation ”E.F.”, 5.8.1941, TNA, ADM 199/447.

59. Carl-Frederik Geust, *Royal Air Force Murmanskiissa 1941. Sotilasaikakauslehti* 66:5 (1991), 370–374.

60. Ks. viite nro 56.

Kuva 3. Torpedo-osumat kohti laituria no 2. Pommit tiellä, joka johtaa laivankorjaustelakalle. Pommit rinteessä.
 Kuva: The National Archives.

din vastaukset eivät nähtävästi täysin tyydyttäneet pääministeriä, koska tämä hoputti Poundia ja antoi hänelle määräyksiä terävään ja jonkin verran ärtyneeseen sävyyn.” Maiski ja Churchill keskustelivat myös Iranista. Churchill sanoi, että jos šaahi on peräänantamaton, hän katsoo tarpeelliseksi toteuttaa Iranin sotilasmiehityksen englantilais-neuvostoliittolaisilla voimilla, ja siinä

tapauksessa Iranin ja Norjan operaatiot olisivatkin eräänlainen ”toinen rintama”.⁶¹

Tämän artikkelin kannalta tärkeä kysymys on, merkitsikö Churchillin 19.7. Poundille soittama puhelu sitä, että hän todellakin ”painosti” tai jopa ”käski” pommittaa Petsamoaa. Maiskin päiväkirjamerkinnästä voi saada sellaisen vaikutelman, että niin tapahtui. Raportissaan Narkomindelille

61. Maiski 2009 (osa 2), 15–16.

Maiski kertoo kuitenkin hieman erilaisen tarinan kuin päiväkirjassaan. Siinä Maiski ei mainitse sanallakaan Petsamon operaatiota vaan kirjoittaa, miten Churchill antoi puhelimitse Poundille määräyksen nopeuttaa Stalinin kirjeessä mainittua ”yhteistä rintamaa”, jonka ensimmäiseen vaiheeseen, eli ”Britannian merivoimien aluksien saapumiseen pohjoisille vesille”, tarvittiin vain amiraali Vianin paluu.⁶² Jos Maiskin päiväkirjaansa ja raporttiinsa kirjoittamat sanat luetaan yhdessä, ne osoittavat, että Churchill kysyi Poundilta sekä Petsamon operaatiosta että amiraali Vianin operaatiosta. Hän kuitenkin painosti Poundia ainoastaan amiraali Vianin operaation suhteen, joka oli osa Stalinin ”yhteisen rintaman” suunnitelmaa. Tärkeää on myös se, että Maiski tekee päiväkirjassaan selvän eron ”Petsamon lentotukialusten ilmaoperaation” ja ”amiraali Vianin laivasto-operaation” välillä. Ne olivatkin kaksi täysin eri asiaa. Petsamon operaatiosta ei keskusteltu kertaakaan sotakabinetin puolustusvaliokunnassa eikä esikuntien päälliköiden valiokunnassa 3.7. tehdyn päätöksen jälkeen. Ero on ilmeinen verrattuna Stalinin ”yhteisen rintamaan”, eli niin kutsuttuun amiraali Vianin operaatioon, jota käsiteltiin lähes jokaisessa kokouksessa siitä lähtien, kun se oli ensimmäistä kertaa pöydällä 10.7., siihen saakka, kunnes se lopulta toteutettiin täysin muuttuneessa muodossa.⁶³ Selvä ero on myös Churchillin roolissa. Pääministeri puuttui päätöksentekoon suoraan kirjeellään amiraali Vianin operaation yhteydessä, kun hän yritti 10.7. päivätyssä kirjeessään laivastoministeri A. V. Alexanderille ja amiraali Poundille taivutella heidät lähettämään pienen laivueen arktiselle alueelle toimimaan yhdessä Venäjän merivoimien kanssa: ”Se tulisi tehdä ennen tiettyä Operaatiota, joka meillä on käsillä.”⁶⁴ ”Operaatiolla” pääministerin täytyi tarkoittaa valmisteluvaiheessa ollutta Petsamon operaatiota, ja hänen kirjeestään käy melko selvästi ilmi, että ”Operaatio

ei kaivannut mitään painostusta hänen taholtaan. Samankaltaista kirjallista todistetta siitä, että Churchill olisi puuttunut Petsamon operaatioon, ei ole. Churchillin Poundia kohtaan harjoittama ”painostus” koski siis Stalinin ”yhteistä rintamaa” eikä Petsamon operaatiota.

Toisaalta tiedetään, että Petsamon operaation eli operaatio E.F:n johtajaksi nimitetty ensimmäisen risteilijäläivueen komentaja kontra-amiraali Frederic Wake-Walker allekirjoitti taistelukäskyn juuri 19.7., eli samana päivänä, jolloin Churchill soitti Maiskin länän ollessa amiraali Poundille. Siksi on perusteltua kysyä, olisiko Churchillin puhelinoitto kuitenkin voinut tavalla tai toisella vaikuttaa Petsamon operaation toteuttamiseen. Wake-Walker ei ollut suoraan Poundin alaisuudessa vaan sai käskynsä Kotilaivaston⁶⁵ komentajalta amiraali John C. Toveylta. Tämä oli allekirjoittanut operaatiota E.F. koskevan määräyksen jo neljä päivää aikaisemmin, eli 15.7.⁶⁶ Periaatteellinen päätös oli siis jo tehty. Churchillin puhelinoitolla ei siten voinut olla ratkaisevaa vaikutusta Petsamon operaation toteuttamiseen, vaikka se saikin Wake-Walkerin allekirjoittamaan taistelukäskynsä aikaisemmin, kuin hän muussa tapauksessa olisi tehnyt. Sellaista laivasto-operaatiota koskevaa taistelukäskyä, johon osallistuu 13 laivaa ja 61 lentokonetta,⁶⁷ ei laadita parissa päivässä. Valmistelut olivat joka tapauksessa loppusuoralla, kun Wake-Walker allekirjoitti käskyn, vaikka harjoitteluun olisikin tarvittu lisäaikaa. Petsamon pommitus ei olisi jäänyt toteutumatta, vaikka Churchill ei olisi soittanut amiraali Poundille 19.7.

Ainoat kaksi vihjettä siihen suuntaan, että Churchill olisi ”painostanut” sotilasjohtoaan Petsamon operaation suhteen ovat 19.7. Poundille soitettu puhelu ja lause hänen 7.7. päivätyssä kirjeessään Stalinille: ”amiraliteetti on minun toivomuksestani valmistellut vakavaa operaatiota...”

62. Maiski Narkomindelille 19.7.1941. G. P. Kynin et al. (toim.) 1983, 86.

63. War Cabinet. Defence Committee (Operations), D. O. (41) 50th Meeting, 10.7.1941, TNA, CAB 79/12, 289–295; Chiefs of Staff Committee, Minutes of Meeting, 16.8.1941, TNA, CAB 79/13, 427–429; viimeisellä kerralla päätettiin operaatio Gauntletista, joka toteutettiin elokuun lopussa ja syyskuun alussa, kun Huippuvuorilta evakuoitiin venäläiset ja norjalaiset kaivosmiehet.

64. Churchill to A. V. Alexander and Admiral Pound 10.7.1941. Gilbert 2001, 921–922.

65. Kotilaivasto (Home Fleet) oli Ison-Britannian merivoimien Pohjois-Euroopassa toimiva laivasto-osasto.

66. Operation ”E. F.” First Cruiser Squadron Operation Order E.F.V, 19.7.1941, No. 229/W, 00904, TNA, ADM 199/447.

67. Ks. viite 3.

Näyttää kuitenkin siltä, että kumpikaan niistä ei ollut osoitus pääministerin ”painostuksesta”, puhumattakaan ”käskystä”, eikä sellaista edes tarvittu. Samalla on syytä panna merkille, että Churchill ei käyttänyt ilmaisuja ”minun toivomuksestani” ja ”vakavaa operaatiota” tehdäkseen vaikutuksen Staliniin vaan hän oli tosissaan. Ison-Britannian sotilasjohto suhtautuikin Petsamon operaatioon tavalla, jolla suhtaudutaan vakavaan yritykseen. Sitä se myös oli, kun sitä verrataan kaikkein kuuluisimpiin laivasto-operaatioihin kuten Taranton taisteluun. Itse asiassa Petsamon operaatio oli merkittävästi vakavampi: siihen osallistui kaksinkertainen määrä lentotukialuksia ja kolminkertainen määrä lentokoneita.⁶⁸ Myös toinen ilmaisu ”minun toivomuksestani” on merkitykseltään tarkka. Churchill ehdotti toistuvasti sotilasjohdolle samankaltaisia, mutta tuntuvasti vakavampia sotilasoperaatioita ilman venäläisten painostusta: 23.6. päivätyssä kirjeessään esikuntapäälliköille ehdotus harkita hyökkäystä Pohjois-Ranskaan ”mittakaavassa 25 000–30 000 miestä” ja 8.7. päivätyssä viestissään yhteisoperaatioista vastaavalle amiraali Roger Keyesille ehdotus laatia suunnitelmia hyökkäyksestä Pohjois-Norjaan ”noin kolmen tai neljän tuhannen miehen mittakaavassa”.⁶⁹ On merkittävää, että ilmaisu ”toinen rintama” ilmestyy venäläisiin lähteisiin ensimmäistä kertaa juuri Churchillin käyttämänä, varsinkin kun otetaan huomioon Maiskin muistelmista alkunsa saanut narratiivi Churchillista toisen rintaman päävastustajana.

Stalinin ja Churchillin motiiveista

Stalin oli sanonut Golikoville: ”vihollisesta annetaan kaikki, meistä – ei mitään”. Neuvostoliitossa

Stalinin ohjeita noudettiin kirjaimellisesti, ja 2.7. saatu tiedustelutieto jäi tavallaan poikkeukselliseksi, koska sen jälkeen briteille ei kerrottu edes sitä, missä kulki rintamalinja Petsamon ja Murmanskin välillä.⁷⁰ Sotatilanteesta tietty epäluuloisuus on ymmärrettävää – eiväthän brititkään halunneet antaa tarkempaa tietoa Petsamon operaatiosta etukäteen. Stalinin ohjeen ensimmäinen puoli oli huomattavasti ongelmallisempi, koska Golikovin antama tiedustelutieto osoittautui vääräksi. Kirkkoniemellä, ja vielä vähemmän Liinahamarin satamassa, ei ollut jälkeäkään saksalaisten ”kuljetusalusten keskityksistä”, joita kohti ampua torpedoita. Juuri hävitettäviksi suunniteltujen laivojen lähes täydellinen puuttuminen ratkaisi sen, että operaatio E.F:stä tuli historiassa toisarvoinen ja merkitykseton yritys, ”laiha rohkeisuus Stalinille”, kuten Ohto Manninen on sattuvasti todennut. Kun luetaan amiraliteetissa myöhemmin laadittuja raportteja, ei jää epäilystäkään siitä, että venäläisiltä saatu tiedustelutieto oli ratkaiseva, ja on hyvin todennäköistä, että ilman sitä pommituspäätöstä ei olisi syntynyt.⁷¹

Tiedustelutieto voi olla virheellinen monesta syystä. Golikovista on sanottu, että hän oli taipuvainen raportoimaan sitä, mitä Stalin halusi kuulla.⁷² Oliko myös Petsamon tapauksessa kyse siitä? Saatavilla olevien lähteiden pohjalta siihen ei ole mahdollista antaa varmaa vastausta. Varjoja voidaan olla kuitenkin siitä, että briteille 2.7. annetussa tiedustelutiedossa myös väite 200:sta Saksan lentokoneesta Suomen lentokentällä oli virheellinen.⁷³ Neuvostoliiton puolustusasiain kansankomissaarin Semjon Timošenkon 24.6. allekirjoittamassa direktiivissä on esitetty Suomen pommituksen sotilaallisena perusteluna nimenomaan Saksan ilmavoimien saapuminen

68. Myös Tarantossa haluttiin käyttää kahta lentotukialusta, nimeltään *Eagle* ja *Illustrious*, joista toinen oli vanha ja toinen uusi – täsmälleen kuten *Furious* ja *Victorious* Petsamossa ja Kirkkoniemessä. Teknisen vian vuoksi vanhempi *Eagle* jäi taistelusta pois, ja Taranton pommitus suoritettiin vain yhdellä lentotukialuksella ja 20 lentokoneella; saattolaivue koostui 9 aluksesta. ks. Stephen 1988, 38–40.

69. Churchill to General Ismay, for the Chief of Staff Committee, 23.6.1941; Churchill to General Ismay (for Director of Combined Operations, Admiral of the Fleet sir Roger Keyes) 8.7.1941. Gilbert 2001, 841, 911.

70. Cripps to Eden, British Embassy, Moscow. 29.7.1941, TNA, FO 954/24B, 361.

71. Comments on Minute Sheet, 11.11.1941, TNA, ADM 199/447; Comments on Minute Sheet No 2, Register No N.L. 5988/43, 21.5.1943, TNA, ADM 1/15031.

72. Gorodetsky 1999, 135, 179.

73. Saksan lentokoneita oli tuolloin Suomessa vain 18, joista 10 Petsamossa Luostarin lentokentällä; Saksan 5. ilma-armeijassa oli yhteensä vain 189 taisteluelpöistä lentokonetta. ks. Solonin 2010, 390–391; Hannu Valtosen mukaan Petsamossa oli 9 saksalaista konetta. Ks. Hannu Valtonen, *Luftwaffen pohjoinen sivusta*. Keski-Suomen Ilmailumuseon julkaisuja 1997, 139.

Suomeen, ja Golikov oli Stalinin työhuoneessa 24.6. samaan aikaan kuin Timošenko.⁷⁴ Siitä seuraava, että Petsamon operaation käynnistänyt tiedustelutieto oli osa samaa pakettia, jonka pohjalta aloitettiin pommitukset Suomessa 25.6.

Päätös pommittaa Suomea kuten myös direktiivi numero 3⁷⁵ ja ”yhteisen rintaman” suunnitelma tunkeutua Ison-Britannian laivaston avulla Pohjois-Norjaan olivat kaikki luonteeltaan vasta- hyökkäyksiä. Stalinin tavoitteena näyttää heinäkuussa 1941 olleen samankaltainen hyökkäys Pohjois-Suomeen ja Norjaan yhteistyössä Ison-Britannian kanssa kuin elokuussa 1941 suoritettiin Iraniin. Myös käytetty taktiikka oli samankaltainen. Briteille syötettiin tiedustelutietoa, joka oli liioiteltua tai jopa täysin väärää: Petsamossa ei ollut saksalaisia kuljetusaluksia, Suomen lentokentillä ei ollut 200:aa Saksan lentokonetta eikä Huippuvuorilla ollut saksalaisia joukkoja. Myöskään Iranissa ei ollut 10 000:ta saksalaista, kuten Maiski sanoi Edenille, eikä myöskään 7 000:ta, kuten Stalin sanoi Crippsille.⁷⁶ Iranin suhteen Neuvostoliiton taktiikka tuotti tulosta, Suomen suhteen ei, tai ainakaan ei niin suoraviivaisesti. Syynä oli ennen kaikkea brittien strateginen harkinta.⁷⁷ Norjassa ja Pohjois-Suomessa olivat vastassa Saksan joukot, jotka olivat huomattavasti vahvemmat kuin Iranin armeija. Sen lisäksi Iranin öljy oli sodankäynnin kannalta huomattavasti tärkeämpi raaka-aine kuin Petsamon nikkeli tai jopa Ruotsin rautamalmi.

Kesällä ja syksyllä 1941 briteille jäi arvoituksiksi, miksi Neuvostoliitto vaati Huippuvuorten ja Karhusaaren miehitystä. Myöskään se ei selvinnyt, miksi Neuvostoliitto lähetti suuren määrän ensiluokkaisia joukkojaan Saksan rintaman sijasta Iraniin⁷⁸ ja mitä käytännöllistä hyötyä Hitlerin kukistamisen kannalta olisi siitä, että Iso-Britannia julistaisi sodan Suomelle, Unkarille ja Romanianle. Jos käytännölliset syyt jätetään laskuista, jäljelle jääkin jotain muuta. Noin puoli vuotta ennen Saksan hyökkäystä Golikov sai Stalinilta tehtäväkseen valmistella GRU:ssa kaksi vaihtoehtoista suunnitelmaa. Molempien suunnitelmien lähtökohtana oli ideologia: sen jälkeen kun ”kapitalistit olisivat raadelleet toisensa verille ja uuvuksiin”, Neuvostoliitto ”vapauttaisi” maailman.⁷⁹ Tästä näkökulmasta katsottuna ei ole yllättävää, että vain viikko ennen Saksan hyökkäystä Cripps ilmaisi sotakabinetin kokouksessa Lontoossa mielipiteensä, että ”pohjimmiltaan Neuvostoliitto on vihamielinen sekä Saksalle että meille”.⁸⁰ Siksi ei voida kieltää myöskään sitä mahdollisuutta, että briteille syötettiin Stalinin toimeksiannosta tietoisesti väärää tietoa, jotta heidät saataisiin toimimaan halutulla tavalla. Mielenkiintoisen esimerkin tarjoaa 23.7. pidetty kokous, jossa kävi ilmi, että venäläiset olivat antaneet briteille raportin, jonka mukaan Huippuvuorilla oli saksalaisia joukkoja. Kun Pound sanoi, että tieto Huippuvuorilla olevista saksalaisista pikemmin siirsi operaation alkua, Maiskilta ei

74. Golikov ei käynyt Stalinin työhuoneessa usein. Ennen kesäkuun 24. päivää hän oli siellä viimeksi 11.4. Ks. A. A. Chernobayev (toim.) 2010, 339, 595; Solonin 2010, 368–370.

75. Illalla 22.6.1941 Moskovasta lähetettiin rintamien esikuntiin Timošenkon allekirjoittama direktiivi numero 3, jonka mukaan puna-armeijan oli aloitettava vastahyökkäys ja edettävä suuntiin, jotka sopivat yhteen ennalta ehkäisevää sotaa varten laaditun suunnitelman kanssa. Ks. Pleshakov 2005, 128–129; Neuvostoliiton hyökkäyssuunnitelmasta ks. myös Ohto Manninen, *The Soviet Plans for the North Western Theatre of Operations in 1939–1944*. National Defence College 2004, 61.

76. From Moscow to Foreign Office, 8.7.1941, No. 754, TNA, CAB 65/19, 16; War Cabinet, 68th Conclusions, 10.7.1941, TNA, CAB 65/19, 23; Iranissa oli noin 1 000 saksalaista miestä perheineen eli yhteensä noin 2 000–2 500 saksalaista. Ks. Richard A. Stewart, *Sunrise at Abadan. The British and Soviet Invasion of Iran, 1941*. Praeger 1988, 54; 91; Mohammad Gholi Majd, *August 1941. The Anglo-Russian Occupation of Iran and Change of Shahs*. University Press of America 2012, 52–53.

77. Norjan suunnitelmasta ja Brittien sotilaallisista perusteluista. Ks. Manninen 1983, 172–176; Manninen 2005, 42.

78. Neuvostoliitto lähetti elokuussa 1941 Neuvostoliiton–Britannian yhteisoperaation aikana Pohjois-Iraniin kuusinkertaisen määrän joukkoja verrattuna brittien Etelä-Iraniin lähettämiin: 120 000 miestä ja 1 000 panssarivaunua. Ks. Stewart 1988, 84, 193.

79. Suunnitelmat laadittiin sellaista tilannetta varten, että Iso-Britannia antautuisi ja sen alusmaat jaettaisiin. Suunnitelma A:n mukaan Yhdysvallat hyökkäisi Saksaa vastaan yrittääkseen pelastaa Brittiläisen imperiumin, ja siinä tapauksessa Neuvostoliitto liittoutuisi ainakin väliaikaisesti Saksan kanssa. Suunnitelma B perustui olettamukseen, että Neuvostoliitto joutuisi sotaan Saksaa vastaan, ja silloin Yhdysvalloista tulisi tilapäinen liittolainen. Ks. Ismail Akhmedov, *Stalinin GRU. Puna-armeijan tiedustelu-upseerin muistelmia vallankumouksen, sodan ja rauhan päivistä*. Alea-Kirja Oy 1988, 163–164.

80. War Cabinet, 60th Conclusions, Minute 3, Confidential Annex, 16.6.1941, TNA, CAB 65/22, 166.

mennyt kuin muutama hetki, kun hän jo kumosi tiedon.⁸¹ Myös Stalin itse antaa erinomaisen tyylinäytteen. Painostaessaan 10.7. Isoa-Britanniaa solmimaan poliittisen sopimuksen hän sanoi Crippsille, että jotkut kommunistit Venäjällä antavat saksalaisystävällisiä lausuntoja ja sopimuksen julkaiseminen tekisi hänelle mahdolliseksi heidän toimintansa lopettamisen.⁸² Vaikka kuviteltaisiin, että Stalin vainoharhaisuudessaan todella uskoi Neuvostoliitossa olleen kommunisteja, jotka olisivat uskaltaneet hänen 3.7. pitämänsä puheen jälkeen antaa saksalaisystävällisiä lausuntoja, on täysin mahdotonta uskoa, että Stalin todella ajatteli tarvitsevansa jonkin sopimuksen heidän hoitamisekseen.

Sen sijaan Churchill käyttäytyi 22.6. pitämänsä puheen mukaisesti.⁸³ Ei ole olemassa vakuuttavia todisteita siitä, että Churchill olisi kesällä ja syksyllä 1941 perustanut toimintansa ideologisiin mieltymyksiinsä tai pitänyt tärkeänä sitä, että Suomi oli demokraattinen ja Neuvostoliitto kommunistinen valtio, kuten Ruotsila väittää.⁸⁴ Churchillin mielestä Suomen demokratia oli vain jonkinlainen ”Tannerin naamio”,⁸⁵ ja jos hän olisi saanut yksin päättää, diplomaattisuhteet Suomen ja Ison-Britannian välillä olisi katkaistu jo viikkoja ennen Petsamon pommitusta. Mitä muuta hän voisikaan tarkoittaa sanoilla: ”Edellytän [...] että Suomen lähettiläältä on riistetty kaikki tilat, salakirjoitus ja muut. Ei ole tarvetta julistaa sotaa, mutta minusta näyttää, että heidän pitäisi saada osakseen samanlaista kohtelua, kuin jos olisimme sodassa.”⁸⁶ Kun Iso-Britannia

sitten joulukuussa 1941 julisti Suomelle sodan, Churchill vastusti sitä aivan loppuun asti. Ruotsila kuitenkin erehtyy luullessaan pääsyyn Churchillin vastarintaan olleen huoli demokraattisen Suomen kohtalosta kommunistisen Neuvostoliiton painostuksen alla. Ruotsila unohtaa, että samalla päätöksellä julistettiin sota myös Romanian ja Unkarille. Niinpä Churchillin ”historiallisen virheen”⁸⁷ kohteena ei myöskään välttämättä ollut Suomi. Onkin mahdollista osoittaa, että Churchill ei ollut huolissaan demokraattisesta Suomesta vaan pikemminkin epädemokraattisista Romaniasta ja Unkarista.⁸⁸

Churchillin olisi myös ollut melko vaikeaa asettaa ideologiset valinnat etusijalle. Demokraattisen Ison-Britannian pääministerillä ei juuri ollut mahdollisuuksia taivuttaa sotilasjohtoa kannattamaan yrityksiä, jotka eivät pohjautuneet sotilaallisiin tarpeisiin. Pääministerinä ja myös puolustusministerinä Churchillin vallassa oli vaihtaa sotilasjohtoon kuuluvat korkeimmat upseerit, mutta ei juuri sen enempää. Luonnollisesti hän pystyi saamaan arvovallallaan aikaan kovaa painostusta, ja väitellessään hän saattoi olla halveksiva ja loukkaava, mutta hän kuitenkin kunnioitti amiraaliensa ja kenraaliensa oikeutta omiin mielipiteisiin. Ilman niitä ei olisi myöskään syntynyt väittelyä, ja juuri väittely oli Churchillin tapa johtaa.⁸⁹ Käskyjä sotilasjohdolle sai antaa ylipäällikkö, joka *de jure* oli kuningas ja *de facto* hallitus. Sotakabinetin puolustusvaliokunnan muodossa ylipäällikkö antoi 3.7. käskyn suorittaa operaatio, joka tunnetaan Petsamon ja

81. Ks. viite nro 57.

82. Woodward 1971, 14.

83. ”We have but one aim and one single, irrevocable purpose. We are resolved to destroy Hitler and every vestige of the Nazi regime. From this nothing will turn us – nothing. [...] Any man or State who fights against Nazidom will have our aid. Any man or State who marches with Hitler is our foe.” Ks. Churchillin 22.6.1941 radiopuhe, Gilbert 2001, 837.

84. Ruotsila: ”As an anticommunist, Churchill thought indeed that war against Finland was a ‘historic mistake’.” Ks. Ruotsila 2005, 120, ks. myös viite nro 14.

85. Väinö Tanner oli sosiaalidemokraatti ja yksi Suomen tunnetuimmista poliitikoista; Churchill viittaa siihen, että Tanner nimitettiin kauppaja- ja teollisuusministeriksi 3.7.1941.

86. Prime Minister’s Personal Minute, No M. 725/1. 10.7.1941, TNA, FO 371/29352/25; Prime Minister’s Personal Minute, No M. 704/1, 5.7.1941, TNA, FO 371/29359/12.

87. Churchillin 4.12.1941 käsin kirjoittama kommentti vastauksena Edenin pyyntöön julistaa sota Suomelle, Romanian ja Unkarille: ”An historic mistake is going to be made all right. I take full responsibility for it.” Prime Minister. P. M., /41/167. 29.11.1941, TNA, PREM 3/170/1/38–39; ks. myös Nevakivi 1976, 128.

88. Ago Raudsepp, Miks demokraatia Soomet ei päästnud? Ühendkuningriigi-Soome sõda ja demokraatliku rahu teooria. *The Estonian Historical Journal* 1/2 (2015), <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/AA.2015.1-2.03> (14.7.2016).

89. Alex Danchev & Daniel Todman (toim.) Field Marshal Lord Alanbrooke, *War diaries 1939–1945*. Phoenix 2003, xvi–xxii

Kirkkoniemen pommituksina. Vaikka Churchill ei voinut käskää eikä käskenytkään pommittaa Suomea, hänellä ei ollut mitään sitä vastaan.

Abstract: Did Churchill order the bombing of Finland? The impact of diplomacy and intelligence on the bombing of Petsamo in the summer of 1941

In July 1941, British bombers attacked Petsamo in Northern Finland as part of the operation "E. F.", also known as the raid on Kirkenes and Petsamo. In his article, Ago Raudsepp uses discoveries from The National Archives to shed new light on the decision by Churchill's War Cabinet to bomb Petsamo. The key to the decision was intelligence received from the Soviets. When it proved wrong, it was also the key to the fail-

ure of the operation. The claim about German planes operating from Finnish airfields, which was part of the intelligence delivered to the British, was used by the Soviets to justify the bombing of Finland on 25.6.1941 to their own troops. It too was false. In fact, there was a clear pattern of the Soviets feeding exaggerated or false information to the British to persuade them to take joint military action both in the North (concerning Finland and Norway) and in the South (concerning Iran). Stalin himself directed Filipp Golikov, the head of Soviet Main Intelligence Directorate (GRU), of how to inform the British: "about the enemy – give them everything; about us – nothing." It was the first part of Stalin's order that was problematic, because the information tended to be false.

Keywords: Finland, Petsamo, 1941, Churchill, Stalin, Golikov

Pauli Heikkilä

Euroopan Nuorisokampanja Suomessa 1952–1957

Suomen tie Euroopan unioniin pitenee, kun Pauli Heikkilä tarkastelee artikkelissaan, kuinka Euroopan Nuorisokampanja ulotti toimintaansa pohjan perukoille 1950-luvulla. Samalla kirjoittaja valottaa toisen maailmansodan jälkeen omaksutun ulkopolitiikan luomia rajoituksia kansalaistoiminnalle. Viriävä yhteistyö ei miellyttänyt ulkoministeriötä ja sitä jatkettiin vähin äänin.

Taiteillessaan kylmän sodan aikana idän ja lännen välissä Suomi pyrki välttämään asettumasta Neuvostoliittoon vastaan ja jättäytyi Länsi-Euroopan yhdentymisen järjestöjen ulkopuolelle. Liittymiset vapaakauppa-alue EFTA:an ja talousjärjestö OECD:hen vaativat erityisjärjestelyjä. Tässä perinteisessä kertomuksessa Suomen tiestä EU:iin on unohdettu 1950-luvulla maassa vaikuttanut Euroopan Nuorisokampanja, jonka kehitystä Suomessa seuraan tässä artikkelissa. Kampanjan maahantuojana oli entinen ulkoministeri Hjalmar Procopé, mutta vanhempana valtiomiehenä hän ei voinut toimia nuorisoliikkeiden puolesta. Kuka siis osallistui Nuorikampanjan tapahtumiin ja mikä oli Procopén rooli sen toiminnassa? Artikkelin perustuu Procopén Kansallisarkistossa (KA) säilytettävään kokoelmaan, erityisesti hänen päiväkirjaansa, sekä Nuorisokampanjan materiaaliin Euroopan unionin historiallisessa arkistossa (HAEU) Firenzessä¹. Näiden toimijoiden välinen kirjeenvaihto kuten myös Nuorisokampanjan raportit osoittavat yhtäältä Suomen olleen kovin etäinen Keski-Euroopasta katsottuna ja toisaalta Euroopan yhdentymisen olleen Suomessa alisteinen muille poliittisille tavoitteille.

Nuorisokampanja onkin sijoitettava laajempaan kylmän sodan vastakkainasettelun kontekstiin ja tarkemmin amerikkalaisten Länsi-Euroopassa, myös Suomessa, harjoittamaan kulttuuri-diplomatiaan. Vaikka aihepiiristä on viime vuosina paljastettu unohdettuja piirteitä, 1950-luvun alku on jäänyt Suomen poliittisessa historiassa tutkimuksen katveeseen, ”vaaran vuosien” ja Urho Kekkosen presidenttiyden väliin.² Aiheen arkaluontoisuuden takia Nuorisokampanjasta ei liiemmin julkisuudessa puhuttu. Alkuperäisaineiston ohella on kuitenkin käytettävissä jonkin verran lehtiaineistoa, josta nuorisojärjestöjen julkaisut (*Vihuri*, *Kyntäjä*, *Nuori Oikeisto*, *Svensk Framtid*, *Appell*) ovat tärkeimmät.

Kampanjan rantautuminen Suomeen

Hjalmar Procopé tunnetaan paitsi Suomen 1920-luvun lopun Kansainliitto-politiikan henkilöitymänä myös Risto Rytin puolustusasianajajana vuoden 1945 sotasyllisyysoikeudenkäynnissä. Tämän jälkeen hän – osittain henkilökohtaisista syistä uuden vaimonsa takia, osittain pelätessään kommunistien vallankaappausta – siirtyi Tukholmaan toimien sieltä käsin isänmaan hyväksi.

Euroopan yhdentymisen sai kylmän sodan tiivistyessä uutta puhtia ja sitä ajavat liikkeet järjestäytyivät vuoden 1947 aikana suunnitellakseen näyttävää kokousta Haagiin. Hollantilaiset halusivat mukaan myös suomalaisia, ja niinpä yhdentymistä jo ulkoministerinä kannattanut Procopé sai kutsun. Hän kuitenkin sairastui ja oli kongressin aikana toukokuussa 1948 vuoteen omana sairaalassa. Haagin kokouksessa järjestäjätahot päätettiin yhdistää *European Movement* (EM) -nimen alle kansalaisjärjestötason toimintaa varten. Kauaskantoisempi päätös oli perustaa Euroopan neuvosto yhdentymisen poliittiseksi tukijärjestöksi.³

Procopé oli kongressin valmisteluvaiheessa luonut yhteyden EM:n pääsihteerin Józef Retingeriin, ja yhdessä he miettivät EM:n ulottamista

VTT Pauli Heikkilä työskentelee tutkijana Helsingin yliopiston poliittisen historian oppiaineessa. Sähköposti: pauli.heikkila@helsinki.fi.

Kuva 1. Kylmän sodan aikana molempien suurvaltojen nuorisjärjestöt ulottivat toimintaansa Suomeen. Kuvassa SKP:n Anna-Liisa Hyvösen (toinen oikealta) Demokraattisen Nuorison Maailmanliiton Skandinavian sihteerinä Berliinissä vuonna 1950. Lähde: Kansan Arkisto, Anna-Liisa Hyvösen kokoelma, KansA119714.

Suomeen. Procopé kuitenkin selitti, että julkinen kansalliskomitea tulkittaisiin Neuvostoliiton vastaiseksi ja täten lakkautettaisiin rauhansopimuksen nojalla. Procopé auttoi myös Ruotsiin paenneita virolaisia luomaan yhteyksiä EM:iin ja perustamaan oman komiteansa, mutta torjui sellaisen järjestelyn suomalaisten osalta: demokraattinen hallitusmuoto oli yhä voimassa Suomessa, joten pakolaispolitiikalle ei ollut perusteita. Procopé ryhtyi kuitenkin yksityiseksi yhteyshenkilöksi EM:n ja Suomen välille. Hän

lähetti raportteja tapaamisistaan Suomeen muun muassa pääministeri K.-A. Fagerholmille ja keskusteli niistä samoin Tukholmaan asettuneen Arvo ”Poika” Tuomisen kanssa.⁴

Samaan aikaan kylmän sodan kahtiajakautuminen heijastui nuorisoliikkeisiin asti. Demokraattisen Nuorison Maailmanliitto (*World Federation of Democratic Youth*) perustettiin marraskuussa 1945 Lontoossa, mutta se ajautui Moskovan ohjaamaksi kommunistijärjestöjen yhteistyöelimeksi. Sen tärkeimpänä toimintamuotona

1. Arkistovierailun Firenzeen teki mahdolliseksi Euroopan yliopistoinstituutin Vibeke Sørensen -apuraha. Tekijä haluaa kiittää aikakauskirjan nimeämiä asiantuntijoita sekä VTM Richard Branderia artikkelia parantaneista kommentista.
2. Jarkko Vesikansa, *Salainen sisällissota. Työntajien ja porvarien taistelu kommunismia vastaan kylmän sodan Suomessa*. Otava 2004; Mikko Majander, *Demokratiaa dollareilla. SDP ja puoluerahoitus pulataloudessa 1945–1954*. Otava 2007; Marek Fields, *Reinforcing Finland's Attachment to the West. British and American Propaganda and Cultural Diplomacy in Finland*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto 2015.
3. *The Congress of Europe in The Hague (7–10 May 1948)*. The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe, <http://www.cvce.eu/en/unit-content/-/unit/04bfa990-86bc-402f-a633-11f39c9247c4> (7.2.2017); Magnus Lemberg, *Hjalmar J. Procopé. Isänmaanystävä ja maailmankansalainen*. Alea-Kirja 1994, 354–355; Richard Brander, Hjalmar J. Procopé. Questioning and Reconciling Interpretations of European Integration History. *Kontur. Tidskrift för Kulturstudier* 19 (2010), 32–39.
4. François Xavier Rebattet, *The "European Movement" 1945–1953. A Study in National and International Non-Governmental Organisations working for European unity*. Väitöskirja, Oxfordin yliopisto 1962, 270; Raimo Seppälä, *Pelon vuodet. Arvo "Poika" Tuomisen salaista kirjeenvaihtoa Tukholmasta 1944–1956*. Tammi 1985, 202–206.

olivat kahden vuoden välein järjestetyt nuorisofestivaalit, jotka järjestettiin Helsingissä elokuussa 1962.⁵

Lännen vastaus oli *World Assembly of Youth*-järjestön perustaminen lokakuussa 1949. Sen ohella syntyi ajatus Haagin kongressin nostattaman eurooppalaisen innostuksen valjastamisesta myös nuorisotyöhön. Amerikkalaiset lupasivat CIA:n varoista peitejärjestön kautta rahoitusta, jota siirrettiin loppujen lopuksi yli 3,7 miljoonaa dollaria. Euroopan Nuorisokampanjan rakenteesta sovittiin syksyllä 1951. Amerikkalaiset olisivat halunneet suoran vastatapahtuman neuvostofestivaalille, mutta EM:n puheenjohtaja Paul-Henri Spaak, kampanjan pääsihteeriksi valittu Jean Charles Moreau ja varasihteeriksi Philippe Deshormes (joulukuusta 1952 lähtien pääsihteeriksi), torjuivat ajatuksen, joka ei ottanut huomioon eurooppalaisten maakohtaisia tarpeita ja toiveita. Sen sijaan pääsihteeristön alaisuuteen jokaiseen Euroopan neuvoston jäsenmaahan perustettiin kansallinen sihteeristö, joka tarjosi sikkäläisille nuorisojärjestöille tietoa, ohjeita ja teknistä avustusta näiden järjestämiin tilaisuuksiin. Käytännössä nämä ilmaiset edut muokkasivat välillisesti nuorisojärjestöjen toimintaa. Alun perin Nuorisokampanjan rahoitus jatkui tosin vain syyskuuhun 1952 ja myöhemminkin se myönnettiin vain vuodeksi kerrallaan, mikä vaikeutti toiminnan suunnittelua ja vakinaistamista.⁶

Matkallaan Espanjaan lokakuussa 1951 Procopé pysähtyi Brysseliin tavatakseen Retingerin, joka esitti Procopélle kolme toivomusta. Ensimmäinen koski suomalaisen stipendiaatin lähettämistä Bruggen College of Europeen ja toinen ulkomaalaisten puhujien järjestämistä Suomeen. Kolmanneksi Retinger jätti tärkeimmän eli ”käynnistää propagandakampanja Eurooppa-ajatuk-

sen hyväksi nuorison parissa Suomessa”. Muutama päivä myöhemmin Procopé tapasi Retingerin tulevan seuraajan Georges Rebattet’in, joka halusi myös ”propagandaa, peiteltyinä, Suomen nuorisolle”. Procopé suositteli ottamaan yhteyttä sosiaalidemokraattien Aito Antoon sekä poikaansa Victor Procopéhen, joka kuului ruotsinkielisten nuorison (*Svensk ungdoms höger*) johtajistoon.⁷

Ulkomaanmatkoilta palattuaan Procopé vastasi jouluaatonaattona, että ajatus suomalaisen opiskelijan lähettämistä Bruggeen oli kiinnostava, mutta häntä arveluttivat kieli- ja rahoitusvaikeudet. Asiat edistyivät, kun maaliskuussa 1952 kokoomuslainen Suomen Pankin osastopäällikkö Keijo Alho vieraili Bruggeessa. Ilmeisesti Alho onnistui neuvottelemaan suomalaisopiskelijan hyväksymisen sillä ehdolla, että Procopé luennoisi Collegessa. Toukokuun alussa pidetty luento Suomen tilanteesta hyödytti kumpaakin osapuolta: Procopé pääsi esiintymään kansainväliselle yleisölle ja College onnistui laajentamaan maantieteellistä aluettaan Neuvostoliiton rajanaapuriin. Matkan aikana Procopé keskusteli myös rehtori Hendrik Brugmansin kanssa.⁸ Jaakko Ilvessalo, joka vietti lukukauden 1952–1953 Collegessa, kohosi myöhemmin valtio-opin vt. professoriksi ja kaupalliseksi neuvokseksi kauppaja- ja teollisuusministeriössä.⁹

Retingerin kaksi muuta toivomusta olivat kytköksissä toisiinsa. Ranskalainen katolinen nuorisojärjestö Conférence Olivaint lähetti kaksi edustajaansa Suomeen ajatuksena kutsua 10–20 suomalaista järjestön perinteiselle kesäleirille. Helsingissä ranskalaiset tapasivat ainakin Victor Procopén, Keijo Alhon, L. A. Puntilan ja Lauri Hyvämäen. Matkaltaan he raportoivat Retingerille, joka puolestaan kirjoitti Procopélle heidän

5. Joni Krekola, *Maailma kylässä 1962. Helsingin nuorisofestivaali*. Like & Suomen Rauhanpuolustajat 2012, erit. 13–16; Pia Koivunen, *Performing Peace and Friendship. The World Youth Festival as a Tool of Soviet Cultural Diplomacy, 1947–1957*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto 2013.

6. Jean Marie Palayret, *Eduquer les jeunes à l’union. La Campagne européenne de la jeunesse 1951–1958. Journal of European Integration History* 1:2 (1995), 47–60; Richard Aldrich, *The Struggle for the Mind of European Youth. The CIA and European Movement Propaganda, 1948–60*. Teoksessa Gary D. Rawnsley (toim.) *Cold-War Propaganda in the 1950s*. Macmillan Press 1999, 184–192; Brian McKenzie, *The European Youth Campaign in Ireland. Neutrality, Americanization, and the Cold War 1950 to 1959. Diplomatic History* 40:3 (2016), 421–444.

7. KA, Procopé 24, Päiväkirja 16.10.1951 ja 19.10.1951; HAEU, EM 907, Procopé Retingerille 23.12.1951.

8. KA, Procopé 24, Päiväkirja 16.–17.10.1951, 19.3.1952, 5.–7.5.1952; HAEU, ME 907, Procopé Retingerille 23.12.1951; Retinger Procopélle 3.1.1952; Procopé Retingerille 7.1.1952; HAEU, ME 236, Report on the meeting for Finnish youth leaders 14.9.1953.

9. *Kuka kukin on 1990*. Otava 1990.

”luoneen yhteyksiä Suomessa ja toivovat [sic] käynnistävänsä suomalaisen nuorisokampanjan, maahan parhaiten sopivalla tavalla ja yhteistyössä meidän Euroopan Nuorisokampanjan kanssa.” Suomalaisen Ranskan matkasta ei lopulta tullut mitään ja Procopé ilmaisi diplomaattisin sanankääntein pettymyksensä ranskalaisten järjestelykykyyn.¹⁰

Alkuvuonna 1952 Kööpenhaminaan perustettiin Nuorisokampanjan Skandinavian aluekomitea, jota ryhtyi johtamaan sosiaalidemokraatti Niels Alsing Andersen. Komitean tavoitteena oli ensinnäkin luoda puitteet yhteistyölle varsinaisten skandinaavisten jäsenjärjestöjen kesken ja toiseksi tarjota yhteystaho suomalaisille järjestöille. Suomalaisen tarkkailijana ollut sosiaalidemokraatti Valo Varjola oli auliisti hyväksynyt järjestelyn.¹¹

Vanhoiden pohjoismaisten yhteyksien ansiosta Suomi otettiin nopeasti mukaan eurooppalaiseen ohjelmaan. Varjola vieraili ensin helmi/maaliskuun vaihteessa 1952 Pariisiin lähistöllä Bièvres’issä Nuorisokampanjan neuvoston ensimmäisessä istunnossa. Alsing Andersen matkusti huhdikuussa Kokoomuksen Nuorten Liiton (KNL) Yrjö Hongiston kanssa Pariisiin tapaamaan Moreau’ta ja Deshormes’ia, jotta Suomen toiminnan muodot saataisiin sovittua. Kesällä oli tarkoitus järjestää 4–6 tapaamista tärkeimpien nuorisjärjestöjen johtajien kesken. Samalla tuettiin suomalaisten matkustamista ulkomaille ja suunnitelmaa järjestää pohjoismaisen kurssi.¹²

Skandinavian toimisto toimi aluksi Suomen virallisena sihteeristönä. Suomen epävirallinen järjestelykomitea järjesti Alsing Andersenin Helsinkiin toukokuussa. Vierailunsa aikana hän oli yhteydessä kaikkiin merkittäviin ei-kommunistisiin nuorisjärjestöihin. Hongiston ja Varjolan lisäksi tanskalaista kestitivät Gunnar Floman (Pyhän Yrjänän Partioilta), Antti Hietanen (Suomen Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto (SSN)),

Bruno Sundman (suomenruotsalaiset sos.dem.-nuoret) ja Heikki V. Vuorinen (henkisten alojen ay-liike).¹³ Työkomitean järjestäytyessä kesäkuussa Hongistosta tuli puheenjohtaja, Victor Procopésta (*Svensk ungdom*) varapuheenjohtaja, Varjolasta sihteeri ja Juha Rihtniemestä (KNL) johdon neljäs jäsen. Normaalin kansallisen sihteeristön tavoin jäsenet eivät edustaneet järjestöjään, vaan työkomitea oli kohtauspaikka sopia Eurooppa-aiheisista tapahtumista.¹⁴ Rakenteensa takia siinä toimivat henkilöt olivat valikoituneet jo entuudestaan kapeasta joukosta, eikä sen toiminnasta välttämättä puhuttu edes oman jäsenistön kesken.

Eurooppalainen yhteistyö ja yhdentyminen ei ollut ensisijainen motiivi poliittisten ryhmien yhteistyölle, vaan pääperiaatteena oli kommunismin vastustaminen, mikä näkyi järjestöjen valinnasta lähtien. Alsing Andersen raportoi Pariisiin yleisvaikutelmanaan, ”että Suomi on vähemmän eristetty ja enemmän kiinnostunut Euroopan ongelmista kuin aluksi luulimme”. Silti suomalaisia nuorisajohtajia piinasi tunne eristätymisestä, mihin kampanja tarjosi oivan lääkkeen. Sille oli siis luvassa ”a good deal of good will”.¹⁵ Tanskalainen selitti epävirallisen työkomitean erikoisuutta kommunistien asemalla, jotka kategorisesti olivat Nuorisokampanjaa vastaan. Nuorisjärjestöillä oli virallinen yhteistyökomitea, mutta komitea ei missään nimessä suostuisi Nuorisokampanjan kumppaniksi, koska kommunistiset järjestöt olivat siinä mukana. Toisaalta oli mahdotonta perustaa julkista komiteaa, jossa kommunistit eivät olisi olleet mukana. Jotta kommunistit eivät olisi äityneet tukahduttamaan kampanjaa alkuunsa, järjestöt varoivat provosoimasta heitä ja sopivat siksi, ettei toiminnasta järjestetä varsinaista lehdistökampanjaa.¹⁶

Hjalmar Procopé suositteli, että yhteisen komitean perustamisen sijaan valittaisiin yksittäinen sihteeri, joka olisi samoin epävirallinen.

10. KA, Procopé 24, Päiväkirja 1.3.1952; HAEU, EM 907, Retinger Procopéle 3.1.1952; Procopé Retingerille 2.3.1952 ja 17.3.1952; à l’attention de M. Moreau 14.7.1952.

11. HAEU, ME 108, Alsing Andersen Moreaulle, 15.3.1952.

12. HAEU, ME 108, Alsing Andersen Moreaulle, 25.7.1952; Alsing Andersenin laatima projektisuunnitelma, 19.4.1952; Raportti: Alsing Andersen Moreaulle, 20.5.1952; HAEU, ME 957, Nymanin historiikki, päiväämätön (1956/1957).

13. HAEU, ME 108, Raportti: Alsing Andersen Moreaulle (liite ohjelma Helsingissä 5.–12.5.1952), 20.5.1952.

14. HAEU, ME 957, Nymanin historiikki.

15. HAEU, ME 108, Alsing Andersen Moreaulle, 18.5.1952.

16. HAEU, ME 108, Raportti: Alsing Andersen Moreaulle, 20.5.1952.

Hänen tehtäviinsä kuuluisi toimia Suomen yhteyshenkilönä (*a press liaison*) EM:iin, Euroopan neuvostoon ja Nuorisokampanjaan. Alsing Andersen nimitti tätä järjestelyä nimellä *the Procopé Plan*. Tehtävään ryhtyi Valo Varjola. Procopén apua osattiin arvostaa Kööpenhaminassa, vaikka Procopé oli pessimistinen Nuorisokampanjan mahdollisuuksista Suomessa, sillä hänen valmistelemansa suunnitelma yhdentymisen tiedotusmateriaalin levittämisestä Suomessa oli hylätty Euroopan neuvostossa muutamaa viikkoa aiemmin Bonnissa. Alsing Andersen ja Per Haekkerup, Tanskan edustaja kampanjan hallintoneuvostossa, piristivät Procopéta muun muassa painottamalla toiminnan kasvatuksellista puolta poliittisten tavoitteiden ohella, mikä lisäsi sen kosketuspintaa suomalaiseen yhteiskuntaan. Samalla haluttiin välttää poliittisia kiistoja.¹⁷

Suurten suunnitelmien kariutuminen

Suomalaisten ja skandinaavien suunnitelma oli järjestää elokuussa 1952 viikon mittainen kurssi Kauniaisten Työväen Akatemiassa 40 nuorisajohtajalle kaikista pohjoismaista. Alun perin osallistujia oli suunniteltu 125, mutta rahoituksen varmistamiseksi se leikattiin kolmannekseen. *Scandinavian Topleader Course* -tapahtuman puhujiksi oli kaavailtu Suomesta eduskunnan puhemies K.-A. Fagerholmia, Ruotsista puoluejohtaja, professori Bertil Ohlinia, tanskalaista Euroopan neuvoston valtuuskunnan jäsentä ja entistä ministeriä Per Federspieliä sekä Saksasta kansanedustaja Willy Brandtia, joka oli ollut pakolaisena Norjassa ja Ruotsissa. Pääsihteeri Moreau kutsuttiin esittelemään yhdentymisen käytännön askelia. Hakemuksessa tähdennettiin tällaisen ohjelman kannattelevan Euroopan ajatusta pitkään kampanjan päätyttyäkin.¹⁸

Hjalmar Procopé kävi toukokuun lopulla Helsingissä tarkastamassa tapahtuman järjestelyjä, jolloin hän sai ristiriitaisia viestejä. ”Varjola oli varsin epäilevä, [että] mikään suomalainen järjestö ei voisi esiintyä kutsujana tai isäntänä”, hän kirjoitti päiväkirjaansa. Sosiaalidemokraattien

puoluesihteeri Väinö Leskisen mukaan puolueen nuorisojärjestöjen yhteistyön pitäisi kulkea omien kansainvälisten yhteyksien kautta. Sen sijaan Hongiston mielestä kurssi pystyttäisiin järjestämään eikä Fagerholmilla ollut ”mitään vastaansanomista Euroopan Nuorisokampanjan ulottamiseksi Suomeen.” Ainakaan päiväkirjalleen Procopé ei maininnut, mitä hän oli kertonut sen tavoitteista tai rahoittajista. Alsing Andersen vieraili toisen kerran Suomessa toukokuun aikana, jolloin Procopé joutui kertomaan kasva-neista huolista ohjelman toteuttamisessa.¹⁹

Samoihin aikoihin Brysselin lähettiläs Tapio Voionmaa kirjoitti ulkoministeri Sakari Tuomiojalle Procopén suhteista EM:iin. Voionmaa oli tavannut entisen ulkoministerin tämän edellä mainitulla Belgian-matkalla. Procopé oli tähdentänyt toimivansa yksityishenkilönä, mutta selitys ei tyydyttänyt Voionmaata, joka huomautti lukuisten pakolaispoliitikkojen liikkuvan lähellä Euroopan neuvostoa ja EM:ia. Parani vain toivoa, että Procopé osaisi tehdä eron sellaisissa tilanteissa, jotta häntä ei voinut verrata pakolaisiin. Voionmaa toi esille myös, että monet Euroopan yhdentämisliikkeet rajoittuivat länteen ja niiden tukija oli enemmän tai vähemmän julkisesti yleensä USA.²⁰

Suomessa päätettiin pysäyttää moinen epäilyttävä toiminta. Alsing Andersen ja Varjola tapasivat Ulkoministeriön ja Keskuskauppakamarin edustajia (*some people*), jotka ”pyysivät meitä olemaan niin varovaisia ja vaitonaisia (*careful and silent*) kuin mahdollista ja välttämään kampanjan tuomista julkisuuteen millään tavoin – niin Suomessa kuin kansainvälisissä julkaisuissa tai edes sisäisissä raporteissa.” Raporttinsa lopuksi Alsing Andersen pyysi kunnioittamaan tätä toivetta, jotta kommunisteille ei annettaisi aseita käsiin. Suomalaiset järjestöt olivat kaikesta huolimatta hyvin kiinnostuneita Nuorisokampanjasta.²¹

Palattuaan Kööpenhaminaan Alsing Andersen raportoi vielä Moreau’lle Pariisiin, että ”tilaisuudet lähitulevaisuudessa ovat mahdollottomia Suomessa”. Käytännössä se merkitsi Kauniaisten

17. KA, Procopé 24, Päiväkirja 14.5.1952; HAEU, ME 108, Raportti: Alsing Andersen Moreaulle, 20.5.1952; Alsing Andersen Moreaulle, 18.5.1952; HAEU, ME 957, Nymänin historiikki.

18. HAEU, ME 108, Alsing Andersenin laatima projektisuunnitelma, 19.4.1952.

19. KA, Procopé 24, Päiväkirja 23.5.1952 ja 30.5.1952.

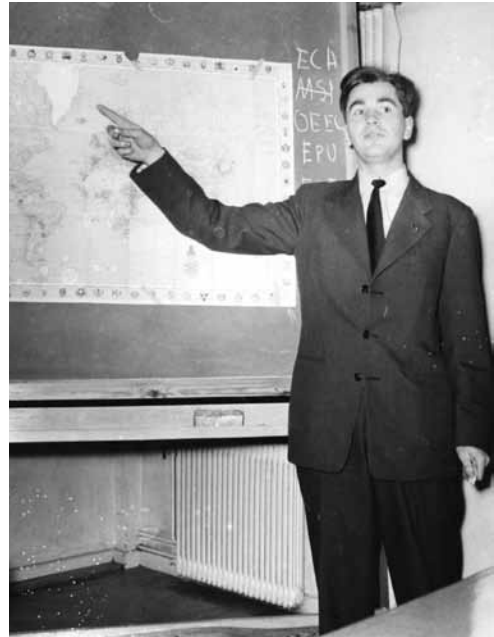
20. Vesikansa 2004, 45–46.

21. HAEU, ME 108, Alsing Andersen Moreaulle 8.6.1952.

kurssin suunnitelmien jäädyttämistä, mutta suunniteltujen kuuden kansallisen kokouksen valmistelua voitiin jatkaa, vaikka niitäkin lopulta karsittiin. Samoin Skandinavian toimistoa voitiin pitää toiminnassa syksykin jälkeen, mikäli rahoitus varmistuisi.²²

Hjalmar Procopé kirjoitti runsas viikko myöhemmin Rebattet'ille kirjeen, jossa mikään ei viittaa vaikeuksiin Suomessa.²³ Ilmeisesti asian saamasta käänteestä ei kerrottu Nuorisokampanjan suomenruotsalaisille tai Suomessa oli jonkinlainen sukupolvien kuilu. Kolme päivää myöhemmin Procopé sai ripityksen itse Tuomiojalta, joka korosti maalla olevan vain yksi ulkopolitiikka. Hänen mukaansa Procopé ”ulkomailla asuvana oli erityisen altis koitumaan perättömien huhujen kohteeksi” ja kysyttäessä viittasi lyhyesti tämän matkoihin keväällä Bonniin ja Brysseliin. Procopé kielsi edustavansa ketään tai saattavansa mitään kyseenalaiseksi ja sanoi vain jatkavansa monivuotista harrastustaan Euroopan yhdentymisen parissa sotienväliseltä ajalta. Hän tunnusti yrittäneensä yksityisesti ja julkisuudelta piilossa pitää yhteyttä EM:iin, koska oli tärkeää, ettei Suomea näissä asioissa unohdeta. Puhuttelun jälkeen Procopé summasi tuntonsa päiväkirjaansa: ”Koko keskustelu antoi vaikutelman, että minä olen ulkopoliittisesta näkökulmasta musta lammas No 1 ja suuresti epäilty (katso myös *Uuden Kuva-lehden* artikkeli ristilukeista).²⁴

Uudessa Kuvalehdessä oli kesäkuun alussa ilmestynyt artikkeli ”Ristilukit”, jossa oli nimimerkin suojista vihjailtu sodanaikaisen ”maanalaisen tiedotustoiminnan” jatkuvan, viitattu ”merentakaisiin voimiin” ja nimetty Procopén liiketuttava Tauno Jalanti sen yhdeksi pyörittäjäksi. Vihjailun kohteena oli uusi Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -yhdistys, josta Procopé tiesi joskin hän oli kieltäytynyt tukemasta sitä julkisesti.²⁵ Procopén päiväkirjoissa tai muissa jälkensä jääneissä papeissa ei ole mitään yhdistykseen viittaavaa. Sattumalta päiväkirja tuli täyteen Tuomiojan tapamisen jälkeen eikä seuraavaa, vajaan kahden vuoden, päiväkirjaa ole Kansallisarkiston kokoel-

Kuva 2. Toimittaja Bert Ekengren toimi Nuorisokampanjan sihteerinä Ruotsissa ja samalla yhteyshenkilönä Suomeen. Tässä hän luennoi Euroopan politiikasta marraskuussa 1953. Lähde: SAC Syndikalisterna, bildarkiv, 2768_726.

massa. Muutenkin materiaalia on kesän 1952 jälkeen kovin vähän. Kaiketi Procopé viimeisteli kirjallisia töitään kaikessa hiljaisuudessa. Lisäksi hän oleskeli useita kuukausia Yhdysvalloissa ja ennen kaikkea sairasteli entistä enemmän.

Kampanjaa käytännössä

Helmi–lokakuussa 1952 Euroopan Nuorisokampanja saavutti periaatteessa 500 nuorisojärjestöä ja 5 miljoonaa jäsentä, joiden kautta se jakoi 1 ¾ miljoonaa tiedotetta ja järjesti 1900 tilaisuutta.²⁶ Suomen osuus oli siitä häviävän pieni. Työväen Akatemiaan suunnitellun kurssin ja muiden luentotilaisuuksien sijaan vuosina 1952–1953 järjestettiin yhteensä viisi luentokiertuetta – kaikista ei ole lähempiä tietoja eikä toisaalta kaikkia nuorisojärjestöjen lehdissä mainittuja Eurooppa-

22. HAEU, ME 108, Raportti: Alsing Andersen Pariisiin 8.6.1952.

23. HAEU, ME 907, Procopé Rebattetille 16.6.1952.

24. KA, Procopé 24, Päiväkirja 19.6.1952.

25. Veljenpoika, Ristilukit. *Uusi Kuvalehti* 1.6.1952, 6; Vesikansa 2004, 56–62.

26. Palayret 1995, 51; Aldrich 1999, 197–198.

aiheisia tilaisuuksia voi pitää automaattisesti Nuorisokampanjan rahoittamina.

Syyskuussa 1952 KNL ja *Svensk ungdom* järjestivät kolme luennoitsijaa Helsinkiin. Hjalmar Procopé piti yleiskatsauksen EM:n pyrkimyksistä ja tavoitteista. Professori D. Shillan Englannista luetteli Britannian hyötyjä ja haittoja Eurooppaliikkeestä. Poul Schlüter Tanskan konservatiiviuorista piti yhdentymispyrkimyksissä tärkeänä sellaista muotoa, johon Britannia saattaisi tulla mukaan.²⁷ Seuraavaksi Haekkerup mukanaan James Driscoll Cardiffin yliopistosta luennoi kahdesti Suomessa SSN:n ja *Svensk ungdomin* järjestämässä tilaisuudessa. Driscoll totesi raportissaan, että kireät suhteet Neuvostoliittoon haittasivat kampanjointia. Hänen tapaamansa ryhmät halusivat lisää epävirallisia yhteyksiä eli läntisiä vierailuja ja liikkuvuutta, mikä vahvistaisi länsimyönteisiä voimia Suomessa. Driscoll havaitsi, että suomalaisilla oli paljon kiinnostusta Euroopan yhdentymistä kohtaan, mutta tietotaso Euroopan asioista oli kuitenkin vähän sitä ja tätä. Niinpä vierailu oli ollut tarpeen ja täyttänyt tehtävänsä.²⁸

Pohjoismainen johtajakurssikin onnistuttiin pitämään. Kampanjan rahoituksen piti loppua syyskuussa, mutta kun sitä yllättäen jatkettiin kuukaudella, Alsing Andersen ja norjalaiset järjestivät sen nopeasti Lillehammeriin. Suomesta kurssille matkusti parikymmentä osallistujaa. Puhujina oli pääsihteeri Moreaun lisäksi professoreita ja ay-johtajia. *Appellin* kirjoittaja havaitsi pohjoismaiden välillä kiistaa vain Nato-kysymyksessä.²⁹

Toisena toimintavuotena vanhempi Procopé luennoi Vapauden Akateemisessa Liitossa helmikuussa 1953.³⁰ Huhtikuulle suunniteltiin Suomesakin Euroopan viikkoa, joka piti sisällään luentoja sodanjälkeisestä Euroopasta, käytännön

yhteistyöstä ja pohjoismaiden suhtautumisesta yhdentymiseen.³¹ Viikon järjestämisestä ei ole tietoa. Syyskuussa 1953 SSN järjesti opintopäivän sekä Tampereella että Ylöjärvellä (Voionmaapopistolla).³² Samassa kuussa Heinz Westphal, Sosialististen Nuorten Kansainvälisen Liiton neuvoston jäsen, vieraili Suomessa Nuorisokampanjan rahoituksella.³³

Seuraavana vuonna oikeistoryhmätkin huomasivat voivansa käyttää eurooppalaista rahoitusta puoluepoliittisin perustein ja kutsuivat saksalaisen CDU:n kansanedustajan Gustav-Adolf Gedatin Helsinkiin.³⁴ SSN jatkoi poliittisia vierailuja kutsumalla hollantilaisen sosialistin B. Boltin kesäleireilleen elokuussa 1954. Tästä huolimatta puoluekiistat eivät häirinneet Nuorisokampanjan toimintaa Suomessa vaan kyse oli pikemminkin kahden toimintamuodon (eurooppalaisen ja puoluepoliittisen) nivoutumisesta toisiinsa.

Bolt oli ilahtunut sympaattisesta ja vastaanottavaisesta yleisöstä ja tähdensi raportissaan lähinnä tiedon puutetta. Tarvetta ”vakuuttaa yleisö Euroopan yhdentymisen periaatteiden oikeellisuudesta” ei ollut. Eniten Bolt oli huolissaan siitä, että Euroopan politiikkaa käsiteltiin Suomessa lähinnä teoreettisena ongelmana, mihin oli toki hyvä syy Neuvostoliiton läheisyydessä. Tilanne tulisi kuitenkin muuttumaan ja siihen asti oli ”ylläpidettävä tietoisuutta, että Suomi kuuluu Eurooppaan ja sen pitäisi omaksua siinä aktiivinen ja positiivinen rooli.”³⁵

Suomalaiset pääsivät vastavuoroisesti käymään ulkomailla. Työkomitea vieraili kokonaisuudessaan Nuorisokampanjan neuvoston kokouksessa Firenzessä vuonna 1952 ja Berliinissä seuraavana vuonna³⁶. Heinäkuussa 1953 kolme suomalaista osallistui Ranskan Caenissa nuorisoleirille, jossa Tanskasta oli vain kaksi osallistujaa,

27. HAEU, ME 957, Nymanin historiikki; Europarörelse och världspolitik. *Appell* 31/1952, 8.

28. HAEU, ME 108, Driscoll Thompsonille 17.10.1952; Eurooppa. *Vihuri* 4/1952, 20.

29. T.L., Europakurs i Norge. *Appell* 33/1952, 6.

30. KA, Procopé 91, Luento 13.2.1953.

31. HAEU, ME 108, Alsing Andersen: Projects of the Scandinavian Regional Committee, summer 1953, 21.2.1953.

32. HAEU, EM 236, Report on the meeting for social democratic youth leaders in Finland 12.–13.9.1953.

33. HAEU, EM 236, Raportti 7.11.1953; Harri, Heinz Westphal kävi Suomessa. *Vihuri* 19/1954, 5.

34. Tysk visit. *Appell* 12/1954, 8.

35. HAEU, ME 236, B.Bolt: Report on lecture tour to Finland 28.8.1954.

36. Procopé, Victor, I Europas tjänst. *Appell* 25/1953, 1+8.

Norjasta ja Ruotsista ei yhtään. Leiristä kirjoittaneen C. E.:n mukaan sinne oli saapunut nuorisoa kaikkialta Sisilian ja Hämeenlinnan väliltä.³⁷ Vuonna 1953 suomalaisia kävi kursseilla Göttingenissä, Flensburgissa ja Oslolla sekä vuoden vaihduttua Tukholmassa.³⁸ Keväällä 1954 kokoon-tui Euroopan nuorisoparlamentti Wieniin. Se oli tarkoitettu Euroopan neuvoston jäsenmaille, mutta mukaan oli kutsuttu myös huomioitsijoita ulkopuolisista maista. Suomesta matkalle olivat lähteneet KNL:sta Pertti Pesonen, myöhempi valtio-opin professori, ja Martti Särkelä sekä SSN:sta Antti Hietanen.³⁹ Viimeisenä Birger Ulfvens osallistui Nuorisokampanjan ”sessioon” Tanskassa kesäkuussa 1955.⁴⁰

Nuorisokampanjan tiedotustoiminnassa merkittävimmät julkaisut olivat suomennokset Rolf Edbergin teoksesta *Eurooppa (Politiska perspektiv på Europas enhetsproblem, 1953)* ja *Mitä tapahtuu Euroopalle? Lyhyt katsaus eurooppalaisiin yhteistyöpyrkimyksiin (What you should know about Europe, 1956)*. Molemmat olivat lyhyitä, edellinen 20 ja jälkimmäinen 32 sivua, kronologisesti eteneviä historiikkeja yhdentymisen eri muodoista toisen maailmansodan jälkeen. Kummassakaan ei ilmoiteta kustantajaa, mutta ne mainitaan liikkeen kirjeenvaihdossa. Edellistä tiedetään painetun 5000 kappaletta.⁴¹

Laajinta julkisuutta Nuorisokampanja saavutti syksyllä 1952. Victor Procopé ilmeisesti arvioi lokakuussa väärin sananvapauden liikku-matilan, sillä hän kertoi ruotsinkielisen oikeiston *Appell*-lehdessä täysin avoimesti Nuorisokampanjan taustalla olevista rahoittajista: ”On tuskin halventavaa mainita, että yhteistyön mahdollis-tavat varat eivät tule Strasbourgista tai Euroo-pan-liikkeestä vaan kauempaa lännestä. Nuoriso-kampanjan takana on harvalle tuttu, mutta jokai-selle eurooppalaisesti ajattelevalle varmasti erit-

täin merkityksellinen American Committee for a United Europe.” Nuorempi Procopé ei myöskään peitellety sitä, että Suomi oli jäänyt pois virallisista järjestelyistä ulkopoliittisten syiden takia, mutta neljä suomalaista oli tästä huolimatta vierailut Nuorisokampanjan kokouksessa ja muitakin oli osallistunut sen toimintaan.⁴²

Sama uutinen oli SKP:n *Työkansan Sanomien* etusivulla kuukautta myöhemmin. Lehti kertoi USA:n ”keskustutkintatoimiston” rahoittavan välikäsien kautta nuorisokampanjaa, johon myös suomalaisia oli osallistunut. Lehti ylpeili saaneensa tietoonsa myös Haagin nuorisokonferenssiin lokakuun lopulla osallistuneiden nimet, joista tosin vain Varjola ja Hongisto olivat oikein: mainittu Viherniemi oli luultavasti Aimo Vihervuori ja Georg C. Ehrnroothista oli tullut Ahlroth. Ehrnrooth kirjoitti muistelmissaan olleensa kyseisessä kokouksessa, mutta mainitsi sen sivumennen Lontoon kielioipintojen ohessa⁴³. Lehti oli kysellyt asiasta sekä SDP:sta että Kokoomuksesta, jotka olivat vastahakoisesti myöntäneet Varjolan ja Hongiston olleen paikalla vaikkakin kielsivät heidän olleen siellä järjestöjensä edustajina.

Artikkelinsa lopuksi *Työkansan Sanomat* pelotteli lukijoita toteamalla ministeri Procopén olevan kiinnostunut Euroopan yhdentymisestä ja puhuneen siitä ”useaan otteeseen”.⁴⁴ Procopé oli osallistunut yksityishenkilönä Pariisin rauhan-konferenssiin elokuussa 1946 ja piti myöhemmin yhteyttä amerikkalaisiin poliitikkoihin ja tiedustelupalvelun työntekijöihin. Näistä yhteyksistä oli hyötyä Procopén toimiessa välittäjänä SDP:n suuntaan.⁴⁵ Hänen tekemisistään tihkui tietoa myös kommunisteille, jotka mielellään paisuttelivat saamia tietoja. Jo maaliskuussa 1948 sisäministeri Leino levitti väärennettyä muistiota, jonka perusteella oikeistovoimat suunnitelivat vallankaappausta, jolloin Procopé nostet-

37. C.E., Europeisk ungdomskontakt. *Appell* 26/1953, 6–7. Kirjoittaja on luultavasti Carl Ehrnrooth.

38. HAEU, ME 957, Nymanin historiikki; Procopé, Victor, Europas ungdom europeiseras. *Appell* 32/1952, 5; Aikamme polttavat kysymykset nuorison silmin. *Kyntäjä* 10/1953, 12–14; K.S., Vanha Eurooppa nuorten silmin. *Vihuri* 4/1954, 6.

39. Euroopan nuorisoparlamentilla vilkas kokous Wienissä. *Nuori Oikeisto* 2/1954, 47–48.

40. Jordbruket i europeiskt samarbete. *Appell* 22/1955, 4.

41. HAEU, EM 236, Raportti 7.11.1953; Nyman Renckille 24.2.1956; Nyman Renckille 7.4.1956; HAEU, ME 108, Alsing Andersen: Projects of the Scandinavian Regional Committee, summer 1953, 21.2.1953.

42. Procopé, Victor, Europas ungdom europeiseras. *Appell* 32/1952, 5.

43. Georg C. Ehrnrooth, *Simma med krokodilerna. En olikänkare i Kekkonens republik*. Schildts 1999, 34; Aldrich 1999, 198.

44. USA:n vakoiluelimet rahoittavat ”eurooppalaista” nuorisotoimintaa. *Työkansan Sanomat* 23.11.1952, 1+4.

45. KA, Procopé 24, Päiväkirja esim. 15.10.1948, 24.1.1950; Majander 2007, 172–174.

taisiin ulkoministeriksi. Hänen nimensä liitettiin myöhemmin Neuvostoliittoa myöten läntisten tiedustelupalvelujen operaatioihin toisinaan ilman omaa ansiotakin.⁴⁶

Kummastakaan kirjoituksesta ei seurannut laajempaa keskustelua. Ulkoministeriöstä ei kannattanut huomauttaa kommunistilehteä, joka olisi saanut vain lisäpontta kirjoittelulle. *Appell* oli puolestaan liian vähälevikkinen, mutta Victor Procopé lienee saanut isältään moitteita turhasta avoimuudesta kirjoituksensa jälkeen. Jatkossa Nuorisokampanjan suomalaiset olivat entistäkin varovaisempia niin toiminnassaan kuin siitä kertomisessa.

Uusi alku ja loppu

Nuorisokampanja katsoi karsaasti skandinaavista toimistoa välittäjänä ja edellytti jokaiseen maahan – myös Suomeen – omaa sihteeristöä. Tanskalaisetkin valittivat kaksoistehtävästään toistuvasti Pariisiin, ja Skandinavian sihteeristö lakkautettiin neuvoston kokouksessa Berliinissä heinäkuussa 1953. Muutos liittyi laajempaan järjestelyyn, jossa nuorisoneuvosto siirrettiin suoraan EM:n alaisuuteen. Yhteyttä Suomeen voitiin pitää paremmin Tukholman kautta. Lisäksi hallintobudjetissa oli momentti osa-aikaisen sihteerin palkkaamiseksi Suomeen. Alsing Andersen ei epäillyt, ettei Suomesta löytyisi pätevää henkilöä toimeen – niin hyvää työtä olivat suomalaiset tehneet.⁴⁷

Nuorisokampanjan vuoden 1954 talousarvosta poistettiin kuitenkin Skandinavian sihteeristön lisäksi, ilmeisesti puhtaasti vahingossa, kaikki muukin rahoitus Suomeen. Isä-Procopé tarttui tällöin kynään.⁴⁸ Luciano Sibille, toimistopäällikkö kansainvälisessä sihteeristössä Pariisissa, pahoitteli helmikuussa kirjeessään, ettei tällä hetkellä voida maksaa tukia Suomeen. Eräänlaisena korvauksena Varjola kutsuttiin Suomen edusta-

jana seuraavaan kansallisten komiteoiden kokoukseen. Lisäksi suunnitteilla oli lähettää yksi tai kaksi esitelmöitsijää Suomeen ja Ruotsin sihteerin Bert Ekengren oli nimetty Suomen yhteyshenkilöksi. Ekengren huolehtisi tietojen ja julkaisujen lähettämisestä Suomeen sekä varmistaisi, että suomalaisnuoria kutsuttaisiin Nuorisokampanjan järjestämiin tilaisuuksiin.⁴⁹

Procopé ponnisteli pitääkseen kampanjan elossa Suomessa. Hän kirjoitti Sibillelle sen olleen käytännössä ainoa toimintamuoto, joka oli säännöllisesti edistänyt yhdentymisen ajatusta Suomessa. Procopé kertoi saaneensa lupauksia tuen jatkumisesta ja pyysi Sibilleä harkitsemaan uudelleen päätöstään.⁵⁰ Samana päivänä hän kirjoitti myös Deshormesille ja Spaakille tilanteen korjaamiseksi.⁵¹ Vielä päivänä, jolloin hänet vietiin viimeisen kerran sairaalaan, Procopé keskusteli pitkään Väinö Tannerin kanssa saadakseen veteraaneja tukemaan nuorisoa. Hän kuoli 8.3.1954, jonka jälkeen leski Brita Procopé jatkoi taistelua suomalaisten rahoituksen puolesta.⁵²

Toukokuun alussa Rebattet saattoi kertoa Spaakin mahtikäskyn saaneen pyörät liikkumaan. Rahoitus oli palautettu, tosin vasta seuraavalle vuodelle. Hän oli pojan ja lesken kanssa samaa mieltä Nuorisokampanjan tärkeästä roolista Suomessa: ”olen hyvin tietoinen sellaisen toiminnan tarpeellisuudesta maassanne.” Lisäksi hän lupasi ”tekevänsä kaikkensa edistääkseni isänne tavoitteita ja suunnitelmia.”⁵³

Kyseisenä yli vuoden väliaikana Euroopan yhdentyminen koki takaiskun, kun Euroopan Puolustusyhteisö kariutui elokuussa 1954 ja se hakeutui uusille urille kesäkuussa 1955 Messinan kokouksen myötä. Tämä sai myös Nuorisokampanjan pohtimaan toimintatapojaan. Sen aiemat kosiskelut suuren yleisön suuntaan olivat menestyneet suhteellisen heikosti. Amerikkalaisten vähentäessä rahoitusta tiedotusta päätettiin-

46. Kimmo Rentola, Pessi ja illuusiot. Neuvostojohdosta ja suomalainen kommunismi 1944–48. *Historiallinen Aikakauskirja* 90:3 (1994), 195–211; Lemberg 1994, 346–350; Vesikansa 2004, 39–40, 61.

47. KA, Procopé KAY 6592, Alsing Andersen Procopélle 7.10.1953; Procopé Alsing Andersenille 18.10.1953; Procopé, Victor, I Europas tjänst. *Appell* 25/1953, 1+8.

48. HAEU, ME 907, Procopé Rebattetilille 19.1.1954; Rebattet Procopélle 23.1.1954.

49. KA, Procopé KAY 6594, Sibille Procopélle 12.2.1954.

50. KA, Procopé KAY 6594, Procopé Sibillelle 25.2.1954.

51. KA, Procopé KAY 6594, Procopé Deshormesille 25.2.1954 ja Procopé Spaakille 25.2.1954.

52. HAEU, ME 907, Brita Procopé Rebattetilille 18.3.1954; Brita Procopé Rebattetilille 23.3.1954.

53. HAEU, ME 907, Rebattet Victor Procopélle 4.5.1954; Victor Procopé Rebattetilille 15.4.1954.

kin kohdentaa tiettyihin ryhmiin, erityisesti ay-liikkeeseen ja vasemmistopuolueisiin.⁵⁴ Suomessa tätä oli tehty jo aiemmin, joten se vain auttoi palaamista mukaan syyskuussa 1955.

Toisaalta kylmä sota oli väliaikana merkittävästi lieventynyt, minkä seurauksena Suomenkin asema vahvistui ja se pääsi sekä YK:n että Pohjoismaiden neuvoston jäseneksi. Vaikka kaikilla suomalaisilla nuorisajohtajilla tuskin oli varmaa tietoa Nuorisokampanjan amerikkalaisista rahoittajista, sen asenne niin kommunismin kuin Neuvostoliittoon oli ilmeisen vihamielinen. Uudessa tilanteessa nuorisojärjestötkin alkoivat omaksua virallisen pyrkimyksen luoda luottamukselliset suhteet itänaapurin kanssa, jolloin Nuorisokampanjaa alettiin vierastaa. Lisäksi lisääntyneet kansainväliset yhteydet vähensivät suomalaisten kiinnostusta Länsi-Eurooppaan ja samalla Nuorisokampanja keskittyi Euroopan neuvoston sijaan entistä enemmän Hiili- ja Teräsyhteisön maihin.

Suomen erityisjärjestelyt aiheuttivat pian uusia ongelmia. Kansallisten järjestöjen piti rahoituksen ehtona raportoida toiminnastaan Pariisiin, mutta Suomen tapauksessa tapahtumista kerrottiin vain suoraan toimistopäällikkö Sibillelle. Varjolan paikan ottanut Thelma Nyman joutui keväällä 1956 selittämään asiaa. Nyman rohkeni jopa selittää olevansa vastuullinen ensisijaisesti suomalaiselle työkomitealle, jolla sihteerin toimet piti hyväksyttää. Suomen aran tilanteen takia kampanja toimi hiljaisesti, perustuen henkilökohtaisiin suhteisiin. Varmuuden vuoksi Nyman vakuutti, että vaikka tämä saattoi vaikuttaa oudolta, niin ”näin maa makaa” (*it is how the soil lays*). Lopuksi hän painotti, ”että liian suuri julkisuus vahingoittaa suuresti toimintaamme.”⁵⁵

Todistuksena toiminnan tuloksista Nyman lähetti Pariisiin listan työkomitean kontakteista. Useita uusia yhdistyksiä oli tullut mukaan myös

Maalaisliitosta ja listalla oli runsas sata yksityishenkilöä, jotka olivat osallistuneet kursseille tai muuten olleet läheisesti kiinnostuneita toiminnasta. Heistä tunnetuiksi kohoaisivat muissa yhteyksissä muun muassa Sakari Kiuru, Keijo Liinamaa, Jaakko Numminen, Kaarlo Pitsinki, Kalevi Sorsa, Helvi Sipilä ja Klaus Törnudd sekä agronomi Reino Tolvanen, joka tunnetaan alikersantti Rokan roolista *Tuntemattomassa sotilaassa*.⁵⁶

Rahoituksen palauduttua suomalaisten toiminta löysi vähitellen entiset muotonsa. Vuonna 1955 järjestettiin kolme kiertuetta ja yksi viikonloppukurssi, seuraavana vuonna luvut olivat jo viisi ja kaksi.⁵⁷ Raportointi muuttui yksityiskohteisemmaksi, vaikkei tässäkään vaiheessa säännölliseksi. Syyskuussa 1955 norjalaisten sihteerinä Ragnar Sem teki luentokiertueen Länsi-Suomeen. Erityisen onnistuneeksi hän mainitsi kokoomuksen ja sosiaalidemokraattien kokouksen Turussa. Keskustelu oli äitynyt eläväksi mutta samalla oli tähdennetty Suomen erityistä poliittista asemaa, joka piti ottaa huomioon keskusteltaessa eurooppalaisista kysymyksistä.⁵⁸ Hiljaisen tiedotuksen takia mikään kaupungin lehdistä ei kirjoittanut tilaisuudesta.⁵⁹ Yleislakon aikana maaliskuussa 1956 suomalaiset järjestivät jälleen opintokursin.⁶⁰ Huhtikuussa 1957 työkomitean jäsenet olivat kiireisinä luennoimassa ympäri maata ajan-kohtaisista yhdentymisen aiheista.⁶¹

Sibille vieraili kesäkuussa 1955 Helsingissä⁶² ja häntä seurasi huhtikuussa 1957 pääsihteerinä Deshormes yhdessä Ekengrenin kanssa. *Uuden Suomen* haastattelussa Deshormes kertoi tulleensa ”tutustuakseen maamme mahdollisuuksiin yhteisen kansainvälisen nuorisotoiminnan alalla.” Tärkeimpiä tehtäviä oli yhä ”toiminnan tunnetuksi tekeminen ja tiedotusmateriaalin levittäminen.” Deshormes totesi virallisen järjestön puuttumisen, mutta paljasti sellaisen toimivan ”vain epävirallisissa puitteissa”, johon kuului-

54. Palayret 1995, 55–58.

55. HAEU, ME 236, Nyman Renckille 24.2.1956.

56. HAEU, ME 236, Nyman Renckille 7.4.1956.

57. HAEU, ME 957, Nymanin historiikki.

58. HAEU, ME 236, ”A summary of the 2nd serie of lectures and meetings in Finland between the 8th–12th September 1955”.

59. Pauli Heikkilä, Euroopan yhdentymisen alkua seurattiin vähin äänin. *Turun Sanomat* 6.8.2009.

60. HAEU, ME 236, Nyman Renckille 7.4.1956.

61. HAEU, ME 236, Nyman Deshormes’lle 25.5.1957, Report about activity during April 1957.

62. HAEU, ME 957, Nymanin historiikki.

vat kommunisteja lukuun ottamatta maan tärkeimmät nuorisjärjestöt. Lisäksi hän kertoi suomalaisten osallistuneen muutamiin tapahtumiin ja koulutuksiin.⁶³ Ulkoministeriö ei enää asiaan puuttunut, mikä kertoo ulkopoliittisen liikkumatilan kasvaneen.

Orastava nousu kuitenkin katkesi pian ja pääsihteerin vierailu jäi Nuorisokampanjan joutsenlauluksi Suomessa. Amerikkalaiset vähensivät kahdessa vuodessa tukeaan neljännekseen eivätkä eurooppalaiset pystyneet korvaamaan kokonaan tätä määrää. Nuorisokampanjan historiasta artikkelin kirjoittanut Jean Marie Palayret toteaa, että ”eräät kansalliset sihteeristöt ja kaukaiset kirjeenvaihtajat” oli lopetettava, mutta mainitsee vain Kreikan, Turkin, Itävallan ja Sveitsin.⁶⁴ Samanaikaisesti suomalaiset olivat joutuneet ottamaan lainaa toimintaansa varten. Pertti Pesonen kirjoitti työkomitean nimissä 13.8.1957 Pariisiin: ”Tämä erhe pakottaa meidät siirtämään osan suunnitellusta toiminnasta lokakuulle [...]. Siihen mennessä valitettava velkamme yksityisille kasvaa nopeasti.”⁶⁵ Tämä oli viimeinen kirje Suomesta. Kokonaan kampanja suljettiin syyskuun 1959 lopussa.

Johtopäätökset: Eurooppalainen Suomi kylmän sodan takana

Nymanin listalle päässyt Kalevi Sorsa valmisteli kylmän sodan lopussa Suomen EY-jäsenyyttä ja hahmotteli tarvetta kirjoittaa Suomen historiaa uudelleen:

*Ehkä toisen maailmansodan jälkeen noudatettu reaaliolitiikka ja harkitsevainen puolueettomuuspolitiikka ovat kaiken mukanaan tuoman hyvän ohella rajoittaneet näköalojamme. [...] Kun mennään historiassa taaksepäin, huomataan että Suomi on ollut sängen kansainvälinen kansakunta.*⁶⁶

Sorsan ura UNESCO:n päämajassa Pariisissa ja myöhemmin ulkoministerinä on suurlähettiläs Klaus Törnuddin ja YK:n apulaispääsihteerin Helvi Sipilän ohella esimerkki siitä, miten Nuorisokam-

panja ohjasi nuoria kansainvälisiin kysymyksiin ja tehtäviin, vaikka eurooppalainen polku oli suljettu.

Eurooppalaisuus ei ollut aikoinaanakaan välttämättä suurin syy osallistua Nuorisokampanjan tilaisuuksiin. Pelkkä tuulahdus kansainvälisyyttä ja länsimaisuutta, jota muuten saatiin kovin vähän, riitti. Osin voidaan yhtyä Palayret’in johtopäätöksiin Nuorisokampanjan merkityksestä Eurooppa-aatteen ylläpitäjänä Hiili- ja Teräsyhteisön ulkopuolisissa maissa, joissa se oli ulkopoliittisesti arka aihe.⁶⁷ Suomessa ulkoministeriö suorasanaisesti kehotti nuoria varovaisuuteen, mitä käytännön toimissa noudatettiin. Ulkopoliittisen tilanteen takia toimintaa ei voitu ylen määrin mainostaa, mutta sama syy perusteli toiminnan jatkamista. Kommunismin vastustaminen oli Nuorisokampanjan taustalla selviö, ja kokoomuksen ja SDP:n aseveliaksi löysi siitä uuden toimintaympäristön. Toisaalta eurooppalaisuus ei tuonut tarvittavan paljoa lisäarvoa aiempaan yhteistyöhön, jota jo tehtiin opiskelijajärjestöjen ja myös poliittisten yhteistyöelimien kautta.

Hjalmar Procopé oli näennäisen tärkeä Nuorisokampanjan ulottamisessa Suomeen, mutta ilman häntäkin Suomi olisi todennäköisesti ennemmin tai myöhemmin päässyt mukaan vanhojen pohjoismaisten yhteyksien kautta. Erityisesti ulkoministeri Tuomiojalta saamansa puhuteltun jälkeen Procopé vetäytyi syrjään Nuorisokampanjasta jättäen sen nuorison hoidettavaksi ja palasi siihen vasta rahoituksen katkettua keväällä 1954. Rahoituksen palattua Suomen osasto säilytti epävirallisen työkomitean, mutta oli tästä poikkeuksesta huolimatta entistä enemmän kuin minkä tahansa muun maan osasto, vaikkakin huomattavasti pienempi. Kansainvälisen tilanteen lientyessä amerikkalaiset vähensivät rahoitustaan, mistä Suomen osasto ei enää selvinnyt.

Suomen yhteydet Pariisiin päämajaan kulkivat ensin Kööpenhaminan ja sittemmin Tukholman kautta. Suomalaisten vierailut keskittyivät Poh-

63. Valtiot tukevat Euroopan nuorison yhteistoimintaa. *Uusi Suomi* 5.4.1957, 13.

64. Palayret 1995, 58–59.

65. HAEU, ME 236, Pesonen Murinnille 13.8.1957.

66. Kalevi Sorsa, *Paikallisljunnalla Eurooppaan*. Otava 1991, 110.

67. Palayret 1995, 51, 59–60.

joismaihin ja täällä vierailivat lähinnä skandinaavit. Pääsihteeri Deshormesin vieraillessa Helsingissä huhtikuussa 1957 suurin murheenaihe oli neljän pohjoismaan pysytteleminen omissa joukoissaan, ja Deshormes odotti muutosta eurooppalaisempaan suuntaan: ”Läheisempi yhteistointiminta myös tässä suhteessa on toivottavaa.”⁶⁸ Mikko Majanderin mukaan Suomen pohjoismaalaisuus suojasi sitä itäeurooppalaiselta kohtalolta toisen maailmansodan jälkeen⁶⁹. Seuraavalla vuosikymmenellä sama syy heikensi Nuorisokampanjan vetovoimaa. Suomessa oltiin mieluiten ensin pohjoismaalaisia ja vasta sitten eurooppalaisia.

Abstract: European Youth Campaign in Finland 1952–1957

In his article, Pauli Heikkilä brings forward new information on Finland’s international situation dur-

ing the Cold War. Finland had difficulties in joining organizations involved in European integration, but the European Youth Campaign showed promise. The Campaign was clandestinely financed by the Central Intelligence Agency and the Finnish Foreign Ministry straightforwardly recommended extra caution to the participants. Due to restrictions, the Campaign kept a low profile and became merely an additional international contact for non-communist youth organizations. From the perspective of the Campaign’s headquarters Finland remained a small, peripheral country and depended on Nordic connections, which the Finns actually preferred. Former Foreign Minister Hjalmar Procopé was instrumental in introducing the Campaign to Finland and the article is dominantly based on his personal collection from the National Archives, in addition to some material about the Campaign from the Historical Archives of the European Union.

Keywords: Cold War, European Integration, Youth organizations, International relations, Finland, 1950s

68. Valtiot tukevat Euroopan nuorison yhteistointimintaa. *Uusi Suomi* 5.4.1957, 13.

69. Mikko Majander, *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. SKS 2004, erit. 104.

Juha-Matti Ritvanen

”Komissarov olisi kääntynyt haudassaan”

 NEUVOSTOLIITTO, ISO-BRITANNIA JA
 SUOMEN OPERAATIO PAX 1989–1990

Tutkijoiden käyttöön vapautuneet uudet arkistoaineistot ovat tuoneet hiljalleen lisävalaistusta kylmän sodan päätösvuosien tapahtumiin. Juha-Matti Ritvanen lähestyy artikkelissaan kylmän sodan loppua Suomen ulkopoliitikan näkökulmasta. Tarkastelun kohteena on Suomen syksyllä 1990 tekemä päätös tulkita uudelleen Pariisin vuoden 1947 rauhansopimuksen sotilaallisia määräyksiä ja YYA-sopimusta. Suomen toiminnan taustalla oli Saksojen yhdistymisprosessi ja suvereniteetin palautuminen. Neuvostoliitto ja Iso-Britannia reagoivat tähän Operaatio Paxina tunnettuun päätökseen odottamattoman kriittisesti.

Kaksi Saksaa ja neljä toisen maailmansodan voittajavaltaa allekirjoitti 12. syyskuuta 1990 sopimuksen Saksojen yhdistymisestä. Yhdeksän päivää myöhemmin, 21. syyskuuta, Suomen hallitus ilmoitti Pariisin vuoden 1947 rauhansopimuksen III lukuun sisältyneiden sotilasartiklojen, ydinasekieltoa lukuun ottamatta, menettäneen merkityksensä. Sotilasartiklat rajoittivat Suomen puolustusvoimien kokoonpanoa ja aseistusta. Samassa yhteydessä presidentti Koivisto lausui valtioneuvoston pöytäkirjaan, että vuonna 1948 solmitun YYA-sopimuksen viittaus Saksaan oli vanhentunut.

Hallituksen päätös tuli monelle yllätyksenä, olihan YYA-sopimusta ja Pariisin rauhansopi-

musta totuttu pitämään Suomen ulkopoliitikan kulmakivinä, jotka määrittelivät Suomen kansainvälisen aseman.¹ Rauhansopimuksen sotilasartiklojen ja YYA-sopimuksen uudelleentulkintaa eli Operaatio Paxiksi kutsuttua hanketta oli kevästä 1990 asti valmisteltu ulko- ja puolustusministeriöiden virkamiesjohdon ja poliittisten päättäjien piirissä. Ulkopoliittisessa johdossa katsottiin, että Saksojen yhdistymisen myötä Suomenkin olisi irtauduttava suvereniteettiaan rajoittavista rauhansopimuksen sotilasmääräyksistä.

Operaatio Paxia on pidetty irtiottona Suomen ulkopoliitikan perinteisestä varovaisuuslinjasta. Suomi sivuutti rauhansopimuksessa määritellyt menettelytavat sotilaallisten rajoitusten muuttamiseksi ja vain ilmoitti päätöksensä sopimuksen valvonnasta vastanneille Neuvostoliitolle ja Isolle-Britannialle.² Aiemmin Suomi oli pyrkinyt väljentämään rajoituksia yhteisillä tulkinnoilla näiden kanssa. Jukka Tarkka on kutsunut Pax-päätöstä ”Koiviston presidenttikausien tärkeimmäksi turvallisuuspoliittiseksi rakenneratkaisuksi”.³

Kylmän sodan päättymisvaiheiden historian tutkimus on vasta nyt etenemässä aikalaismuistelmista ja -tulkinnoista kohti systemaattista alkuperäislähteisiin pohjautuvaa kriittistä tutkimusta.⁴ Arkistoaineistoon perustuva Suomen ulkopoliitikan tutkimus ei ole ollut mahdollista ennen 25 vuoden salassapitoajan täyttymistä. Operaatio Paxin kohdalla on tähän asti selvitelty päätöksentekoprosessia ja sen vaiheita Suomen ulkopoliittisen johdon näkökulmasta.⁵ Diplomaatti ja historiantutkija Krister Wahlbäck on esimerkiksi väittänyt, että Pax-operaation todellisenä tarkoituksena oli YYA-sopimuksen sotilaallisen osan kumoaminen. Vähemmälle huomiolle on jäänyt toisten sopimusosapuolten, Neuvostoliiton ja Ison-Britannian, suhtautuminen Suomen Pax-päätökseen.⁶ Neuvostoliitto ja Iso-Britannia

VTM **Juha-Matti Ritvanen** on tohtorikoulutettavana Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa. Sähköposti: jmriv@utu.fi.

reagoivat Operaatio Paxiin kuitenkin yllättävän kriittisesti. Artikkelissa tarkastelen Neuvostoliiton ja Ison-Britannian reaktiota selittäviä tekijöitä. Lisäksi pohdin, miten Pax-päätös vaikutti Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin.

Artikkeli edustaa laadullista, arkistolähteisiin pohjaavaa kriittistä historian tutkimusta. Keskeisenä lähdemateriaalina ovat Suomen ulkoasiainministeriön ja tasavallan presidentti Mauno Koiviston arkiston aineistot. Lisäksi olen käyttänyt Ison-Britannian ulkoministeriön (Foreign and Commonwealth Office, FCO) aineistoa.⁷ Neuvostoliiton ulkoministeriön (Ministerstvo Innostrannikh Del, MID) arkistomateriaali ei ole käyttörajoitusten vuoksi ollut käytettävissäni.⁸ Artikkelissani hyödynnän kuitenkin Neuvostoliiton ulkopolitiikkaa kylmän sodan päätösvuosina käsittelevää yleistä tutkimus- ja muistelmakirjallisuutta.

Asehankinnat Saksasta nostavat esiin rauhansopimuksen rajoitukset

Kaksi päivää ennen Berliinin muurin murtumista, 7. marraskuuta 1989, Suomen puolustusministeriö valmisteli muistion, jossa tarkasteltiin Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikloiden muuttamista Saksaa ja Japania koskevien rajoitusten osalta. Rauhansopimus kielsi Suomea hankkimasta saksalaista alkuperää tai mallia olevaa sotamateriaalia samoin kuin saksalaista tai japanilaista mallia olevia siviililentokoneita. Puolus-

tusministeriössä oli suunniteltu sotamateriaalihankintoja kyseisistä maista.

Ministeriössä oltiin huolestuneita, että tuotantoteknologisen yhteistyön laajetessa ja tuotteiden teknisen rakenteen monimutkaistuesssa rauhansopimuksen rajoituksista saattaisi seurata merkittävää haittaa puolustusvoimien materiaalihankinnoille. Eurooppalaisissa asejärjestelmissä Saksan liittotasavalta oli merkittävä toimija korkean teknologisen osaamisensa vuoksi. Länsi-Euroopan integraation edetessä myös puolustusmateriaalin uskottiin tulevan osaksi kehitys- ja kaupallista yhteistyötä.

Puolustusministeriössä nähtiin rauhansopimuksen määräysten rajoittavan huomattavasti suvereenin valtion toimintavapautta. Suomelle asetetut sotilaalliset rajoitukset olivat osa Pariisin rauhankonferenssin pakettiratkaisua, jossa alun perin Bulgarialle, Italialle, Romanian ja Unkarille tarkoitetut sotilaalliset rajoitukset asetettiin myös Suomelle. Vaatimus Suomen rajoituksista oli aikoinaan tullut Isolta-Britannialta. Koska Iso-Britannia luki Suomen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin, sen asevoimien rajoittaminen oli nähty lännen etujen mukaiseksi. Saksan entiset liittolaismaat Suomea lukuun ottamatta olivat Naton tai Varsovan liiton jäseniä ja niiden asevoimia koskeneet rajoitukset olivat jo aikaa sitten jääneet vaille merkitystä.

Suotuisa kansainvälinen tilanne sekä eritoten Neuvostoliiton ja Saksan liittotasavallan välien

1. Jaakko Blomberg, *Vakauden kaipuu. Kylmän sodan loppu ja Suomi*. WSOY 2011, 247.

2. Juhana Aunesluoma & Veera Mitzner, Kekseliäs ja ketterä. Suomen ulkopolitiikan nopeat suunnanmuutokset kylmän sodan päättyessä. Teoksessa Ville Sinkkonen & Henri Vogt (toim.) *Utopia ulkopolitiikassa. Sarja visioita Suomen asemasta maailmassa*. Ulkoasiainministeriön julkaisuja 3 (2014). Ulkoasiainministeriö, 14, http://www.kopijyva.fi/ejulkaisut/ulkoasiainministerio/UM_3_2014/flashpaper.pdf (11.3.2016).

3. Jukka Tarkka, *Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990*. Otava 2012, 457.

4. Juhana Aunesluoma, Kylmän sodan päättyminen historiana. *Historiallinen Aikakauskirja* 110:2 (2012), 141.

5. Aikalaistoimijoista Operaatio Paxia ovat muistelleet Mauno Koivisto, *Historian tekijät. Kaksi kautta II*. Kirja-yhtymä 1995, 359–365; René Nyberg, ”Ni har vidrört VSB-avtalet”. Teoksessa Mats Bergquist & Alf W. Johansson (toim.) *Säkerhetspolitik och historia. Essäer om stormaktspolitiken och Norden under sjuttio år. Vänbok till Krister Wahlbäck*. Hjalmarson & Högberg 2007, 285–299. Nybergin artikkeli on ilmestynyt suomennettuna ”Olette kajonneet yya-sopimukseen”. *Kanava* 1 (2008); Blomberg 2011, 247–270.

6. Suomessa toimineet neuvostodiplomaatit ovat muistelmissaan käsitelleet Operaatio Paxia. Juri Derjabin, *Omalla nimellä. Reunamerkitöjä Juri Komissarovin kirjoihin ja omaan elämään*. Otava 1997; Felix Karasev, *Naapurinpojan muistelmat*. Otava 1998.

7. Ison-Britannian ulkoministeriön Suomen rauhansopimuspäätöstä koskeva materiaali on luovutettu tämän artikkelin tekijän käyttöön FOIA (Freedom of Information Act)-menettelyn kautta.

8. Neuvostoliiton ulkopolitiisesta päätöksenteosta presidentti Gorbatšovin aikakaudella on julkaistu dokumenttikokoelma *Masterpieces of History. The Peaceful End of the Cold War in Europe, 1989*. Svetlana Savranskaya, Thomas Blanton & Vladislav Zubok (toim.) National Security Archive Cold War Readers. Central European University Press 2010. Kokoelmas-ta löytyy vain muutamia asiakirjoja vuodelta 1990, eivätkä ne juurikaan valota Suomen ja Neuvostoliiton välisiä suhteita.

parantuminen mahdollistivat rauhansopimuksen rajoitusten uudenlaisen tarkastelun. Puolustusministeriö lähestyi asiaa kuitenkin varovaisesti ja suositteli pysyttelemistä hyväksi koetulla linjalla, jonka mukaan Suomi hankkisi rauhansopimuksen tulkinnaalle pääallekirjoittajavaltioiden eli Ison-Britannian ja Neuvostoliiton suostumuksen.⁹ Rauhansopimuksen määräyksiä oli lievennetty pariin otteeseen jo aikaisemmin. 1960-luvun alussa Neuvostoliitto ja Iso-Britannia olivat pitkien neuvottelujen jälkeen suostuneet uuteen sopimustulkintaan, joka salli Suomen hankkia puolustuksellisia ohjuksia.¹⁰ 1980-luvun alkupuolella Suomi sai Moskovasta ja Lontoosta luvan ostaa meripuolustuksen kehittämiseen tarvittavia herätemiinoja.¹¹

Berliinin muurin murtumisen jälkeen alkoi julkisuudessa vilkas keskustelu Saksan tapahtumien merkityksestä Suomelle. Tammikuussa 1990 tohtori Risto E. J. Penttilä ehdotti Euroklubin tilaisuudessa pitämässään esitelmässä YYA-sopimuksen korvaamista uudella sopimuksella. Penttilän mielestä uudessa sopimuksessa puolueeton pohjoismaa Suomi sitoutuisi puolustautumaan kaikkia hyökkäyksiä vastaan. YYA-sopimuksen viittausta Saksaan hän piti anakronistisena ja kannatti sen poistamista.¹²

Ulkoministeriön turvallisuuspolitiikan toimiston päällikkö René Nyberg kommentoi Penttilän ehdotusta Ison-Britannian suurlähetystön edustajalle: ”Suomi ei halua liittyä Itä-Euroopan ja Baltian maiden joukkoon, johon se ei kuulu, maiden jotka pyrkivät avaamaan 1940-luvun neuvottelut.” Nyberg korosti Suomen olevan tyytyväinen asemaansa ja suhteisiinsa Neuvostoliittoon ja lisäsi, että ”yya-sopimuksen [sic] esille ottaminen

tässä tilanteessa ja heti Gorbatshevin Suomen vierailun jälkeen koettaisiin Neuvostoliitossa vihamieliseksi toimeksi”.¹³

Gorbatšov oli lokakuun 1989 vierailunsa aikana tunnustanut Suomen puolueettomuuden. Hän piti kuitenkin tiukasti kiinni YYA-sopimuksesta, josta ei pitänyt muuttaa sanaakaan. Neuvostojohtajan mukaan Suomen puolueettomuus ja YYA-sopimus eivät olleet ristiriidassa keskenään, vaan vahvistivat toisiaan.¹⁴

Suomen ulkopoliittisessa johdossa suhtauduttiin varovaisesti Itä- ja Keski-Euroopassa tapahtuneisiin muutoksiin. Saksojen asema oli läpi kylmän sodan Suomen ulkopoliittikan ydinkysymyksiä. Neuvostoliitto piti tarkoin silmällä Suomen Saksa-politiikkaa.¹⁵ Kuten muuallakin länsimaissa, Suomessa tunnettiin huolta Saksojen yhdistymisen kielteisistä vaikutuksista presidentti Gorbatševin asemaan. Länsivallat halusivat yhdistymisprosessin etenevän hitaammin ja hallitummin kuin liittokansleri Helmut Kohl sitä ajoi. Lisäpohdintoja aiheutti se millainen tekijä yhdistyneestä Saksasta muodostuisi Euroopan politiikkaan. Arvioihin vaikuttivat toisen maailmansodan kokemukset.¹⁶

Operaatio Pax

Neuvostoliitto lakkasi helmikuussa 1990 vastustamasta Saksojen yhdistymistä. Maaliskuussa aloitettiin kahden Saksan ja neljän toisen maailmansodan voittajavallan – Ison-Britannian, Neuvostoliiton, Ranskan ja Yhdysvaltojen – niin sanottu 2+4-neuvottelut, joita vaikeutti kiista Saksan tulevasta turvallisuusstatuksesta. Neuvostoliitto ei hyväksynyt yhdistyneen Saksan Nato-jäsenyyttä. Asia oli Gorbatšoville sisäpoliittisesti han-

9. Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA), 18.40, Puolustusministeriön muistio 160/Sot/89 Sal, 7.11.1989 Puolustusmateriaalihankinnat Saksan liittotasavallasta, Saksan demokraattisesta tasavallasta ja Japanista (Osastopäällikkö Hans Christensen); Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikoiden syntyhistoriasta ks. Pekka Visuri, *Paasikiven Suomi suurvaltojen puristuksessa 1944–1947*. Docendo 2015, 209–224.

10. Pekka Visuri, *Idän ja lännen välissä. Puolustuspolitiikka presidentti Kekkonen kaudella*. Fenix-kustannus 2015, 94–109.

11. Koivisto 1995, 79–81; Juhani Suomi, *Pysähtyneisyyden vuodet. Mauno Koiviston aika 1981–1984*. Otava 2005, 195–198, 363–369, 463–468.

12. Unto Hämäläinen, *Rupatellen Eurooppaan. Euroklubin historia*. Gummerus 2009, 33–34.

13. UMA, 18.41 NLO, Muistio 22.2.1990 Poliittisen osaston virkamiesten keskustelut ulkovaltojen edustajien kanssa (Nyberg).

14. Kansallisarkisto (KA), Mauno Koivisto arkisto, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1989 III, Mihail Gorbatševin puhe Finlandialtossa 26.10.1989.

15. Blomberg 2011, 196–197.

16. Ison-Britannian suhtautumisesta Saksojen yhdistymiseen ks. Patrick Salmon, *The United Kingdom and German Unification*. Teoksessa Frédéric Bozo et al. (toim.) *Europe and the End of the Cold War. A reappraisal*. Routledge 2008.

kala. Neuvostoimperiumin romahtaminen Itä-Euroopassa ja asemien menettäminen Saksassa näyttäytyivät NKP:n, KGB:n ja armeijan vanhoillisille piireille toisen maailmansodan saavutusten mitätöimisenä.¹⁷

Suomen puolustusministeriö toimitti helmikuussa 1990 rauhansopimuksen Saksaa ja Japania koskevia määräyksiä käsitelleen muistion ulkoministeriölle. Ulkoministeriön poliittisen osaston päällikkö Jaakko Blomberg totesi vastauksessaan, että Euroopan tilanne ja etenkin Saksan valtioiden kohdalla tapahtunut nopea kehitys on tehnyt Saksaa koskevat sotamateriaalin hankintarajoitukset entistäkin vanhentuneemmiksi. Blomberg piti mahdollisena, että ulkoministeriö ottaisi rauhansopimusasian esille vuoden loppupuolella.¹⁸ Samoihin aikoihin liittokansleri Kohlin kristillisdemokraatit saivat Itä-Saksan vapaissa vaaleissa selkeän voiton, mikä entisestään vauhditti yhdistymisprosessia.¹⁹

Presidentti Koivisto korosti malttia. Koivisto antoi huhtikuun alussa lehtihaastattelun, jossa hän katsoi, ettei Euroopan tilanteen muutos antanut aihetta Suomen ulkopoliittikan uudelleenmäärittelyyn. Koiviston mielestä tilanteen muuttuessa voitiin ”saavuttaa paljon, mutta myös vaarantaa paljon. Hyvin toimivien sopimusten kyseenalaistaminen olisi lyhytnäköistä.” Nimenomaan nyt Koivisto piti tärkeänä ”ylläpitää hyviä naapurisuhteita ja noudattaa johdonmukaista puolueettomuuspolitiikkaa”.²⁰

Ulkoministeriössä katsottiin kuitenkin, että Saksojen yhdistyminen loisi Suomen kannalta täysin uuden tilanteen. Se tarjoaisi mahdollisuuden irtautua Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikloista. Toimistopäällikkö René Nyberg valmisteli huhtikuun puolivälissä muistioluonnok-

sen, jossa hän katsoi olevan kohtuutonta, jos Suomen puolustusvoimia koskevat rajoitukset jäisivät muuttumattomina voimaan sen jälkeen kun Saksa vapautuisi omistaan. Nyberg piti selvänä, että Saksat yhdistyisivät länsivaltojen asettamin ehdoin ja Neuvostoliitto joutuisi luopumaan Saksan Nato-jäsenyyden vastustuksesta.

Suomen rauhansopimuksen 22. artikla sisälsi menettelytavan, jolla sotilasmääräyksiä voitiin muuttaa. Määräysten muuttaminen tapahtui joko sopimalla allekirjoittajavaltioiden²¹ tai YK:n turvallisuusneuvoston kanssa. Nyberg piti kumpaakin vaihtoehtoa ongelmallisena. Kääntymällä allekirjoittajavaltioiden puoleen ”Suomi joutuisi omassa asiassa tekemisiin hyvin kirjavan valtioryhmittymän kanssa”. Sopimuksen solmiminen YK:n turvallisuusneuvoston kanssa olisi niin ikään poikkeuksellista. Lisäksi Neuvostoliitolla ja Isolla-Britannialla oli veto-oikeus turvallisuusneuvoston päätöksiin.²²

Nyberg suositteli poliittiselle johdolle, että Saksojen yhdistymisneuvottelujen selvittyä Suomi tiedustelisi Ison-Britannian ja Neuvostoliiton kantaa ja sopsi näiden kanssa noottienvaihdolla, että sotilasartiklat, ydinasekieltoa lukuun ottamatta, eivät olisi Euroopan muuttuneissa olosuhteissa enää sovellettavissa.²³ Suunnitelma sai ulkoministeriössä peitenimen Operaatio Pax.²⁴

Operaation toimeenpano oli sidottu Saksojen yhdistymisneuvottelujen etenemiseen. Kevään loppuun asti yhdistymisneuvotteluja hiersi kysymys yhdistyneen Saksan Nato-jäsenyydestä. Ratkaiseva käänne koettiin Gorbatšovin Washingtonin vierailulla 30. toukokuuta, jolloin hän ilmoitti Saksalla olevan Etykin vuoden 1975 periaatteiden

17. Andrei Grachev, *Gorbachev's gamble. Soviet foreign policy and the end of the Cold War*. Polity Press 2008, 189–190; Mary Sarotte, 1989. *The Struggle to Create Post-Cold War Europe*. Princeton University Press 2009, 155–156.

18. UMA, 18.40, Muistio 253, 16.3.1990 Puolustusmateriaalihankinnat SLT:sta, SDT:sta ja Japanista (Blomberg) Muistio lähetettiin puolustusministeriölle 20.3.1990.

19. Sarotte 2009, 143.

20. KA, Mauno Koiviston arkisto, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1990 I, Muistio 8.4.1990 Tasavallan presidentin erikoishaastattelu Kainuun Sanomille.

21. Sopimuksen allekirjoittajavaltioihin kuuluivat Ison-Britannian ja Neuvostoliiton lisäksi Australia, Valko-Venäjä, Kanada, Tšekkoslovakia, Intia, Uusi-Seelanti, Ukraina ja Etelä-Afrikka.

22. Suomi oli myös itse turvallisuusneuvoston vaihtuva jäsen kaudella 1989–1990.

23. UMA, 18.40, Muistioluonnos 12.4.1990 Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja sotilaallisten määräysten kumoaminen; uusi tilanne (Nyberg).

24. Nyberg 2007, 290.

mukaisesti oikeus valita liittoumansa.²⁵ Liittokansleri Kohl tapasi Gorbatsšovin heinäkuussa, jolloin neuvostojohtaja totesi yksiselitteisesti hyväksyvänsä yhdistyneen Saksan Nato-jäsenyyden. Gorbatsšovin mielen muutoksen taustalla oli Neuvostoliiton sisäisten ongelmien kärjistyminen. Neuvostotalous oli syvässä kriisissä, ja Kohl lupasi Gorbatsšoville mittavaa taloudellista apua.²⁶

Takaoven diplomatiaa

Kun Saksojen yhdistymisen ehtoista oli päästy sopuun, Suomen ulkoministeriössä valmistui elosyyskuun vaihteessa luonnos hallituksen päätökseksi Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikloiden kumoamisesta. Ulkoministeriö esitti, että Suomi tekisi asiassa yksipuolisen päätöksen, josta informoitaisiin etukäteen vain Neuvostoliittoa ja Isoa-Britanniaa. Menettelytapa erosi keväällä esitetystä suunnitelmasta ja oli vastoin rauhansopimukseen kirjattua muutosproseduuria. ”Kun Saksan suvereniteetin palautuminen ei tapahdu rauhansopimuksella ei myöskään Suomen rauhansopimuksen III osan määräysten kumoaminen sopimusteitse ole perusteltua”, muistiossa todettiin. Noottienvaihtoa Britannian ja Neuvostoliiton kanssa pidettiin ”syntyneessä poikkeuksellisessa tilanteessa tarpeettoman raskeana prosessina”.²⁷

Presidentti Koivisto on jälkikäteen kertonut pitäneensä yksipuolista menettelyä kauhistuttavana ja halunneensa hylätä sen heti. Siihen kuitenkin päädyttiin, ”koska siten välttyttiin käymästä kansainvälisiä neuvotteluja siitä, mitä Saksan yhdistyminen merkitsi, yleensä ja rauhansopimuksen kannalta erityisesti”. Koiviston

mukaan ”yhteisymmärrys tämän menettelyn välttämättömyydestä syntyi varsin nopeasti Neuvostoliiton valtiojohdon kanssa”.²⁸

Informoimatta ulkoministeriötä Koivisto antoi 4. syyskuuta kansliapäällikkö Jaakko Kalelalle ohjeen ottaa yhteyttä KGB:n Helsingin päällikkönä eli residenttinä toimineeseen Felix Karaseviin.²⁹ Tämä edusti Neuvostoliiton ulkoministeriön virallisen linjan rinnalla toimivaa tiedustelulinjaa, jonka Koivisto oli perinyt edeltäjältään presidentti Kekkoselta. Koivisto halusi, että neuvostojohto olisi etukäteen tietoinen Suomen toimesta. Samaa toimintatapaa presidentti oli hyödyntänyt 1980-luvun alussa, kun Suomi hankki herätemiinoja, jotka rauhansopimus kielsi. Jälkikäteen Neuvostoliiton ulkoministeriö ilmaisi tyytymättömyytensä siitä, että se oli sivuutettu asian käsittelyssä.³⁰

Presidentit Bush ja Gorbatsšov tapasivat 9. syyskuuta 1990 järjestetyssä huippukokouksessa Helsingissä, jossa käsiteltiin ratkaisua Persianlahden kriisiin. Huippukokousta edeltäneenä päivänä Gorbatsšovin ulkopoliittinen avustaja Anatoli Tšernjajev ilmoitti kansliapäällikkö Kalelalle, että Gorbatsšovia oli Suomen rauhansopimus päätöksestä informoitu. Tšernjajevin mukaan Gorbatsšov oli valmis keskustelemaan asiasta ja suhtautui siihen myönteisesti.³¹

Koiviston ja Gorbatsšovin välisissä keskusteluissa jälkimmäinen osoitti kiinnostusta lähinnä neuvostotalouden ongelmien käsittelyyn. Koivistokaan ei oma-aloitteisesti nostanut asiaa esiin, vaan tulkitsi neuvostojohtajan hiljaisuuden myöntymisen merkiksi.³² Näytti siltä, ettei Gorbatsšovilla kansainvälisten ja etenkin sisäpo-

25. Philip Zelikow & Condoleezza Rice, *Germany unified and Europe transformed. A study in statecraft*. Harvard University Press 1997, 277–278; Sarotte 2009, 167–168.

26. Sarotte 2009, 177–180; Vladislav Zubok, With his back against the Wall. Gorbachev, Soviet demise, and German reunification. *Cold War History* 14:4 (2014), 619–645.

27. UMA, 18.40 Erittäin salainen, Muistio 779, 6.9.1990 Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Nyberg).

28. Tasavallan Presidentti Mauno Koiviston esitelmä Paasikivi-seuran vuosikokouksessa 26.11.1993. Teoksessa *Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1993*. Ulkoasiainministeriön julkaisuja. Ulkoasiainministeriö 1994, 141–147.

29. KA, Mauno Koiviston arkisto, Ulkopoliitiikka/Selvityksiä 1990 III, Muistio 4.9.1990 Talking points ministerineuvos Karasoville (Kalela).

30. Juri Derjabinin mukaan suomalaisten herätemiina-asiassa omaksuttu toimintatapa loi ennakkotapauksen operaatio Paxille. Derjabin 1997, 113.

31. Koivisto 1995, 361; Anatoli Tšernjajev selostaa päiväkirjassaan Gorbatsšovin syyskuusta Helsingin-vierailua, mutta ei mainitse Suomen rauhansopimusta koskevaa aietta. *The Diary of Anatoly S. Chernyaev 1990*. Svetlana Savranskaya (toim.) The National Security Archive 2010, 50–51.

32. KA, Mauno Koiviston arkisto, Ulkopoliitiikka/Selvityksiä 1990 III, Muistio 12.9.1990 Tasavallan Presidentin keskustelut

liittisten vaikeuksien keskellä riittänyt mielenkiintoa Suomen ongelmia kohtaan.³³

Yhdistyneen Saksan suvereniteetin palautuksesta ja maan ulkosuhteista sovittiin viimeisessä 2+4-neuvottelujen ulkoministerikokouksessa Moskovassa 12. syyskuuta. Tämän jälkeen Suomen ulkoministeriö päätti kiristää rauhansopimus päätöksen aikataulua. Enää ei odotettaisi Saksojen viralliseen yhdistymispäivään 3. lokakuuta, vaan Suomen Lontoon- ja Moskovan-suurlähettiläät informoisivat asemamaidensa ulkoministeriöitä 17. syyskuuta. Hallituksen päätös julkistettaisiin neljä päivää myöhemmin.³⁴ Näin Moskovalle ja Lontoolle jätettiin vain muutama päivä aikaa pohtia vastaustaan. Aikataulun kiristämisen synnä oli pelko asian vuotamisesta julkisuuteen ennen aikojaan.³⁵ Suomi halusi ehtiä ennen Itävaltaa, joka valmisteli parhaillaan esitystä vuoden 1955 valtiosopimuksen sotilaallisten määräysten toteamisesta vanhentuneiksi.³⁶

Suomen menettelytapa huolestuttaa

Suurlähettiläs Heikki Talvitie informoi Suomen päätöksestä Neuvostoliiton ulkoministeriötä 17. syyskuuta. Talvitien hämmästyks oli suuri, kun varaulkoministeri Kvitsinski odotti häntä rauhansopimuksen teksti pöydällään. Talvitie ei ollut ennakolta ilmoittanut asiaansa, joten Kvitsinskin täytyi tietää, mistä suurlähettiläs oli tulossa puhumaan.³⁷ Kvitsinski oli todennäköisesti saanut vihiä Koiviston syyskuun alussa KGB-linjan välityksellä tekemästä neuvostojohdon ennakkoinformoinnista.

Suomalaiset eivät tienneet, että Kvitsinski oli Saksojen yhdistymisneuvottelujen viimeisen

ulkoministerikokouksen yhteydessä nostanut esiin Suomen rauhansopimuksen määräykset. Kvitsinski oli todennut Ison-Britannian ulkoministeriön poliittisen osaston päällikkö John Westonille Suomen lehdistössä esitettävään näkemyksiä, joissa todettiin 2+4-kokouksen tekemän Saksa-ratkaisun kyseenalaistavan Suomen rauhansopimuksen voimassaolon jatkumisen. Kvitsinski oli tiedustellut Ison-Britannian näkemystä asiaan, mihin Weston ei ollut osannut suoralta kädeltä vastata.³⁸

Talvitie tulkitsi tapaamistaan Kvitsinskin kanssa siten, ettei Neuvostoliitto suoranaisesti vastustanut Suomen pyrkimystä mitätöidä rauhansopimuksen sotilasartiklat. Kuitenkin ”menettelytapamme, jossa yhdistetään Saksaa koskevat määräykset ja muut III-osan määräykset aiheuttaa täällä juridisia kysymyksiä, joille tulisi antaa riittävästi huomiota. Onhan kyseessä vakava asia. Rauhansopimus on eräs keskeisin suhteitamme ulkovaltoihin säätelevä asiakirja ja suhtautumisemme siihen on tärkeä osa Suomen ulkopoliittikan uskottavuutta. Menettelytavan valinnalla on tässä huomattava merkitys.”³⁹

Samaan aikaan, 17. syyskuuta 1990, Suomen Lontoon-suurlähettiläs Ilkka Pastinen ilmoitti rauhansopimus päätöksestä Ison-Britannian ulkoministeriölle, FCO:lle. Pastiselle tyydyttiin toteamaan, että Suomen ilmoitus annettaisiin ministeriön oikeudellisten asiantuntijoiden selvittäväksi.⁴⁰

Suurlähettiläiden antamien selostusten jälkeen Neuvostoliiton Lontoon-suurlähetystö vieraili FCO:ssa. Suurlähetystön edustaja selosti Neuvostoliiton näkemyksiä, jotka perustuivat

presidentti M. S. Gorbatschovin kanssa 9.9.1990. (Jaakko Kalela); Koivisto 1995, 361.

33. Derjabin 1997, 110; Karasev 1998, 326–327.

34. UMA, 18.40 Erittäin salainen, Muistio 817, 12.9.1990 Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen; toimenpiteet (Nyberg).

35. Nyberg 2007, 292.

36. UMA, 18.50 ITÄ, Muistio 265, 10.9.1990 Itävallan valtiosopimuksen sotilaalliset määräykset (Oikeudellisen osaston päällikkö Eero Kekomäki).

37. UMA, 18.40 Erittäin salainen, MOSB 214, 17.9.1990 Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Talvitie).

38. FCO FOIA, Weston Synnottille 17.9.1990 Finland: Peace Treaty. Hilary Synnott oli FCO:n Länsi-Euroopan osaston päällikkö. Jaakko Blomberg on tulkinnut Kvitsinskin Westonille tekemän viittauksen lehtiartikkeleihin olleen vain peitekieltä, kun lähde ei voinut paljastaa. Blomberg 2011, 260–261.

39. UMA, 18.40 Erittäin salainen, MOSB 214, 17.9.1990 Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Talvitie).

40. UMA, 18.40, LON B 036, 17.9.1990 Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Pastinen).

varaulkoministeri Kvitsinskin Talvitielle esittämään. Selostus poikkesi Talvitien raportin antamasta näkemyksestä koskien Neuvostoliiton reaktiota. Kvitsinski oli tarkastellut Suomen päätöstä kriittisesti ja lähtenyt siitä, ettei Saksan yhdistyminen vaikuttanut millään tavoin Suomen rauhansopimuksen määräyksiin. Suomen ei ollut sopivaa tulkita yksipuolisesti rauhansopimusta, vaan kaikkia sopimusosapuolia oli ensin kuultava.⁴¹

FCO:ssa pidettiin hyvin perusteltuna, ettei rauhansopimuksen sotilaallisten määräysten tulut enää rajoittaa Suomea Saksan täysivaltaisuuden palaututtua. Britit jakoivat kuitenkin MID:in huolen Suomen toimintatavasta, joka synnyttäisi ennakkotapauksen valtiosopimuksen yksipuolisesta irtisanomisesta. Lontoossa ennakoitiin, että Suomi saattaisi joutua hankaluuksiin Neuvostoliiton kanssa.⁴²

Ison-Britannian Helsingin-suurlähettiläs Neil Smith tapasi 21. syyskuuta Suomen ulkoministeriön valtiosihteerin Åke Wihtolin. Smith toi esiin FCO:n tuntemat epäilyt Suomen toimintaa kohtaan. Wihtol kommentoi, ettei rauhansopimukseen kirjattua muutosproseduuria tarvinnut noudattaa, koska Suomi ei ollut hakemassakaan juridista oikeutusta päätökselleen. Kyse oli poliittisesta toimesta.

Smith pohdiskeli, että Suomen päätöksestä saattaisi tulla ennakkotapaus Moskovalle mahdollisissa neuvotteluissa Itä-Euroopan maiden kanssa. Wihtol kertoi Neuvostoliiton Helsingin-suurlähetystön ilmoittaneen, ettei Moskova vastustaisi rauhansopimus päätöstä, jos Suomi vahvistaisi, ettei se hanki ydinaseita ja pitäytyisi rauhansopimuksessa määrättyissä asevoimien määrällisissä rajoituksissa.

”Meidät on nyt saatettu tapahtuneen tosiasian eteen”, Smith raportoi FCO:lle. Vaikka suomalaisen toimintatapa oli harmittava, Smith ei nähnyt syytä vastustaa rauhansopimusta koskevaa päätöstä. Sotilasartiklat olivat menettäneet merki-

tyksensä, etenkin kun Iso-Britannia ja Neuvostoliitto olivat useissa yhteyksissä katsoneet sopimusrikkomuksia läpi sormien. Smith korosti, että julkisissa kannanotoissa tuli kuitenkin esiintyä pidättyvästi Suomen päätöksen juridisten ongelmien vuoksi.⁴³ Lontoossa yhdyttiin näihin näkemyksiin.⁴⁴

Smithin ja Wihtolin tapaamisen jälkeen Suomen hallitus julkisti päätöksen, joka kuului seuraavasti:

Sen jälkeen kun Saksa on yhdistynyt ja sen täysivaltaisuus palautettu, Suomen hallitus katsoo, että Pariisin rauhansopimuksen III osan Saksaa koskevat määräykset ovat menettäneet merkityksensä.

Rauhansopimuksen III osan muut Suomen täysivaltaisuutta rajoittavat määräykset eivät vastaa Suomen asemaa Yhdistyneiden Kansakuntien jäsenenä ja osanottajavaltiona Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssissa. Sen vuoksi hallitus toteaa myös niiden menettäneen merkityksensä.

Poikkeuksen muodostavat atomiaseet, joiden hankkimisen rauhansopimuksen 17. artikla kieltää. Suomi on sitoutunut olemaan hankkimatta ydinaseita myös liittymällä vuonna 1969 ydinsulkusopimukseen.

Rauhansopimuksen III osan määräysten merkityksettömäksi toteaminen ei muuta Suomen harjoittaman turvallisuus- ja puolustuspolitiikan perusteita.

Koiviston YYA-lausuma

Rauhansopimusta koskevan päätöksen rinnalla tehtiin myös toinen Saksaa koskeva ratkaisu, jota presidentti Koivisto on kutsunut Operaatio Paxin sivujuoneksi.⁴⁵ Ulkoministeriön virkamiesjohto oli vain muutamaa päivää aiemmin esittänyt Koivistolle, että rauhansopimuksen Saksaa koskevien määräysten kumoaminen jäisi poliittisesti epätäydelliseksi, mikäli YYA-sopimuksen Saksaa koskevaa mainintaa ei samalla todettaisi vanhentuneeksi.

41. FCO FOIA, FCO Moskovan suurlähetystölle 19.9.1990 Treaty of Peace with Finland: Soviet views.

42. FCO FOIA, FCO Helsingin suurlähetystölle 19.9.1990 Treaty of Peace with Finland.

43. FCO FOIA, Helsingin suurlähetystö FCO:lle 21.9.1990 Treaty of Peace with Finland; UMA, 18.40, Muistio 24.9.1990 Rauhansopimus ja YYA (Wihtol).

44. FCO FOIA, Synnott Powellille 21.9.1990 Treaty of Peace with Finland. Charles Powell toimi pääministeri Margaret Thatcherin ulkopoliittisena neuvonantajana. ”Unusually forward of the Finns”, kommentoi Powell muistion laitaan.

45. Koivisto 1995, 361.

YYA-sopimusta koskeva tulkinta päätettiin hoitaa valtioneuvoston pöytäkirjaan kirjattavalla presidentin yksipuolisella lausumalla. Muuttuneissakin olosuhteissa YYA-sopimuksen olennaisen sisällön katsottiin säilyttävän merkityksensä. Tämä tarkoitti sitä, ettei Suomi sallinut aluettaan käytettävän hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan. Sopimuksen nähtiin edelleen vastaavan Suomen turvallisuusetuja.⁴⁶

Ruotsalainen diplomaatti ja historiantutkija Krister Wahlbäck on jälkikäteen tulkinnut Koiviston lausunnosta käyvän ilmi, että YYA-sopimuksen muut määräykset – kuten ne, jotka koskevat konsultaatioita hyökkäysuhan johdosta tai mahdollista Neuvostoliiton avunantoa – eivät enää kuuluneet ”olennaiseen sisältöön”.⁴⁷ Ulkoministeriön ja presidentin välisestä neuvonpidosta tehtyjen asiakirjojen perusteella kyse ei ollut kuitenkaan muusta kuin Saksa-viittauksen toteamisesta aikansa eläneeksi.

Suurlähettiläs Talvitie tiedotti Neuvostoliiton ulkoministeriölle presidentin lausunnosta 20. syyskuuta eli päivää ennen sen julkistamista. YYA-lausuma herätti Moskovassa yllättävän vähän huomiota. Juri Derjabin, joka toimi diplomaattisissa tehtävissä Suomessa useaan otteeseen 1960-luvun lopulta lähtien, on todennut, että luopuminen Saksan mainitsemisesta mahdollisena hyökkääjänä YYA-sopimuksen sotilaspoliittisissa artikloissa ei ollut Moskovalle ongelma. Lopullisesti se menetti merkityksensä Saksojen yhdistyttyä.⁴⁸ Neuvostoliiton liittolaistensa kanssa (Puolaa lukuun ottamatta) tekemistä sopimuksista oli jo 1960- ja 1970-luvulla poistettu maininta Saksasta mahdollisena hyökkääjänä.

Neuvostoliiton ulkoministeriö ei ollut kuitenkaan valmis hyväksymään sellaisenaan rauhansopimusta koskevaa päätöstä. Varaulkoministeri Kvitsinski totesi suoraan suurlähettiläs Talvitielle, että ulkoministeri Ševardnadze pyytäisi Suomen ulkopoliittiselta johdolta jossakin muodossa ilmoitusta ydinaseettomuudesta ja asevoimien

vahvuuksista käytettäväksi sisäpoliittisiin tarkoituksiin. Ševardnadzea oli korkeimman neuvoston ulkoasiainvaliokunnassa kritisoitu Saksan kysymyksessä ja hän oli joutunut puolustamaan 2+4-sopimuksen edullisuutta Neuvostoliitolle. Kvitsinskin mukaan oli epävarmaa, missä yhteydessä Suomen rauhansopimusta koskeva päätös ja YYA-sopimukseen sisältyvä Saksan maininta tulisivat esille.

Moskovan sisäinen valtakamppailu oli syksyn mittaan kiihtynyt. Suurlähettiläs Talvitie analysoi, että Ševardnadzelle oli sisäpoliittisista syistä välttämätöntä esittää asia siten, että siitä vallitsi yhteisymmärrys Suomen ja Neuvostoliiton kesken ja että Neuvostoliiton edut oli asiassa täysin huomioitu. ”Päätöstemme jälkihoito tulee olemaan yhtä tärkeä jos ei vielä tärkeämpi kuin sen valmistelu”, Talvitie ennakoiti ulkoministeriölle.⁴⁹

Neuvostoliiton ensimmäisen julkisen kannanotton Suomen toimenpiteeseen esitti MID:in lehdistöhallinnon päällikkö Gennadi Gerasimov 24. syyskuuta. Gerasimovin mukaan Neuvostoliitto näki Suomen sopimustulkinnat ”luottamukseen perustuvien ystävällisten suhteiden hengessä, joka on maiden välillä vallinnut sopusoinnussa YYA-sopimuksen kanssa”. Muutama päivä myöhemmin neuvostoliittolainen *Izvestija*-lehti otti asiaan kantaa suorasukaisemmin.

Izvestijan Helsingin-kirjeenvaihtaja totesi, että olisi väärin pysyä hiljaa Suomen toiminnan mahdollisista negatiivisista vaikutuksista. Kirjoittajan mukaan Suomessa oli ”poliittisia voimia”, jotka toivoivat YYA-sopimuksen asteittaista purkamista laskien, että ensimmäinen kivi sen perustuksista oli poistettu. Lehti siteerasi Max Jakobsonia, joka oli *Helsingin Sanomissa* todennut Suomen päätöksen nostavan esille kysymyksen Karjalasta ja muista luovutetuista alueista. Jakobson ei kuitenkaan itse pitänyt toisen maailmansodan jälkeisten rajojen muuttamista sillä hetkellä tarkoituksenmukaisena. *Izvestijassa* ilmaistiin huoli siitä, että sotilaallisten artiklojen mit-

46. Ensimmäinen luonnos YYA-sopimuksen Saksaa koskevasta maininnasta laadittiin ulkoministeriössä 17.9.1990. Koivisto teki asiasta päätöksen 19.9.1990. KA, Mauno Koiviston arkisto, Ulkopoliittikka/Selvityksiä 1990 III, Ulkoministeriön muistio 19.9.1990 YYA-sopimus; viittaus Saksaan (Blomberg & Nyberg); Blomberg 2011, 256.

47. Krister Wahlbäck, Mauno Koivisto presidenttinä. Ulkomainen näkemys. Teoksessa Keijo Immonen (toim.) *Pitkä linja. Mauno Koivisto, valtiomies ja vaikuttaja*. Kirja-yhtymä 1993, 337; Ks. myös Tarkka 2012, 455.

48. Derjabin 1997, 113–114.

49. UMA, 18.40 Erittäin salainen, MOSB 223, 21.9.1990 YYA-sopimus; Viittaus Saksaan sekä Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Talvitie).

töinti aiheuttaisi vaatimuksia myös rauhansopimuksen muiden artiklojen muuttamisesta.⁵⁰

Neuvostoliiton ulkoministeriön taivutteluyritys

Lokakuun alussa FCO:n poliittisen osaston päällikkö Weston valitti suurlähettiläs Pastiselle, että rauhansopimusta koskeva päätös oli tehty liian nopealla aikataululla, eikä muutenkaan ollut sopivaa sanoa yksipuolisesti irti monenkeskistä kansainvälistä sopimusta. Weston paljasti, että varaulkoministeri Kvitsinski oli Moskovassa 2+4-kokouksen yhteydessä informoinut heitä Suomen päätöksestä. Pastinen tulkitsti Westonin toteamuksen verhotuksi moitteeksi siitä, että Isoa-Britanniaa ja Neuvostoliittoa ei oltu informoitu samanaikaisesti.⁵¹

Ulkoministeriössä, jossa ei tiedetty presidentti Koiviston tiedustelulinjalla tekemistä yhteydenotoista Moskovaan, oltiin ymmällään brittien nuivasta reaktiosta. Ulkoministeriön toimistopäällikkö René Nyberg kommentoi Ison-Britannian suurlähetystön kakkosmies Graham Handille, ettei briteillä ollut minkäänlaista oikeutta moraaliseen närkästykseen. Iso-Britannia oli pettänyt Suomen vuonna 1947, kun Lontoon vaatimuksesta Suomen rauhansopimukseen oli sisällytetty sotilaalliset rajoitukset. ”Mitä Suomen päätöksen juridiseen puoleen tulee, on syytä palauttaa mieleen presidentti Paasikiven kuuluisa lausuma: Kreml ei ole mikään kihlakunnan-oikeus.”⁵²

Lontoo asettui lopulta ymmärtämään Suomen ratkaisua. FCO:ssa katsottiin, että olisi ollut epäoikeudenmukaista, jos Saksan täysivaltaisuuden palauduttua Suomelle olisi jäänyt rajoituksia seurauksena sodasta Saksan rinnalla. Lisäksi Suomi oli ainoa Pariisissa rauhansopimuksen tehneistä sotaa käyneistä maista, joka oli vielä

noudattanut puolustusvoimiaan koskevia rajoituksia.⁵³ FCO:n ohjeistamana Helsingin-suurlähettiläs Smith vakuutti osastopäällikkö Blombergille, ettei ”Lontoolla ole ollut minkäänlaisia aikomuksia aiheuttaa ongelmia Suomen kaltaiselle ystävälle”. Suomen toiminta ei ollut myöskään millään tavoin vahingoittanut maiden välisiä suhteita.⁵⁴

Neuvostoliiton ulkoministeriö oli pyytänyt Suomea vahvistamaan, ettei sillä ollut aikomusta poiketa rauhansopimuksen asevoimille asettamista enimmäismääristä eikä ydinaseesta luopumisesta. Suomen ulkoministeriössä suostuttiin MID:in ehdotukseen kahdenvälisistä keskusteluista, jotka käytiin 16.–17. lokakuuta Moskovassa.

Ulkoministeriöiden väliseen tapaamiseen osallistuivat Suomen puolelta osastopäällikkö Blomberg ja suurlähettiläs Talvitie. Keskusteluissa varaulkoministeri Kvitsinski otti rauhansopimusta ja YYA-sopimusta koskevan päätöksen uudelleen tarkasteluun. Hän tarkasteli Suomen toiminnan mahdollisia seurannaisvaikutuksia Neuvostoliiton sisäiselle tilanteelle. ”Vaikka poliittinen johto ja MID katsovat Saksan kysymyksessä saavutetun hyvän tuloksen, niin korkeimmassa neuvostossa ja lehdistössä ratkaisua on myös paljon kritisoitu.” Suomen yksipuolinen päätös ja Itävallan mahdollinen seuraaminen oli Kvitsinskin mukaan vaikeuttanut tilannetta. ”Tällaista toimintamallia ei pitäisi jatkaa. Ennakkotapauksilla on merkitystä”, hän korosti.

Blomberg totesi Kvitsinskillle, että Pax-päätös ei muuttanut Suomen puolustus- ja turvallisuuspolitiikan perusteita. YYA-sopimus vastasi edelleen Suomen turvallisuusetuja. Kvitsinski piti lausumaa epämääräisenä ja Neuvostoliitolle riittämättömänä. ”Mietin, mitä on turvallisuuspolitiikka ja että se ei muutu. Voitaisiinko määritellä

50. UMA, 18.40, MOS 1067, 27.9.1990 Moskovian suurlähetystön suomennos Izvestijan ja Pravdan artikkeleista (Karinen); Jakobson jättäisi yya-sopimuksen lepoon. Karjala nousee taas keskusteluun. *Helsingin Sanomat* 22.9.1990.

51. UMA, 18.40 Erittäin salainen, LON B 043, 8.10.1990 Pariisin rauhansopimuksen Saksaa koskevien ja Suomen täysivaltaisuutta rajoittavien määräysten kumoaminen (Pastinen).

52. FCO FOIA, Helsingin suurlähetystö FCO:lle 10.10.1990 Finland: 1947 Peace Treaty; UMA, 18.40, 10.10.1990 René Nyberg Graham Handille; Nyberg 2007, 295; Paasikivi kritisoi Suomen hallitusta Ahvenanmaan demilitarisointikysymyksessä syksyllä 1940: ”Pyydän välttämään liiallista juridikointia, sillä Kreml ei ole mikään kihlakunnan-oikeus”. Tuomo Polvinen, *J.K. Paasikivi Valtiomiehen elämäntyö* 3, 1939–1944. WSOY 1995, 188.

53. FCO Helsingin suurlähetystölle 17.10.1990. FOIA, FCO.

54. FCO FOIA, Helsingin suurlähetystö FCO:lle 26.10.1990 Finland: 1947 Peace Treaty; UMA, 18.40 Keskustelu muistio 1002K, 30.10.1990 Iso-Britannian Helsingin-suurlähettilään käynti ulkoasiainministeriössä (Ulkoasiainsihteeri Raino Hassinen).

tarkemmin?” hän tiedusteli. Kvitsinski esitti, että Suomi vahvistaisi Neuvostoliitolle, ettei se aio ylittää rauhansopimuksen asevoimille asettamia ylärajoja. Lisäksi hän viittasi sopimuksen 17. artiklaan, joka kielsi Suomelta ydinaseet. Kvitsinski ihmetteli, miksi Suomen päätöksessä puhuttiin vain ydinaseiden hankkimisesta. ”Entä kokeileminen, esim. toisten lukuun.”⁵⁵

Vaikuttaa siltä, että Kvitsinski tavoitteli Suomen asevoimien suhteen samantyyppistä ratkaisua kuin Saksalle oli tehty. Yhdistymisneuvotteluissa oli päädytty rajoittamaan yhdistyneen Saksan puolustusta. Saksa vahvisti, että sen asevoimien vahvuus ei ylittäisi 370 000 henkeä eikä se tulisi hankkimaan ydin- ja muita joukkotuhoaseita.

Moskovan-keskusteluista laatimassaan muistiossa osastopäällikkö Blomberg arveli, että Kvitsinski yritti yhdistää kahta, toisilleen vastakkaista intressiä. Yhtäällä oli tarve ymmärtää Suomen ratkaisua, toisaalla huoli, että Neuvostoliitto oli menettämässä rauhansopimuksen III osaan sisältyvän Suomea koskevan ohjausvälineen, jonka avulla se pystyi kontrolloimaan Suomen asevoimien tasoa.

Blomberg pohdiskeli, että ”syntynyt tilanne voitiin kenties ymmärtää Kvitsinskin taustaa vasten”.⁵⁶ Neuvostoliiton ulkoministeriön Saksan-asiantuntijoihin kuulunut Kvitsinski oli keväällä 1990 siirtynyt varaulkoministerin tehtävään Bonnin-suurlähettilään paikalta. Ulkoministeri Ševardnadze oli halunnut hänet MID:iin tuomaan ryhtiä Neuvostoliiton Saksa-politiikkaan. Kvitsinski on muistelmissaan kertonut kuinka hän oli Moskovaan saavuttuaan pettynyt näkemäänsä. MID:ssä oli vallinnut ”surrealistinen ideoiden sekasotku”. Länsivaltojen neuvotteluasemat olivat vahvat, ja Neuvostoliitto oli pakotettu perääntymään vaatimuksistaan ja asemistaan

Saksaan nähden.⁵⁷ Saksa-ratkaisuun pettyneet vanhoilliset kommunistit suuntasivat kritiikkinsä kärjen ulkoministeri Ševardnadzeen ja hänen johtamaansa ministeriöön.⁵⁸

Karjala-kysymys on ”tietyissä mielessä vaarallinen”

Suomen Tukholman-suurlähetystö välitti 17. lokakuuta Helsinkiin viestin ruotsalaisten diplomaattien käymästä keskustelusta Neuvostoliiton Etyk-edustajana toimineen Juri Derjabinin kanssa. Derjabin oli kertonut ruotsalaisille Moskovan yllättyneen Suomen suorittamista YYA-sopimuksen ja rauhansopimuksen tulkinnoista. ”Komissarov olisi kääntynyt haudassaan”, Derjabin oli kommentoinut itseironisesti.⁵⁹ Komissarov viittasi Derjabinin käyttämään nimimerkkiin, jota hän käytti 1970–1980-luvuilla Suomen ja Neuvostoliiton suhteita käsittelevissä kirjoissaan, joissa oli tapana korostaa YYA-sopimuksen merkitystä.⁶⁰ ”Jos Suomi nyt katsoo olevansa vapaa muodollisesti solmimistaan sopimuksista, saattavat seuraukset muodostua vakaviksi”, Derjabin oli todennut ruotsalaiskollegalleen. Keskustelu Karjalan palauttamisesta ei ollut jäänyt Moskovaan huomaamatta.⁶¹

Presidentti Koivisto otti vakavasti Derjabinin esittämän kritiikin ja ohjeisti kansliapäällikkö Kalelaa tapaamaan KGB-residentti Karasevin. Viitaten Pax-päätökseen Kalela totesi Karaseville: ”jos Moskovasta tullut reaktio olisi ollut kielteinen, Suomi olisi muuttanut toimintatapaan”. Suomi ei ole halunnut ristiriitaa eikä toivo maailmalle leviävän käsitystä, että Suomi uhmaa Neuvostoliittoa.” Kalelan käsityksen mukaan Karasevia näytti huolettavan vain suomalainen Karjala-keskustelu. Karasev korosti, että ”Suomen puolelta mahdollisimman arvovaltaisesti ja

55. UMA, 18.40 Erittäin salainen, Muistio 17.10.1990 Pariisin rauhansopimuksen III-osa; Moskovan reaktio (Blomberg). Muistiinpanot Blombergin ja Kvitsinskin välisestä keskustelusta laati suurlähettiläs Talvitie; Juri Derjabinin mukaan Kvitsinski olisi keskusteluissa viitannut suoraan Gorbatšoviin. Tällaista mainintaa ei kuitenkaan löydy Blombergin muistiosta. Derjabin 1997, 115.

56. UMA, 18.40 Erittäin salainen, Muistio 17.10.1990 Pariisin rauhansopimuksen III-osa; Moskovan reaktio (Blomberg).

57. Julij A. Kwizinski, *Vor dem Sturm. Erinnerungen eines Diplomaten*. Siedler 1993, 16; Zelikow & Rice 1997, 260.

58. Sarotte 2009, 190.

59. UMA, 18.40, TUKB-067, 17.10.1990 Neuvostoliittolainen reaktio rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen tulkinnasta (Alholm).

60. Tarkka 2012, 355.

61. UMA, 18.40, TUKB-067, 17.10.1990 Neuvostoliittolainen reaktio rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen tulkinnasta (Alholm).

pikaisesti torjuttaisiin Karjalaa koskevat vaatimukset”.⁶²

Karasevin vakuutteluista huolimatta MID:n Helsingin edustajat jatkoivat Suomen toiminnan arvostelua. Suurlähettiläs Boris Aristov totesi puolustusvoimien komentaja amiraali Jan Klenbergille, että neuvostopuolella tunnettiin ärtymistä siitä, että Suomen hallituksen päätös oli tapahtunut yksipuolisesti ja kovalla kiireellä. Aristov korosti, että ”rauhansopimus oli monenkeskinen ja siihen liittyi monenlaisia juridisia näkökohtia”.⁶³

Presidentti Koivisto oli huolestunut. Hän uskoi Neuvostoliiton kritiikin tulevan julkisuuteen ennemmin tai myöhemmin, mikä mutkistaisi asian käsittelyä entisestään. Kansliapäällikkö Kalela sai presidentiltä ohjeet tavata KGB-residentti Karasevin 2. marraskuuta. Kalela ilmoitti, että ”Suomen päätöksessä ei ollut tinkimistä, mutta toisaalta ei haluttu, että asian vuoksi jäisi haavoja, jotka voisivat haitata suhteiden hoitoa tulevaisuudessa”. Kalelan mukaan äärimmäisenä keinona olisi monenkeskinen, allekirjoittajamaiden kokouksen koollekutsuminen, jos asiaa ei saataisi kahdenvälisin keskusteluihin pois päiväjärjestyksestä. Tällöin suomalais-neuvostoliittolaisesta ristiriidasta tulisi kuitenkin täysin julkinen asia, eikä se voinut olla Neuvostoliitonkaan etujen mukaista.

Karasev totesi, että MID oli tuskin kysynyt missään vaiheessa Gorbatšovin mielipidettä, vaan katsonut asian kuuluvan omaan reviiriinsä. Hänen mielestään asia oli niin vähämerkityksinen, ettei sen hoitamiseen korkeimmalla tasolla, esimerkiksi Pariisin Etyk-kokouksen yhteydessä, ollut mitään syytä. ”Parasta olisi, jos ulkoministeri Paasio voisi hoitaa asian tavalla tai toisella ulkoministeri Ševardnadzen kanssa, pehmeästi selvittää Suomen menettelyn ja siten panna pisteen koko asialle.”⁶⁴ Paasion oli määrä johtaa

SDP:n puoluedelegaatiota Moskovaan marraskuun puolivälissä.

Suomen Moskovan-suurlähetystö vastaanotti 9. marraskuuta Neuvostoliiton ulkoministeriön nootin. Siinä ilmoitettiin, että Neuvostoliitto ymmärsi Suomen rauhansopimusta koskevan päätöksen siten, ettei Suomi aio ylittää rauhansopimuksessa maa-, meri- ja ilmavoimille asetettuja enimmäismääriä, eikä tule hankkimaan atomiaseita.⁶⁵

Neuvostoliiton Lontoon-suurlähetystö informoi FCO:ta nootista ja sen tarkoituseristä. Neuvostoliiton suurlähetystön edustajan mukaan noottia oli tarvittu, koska Neuvostoliitossa tunnettiin huolta Suomen päätöksen ennakkotapausta vaikutuksesta. Valtiosopimuksia ei ollut sopivaa muuttaa yksipuolisilla ilmoituksilla, vaan muutoksista piti keskustella etukäteen sopimusosapuolten kesken. Itävalta oli päättänyt seurata Suomen esimerkkiä ja vastikään ilmoittanut Moskovalle ja Lontoolle tulkitsevansa yksipuolisesti vuoden 1955 valtiosopimustaan.⁶⁶

Karasevin antaman neuvon mukaisesti ulkoministeri Paasio tapasi Ševardnadzen Moskovassa 15. marraskuuta. Ševardnadze ilmoitti rauhansopimusasian olevan nootin antamisen jälkeen Neuvostoliiton puolelta loppuun käsitelty. Tästä huolimatta ulkoministeri kiinnitti huomiota suomalaiseen Karjala-keskusteluun.

Ševardnadze piti Karjala-kysymystä ”tietyssä mielessä vaarallisena, sillä se saattaisi johtaa nykyoloissa hallitsemattomaan vastareaktioon neuvostolehdistössä ja uusiin kysymyksiin”. Ulkopolitiittinen johto olisi hänen mukaansa valmis välittömästi reagoimaan asiaan, mikäli Karjalasta ”viriaisi vastuuntunnotonta keskustelua Neuvostoliitossa”. Paasio puolestaan vahvisti, ettei Suomen hallituksella ollut mitään aikeita ottaa esille rauhansopimuksessa vahvistettuja alueluovutuksia. Hänen mukaansa ”keskustelua ylläpitivät

62. KA, Mauno Koiviston arkisto, Ulkopolitiikka/Selvityksiä 1990 III, Muistio 19.10.1990 Keskustelu ministerineuvos Karasovin kanssa (Kalela).

63. UMA, 18.40 Erittäin salainen, Muistio 30.10.1990 Keskustelu suurlähettiläs Aristovin kanssa 25.10.1990 (Klenberg).

64. KA, Mauno Koiviston arkisto, Ulkopolitiikka/Selvityksiä 1990 III, Muistio 2.11.1990 Ministerineuvos Karasov Linnassa (Kalela); Muistelmissaan Koivisto mainitsee virheellisesti, että Kalelan ja Karasevin tapaaminen olisi tapahtunut jo 2. lokakuuta. Koivisto 1995, 364.

65. UMA, 18.40, MOSB 268, 9.11.1990 Pariisin rauhansopimuksen tulkinta; Neuvostoliiton vastaus (Talvitie). Nootti oli päivätty 6.11.1990.

66. FCO FOIA, FCO Helsingin suurlähetystölle 9.11.1990 Austrian and Finnish Treaties.

vain Karjala-romantikot ja he, jotka halusivat käyttää teemaa poliittisesti hyväkseen”.⁶⁷

Suomi vastasi Neuvostoliiton noottiin 21. marraskuuta. Vastausnootissa toistettiin hallituksen syyskuussa tehdyn rauhansopimuspäätöksen sisältö. Vastaukseen tosin lisättiin, ettei päätökseen liittynyt puolustusvoimia koskevia suunnitelmia. Suomi tulisi ylläpitämään tarpeen vaatimaa puolustuskykyä.⁶⁸ Nootin muotoilusta ulkoministeriössä vastannut Jaakko Blomberg, on jälkikäteen todennut, että ”Moskovan perusteetoman painostuksen kannustamana Suomen kanta täysivaltaisuuteen puolustuskysymyksessä vain vahvistui”.⁶⁹

Neuvostoliiton Helsingin-suurlähettiläs Boris Aristov palasi vielä asiaan Joensuun Paasikiviseurassa 28. marraskuuta. Hän totesi ”Neuvostoliiton arvostavan hyviä naapurisuhteita Suomeen ja suhtautuvan luottavaisesti sen ottamiin ajan vaatimuksen mukaisiin ulkopoliittisiin askeliin”. Aristovin mukaan Neuvostoliitto oli merkinnyt tiedoksi Suomen hallituksen päätöksen syyskuun 21. päivältä 1990, jonka mukaan Suomen kanssa vuonna 1947 solmitun rauhansopimuksen kolmannen osan kohdat katsottiin merkityksensä menettäneiksi.⁷⁰

Mistä Pax-päätöksen kritiikissä oli kyse?

Saksan täysivaltaisuuden palautuminen loka-kuussa 1990 merkitsi toisen maailmansodan loppuselvitystä ja itä-länsi-vastakkainasettelun keskeisen ongelman ratkeamista. Saksan kehitys tarjosi Suomelle tilaisuuden irtautua maan suvereniteettia rajoittaneista Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikloista. Mahdollisuutta saksalaisen aseistuksen ostoon hyödynnettiin pian. Alkuvuodesta 1991 sovittiin Saksan Bundeswehriin haltuun siirtyneen Itä-Saksan kansanarmeijan asemateriaalin toimituksista Suomeen. Presidentti Koiviston mukaan hankinnat Saksasta

kuvasivat poikkeuksellisen selvällä tavalla Suomen kansainvälisen aseman muuttumista.⁷¹

Operaatio Pax osui Neuvostoliiton sisäisen kehityksen kannalta merkittävään murroskohtaan. Valtataistelun Moskovaan kiihtyi syyskuun 1990 aikana. Gorbatšovin poliittiset vastustajat tulkitsivat entisten valta-asemien menettämisen Itä-Euroopassa ja Saksassa geopolittiseksi nöyryytykseksi. Neuvostojohdajan auktoriteetin rapautuessa hän alkoi yhä enemmän tukeutua vanhoillisiin kovan linjan edustajiin. Poliittisen käänteen seurauksena Gorbatšovin pitkäaikainen luottomies ulkoministeri Ševardnadze erosi joulukuussa diktatuurin uhkaan vedoten.⁷²

Operaatio Paxin jälkipuinti oli osoitus Neuvostoliiton ulkopoliittisen päätöksenteon hajaannuksesta. Gorbatšovilla ei suurempien ongelmien keskellä näyttänyt riittävän mielenkiintoa Suomen asioita kohtaan. Sen sijaan Neuvostoliiton ulkoministeriö piti rauhansopimuksen sotilasmääräyksiä tärkeinä, mistä ilmauksena oli varulministeri Kvitsinskin ehdotus kahdenvälisestä sopimuksesta Suomen asevoimien enimmäismäärästä. Suomalaisten suostuminen tähän olisi vesittänyt olennaisen osan Pax-päätöksestä, jonka ydin oli täysivaltaisuuden vahvistaminen asevarustelussa.

Presidentti Koivisto hoiti asiaa aktiivisesti tiedustelulinjalla ja oli ohi ulkoministeriöiden suoraan yhteydessä Neuvostoliiton johtoon. KGB-residentti Karaseviltä saadut tiedot viittasivat siihen, että Neuvostoliiton ulkoministeriö toimi itsenäisesti ja vastoin Gorbatšovin linjaa. Tiedustelulinjan välityksellä saadut tiedot antoivat Koivistolle selkänöjää Kvitsinskin ehdotuksen torjumiseen. Neuvostoaineiston puuttuessa jää kuitenkin epäselväksi, toimiko Kvitsinski asiassa omavaltaisesti ja poliittisen johdon tietämättä.

Moskovassa pelättiin, että Suomen rauhansopimuksen sotilallisten määräysten mitätöinti

67. UMA, Eba Saapuneet sanomat, MOS 1264, 16.11.1990 Ulkoministeri Paasion keskustelu ulkoministeri Ševardnadzen kanssa; keskustelumuistio kahdenvälisistä kysymyksistä (Talvitie).

68. UMA, 18.40, Ulkoministeriön salasanoma Moskovan suurlähetystölle 21.11.1990 Neuvostoliiton rauhansopimusnootti; teksti (Nyberg).

69. Blomberg 2011, 266.

70. UMA, 18.40, Muistio 12.12.1990 Operaatio PAX, eli rauhansopimusta koskeva päätös (Nyberg).

71. Koivisto 1995, 485.

72. Huomionarvoista on, että Ševardnadze ehdotti seuraajakseen Kvitsinskiä. Gorbatšov valitsi kuitenkin uudeksi ulkoministeriksi Neuvostoliiton Washingtonin-suurlähettiläänä toimineen Aleksandr Bessmertnyhin. Robert Service, *The End of the Cold War, 1985–1991*. MacMillan 2015, 480.

saattaisi aiheuttaa vaatimuksia myös muiden artiklojen muuttamisesta. Pax-päätös voimisti Karjalan palauttamista koskevaa keskustelua, vaikka Suomen ulkopoliittinen johto ilmoitti yksikantaan, ettei sillä ollut mitään aikeita ottaa esille rauhansopimuksessa vahvistettuja alueluovutuksia. Neuvostoliitolle rajakysymys ei ollut vain suomalais-neuvostoliittolainen asia. Rajantarkistukset Suomen kohdalla olisivat virittäneet useita samankaltaisia keskusteluita toisen maailmansodan jälkeisistä rajoista. Kysymys rajoista nousi uudelleen esiin syksyllä 1991, kun Suomi ja Neuvostoliitto käynnistivät neuvottelut YYA-sopimuksen korvaavasta uudesta sopimuksesta.

Ison-Britannian ulkoministeriö ei vastustanut Suomen rauhansopimus päätöksen sisältöä, mutta kritisoi MID:n tapaan suomalaisten menettelytapaa. FCO:ssa arvosteltiin Pax-päätöksen oikeudellisia perusteluja, jotka eivät olleet kovin vankat. Britit olivat huolestuneita siitä, että Suomen päätös synnyttäisi ennakkotapauksen valtiosopimuksen yksipuolisesta irtisanomisesta. Itävalta seurasi pian Suomen esimerkkiä tulkitessaan yksipuolisesti vuoden 1955 valtiosopimustaan. Lontoossa myös pahastuttiin siitä, että Suomi (presidentti Koivisto) antoi Pax-suunnitelmasta ennakkoinformaatiota Moskovaan, muttei Lontooseen. Menettely sivuutti Ison-Britannian roolin rauhansopimuksen toisena keskeisenä allekirjoittajavaltiona.

Suomi teki rauhansopimusta koskevan päätöksen rinnalla toisen Saksaa koskevan ratkaisun. Presidentti Koivisto totesi YYA-sopimuksen Saksaa koskevan maininnan vanhentuneeksi. Voidaan katsoa, että Koiviston lausuma rikkoi YYA-sopimuksen ympärille luodun koskemattomuuden sädekehän. ”Komissarov olisi kääntynyt haudassaan”, totesi diplomaatti ja Suomen-tuntija Juri Derjabin, joka viittauksellaan entiseen nimimerkkiinsä näytti myöntävän Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden muutoksen. Operaatio Paxin on katsottu heikentäneen Neuvostoliiton diplomaatista vaikutusvaltaa suhteissa Suomeen.⁷³

Krister Wahlbäckin tulkinta, jonka mukaan Koiviston lausuman varsinaisena tarkoituksena olisi ollut YYA-sopimuksen sotilaallisten artiklo-

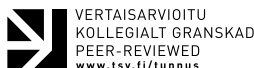
jen mitätöiminen, ei ole kestävä alkuperäislähteiden valossa. Koivisto eteni idänpolitiikassaan varovaisin askelin. Ulkoministeriön ja presidentin neuvonpidosta tehtyjen muistiodien perusteella Koiviston lausumassa ei ollut kyse muusta kuin Saksa-viittauksen toteamisesta vanhentuneeksi. Suomalaisten ja neuvostoliittolaisten käymät keskustelut myös kiistatta osoittivat, ettei kummallakaan osapuolella ollut vielä vuonna 1990 valmiutta YYA-sopimuksen perusteelliseen uudistamiseen.

Abstract: “Komissarov would have turned in his grave”: The Soviet Union, Great Britain and Finland’s Operation Pax 1989–1990

This article analyses the Finnish government’s decision to unilaterally interpret the 1947 Paris Peace Treaty and the 1948 Treaty on Friendship, Cooperation and Mutual Assistance (FCMA) which were referred to as the cornerstone of the Finnish-Soviet relations. In September 1990 – two weeks before the final unification of Germany – Finland made a decision to re-interpret chapter III of the Paris Peace Treaty, which contained provisions on the restrictions of armed forces, and the Finnish government proclaimed the treaty had lost its meaning. In the same context, President Mauno Koivisto interpreted the clauses of the FCMA treaty, which was written against a possible German attack on the Soviet Union. The decision, which was launched by a small group of Finnish foreign affairs and defense officials, was known as “Operation Pax”. The main signatories to the peace treaty, Great Britain and the Soviet Union were only informed not consulted. They became worried that Finland’s decision might create a precedent for the one-sided dismissal of treaties. The internal power struggle of the Soviet Union accelerated in the autumn of 1990 and the foreign-policy decision-making in Moscow ended in a state of disension. The article is based on the archives of the Ministry for Foreign Affairs of Finland, as well as the archives of President Mauno Koivisto and the Foreign & Commonwealth Office archive records.

Keywords: Finland, the end of the Cold War, the FCMA treaty, Great Britain, the 1947 Paris Peace Treaty, the Soviet Union

73. Blomberg 2011, 267.

Juhana Salojärvi

Ihmisoikeuksien historian tutkimukseen liittyviä ongelmia

Juhana Salojärvi käsittelee katsauksessaan ihmisoikeuksien historiasta viime vuosina käytyä keskustelua, jossa on kritisoitu ihmisoikeuksien alkujuurien ulottamista kauas historiaan. Kirjoittaja tarkastelee kritiikissä esitettyjä argumentteja ja pohtii, mitä ne kertovat ihmisoikeuksista sekä historian tutkimuksesta ja sen metodologiasta.

Ihmisoikeuksilla on nykyisin merkittävä rooli yhteiskunnassa.¹ Niiden täsmällinen sisältö on kuitenkin vaikeasti hahmotettavissa, ja etenkin arkikielenkäytössä ihmisoikeuksiin vedotaan ilman tarkempaa ymmärrystä niiden varsinaisesta merkityksestä.² Tämä ylimalkainen ihmisoikeuspuhe voi jopa haitata yhteiskunnallista päätöksentekoa.³ Tästä huolimatta ihmisoikeuk-

OTT **Juhana Salojärvi** työskentelee post doc -tutkijana Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan oikeushistorian oppiaineessa. Sähköposti: juhana.salojarvi@helsinki.fi.

1. Ihmisoikeuksilla viitataan yleisesti kaikille ihmisille kuuluviin universaaleihin oikeuksiin. Yleispätevä määrittely on kuitenkin vaikeaa, ellei mahdotonta. Yleisesti ihmisoikeuksista voidaan puhua joko teoreettis-filosofisessa merkityksessä, jolloin viitataan ihmisoikeuksiin aatteena, tai oikeudellisessa merkityksessä, jolloin puhutaan ihmisoikeuksista kansainvälisen oikeuden normeina. Ihmisoikeuksien teoriasta ks. esim. Charles R. Beitz, *The Idea of Human Rights*. Oxford University Press 2009; Amartya Sen, *Elements of a Theory of Human Rights*. *Philosophy & Public Affairs* 32 (2004), 315–356; Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press 1989; James W. Nickel, *Making Sense of Human Rights*. *Philosophical Reflections on the Universal Declaration of Human Rights*. University of California Press 1987.
2. Jari Pirjola, Ihmisoikeuksien valot, varjot ja kliseet. *Lakimies* 4/2014, 597–600. Ks. myös esim. Kristiina Kouros, Ihmisoikeuksiin ei pidä vedota liian kevein perustein. *Helsingin Sanomat* 23.11.2014, A 5.
3. Esimerkiksi Yhdysvalloissa Mary Ann Glendon kiinnitti jo 1990-luvun alussa huomiota siihen, miten liiallinen ”oikeuspuhe” hankaloittaa ratkaisujen ja konsensuksen löytämistä ja tekee poliittisesta ja moraalista keskustelusta sisällötöntä. Ks. Mary Ann Glendon, *Rights Talk. The Impoverishment of Political Discourse*. The Free Press 1991. Myös Suomessa on kiinnitetty huomiota siihen, että perusoikeusargumentteja käytetään liikaa oikeudellisissa ongelmissa, jolloin ongelmien tosiasiallinen luonne hämärtyy. Ks. Markku Helin, Perusoikeuksilla argumentoinnista. Teoksessa Tero Iire (toim.) *Varallisuus, vakuudet ja velkojat. Juhlajulkaisu Jarmo Tuomisto 1952–9/6–2012*. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja 2012, 11–30. Ks. myös Jari Pirjola, *Dark and Bright Sides of Human Rights. Towards Pragmatic Evaluation*. Unigrafia 2013.

silla on tärkeä funktio nykyajan oikeudessa ja yhteiskunnassa, sillä niiden katsotaan sisältävän moderniin oikeusvaltio- ja demokratiakäsitteseen kuuluvia perustavia arvoja. Siksi on tärkeä pitää mielessä, etteivät ihmisoikeudet ole syntyneet tyhjästä, vaan vastaamaan yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Ihmisoikeuksien historiallinen tausta on hyvä tuntea sekä ihmisoikeuksia puolestattaessa että niitä kritisoitaessa.

Ihmisoikeuksien historia ei ole kuitenkaan yksiselitteinen asia, ja aihe onkin ollut vilkkaan akateemisen keskustelun kohteena 2010-luvulla.⁴ Keskeiseksi kiistakysymykseksi on noussut ajatus siitä, mistä ylipäänsä puhumme, kun puhumme ihmisoikeuksista, ja kuinka pitkälle historiaan voimme yleisesti katsoa, jos haluamme tutkia ihmisoikeuksien alkuperää. Siksi onkin syytä keskittyä tarkastelemaan aiheeseen liittyviä metatason ongelmia lähemmin, koska tällainen tarkastelu auttaa ymmärtämään lähemmin sitä, mistä ihmisoikeuksien historiassa on kyse ja miten ja miksi sitä koskevat kiistat ovat syntyneet.

Tässä katsauksessa tarkastelen ihmisoikeuksien historiasta viimeisten vuosien aikana käytyä keskustelua. Tarkoitus on pohtia, mitä käyty keskustelu ja eriävät näkemykset kertovat ihmisoikeuksista ja niiden historian tutkimuksesta. En käsittele ihmisoikeuksien historiaa sinänsä, vaan keskityn pelkästään siitä esitettyihin tulkintoihin sekä aiheeseen liittyviin tutkimuksellisiin ongelmiin.

Ihmisoikeuksien historian tutkimuksellinen genealogia

Historialla on aina ollut olennainen merkitys ihmisoikeuksille näiden vakiintuessa osaksi kansainvälistä oikeutta. Ihmisoikeudet nykymerkityksessään, eli universaaleina kaikille kuuluva oikeudellisesti pätevinä oikeuksina ilmaantuvat kielenkäyttöön yleisesti vasta toisen maailmansodan jälkeen. Teorian tasolla ihmisille luonnostaan kuuluvat oikeudet oli toki tunnettu aikaisemmin.⁵ Englannissa oli annettu oikeusjulistus jo vuonna 1689, ja Yhdysvaltain vuoden 1776 vallankumous sekä Ranskan vuoden 1789 vallankumous tuottivat molemmat oikeusjulistuksia. Oikeudet eivät kuitenkaan tähän aikaan koskeneet kaikkia ihmisiä tasapuolisesti.⁶ Ihmisoikeuksista käytiin keskustelua myös 1800-luvulla,⁷ ja toisen maailmansodan aikana kiinnostus niitä kohtaan kasvoi,⁸ mutta vasta YK:n perustaminen ja Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus antoivat käsitteelle sen nykyaikaisen merkityksen ja tekivät siitä vakiintuneen ja yleisesti tunnetun. Jo Ihmisoikeusjulistuksen laadintavaiheessa ihmisoikeudet liitettiin yleisesti pitkään perinteeseen ihmisten oikeuksista. Ennen kaikkea valistusajan aatteet ja suurten vallankumousten tuottamat oikeusjulistukset nähtiin tässä yhteydessä merkittävinä.⁹ Vaikka siis moderni ihmisoikeuksien käsite artikuloitiin vasta vuonna 1948, sillä on alusta alkaen ollut

4. Stefan-Ludwig Hoffman (toim.) *Human Rights in the Twentieth Century*. Cambridge University Press 2011; Akira Iriye, Petra Goedde, & William I. Hitchcock (toim.) *The Human Rights Revolution. An International History*. Oxford University Press 2012; Philip Alston, Does the Past Matter? On the Origins of Human Rights. *Harvard Law Review* 126 (2013), 2043–2081; Jenny S. Martinez, Human Rights and History. *Harvard Law Review Forum* 126 (2013), 221–240; Jan Eckel & Samuel Moyn (toim.) *Moral für die Welt? Menschenrechtspolitik in den 1970er Jahren*. Vandenhoeck & Ruprecht 2012; Jan Eckel & Samuel Moyn (toim.) *The Breakthrough. Human Rights in the 1970s*. University of Pennsylvania Press 2014; Samuel Moyn, *Human Rights and the Uses of History*. Verso 2014a; Pamela Slotte & Miia Halme-Tuomisaari (toim.) *Revisiting the Origins of Human Rights*. Cambridge University Press 2015.

5. Yleisen käsityksen mukaan Thomas Paine kehitti termin ”ihmisoikeus” (kyseessä oli siis englanninkielinen *human rights* -termi, joka oli käännöns ranskankielen termistä *droits de l’homme*) Ranskan vallankumouksen jälkeen. A. W. Brian Simpson, *Human Rights and the End of Empire. Britain and the Genesis of the European Convention*. Oxford University Press 2001, 9–10.

6. Ed Bates, History. Teoksessa Daniel Moeckli, Sangeeta Shah & Sandesh Sivakumaran (toim.) *International Human Rights Law*. Oxford University Press 2010, 21–27.

7. Ks. esim. Georg Jellinek, *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte. Ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte*. Duncker & Humblot 1904. Ks. yleisesti Duncan Kelly, Revisiting the Rights of Man. Georg Jellinek on Rights and the State. *Law & History Review* 22 (2004), 493–529.

8. Ks. esim. Jacques Maritain, *Les droits de l’homme et la loi naturelle*. Paul Hartmann Éditeur 1945; H. G. Wells, *The Rights of Man or What Are We Fighting For?* Penguin 1940; Willy Strzelewicz, *Kampen om de mänskliga rättigheterna. Från den amerikanska oavhängighetsförklaringen till Atlantdeklarationen*. Kooperativa förbundets bokförlag 1943.

9. *Human Rights. Comments and Interpretations. A Symposium edited by UNESCO with and Introduction by Jacques Maritain*. Allan Wingate 1949, 251.

vahvat konnotaatiot varhaisempiin käsityksiin luonnollisista oikeuksista.

Se tapa, jolla ihmisoikeudet toisen maailmansodan jälkeen liitettiin pitkään historialliseen perinteeseen ihmisten oikeuksista, vaikutti myös ihmisoikeuksien historiaan kohdistuvaan tutkimukseen. Ajatus siitä, että ihmisoikeudet olisivat osa ihmiskunnan taistelua yksilöiden oikeuksien puolesta, vakiintui oikeustieteessä varsin pian YK:n Yleismaailmallisen julistuksen antamisen jälkeen. Näin ihmisoikeudet yleisesti nähtiin jatkumona jo antiikin ajoista käydyssä taistelussa oikeuksien puolesta.¹⁰ Ihmisoikeudet saavuttivat merkittävän aseman akateemisessa tutkimuksessa 1960–1970-luvuilla.¹¹ Vaikka ero antiikin oikeuksien ja modernien ihmisoikeuksien välillä oli havaittu jo 1950-luvulla,¹² ihmisoikeuksien synty alettiin 1970-luvulla yleisemmin liittää valistusaikaan sekä Ranskan ja Yhdysvaltain vallankumouksiin, ja näin siis muodostui selvempi erottelu ihmisoikeuksien ja luonnollisten oikeuksien välille.¹³ Samanaikaisesti vahvistui näkemys siitä, että oikeuksista sinänsä oli puhuttu jo ennen suurten vallankumousten aikaa, mutta suuret vallankumoukset muuttivat oikeuksien luonnetta.¹⁴

Peruslinjaukset ja näkemykset ihmisoikeuksien historiasta muodostuivat siis yhtä aikaa modernin ihmisoikeuskäsitteen syntymän ja kehityksen kanssa. Ihmisoikeudet olivat 1900-luvun jälkipuoliskolla lähinnä oikeus- ja yhteiskuntatieteiden tutkijoiden kiinnostuksen koh-

teena, ja historioitsijat kiinnostuivat aiheesta erityisesti vasta 1990-luvulla, jolloin ihmisoikeuksista tuli poliittinen muotitermi. Kun kiinnostus ihmisoikeuksien historiaan kasvoi, ihmisoikeuksien historiaa väitettiin tulkittavan yleisesti nykyisyydestä käsin.¹⁵ Uudella vuosituuhannella kiinnostus ihmisoikeuksien historiaan lisääntyi entisestään, ja yhä moninaisempia historiallisia aikakausia ja tapahtumia alettiin korostaa ihmisoikeuksien alkujuurina. Tällöin myös kritiikki ihmisoikeuksien historiantutkimuksen perinnettä kohtaan kiihtyi. Etenkin yhdysvaltalainen juristi ja historioitsija Samuel Moyn on korostanut, että toisen maailmansodan jälkeen ihmisoikeuksien parissa työskennelleiden juristien näkemykset ihmisoikeuksista ja niiden historiasta ovat vaikuttaneet voimakkaasti siihen, miten asia on sittemmin ymmärretty.¹⁶ Vaikka toisen maailmansodan jälkeiset näkemykset ovatkin vaikuttaneet ihmisoikeuksien historian tutkimukseen, tämä ei kuitenkaan vielä sinänsä kerro mitään tästä historiasta tai siitä, kuinka varhaisesta menneisyydestä ihmisoikeuksien juuria voidaan etsiä.

Näkemykset ihmisoikeuksien alkujuurista

Ihmisoikeuksien alkujuuria on etsitty koko länsimaisen sivistyksen historian ajalta. Yhtäältä on lähdetty siitä, että ihmisoikeudet ovat osa ikuisesti jatkunutta pyrkimystä kohti yhteisöllisyyttä, hyvettä ja toisten ihmisten kunnioittamista. Pitkään aikavälin historiaa kirjoittaneet tutkijat liittävät ihmisoikeuksien juuret muinaisiin aikoihin ja

10. Hersch Lauterpacht, *An International Bill of the Rights of Man*. Columbia University Press 1945, 16–25; Arthur N. Holcombe, *Human Rights in the Modern World*. New York University Press 1948, 23–46; Hersch Lauterpacht, *International Law and Human Rights*. Stevens & Sons 1950, 73–93; Pieter N. Drost, *Human Rights as Legal Rights. The Realization of Individual Human Rights in Positive International Law*. A. W. Sijthoff's Uitgeversmij 1951, 14–20; Jacques Maritain, *Man and the State*. The University of Chicago Press 1951, 80–84; Gaius Ezejiolor, *Protection of Human Rights under the Law*. Butterworths 1964, 3–14.

11. Ks. erityisesti Albert Verdoodt, *Naissance et signification de la déclaration universelle des droits de l'homme*. Société d'études morales, sociales et juridiques 1964; A. H. Robertson, *Human Rights in the World*. Manchester University Press 1972.

12. Drost 1951, 14.

13. Richard P. Claude, The Classical Model of Human Rights Development. Teoksessa Richard P. Claude (toim.) *Comparative Human Rights*. The Johns Hopkins University Press 1976, 39–41; Elaine Pagels, Human Rights. Legitimizing a Recent Concept. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 442 (1979), 57–62.

14. R. J. Vincent, *Human Rights and International Relations*. Cambridge University Press 1986, 26.

15. Kenneth Cmiel, The Recent History of Human Rights. *American Historical Review* 109 (2004), 117–135.

16. Samuel Moyn, Substance, Scale, and Salience. The Recent Historiography of Human Rights. *Annual Review of Law and Social Sciences* 8 (2012), 125. Ks. myös Samuel Moyn, The First Historian of Human Rights. *The American Historical Review* 116 (2011), 58–79.

eri uskontojen oppeihin.¹⁷ Koska uskonnolliset näkemykset olivat merkittävässä roolissa YK:n ihmisoikeusjulistuksen laadinnassa,¹⁸ yhteys näiden välille on ollut helppo löytää. On myös esitetty, että antiikin Rooman juristit tunsivat ihmisoikeuksien ajatuksen, joka ilmeni roomalaisen oikeuden *humanitas*-käsitteessä.¹⁹ Ihmisoikeuksien juuria on muutoinkin nähty roomalaisessa oikeudessa. Vaikka brittiläinen roomalaisen oikeuden historiaankin perehtynyt juristi Tony Honoré ei roomalaista juristi Domitius Ulpianusta (n. 170–228) koskevassa tutkimuksessaan varsinaisesti käsittele ihmisoikeuksien historiaa, hän on tutkimuksensa uudempaan painokseen lisännyt alaotsikon, jonka mukaan Ulpianusta voidaan pitää ihmisoikeusajattelun edelläkävijänä.²⁰

Historiasta on monia muitakin hetkiä, joita voidaan pitää ihmisoikeuksien synnyn kannalta merkittävänä. Näitä ovat muun muassa olleet Amerikkokojen löytäminen ja uudet teoriat maailmanlaajuisesta ihmisten yhteisöstä.²¹ Myös uskonpuhdistuksen ajan moraali- ja oikeusteoria on nähty tältä osin merkittävänä.²² Valistuksen ajan suuria vallankumouksia oli jo varhain pidetty ihmisoikeuksien alkuna, ja tämä erottelu muinaisten oikeuksien ja vallankumouksellisten ihmisoikeuksien välillä on sittemmin säilynyt.²³ Myös tähän aikakauteen on sittemmin kohdis-

tettu tarkempaa tutkimusta. Historioitsija Lynn Hunt onkin esittänyt, että ihmisoikeuksien synnylle oli olennaista valistusajana lisääntynyt yleinen empatian kasvu, eli ihmisten lisääntynyt kyky samaistua toiseuteen.²⁴ Vaikka 1800-lukua ei yleisesti ole nähty ihmisoikeuksille myönteisenä aikakautena, etenkin orjuuden vastustuksesta on löydetty ihmisoikeuksien kehitykselle tärkeitä elementtejä. Orjuuden vastustus onkin nähty taisteluna universaalien oikeuksien puolesta, eli pyrkimyksenä ulottaa ne myös ryhmiin, jotka aikaisemmin oli suljettu oikeuksien ulkopuolelle.²⁵ Toisaalta myös 1800-luvulla humanitaarisin perustein käydyt sodat on nähty alkujuurina nykyajan ihmisoikeuspolitiikalle.²⁶

1900-lukua on monella tapaa pidetty keskeisimpänä vuosisatana ihmisoikeuksien historiassa. Historioitsija Reza Afshari on korostanut, että 1800-luvulle asti oikeuskamppailut olivat pääasiallisesti kansallisia ja kohdistuivat yhteen asiaan. Vasta 1900-luvun alun tapahtumat, ja ennen kaikkea sotienvälisen ajan pyrkimykset vähemmistösuojeluun loivat oikeuksille universaalien pohjan.²⁷ Merkittävin yksittäinen tapahtuma on tietenkin ollut YK:n vuoden 1948 Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus.²⁸ Julistuksen säätämishistoria on herättänyt tutkimuksellista mielenkiintoa, ja sitä on pidetty modernien ihmisoikeuksien

17. Paul Gordon Lauren, *The Evolution of International Human Rights. Visions Seen*. University of Pennsylvania Press 2003, 5–10; Micheline R. Ishay, *The History of Human Rights. From Ancient Times to the Globalization Era*. University of California Press 2008, 16–61; Stephen Andrew James, *International Human Rights. Origins and Development*. LFB Scholarly Publishing 2007, 7–9.

18. Ishay 2008, 18.

19. Richard A. Bauman, *Human Rights in Ancient Rome*. Routledge 2000, 1–9.

20. Tony Honoré, *Ulpian. Pioneer of Human Rights*. Oxford University Press 2002. Honoré kirjoittaa: Ulpian can "justly be accounted a pioneer of the human rights movement." (Ibid. ix.)

21. John M. Headley, *The Europeanization of the World. On the Origins of Human Rights and Democracy*. Princeton University Press 2008.

22. John Witte Jr., *The Reformation of Rights. Law, Religion, and Human Rights in Early Modern Calvinism*. Cambridge University Press 2007. Witte ei tosin esitä, että uskonpuhdistuksen johtajat olisivat varsinaisesti keksineet ihmisoikeuksien ajatuksen. Hänen mukaansa "leaders of both the Reformation and the Enlightenment inherited many more rights and liberties than they invented." (Ibid. 23).

23. Ks. esim. Jack Mahoney, *The Challenge of Human Rights. Origins, Development, and Significance*. Blackwell 2007, 1.

24. Lynn Hunt, *Inventing Human Rights. A History*. W. W. Norton 2007.

25. Adam Hochschild, *Bury the Chains. The British Struggle to Abolish Slavery*. Macmillan 2005; Robin Blackburn, *The American Crucible. Slavery, Emancipation and Human Rights*. Verso 2011; Jenny S. Martinez, *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law*. Oxford University Press 2012.

26. Gary J. Bass, *Freedoms Battle. The Origins of Humanitarian Intervention*. Alfred A. Knopf 2008.

27. Reza Afshari, On historiography of Human Rights. Reflections on Paul Gordon Lauren's *The Evolution of International Human Rights Visions Seen*. *Human Rights Quarterly* 2007, 34–35, 42.

28. Louis Henkin, *The Age of Rights*. Columbia University Press 1990, 1.

sekä ihmisoikeusliikkeen perustana.²⁹ Myös poliittisiin kiistoihin ihmisoikeusretoriikan taustalla on kiinnitetty huomiota. Yhtäältä on korostettu YK:n roolia ihmisoikeuksien merkityksen esiintuomisessa, vaikka samalla onkin painotettu yhteiskunnallis-poliittisia tekijöitä.³⁰ Toiset ovat esittäneet, että YK:n toiminta oli tehotonta ja Euroopan Neuvostolla on ollut suurempi vaikutus.³¹ Merkittäviä tapahtumia on etsitty myös julistusta edeltävältä ajalta. Esimerkiksi sotienvälisen ajan totalitarismin vastustus,³² liittoutuneiden suunnitelmat toisen maailmansodan aikana uuden maailmanjärjestyksen luomiseksi,³³ sekä sodanjälkeiset pyrkimykset luoda uusi kansainvälinen poliittinen rakenne³⁴ on esitetty tapahtumina, jotka loivat perustan ihmisoikeuksille. Historiantutkija Roland Burke on myös korostanut kehitysmaiden roolia sekä toisen maailmansodan jälkeisen dekolonisaation merkitystä ihmisoikeuksien käsitteen kehityksessä.³⁵

Uusrevisionismi ihmisoikeuksien historiantutkimuksessa

2010-luvulla ihmisoikeuksien historia on ollut kriittisen keskustelun kohteena.³⁶ Kriittinen, revisionistiseksikin luonnehdittava³⁷ näkökulma on kritisoinut niin sanottuja perinteisiä näkemyksiä siitä, että ne vääristelevät historiaa etsiessään historiallisia yhtymäkohtia nykyaikaiselle käsitteelle. Uusrevisionismin keskeinen argumentti

on, ettei ihmisoikeuksista voida puhua ennen 1900-luvun puoliväliä, koska tätä varhaisemmat oikeuskamppailut kohdistuivat aina tiettyyn ryhmään, olivat luonteeltaan kansallisia ja paikallisia, niiden motiivit olivat yleensä itsekkäitä, eivätkä universaalit oikeudet olleet merkittäviä. Myös oikeudellinen ja poliittinen todellisuus olivat kaukana teoreettisista ihanteista, sillä ihmiset olivat eriarvoisia valtioiden sisällä, ja valtiot olivat eriarvoisia kansainvälisessä politiikassa. Oikeudet olivat siis lähinnä argumentteja poliittisten tarkoituksien ajamiseksi.³⁸

Revisionistisen näkökulman kannattajat ovat siis pyrkineet korostamaan näkemystä, että poliittiset realiteetit ovat vaikuttaneet myös modernien ihmisoikeuksien taustalla, vaikka oikeuksista sinänsä onkin tullut yleismaailmallisia. Näkemystä puoltavien mielestä ihmisoikeuksien historia käsittää toisen maailmansodan jälkeisiä poliittisia taisteluita, joissa oikeudet sinänsä ovat olleet toissijaisia, ja niillä on lähinnä pyritty perustelemaan muita tavoitteita. Ihmisoikeuksien historiaa ei siis tämän näkemyksen mukaan pitäisi tutkia pelkästään oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon puolesta käytyinä, väijäämättä ja välttämättä kohti alati paranevaa tilannetta etenevänä taisteluna. Sen sijaan historiassa pitäisi ottaa huomioon se, että ihmisoikeuksia on puolustettu myös poliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi, eikä ylevän retoriikan ja

29. Mary Ann Glendon, *A World Made New. Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights*. Random House 2001; Johannes Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights. Origins, Drafting, and Intent*. University of Pennsylvania Press 1999.

30. Roger Normand & Sarah Zaidi, *Human Rights at the UN. The Political History of Universal Justice*. Indiana University Press 2008, 10–20, 140–142.

31. Simpson 2001.

32. Jan Herman Burgers, The Road to San Francisco. The Revival of the Human Rights Idea in the Twentieth Century. *Human Rights Quarterly* 14 (1992), 447–477.

33. Elizabeth Borgwardt, *A New Deal for the World. America's Vision for Human Rights*. The Belknap Press of Harvard University Press 2005.

34. Mark Mazower, The Strange Triumph of Human Rights, 1933–1950. *The Historical Journal* (2004), 379–398.

35. Roland Burke, *Decolonization and the Evolution of International Human Rights*. University of Pennsylvania Press 2010.

36. Hoffman (toim.) 2011; Iriye, Goedde & Hitchcock (toim.) 2012; Eckel & Moyn (toim.) 2012; Eckel & Moyn (toim.) 2014; Moyn 2014a.

37. Historiallisella revisionismilla viitataan yleisesti siihen, että jotain tiettyä traditionaalista tai konventionaalista tulkintaa historiasta kritisoidaan ja esitetään asiasta kokonaan uusi tulkinta. Koska myös 2000-luvulla yleistyneet näkemykset etsiä ihmisoikeuksien juuria kaukaa menneisyydestä ovat tiettyssä mielessä uusia tulkintoja, eikä ihmisoikeuksien historiasta sinänsä vallitse yksimielisyyttä, käytän uusimmasta revisionistisesta suuntauksesta nimityksiä uusrevisionismi ja revisionismi synonyymeinä.

38. Stefan-Ludwig Hoffman, Introduction. Genealogies of Human Rights. Teoksessa Stefan-Ludwig Hoffman (toim.) *Human Rights in the Twentieth Century*. Cambridge University Press 2011, 4–13.

todellisuuden välillä ole ollut vastaavuutta. Ihmisoikeuksista on tullut oikeudenmukaisuuden standardeja lähinnä sattumalta, koska niiden retorinen ja poliittinen merkitys on ollut niin huomattava.³⁹

Radikaaleimmat näkemykset on esittänyt Samuel Moyn, jonka mukaan ihmisoikeudet syntyivät varsinaisesti vasta 1970-luvulla.⁴⁰ Erityisen merkittävänä Moyn pitää Jimmy Carterin kautta Yhdysvaltain presidenttinä, jolloin ihmisoikeuksista tuli virallisesti osa Yhdysvaltain ulkopoliittikkaa. Tällöin myös yleinen kiinnostus ihmisoikeuksia kohtaan kasvoi. Kun muut utopistiset näkemykset, ennen kaikkea usko reaaliosialismiin, romahtivat, ihmisoikeuksista tuli uusi utopia, joiden avulla pyrittiin luomaan parempaa maailmaa.⁴¹ Moynin argumenttia on kritisoitu, ja hän onkin maltillistanut tulkintaansa myöhemmin.⁴² Vaikka Moynin radikaalit näkemykset on monilta osin torjuttu, ne ovat herättäneet myös merkittävää kiinnostusta tutkia sitä, miten ihmisoikeudet löivät itsensä läpi poliittisessa retoriikassa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä.⁴³

Keskeisimmät kiistat ihmisoikeuksien historiassa koskevat yhtäältä sitä, voiko ihmisoikeuksista ylipäänsä puhua ennen Yhdistyneitä Kansaa-

kuntia ja sen mukanaan tuomaa modernia ihmisoikeusajatusta sekä toisaalta sitä, onko ihmisoikeuksien historia taistelua sorrettujen oikeuksien puolesta vai poliittisten motiivien vuoksi käytyä tekopyhää kamppailua, jossa oikeudet ovat olleet pelkästään keinoja muiden tarkoituksien saavuttamiseksi.⁴⁴ Ajatus ihmisille kuuluvista luonnollisista oikeuksista on kieltämättä vanha,⁴⁵ mutta se on muuttunut aikojen saatossa niin merkittävästi, että käsitteen historiallisessa muutoksessa on mahdollista nähdä katkeamia, jotka luovat kiilaa menneisyyden ja nykyisyyden välille.

Kiistat ja myytit ihmisoikeuksien historiassa

Kun ihmisoikeuksien historiasta viime vuosina käytyä keskustelua tarkastellaan lähemmin, voi helposti havaita, että kiistan ytimessä ovat historian tutkimukseen yleisemmin liittyvät tutkimukselliset ongelmat.⁴⁶ Revisionistisessa kritiikissä onkin tuotu korostuneesti esille aikaisempien tulkintojen ongelmakohtia kiinnittämättä huomiota kritisoitujen tulkintojen nyanseihin.⁴⁷ Muutamalla esimerkillä voi havainnollistaa asiaan liittyviä ongelmia.

Vaikka revisionismi on viime vuosina tullut muodikkaaksi, myyttien purkamista on harjoit-

39. Akira Iriye & Petra Goedde, Introduction. Human Rights as History. Teoksessa Akira Iriye, Petra Goedde, & William I. Hitchcock (toim.) *The Human Rights Revolution. An International History*. Oxford University Press 2012, 6; Hoffman 2011, 4. Ihmisoikeuskäytännössä ja -teoriassa vastaavat painotukset ovat olleet esillä jo pitkään. Ks. esim. Noam Chomsky & Edward S. Herman, *The Washington Connection and Third World Fascism. The Political Economy of Human Rights Volume 1*. South End Press 1979; David Kennedy, The International Human Rights Movement. Part of the Problem? *Harvard Human Rights Journal* (2002), 101–125.

40. Samuel Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History*. The Belknap Press of Harvard University Press 2010, 3.

41. Moyn 2010, 120–175.

42. Samuel Moyn, The Return of the Prodigal. The 1970s as a Turning Point in Human Rights History. Teoksessa Jan Eckel & Samuel Moyn (toim.) *The Breakthrough. Human Rights in the 1970s*. University of Pennsylvania Press 2014b, 4. Moynin kritiikistä ks. esim. Gary J. Bass, The Old New Thing. *New Republic* October 20th 2010, 35–39; Robin Blackburn, Reclaiming Human Rights. *New Left Review* May–June 2011, 126–138; Caroline Anderson, Human Rights. A Reckoning. *Harvard International Law Journal* (2012), 549–562; Alston 2013, 2069–2077.

43. Barbara J. Keys, *Reclaiming American Virtue. The Human Rights Revolution of the 1970s*. Harvard University Press 2014; Christopher N.J. Roberts, *The Contentious History of the International Bill of Human Rights*. Cambridge University Press 2015.

44. Vertaa esimerkiksi kahta ihmisoikeusliikkeen historiaa käsittelevää tutkimusta. Aryeh Neier, *The International Human Rights Movement. A History*. Princeton University Press 2012; Kirsten Sellars, *The Rise and Rise of Human Rights*. Sutton Publishing 2002. Näistä ensimmäinen näkee ihmisoikeusliikkeen lähinnä hyväntahtoisena liikkeenä, kun taas jälkimmäinen korostaa ihmisoikeuksien taustalla vaikuttavia poliittisia ja itsekkäitä motiiveja.

45. Keskiäikana tapahtunutta luonnollisten oikeuksien käsitteen muutosta on tutkittu laajalti. Ks. esim. Annabel S. Brett, *Liberty, Right, and Nature. Individual Rights in Later Scholastic Thought*. Cambridge University Press 1997; Brian Tierney, *The Idea of Natural Rights. Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law, 1150–1625*. William B. Eerdmans Publishing Company 1997; Richard Tuck, *Natural Rights Theories. Their Origin and Development*. Cambridge University Press 1979.

46. Ks. yleisesti esim. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000.

47. Revisionistien lähestymistapaa voikin jossain määrin luonnehtia olkiukko-argumentiksi. Olkiukko-argumentista ks. esim. Douglas Walton, The Straw Man Fallacy. Teoksessa Johan van Benthem, Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst & Frank Velman (toim.) *Logic and Argumentation*. Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences 1996, 115–128.

tettu aikaisemminkin. Vuonna 2002 Susan Waltz erotteli YK:n ihmisoikeusjulistuksen syntyhistoriasta neljä myyttiä, jotka eivät hänen mukaansa pitäneet paikkaansa. Ensimmäinen myytti oli se, että oikeusjulistus olisi ollut vastaus juutalaisten kansamurhaan eli holokaustiin. Tosiasiassa kiinnostus ihmisoikeuksiin oli kasvanut jo 1920- ja 1930-luvulla ja kiihtynyt sota-aikana jo ennen kuin holokaustista tiedettiin. Toinen myytti koski suurvaltojen aktiivista roolia ihmisoikeuksien edistämisessä. Waltzin mukaan suurvaltojen kiinnostus ihmisoikeuksia kohtaan väheni sodan jälkeen, ja ihmisoikeuksien läpimurto YK:n toiminnassa perustui lähinnä pienempien valtioiden ja ei-valtiollisten järjestöjen toimille. Kolmannen myytin mukaan ranskalainen juristi René Cassin olisi laatinut ihmisoikeusjulistuksen lähes yksin, vaikka julistuksen laatimiseen vaikuttivat monet henkilöt, ja Cassinin rooli oli suhteellisen vähäinen. Neljännen myytin mukaan Yhdysvallat olisi aina puolustanut ihmisoikeuksia. Yhdysvalloissa oli kuitenkin kritisoitu ihmisoikeuksia vahvasti 1940–1950-lukujen taitteessa, mikä johti Yhdysvaltojen vetäytymiseen ihmisoikeuspolitiikasta 1950-luvulla. Vasta 1970-luvulla Yhdysvaltain ulkopolitiikka alkoi kiinnittää suurempaa huomiota ihmisoikeuksiin.⁴⁸

Yllä mainittuja teemoja on sittemmin käsitelty laajalti, ja eri painotuksissa huomionarvoista on se tapa, jolla tutkijat asemoivat itsensä suhteessa tutkimustraditioon. Järjestöjen osuutta siinä, että YK otti ihmisoikeudet mukaan peruskirjaansa, oli itse asiassa korostettu jo 1970-luvulla.⁴⁹ Sittemmin on lähes yksimielisesti hyväksytty, että sekä kan-

salaisjärjestöt että pienemmät valtiot, etenkin latinalaisen Amerikan valtiot vaikuttivat ratkaisevasti siihen, että ihmisoikeuksista tuli osa YK:n toimia.⁵⁰ Tätäkin näkemystä on kuitenkin kritisoitu. Entisen journalistin, nykyisen kansainvälisen oikeuden professorin Kirsten Sellarsin mukaan ihmisoikeuksille YK:n peruskirjassa annettu asema vastasi täysin Yhdysvaltain virallista kantaa, joka sillä alun alkaen asiaan oli. Arkistoaineistosta ei myöskään löydy tukea sille käsitykselle, että järjestöjen ja muiden valtioiden toimet olisivat viime hetkillä muuttaneet Yhdysvaltain kantaa.⁵¹ Myös Moyn on korostanut, ettei ihmisoikeusjulistuksen laatimishistorian kohdalla voida puhua minkäänlaisesta universaalista konsensuksesta.⁵² Voi havaita, että revisionistien näkemyksessä vaihtoehtoargumentista, jonka tarkoituksena on ollut purkaa perinteisen näkemyksen mukainen myytti, on tullut valtavirtanäkemystä edustava myytti.

Myös holokaustin merkitys YK:n ihmisoikeusjulistukselle on noussut uudelleen esille. Tältä osin on perinteisesti korostettu nimenomaan holokaustin merkitystä,⁵³ vaikka sen rinnalla on painotettu myös asiaan liittyviä poliittisia elementtejä.⁵⁴ Revisionistit ovat kuitenkin esittäneet, että holokaustin merkitys ihmisoikeusjulistuksen laadintavaiheessa oli vähäinen. Moyn on ollut kriittisin esittäessään, ettei holokaustilla juuri ollut vaikutusta ihmisoikeuksiin.⁵⁵ Väite perustuu kuitenkin enemmän argumentaatioon kuin lähteisiin. Laajemmalle aineistolle perustuvan argumentin mukaan holokaustin vaikutus oli rajallinen.⁵⁶ Ihmisoikeuksien yleismaailmallisen

48. Susan Waltz, Reclaiming and rebuilding the history of the Universal Declaration of Human Rights. *Third World Quarterly* 23 (2002), 438–443.

49. Dorothy Robins, *Experiment on Democracy. The Story of U.S. Citizen Organization in Forging the Charter of the United Nations*. Park Side Press 1971.

50. Ishay 2008, 214–215; Lauren 2003, 167–169; Normand & Zaidi 2008, 127–131; Borgwardt 2005, 189–191; John P. Humphrey, *Human Rights & the United Nations. A Great Adventure*. Transnational Publishers 1984, 12–13; Susan Waltz, Universalizing Human Rights. The Role of Small States in the Construction of the Universal Declaration of Human Rights. *Human Rights Quarterly* 23 (2001), 44–72.

51. Sellars 2002, 3–5.

52. Moyn 2010, 68.

53. Morsink 1999, 37; Ishay 2008, 218; Lauren 2003, 294.

54. Simpson 2001, vii, 196; Mazower 2004, 381; Michael Ignatieff, Intervention and State Failure. Teoksessa Nicolaus Mills & Kira Brunner (toim.) *The New Killing Fields. Massacre and the Politics of Intervention*. Basic Books 2002, 230.

55. Moyn 2010, 47.

56. G. Daniel Cohen, The Holocaust and the “Human Rights Revolution”. A Reassessment. Teoksessa Akira Iriye, Petra Goedde, & William I. Hitchcock (toim.) *The Human Rights Revolution. An International History*. Oxford University Press 2012, 53–71.

julistuksen laadinta-asiakirjoissa puhutaan usein toisen maailmansodan kauhuista ja totalitarististen valtioiden julmuuksista ilman suoria viittauksia holokaustiin. Yhdet ovat tulkinneet näiden viittaavan nimenomaan holokaustiin,⁵⁷ toisten mielestä viittaukset kertovat yleisemmin aikomuksista turvata rauhaa sekä kunnioituksesta ihmisyyteen ja demokratian perusteisiin.⁵⁸ Kysymys on siis paljolti tulkinnoista ja määritelmistä.

Ihmisoikeuksien historiaan liittyy monia määritelmällisiä ongelmia, joista yksi keskeinen on itse ihmisoikeuksien määritelmä.⁵⁹ Esimerkiksi Moynia on kritisoitu siitä, että hän määrittelee laajalti sen, mitä ihmisoikeudet eivät ole määrittelemättä sitä, mitä ihmisoikeudet ovat.⁶⁰ Ihmisoikeuksien historian tutkimuksessa ei siis välttämättä edes puhuta samasta käsitteestä, vaikka terminologisesti kyse onkin samasta asiasta. Moyn käsittelee itse asiassa kansainvälistä ihmisoikeusliikettä sekä ihmisoikeusdiskurssia, mikä onkin ollut ainoa tapa saada tuotua esille uusi argumentti. On varsin yleisesti tunnettu, että vasta 1970-luvulla muodostui laaja kansainvälinen ihmisoikeusliike, joka synnytti yleisen ja laajan ihmisoikeusdiskurssin. Tämä on ainoa asia, jonka Moynin kirja osoittaa, mutta se ei ole uusi teesi.

Edellä mainittu on yksi keskeisimmistä revisionismiin liittyvistä ongelmista. Jotta argumentti olisi innovatiivinen, se on suhteutettava tutkimustraditioon. Revisionistit ovatkin leimanneet Lynn Huntin tulkinnat teleologisiksi,⁶¹ vaikka hän nimenomaisesti korostaa sitä, että ihmisoikeuksien historiaa ei pitäisi nähdä läntisen sivilisaation, tai jopa koko maailman, historiana.⁶²

Tutkiessaan ihmisoikeuskäsitteen muotoutumista uudeksi maailmanjärjestykseksi liittoutuneiden sodanajan suunnitelmissa Elizabeth Borgwardt tiedostaa ihmisoikeuksiin liittyvät poliittiset ongelmat,⁶³ mutta silti hänen argumenttiaan pidetään optimistisena.⁶⁴ Myös Mary Ann Glendon on tiedostanut Ihmisoikeusjulistukseen liittyvät poliittiset kiistat ja motiivit,⁶⁵ mutta hänenkin tutkimustaan on kritisoitu ihmisoikeusjulistuksen syntyhistorian ihannoimisesta.⁶⁶ Tutkijoiden argumentteja on tulkittu kärjekkäästi, mikä on mahdollistanut uusien argumenttien esittämisen.

Toisaalta tutkijat pyrkivät asemoimaan itsensä niin sanotun traditionaalisen näkemyksen ulkopuolelle. Tutkiessaan ihmisoikeuksien juuria 1800-luvun orjuutta vastustavissa liikkeissä Jenny Martinez esittää, että on tavanomaista nähdä ihmisoikeuksien juuret vasta toisen maailmansodan jälkeisessä ajassa.⁶⁷ Revisionistien mukaan on päinvastoin tavanomaista etsiä ihmisoikeuksien historiaa menneisyydestä.⁶⁸ Myös tällä tavoin on voitu korostaa uusien tulkintojen innovatiivisuutta.

Ihmisoikeuksien historian tutkimus pitääkin ymmärtää osana akateemista tutkimustraditiota, jossa yhtenä motiivina on vanhojen näkemysten kritisointi ja kumoaminen. Toisinaan uusien argumenttien esittäminen voi nousta jopa itseisarvoiseen asemaan.⁶⁹ Esimerkiksi monet Moynia kritisoineet ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että hän on esittänyt toisten tutkijoiden näkemyksiä tavalla, joka ei vastaa sitä, mitä nämä ovat todellisuudessa sanoneet.⁷⁰ Tulkitsemalla vapaasti toisten argumentteja Moyn on siis kyen-

57. Morsink 1999, 36–91.

58. Cohen 2011, 56–65.

59. Alston 2013, 2070–2071.

60. Anderson 2012, 549–553.

61. Hoffman 2011, alaviite 6; Moyn 2014a, 7–15.

62. Hunt 2007, 20.

63. Borgwardt 2005, 250–300.

64. Hoffman 2011, alaviite 41.

65. Glendon 2011, 9–10, 193–202, 235–237.

66. Moyn 2010, 314–315.

67. Martinez 2012, 13.

68. Hoffman 2011, 3; Moyn 2010, 5–8.

69. Tähän kiinnitti huomiota aikoinaan jo Hannu Tapani Klami. Ks. Hannu Tapani Klami, *Oikeustaistelijat. Suomen oikeustiede Venäjän vallan aikana*. WSOY 1977, 108.

70. Martinez 2013, 237; Bass 2010, 35–37.

nyt luomaan kohteen, jota vastaan on ollut helppo hyökätä. Moynin radikaali tulkinta voidaan näin nähdä osin pelkkänä huomionhakuisena akateemisena argumenttina.

Tutkimustulosten vääristelyn sekä radikaalien argumenttien esittämisen voi hyvin nähdä liittyvän akateemisen tutkimuksen luonteeseen. Tutkimus elää uusista näkemyksistä. Ihmisoikeuksien historian uusrevisionismissa onkin pitkälti kyse pelkästä akateemisesta sanailusta. Viime aikoina on esimerkiksi kritisoitu teleologisena pidettyä oppikirjanäkemyistä ihmisoikeuksien historiasta ja korostettu sitä, ettei ihmisoikeuksia voida määritellä ajasta ja paikasta riippumatta.⁷¹ Vaikka näkemykset historiaan ovat viimeaikoina monipuolistuneet, viimeistään 1980-luvulta on jo ymmärretty, ettei ihmisoikeuksien historia ole lineaarinen kehitys kohti parempaa, eikä ylihistoriallista ihmisoikeuskäsitettä voida määrittää.⁷² On myös syytä pitää mielessä, että revisionismia on harjoitettu aikaisemminkin, vaikka se on viime vuosina saanut huomattavasti lisää kannatusta.⁷³ Revisionistinen argumentti ei siis lopulta ole kovin uudistuksellinen. Kyse on ennemminkin siitä, että kritiikki on itse luonut ajatuksen traditionaalisesta historiantulkinnasta, joka on sitemmin ollut helppo ampua alas.

Ihmisoikeuksien historia ja historiantutkimuksen metodologia

Näkemykset ihmisoikeuksien historiasta sekä siitä käydyt kiistat kertovat paljon historiantutkimuksen luonteesta. Historiantutkimukseen liittyvä huomattava määrä metodologisia valintoja, jotka vaikuttavat siihen, millaiseksi tutkimuksen

lopputulos muodostuu. Lähtökohtana ovat ne moninaiset tavat, joilla tutkittavan kohteen historiallista muutosta pyritään selittämään.⁷⁴ Toisaalta voimme myös puhua yleisellä tasolla myös ajan ja historian käsittämisestä. Tällöin kyse on siitä, että historiassa voidaan korostaa jatkuvuutta tai katkoksia, muutosta tai pysyvyyttä, sekä erilaisten muutospyrkimysten onnistumisia tai epäonnistumisia.⁷⁵ Näkökulma tutkimuskohteeseen voi myös olla joko idealistinen tai realistinen, eli kohdistua joko tietystä asiasta esitettyihin teorioihin ja ajatuksiin tai siihen, miten asiat käytännössä ovat olleet.⁷⁶

Metodologisten lähestymistapojen erot ovat selkeät myös ihmisoikeuksien historiassa. Näkemykset historiasta voi tältä osin jakaa karkeasti niihin, jotka etsivät ihmisoikeuksien juuria kaukaa menneisyydestä sekä niihin, jotka pitävät toisen maailmansodan jälkimaininkeja ihmisoikeuksien alkuna. Yhtäältä voi katsoa, että ihmisoikeuksien historia on periaatteessa ollut saman aatteen muutosta ja kehitystä, ja näiden oikeuksien sisältö on vain ymmärretty eri tavoin historian eri vaiheissa, mutta menneellä on aina ollut merkitystä sille, miten myöhemmät tapahtumat ovat edenneet. Toisaalta voimme nähdä asian myös niin, että ihmisten oikeudet ovat tarkoittaneet täysin eri asioita eri aikoina, eikä menneillä käsityksillä ole välttämättä ollut suoranaista vaikutusta myöhempään tapahtumiin. Eri näkemyksiä korostavat tutkijat eivät kuitenkaan suoranaisesti korosta mitään erityisiä teoreettisia lähestymistapoja. Keskeistä on myös se, että jokainen tutkija haluaa painottaa juuri oman tutkimusaiheensa merkitystä.

71. Miia Halme-Tuomisaari & Pamela Slotte, Revisiting the origins of human rights. Introduction. Teoksessa Pamela Slotte & Miia Halme-Tuomisaari (toim.) *Revisiting the Origins of Human Rights*. Cambridge University Press 2015, 1–36.

72. Ks. esim. Liisa Nieminen, Ihmisoikeuksien historia. Teoksessa Marjut helminen & K.J. Lång (toim.) *Kansainväliset ihmisoikeudet*. Lakimiesliiton kustannus 1987, 20–21; Veli-Pekka Viljanen, *Kansalaisten yleiset oikeudet. Tutkimus suomalaisen perusoikeuskäsityksen muotoutumisesta autonomiakaudella ja itsenäisyyden ensi vuosina*. Turun yliopisto 1986, 35–36.

73. Ks. Claude 1976; Pagels 1979.

74. Oikeushistorian osalta erilaisia metodisia lähestymistapoja ovat analysoineet esimerkiksi, Robert Gordon, *Critical Legal Histories*. *Stanford Law Review* 36 (1984), 57–125; William W. Fisher III, *Texts and Contexts. The Application to American Legal History of the Methodologies of Intellectual History*. *Stanford Law Review* 49 (1997), 1065–1110; Jukka Kekkonen, Oikeudellisen muutoksen tutkimisesta. Minun metodini. Teoksessa Juha Häyhä (toim.) *Minun metodini*. WSOY Lakitieto 1997, 131–150.

75. Matt Craven, Introduction. *International Law and its Histories*. Teoksessa Matthew Craven, Malgosia Fitzmaurice & Maria Vogiatzi (toim.) *Time, History and International Law*. Martinus Nijhoff Publishers 2007, 10.

76. Martti Koskeniemi, Histories of International Law. Significance and Problems for a Critical View. *Temple International Law & Comparative Law Journal* 27 (2013), 232–238.

Menneen hahmottaminen nykyisyyden perspektiivistä on yksi historiantutkimuksen keskeisimmistä ongelmista. Tällöin sorrutaan helposti siihen, että menneisyyden tapahtumat nähdään ikään kuin ne vääjäämättä perustelisivat myöhempiä tapahtumia.⁷⁷ Erityisesti revisionistit ovat korostaneet tätä kritisoidessaan ihmisoikeuksien historiaa.

Historiantutkimuksessa on jo pitkään korostettu sitä, että historiankirjoitus tapahtuu menneen ja tulevan välissä.⁷⁸ Mennyt aikaa kuvataan aina nykyajan perspektiivistä tulevaisuutta kohti.⁷⁹ Myös kansainvälisen oikeuden historiassa on korostettu sitä, että näkemykset historiasta muokkaavat näkemyksiämme siitä, millainen nykyajan yhteiskuntamme on ja millaiseksi sen haluamme tulevaisuudessa muodostuvan.⁸⁰ Koska historia on menneisyyden tulkintaa ja esittämistä nykyajassa, se vaikuttaa siihen, miten nykyaikaiset käsitteet ja instituutiot ymmärretään.

Ihmisoikeuksia on usein kritisoitu siitä, että niiden tulkinnanvaraisuus mahdollistaa niiden poliittisen käytön.⁸¹ Ihmisoikeuksien historia vaikuttaa siis osaltaan ymmärrykseemme ihmisoikeuksista. Jos esimerkiksi ihmisoikeudet juontavat juurensa uskonnollisista opeista, ne kuuluvat osaksi ihmiskunnan yhteistä perintöä. Tällöin ihmisoikeuksilla voidaan puolustaa universaalia arvopohjaa. Ihmisoikeuksien liittäminen valistuksenajan suuriin vallankumouksiin linkittää ihmisoikeudet taisteluun sortoa vastaan, vapau-

den ja demokratian puolesta. Yhtäältä tämä kytkös tekee ihmisoikeuksista vallankumouksellisia, toisaalta se myös liittää ne modernin länsimaisen valtion perusteisiin. Näkemys ihmisoikeuksista osana toisen maailmansodan jälkimmäisen ja sekä YK:n perustamista puolestaan esittää ihmisoikeudet osana nykyajan maailmanjärjestystä, jossa yksilön vapaus ja tasa-arvo korostuu.

Revisionismi on tuonut korostuneesti esille toisenlaisen tavan käsittää ihmisoikeuksien historia. Jos oletamme, että ihmisoikeudet ovat hyvin uusi käsite, jota on hyödynnetty ennen kaikkea poliittisissa ja yhteiskunnallisissa kamppailuissa, ne näyttäytyvät meille ideologisina ja retorisisina välineinä, joilla voidaan tavoitella poliittisia tarkoituksia. Tällöin ihmisoikeuksilla ei ole erityisesti yleismaallista legitimitettä. Ihmisoikeuksia onkin usein kritisoitu siitä, että ne korostavat lähinnä länsimaisia arvoja, eivätkä kiinnitä huomiota muiden kulttuurien ominaispiirteisiin.⁸² On puhuttu jopa ihmisoikeusimperialismista, jossa sotilaallista voimankäyttöä puolustetaan ihmisoikeuksilla.⁸³ Myös Venäjällä on viime aikoina puhuttu ihmisoikeuksista länsimaisen kulttuuri-imperialismin muotona.⁸⁴ Jos ihmisoikeudet käsitetään siten, että ne ovat suhteellisen uusi ilmiö ja syntyneet sattumanvaraisesti poliittisten ja yhteiskunnallisten kamppailujen seurauksena, ne tavallaan marginalisoidaan vain tiettyyn ideologiaan kuuluviksi ja vain tiettyjä arvoja edustaviksi.

77. Ks. aiheesta yleisesti esim. Kalela 2000, 111–124. Erityisesti kansainvälisen oikeuden osalta aiheesta on kirjoittanut esim. Randall Lesaffer, *International Law and Its History. The Story of an Unrequited Love*. Teoksessa Matthew Craven, Malgosia Fitzmaurice & Maria Vogiatzi (toim.) *Time, History and International Law*. Martinus Nijhoff Publishers 2007, 34.

78. David Carr, *Time, Narrative, and History*. Indiana University Press 1986, 21–44, 94–99; Jörn Rüsen, *Sense of History. What does it mean? With an Outlook onto Reason and Senselessness*. Teoksessa Jörn Rüsen (toim.) *Meaning and Representation in History*. Berghahn Books 2008, 46.

79. Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. The Johns Hopkins University Press 1973, 283; Hans-Georg Gadamer, *Philosophical Hermeneutics*. Kääntänyt ja toimittanut David E. Linge. University of California Press 1977, 8–9.

80. Philip Allott, *International Law and the Idea of History*. *Journal of the History of International Law* 1 (1999), 16–21.

81. Ks. yleisesti Pirjola 2013, 40–54.

82. Ks. esim. Makau Mutua, *Human Rights. A Political and Cultural Critique*. University of Pennsylvania Press 2002.

83. Peter Erlinder, *Human Rights or "Human Rights Imperialism"? Lessons from the War against Yugoslavia*. *Guild Practitioner* 57 (2000), 76–92.

84. Alexander Dugin, *The Fourth Political Theory*. Kääntänyt Mark Sleboda & Michael Millerman. Arktos 2012, 18–20, 74–75. Venäjän ulkopolitiisessa diskurssissa on jo pidemmän aikaa vallinnut käsitys, jonka mukaan ihmisoikeudet merkitsevät länsimaisten arvojen imperialismia ja muodostavat täten uhan Venäjän kansalliselle identiteetille. Ks. Viatcheslav Morozov, *Resisting Entropy, Discarding Human Rights. Romantic Realism and Securitization of Identity in Russia*. *Cooperation and Conflict. Journal of the Nordic International Studies Association* 37 (2002), 409–429.

85. Aiheesta yleisesti ks. Moyn 2014a.

Historia ei siis ole merkityksetöntä ihmisoikeuksien nykyaikaisen ymmärryksen kannalta. Historian avulla voidaan luoda näkemyksiä siitä, mitä ihmisoikeudet nykyaikana merkitsevät.⁸⁵ Koska vapauden, tasa-arvon ja luonnollisten oikeuksien merkitystä osana Yhdysvaltain itenäistymistä on perinteisesti korostettu, voisi esimerkiksi homoseksuaalien oikeutta avioliittoon Yhdysvalloissa puolustaa sillä näkemyksellä, että ihmisoikeudet ovat historiallisesti kytköksissä maan perustamiseen.⁸⁶ Ihmisoikeuksien historiaa käsittelevä kiista koskee siis osin myös sitä, millainen on ihmisoikeuksien perimmäinen olemus ja merkitys.

Paradigmakritiikkiä ja metodologiaa

Ihmisoikeuksien historiasta esitetyt eriävät näkemykset riippuvat paljolti siitä, miten ihmisoikeudet yleisesti määritellään. Koska tutkijat ovat käsittäneet ihmisoikeuksien käsitteen hyvin eri tavoin, he ovat periaatteessa käsitelleet eri aihetta, vaikka ovat sinänsä puhuneet samasta termistä. Määritelmä on ollut tarkoitushakuinen, eli sen avulla on saavutettu halutut tulokset.

Määritelmien ja argumenttien moninaisuus kuvastavat ihmisoikeuksien historiaa akateemisena tutkimusalana, jossa yksi elementti monien muiden joukossa on uusien tulkintojen esittäminen ja paradigmojen muuttaminen. Tämä korostuu ihmisoikeuksien historiasta käydyssä debattissa, koska kyse on niin avoimesta ja tulkinnanvaraisesta aiheesta. Uudet tavat hahmottaa historiaa avaavat mahdollisuuksia kritisoida vallitsevia näkökulmia ja tuoda esille uusia teoreettisia näkemyksiä niin historian tutkimukseen kuin myös ihmisoikeuksiin. Vastapuolen argumentteja on usein vääristelty, jotta kritiikki olisi purevampaa.

Historiantutkimus sisältää huomattavasti metodologisia valintoja, jotka vaikuttavat tutkimuksen lopputulokseen. Historiantutkimus ei elä tyhjiössä, vaan siihen vaikuttavat myös nykyajan olosuhteet sekä käsitykset tulevaisuudesta. Tapa, jolla menneisyyden ja nykyisyyden suhdetta kuvataan, vaikuttaa kuitenkin nykyisyyden ymmärrykseen. Ihmisoikeuksien historiassa ikään kuin tuodaan menneisyyttä nykyisyyteen, ja näin luodaan sitä merkitystä, joka ihmisoikeuksille nykyaikana halutaan antaa.

86. Ks. esim. Karen Zivi, Performing the Nation. Contesting Same-Sex Marriage Rights in the United States. *Journal of Human Rights* 13 (2014), 303 ja alaviite 15. Zivi huomauttaa, että Yhdysvalloissa seksuaalivähemmistöjen oikeuksia puolustavat eivät yleisesti vetoa ihmisoikeuksiin, vaikka esimerkiksi Lynn Huntin argumenttia seuraten ihmisoikeudet voisi nähdä elimellisenä osana amerikkalaista yhteiskuntaa ja kulttuuria.

Historia ja fiktio

Elviira Pulli

Rakas Yleisradio

Katsoin vuoden 2016 suursatsauksenne, *The Heroes of the Baltic Sea* -sarjan. Se sai keskiajan-tutkijan ja keskiajasta ammentavan viihteentekijän sydämeni itkemään (meri)suolaisia kyyneleitä.

Ohjelman lähtökonseptissa ei ole vikaa. Päinvastoin, historiasta ammentavan fiktion ja nykypäivässä tapahtuvan seikkailun yhdistelmällä on kaikki edellytykset onnistuneeksi *edutainment*-aineistoksi – sivistävän ja opettavaisen materiaalin ja viihteen liitoksi. Historian ja tosi-tv:n yhdistäminen ei itsessään tietenkään ole aivan uusi idea, vastaavan tyyppisiä formaatteja on nähty televisioviihteen kentällä esimerkiksi SVT:n (*Riket*) ja BBC:n (*Tudor Monastery Farm*) tuotannoissa.

Heroes-formaatissa historiaa ja tosi-tv:tä yhdistetään hieman uudella tavalla, liikkumalla kahdella toisiinsa limittyvällä aikatasolla. Sarjan draamallinen sydän, vuonna 1468 uponneen Hanneke Vrome -holkin mysteeri, purkautuu vähitellen ja vuorotellen sekä keskiaikaan sijoituvissa draamallisissa osioissa että nykyaikaan sijoittuvissa reality-osioissa. Jälkimmäisessä neljä omina itsenään esiintyvää nuorta ratkoo erilaisia seikkailullis-pelillisiä tehtäviä löytääkseen mysteerin ratkaisun.

Lopputuloksena on valitettavasti latteaa pseudo-keskiaikafantasiaa, jota vaivaa onnahteleva dia-

logi, kliseinen rääsypuvustus ja ”pimeä keskiaika”-myyttejä vahvistava tuotantosuunnittelu. Myös tosi-tv-osiot jäävät etäisiksi. Vaikka ohjelman pääosaan valitut nuoret ovat alkukankeuden jälkeä luonteisia, heidän innostuksensa ei välity yleisölle. Tämä on sääli, sillä sarja on Yleisradion mittapuulla suurproduktio ja esimerkiksi tehosteet ja stuntit sekä osa reality-osioiden tehtävistä toimivat erinomaisesti.

Historia-alan ihmisen näkökulmasta silmiinpistävää on oikeastaan juuri ristiriitaisuus. Vaikka sarjaan on selvästi käytetty paljon resursseja, historiaan liittyvää taustatutkimusta ei ilmeisesti ole mielletty historiategemäisessä tv-sarjassa osaluokaksi, johon kannattaisi panostaa.

Heroes nostatti heti ensimmäisen jakson jälkeen voimakasta kritiikkiä sekä monissa historian ammattilaisissa että historian harrastajissa. Sarjaa moitittiin esimerkiksi tuotantosuunnittelun ”likainen keskiaika” -linjasta, selkeistä anakronistisuuksista sekä reality-osioiden indianajonesmaisen brutaalista suhtautumisesta menneisyyden jättämiin jälkiin.

Yksi näkyvimmistä kritikoista oli arkeologi Ilari Aalto. *Mullan alta* -blogissaan hän moitti tapaa, jolla sarjassa esitettiin muinaismuistojen, vaikkakin lavastettujen, kohtelua. Moni arkeologi joutuu jo nyt työssään kohtaamaan muinaismuistoihin kohdistuvaa vandalismia. Sarjan tekijät puolustautuivat kritiikiltä vetoamalla sarjan fiktiiviseen luonteeseen, mutta tosiasia on, että historiallisella viihteellä on merkittävää vaikutusta suuren yleisön historiakuvan muodostumiseen.

FM **Elviira Pulli** on kulttuurihistorian jatko-opiskelija Turun yliopistossa. Sähköposti: empull@utu.fi.

Kuva 1. Historian ja viihteen kohtaamisia näkee Suomessa esimerkiksi lukuisilla muinais- ja keskiaikaan sijoittuvilla markkinoilla. Kuva Turun Keskiaikaisilta Markkinoilta. Kuvaaja: Anna Gradistanac. Lähde: Turun kaupunki.

Perimmäisenä ongelmana sarjassa ei oikeastaan ole väärän aikakauden ruori, kaukoputki tai miekka, tai tapahtumien keksiminen vaan tuotantoryhmän reaktioista läpikuultava ajatus siitä, että autentikointi ja ”oikea” historia on tylsää, eikä sen pohjalta voi rakentaa viihteellistä sarjaa. Tämä asenne heijastuu myös lopputulokseen. Oma kritiikini kohdistuuikin keskeisesti juuri siihen, miten historian hyödyntäminen nähdään lähinnä taakkana sen sijaan, että se nähtäisiin luovuuden polttoaineena.

Onko tämän historiallisuutta ylenkatsoen tuotannon lopputuloksena edes omaleimaista ja innovatiivista fantasiaa? Ei, näin ei voi sanoa. Tuotantosunnittelu näyttää kopioineen hengettömästi viime vuosien suosittujen historiafantasia-sarjojen (kanadalaisen History-kanavan *The Vikings*, BBC:n *Robin Hood*) puvustusta, visuaalista ilmettä ja tarinankerrontatapaa pysähtymättä pohtimaan, onko kyseinen tyyli oikeasti tarkoituksenmukaisin ja/tai paras valinta tähän sarjaan.

Omasta näkökulmastani *The Heroes of the Baltic Sea* -sarjaa leimaakin tietynlainen taiteellinen kunnianhimottomuus ja laiskuus, sekä sen draamallisissa- että reality-osoissa, huolimatta siitä,

että sarjaan on satsattu paljon. Se, että historiaan sitoutuminen olisi tietyissä kohdissa rajoittanut taiteellisia valintoja, olisi nimittäin nimenomaan pakottanut tekemään persoonallisia ratkaisuja tuotannollisten päätösten suhteen:

Laivoissa ei vielä 1400-luvun lopulla ollut ruoria?
– Hienoa! Peräsimellä ohjaaminen voikin tuoda raikkaan tuulahduksen melko kliseiseen ”mies vastaan meri”-kohtaukseen.

Rapiiri-asetyyppi kehitettiin vasta 1500-luvulla?
– Hyvä, ehkäpä onkin jo aika tuoda historiallisessa fiktiossa esiin myöhäiskeskiaikaisen miekailutekniikan liikekieltä.

Arkeologisia kaivauksia ei tehdä krouvisti lapiolla huihtoon?

– Toisaalta, yleisölle saattaisikin olla jännittävämpää, että nuoret kaivavat esiin jotakin todella haurasta hyvin varovasti, miltei henkeään pidättäen.

Edellä olevat esimerkit tulivat mieleeni muutamassa minuutissa – millainen olisi ollut lopputulos, jos historian hyödyntämiseen olisi tuotannossa paneuduttu ajan kanssa ja pieteetillä!

Jos historiallisuus ei siis ole oikeastaan kiinnostanut tekijöitä, miksi *The Heroes of the Baltic Sea* -sarjaa on sitten markkinoitu ”keskiajalle sijoittuvana” ja ”tositapahtumiin perustuvana” seikkailusarjana, eikä esimerkiksi ”Itämeren historiasta ammentavana fantasiasarjana”?

Vastauksena sarjaan kohdistuneeseen kritiikkiin sarjan tuottaja Riikka Takila puolustautui *Ilta-Sanomien* verkkosivulla julkaistussa haastattelussa (27.12.2016) ettei sarjassa ole kyseessä ”[...] opetusohjelma tai historiallinen ohjelma vaan osin keskiaikaan sijoittuva fantasianomainen ja pelillinen viihdeohjelma”. On mielenkiintoista, miten tuottaja haluaa yhtäältä korostaa sarjan fiktiivisyyttä, mutta toisaalta välttelee puhumasta suoraan fantasiasarjasta. Oma veikkaukseni on, että tuotannossa tiedetään, että historia on myös myyvä elementti, ja siksi siitä halutaan pitää kiinni.

Kyseessä näyttää siis olevan (jälleen) yksi keskiajasta ammentava kulttuurintuote, joka näennäisesti on kiinnostunut historiasta. Se haluaa hyödyntää keskiaika-nimekettä markkinoinnissaan, mutta näyttää käytännössä kokeneen historian lähinnä turhana painolastina, joka pitää heivata yli laidan mahdollisimman

nopeasti jonakin jolla ei ole tuotannolle mitään annettavaa.

Tämä asenne ei ole mitenkään *The Heroes of the Baltic Sea* -sarjan erityispiirre, vaan se on valittavan yleinen historiallisen fiktion tuottamisen kentällä laajemminkin.

Tuotannon reaktion perusteella pelkään, että sarjan mahdollisesti saadessa jatkoa, tuotannossa käperrytään vielä enemmän pseudohistoriaan sen sijaan, että kritiikin pohjalta lähdettäisiin kokeilemaan, mitä autenttisuus ja asiantuntijoiden konsultointi voisi tuotannolle antaa. Se on sääli, sillä konseptissa kuitenkin on potentiaalia. Suomesta myös löytyy monia instansseja, jotka olisivat voineet auttaa, tai joiden olisi voinut antaa auttaa tämän potentiaalın toteuttamisessa: keskiajantutkijoita (kuten allekirjoittanut), jotka ovat erittäin kiinnostuneita historian popularisoinnista fiktion keinoin, keskiajan elävöittäjiä, joilla on omasta takaa upeita pukuja, keskiaikaisten taistelulajien harrastajia ja niin edelleen.

Rakas Yleisradio, autenttisuus ei ole painolasti, historia on aarrearkku, josta voi ammentaa rajattomasti myös historialliseen fiktion – edellyttäen, että sitä ei ole viskattu mereen heti laivan lähtiessä satamasta.

Raisa Maria Toivo

Reformaatiohistorian ajankohtaisia haasteita

Reformaatio viettää vuonna 2017 merkkivuotta, joka vaikuttaa myös tutkimukseen. Reformaatioita käsitteleviä populaareja ja tieteellisiä julkaisuja on ilmestynyt ja epäilemättä ilmestyy seuraavan vuoden aikana. Teema on ollut tiiviisti esillä myös monissa sekä varhaisempia aikoja käsittelevissä että yleisemmissä konferensseissa sekä aivan omissa seminaareissaan, joissa on ollut mukana sekä reformaatioihin kiinnittyneitä täsmätutkijoita että reformaatioita tai uskonto-historiaa tangentiaalisesti sivuavan yleisön jäseniä. Seuraavassa pyrin nostamaan tästä keskustelusta esiin muutamia haastavia, uutta luovia ja mielenkiintoisia teemoja.¹ Tarkoitukseni ei ole esittää tulevaisuuden tutkimusagendaa tai historiografista päivitystä vaan kartoittaa tämän jo itsessään kiinnostavan hetken keskustelua.

Pitkä ja monikkinen reformaatio?

Eurooppaa koskeva tutkimus on jo jonkin aikaa ollut yksimielistä siinä, että vuonna 1517 ei itse asiassa tapahtunut suuria yhtäkkisiä murroksia. Kyseessä oli pikemminkin uudistusten jatkumo, joka oli alkanut vähintään pari vuosisataa aiemmin ja jatkui vuosisadan tai pari 1500-luvun alun

jälkeen. Tätä jatkumoa korostetaan nykyään puhumalla ”pitkästä reformaatiosta”.² Prosessin pituuden lisäksi on jo kauan ollut selvää, että reformaatio sai erilaisia muotoja eri puolilla Eurooppaa ja johti siksi erilaisiin uskon ja ideologisen kehityksen ja uskonnollisen tai kirkollisen organisoitumisen muotoihin. Osa reformaatioista pantiin toimeen ”ylhäältä” ruhtinaiden toimesta ja toiset ”alhaalta” väkijoukkojen vaatimuk-

1. Mielenkiintoisuus ja luovuus kuten haastavuuskin ovat subjektiivisia määreitä. Koska keskustelu on jossain määrin jakautunut historian eri alojen välillä, lienee tässä paikallaan että positioin myös itseni. Tässä yhteydessä ajattelen itseäni uskonnon ja uskon yhteiskuntahistorioitsijana, joka on kiinnostunut sosiaalisesta, kulttuurisesta ja performatiivisesta yhteiskunnassa.

2. William Tyacke (toim.) *The England's Long Reformation*. Taylor and Francis, 2004; Peter G. Wallace, *The Long European Reformation*. Palgrave 2012; John Spurr, *The Post Reformation. 1603–1714*. Pearson 2006; Jussi Hanska, Revisionistista reformaatiohistoriaa maailmalla – milloin Suomessa? *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (2005); Elise Garritzen, *Lähteiden lumoamat. Henry Biaudet, Liisi Karttunen ja suomalainen historiantutkimus Roomassa 1900-luvun alussa*. SKS 2011; Otfried Czaika, Entwicklungslinien der Historiographie zu Reformation und Konfessionalisierung in Skandinavien seit 1945. *Archiv für Reformationsgeschichte* 2009, 116–137; Myös Per Ingeman, ”Introduction to The ‘long reformation’ in Nordic historical research Report to be discussed at the 28th Congress of Nordic Historians.” Joensuu 14–17.8.2014. Eri maita koskevien raporttien viimeistelemättömät versiot ovat toistaiseksi luettavissa osoitteessa http://reformatorishteologi.au.dk/fileadmin/Reformatorisk_Teologi/Joensuu_report_vs1_.pdf (1.2.2017) sekä Meri Heinonen, Anu Lahtinen & Marika Räsänen, Reformeista reformaatioon. Teoksessa Meri Heinonen & Marika Räsänen (toim.) *Pohjoinen Reformaatio*. Turku Center for Medieval and Early Modern Studies & Turun historiallinen Yhdistys 2016.

FT **Raisa Maria Toivo** on uuden ajan alun historian dosentti Tampereen yliopistossa. Sähköposti: raisa.toivo@uta.fi.

sesta tai kaupunkien maistraattien päätöksillä, yhdet kaupungeissa ja toiset maaseudulla. Monin paikoin reformaatio myös eteni ”sykäyksinä”, joissa luterilainen, reformoitu ja katolinen reformaatio kilpailivat ja vuoroin voittivat ja hävisivät. Myös erilaiset toimeenpanot ja teologian, maallikoiden ja esivallan aloitteet ja reaktiot seurasivat toisiaan. Jotkut tutkijat ovat tätä reformaation monikasvoisuutta ja monivaiheisuutta korostaakseen puhuneet reformaatioista monikossa.³

Suomessa ja Ruotsissa toimeenpantiin ylätasolla hyvin nopea reformaatio. Käytännöllisellä puolella reformaatio eteni tutkijoiden mukaan kuitenkin hyvin hitaasti – ehkä siksi, että ylätason toimeenpanon taustalla nähtiin Kustaa Vaasan valtapyrkimykset pikemmin kuin laajalle levinnyt sosiaalinen tai uskonnollinen paine.⁴ Käytännön muutosten hitaudella on selitetty myös sitä, miksi Suomessa ei syntynyt väkivaltaisuuksia ja vastarintaliikkeitä. Lisäksi on esitetty, että reformaation käytännön toteutuksesta tai tavallisten seurakuntalaisten tasosta reformaatioissa on kovin vähän tietoja, mutta myöskään vastustuksesta tai vaihtoehtoisesti suuremmasta radikalismista on kovin vähän todisteita.⁵ Suomen aluetta koskevista lähteistä ei ole löydetty mitään ruotsalaisten kapinoiden tai mannereurooppalaisten ikonoklasmien tai sisällissotien kaltaisia ilmiöitä – ainakaan ennen nuijasotaa. Mirkka Lappalainen sijoittaa nuijasodan ansiokkaasti eurooppalaiseen viitekehikseen, mutta politiikan uskonnollinen puoli jää teoksessa lähinnä sivumaininnalle.⁶

Nykyään historian ja kirkkohistorian tutkijat myöntävät, että valtakunnan ylätasollakin reformaatiokehitys oli kaikkea muuta kuin yksivaiheista ja varmasuuntaista. Seurakuntalaistasolla on löydetty, jollei nyt kokonaisia kapinoita ja sotia, kuitenkin viitteitä siitä, että reformaation muutoksiin niin opetuksen kuin kirkon verojen ja papin palkkojen kohdalla liittyi Suomessakin välillä väkivaltaisuuksiksi asti kärjistyneitä jännitteitä.⁷ Joistain säilyneistä veistoksista irti iskeytyvät nenät ja kasvot vihjaavat, että Lutherin luterilaisuutta⁸ radikaalimpiakin mielipiteitä saattoi Suomessa esiintyä. Hallitumpi tapa, jolla alttarikaappien maalauksia on muunneltu protestantismiin soveltuviksi kertoo siitä, ettei katolinen kuvaperintö välttämättä sellaisenaan kelvannut konservatiiviselle järjestäytyneelle kirkolle tai seurakunnallekaan.⁹

Luterilaisuus, moderniteetti ja muut tunnustukset?

Reformaatioiden myöhäisempiä vaiheita koskevan tutkimuksen päätuloksia on Euroopan laajuisesti ollut reformaation hitaus, jopa tietynlainen ”epäonnistuminen”.¹⁰ Vaikka 1900-luvun alun sosiologien teorioiden kyllästävät historioitsijat lähtivät etsimään reformaatiokehityksestä modernin, yksilöllisen ja rationaalisen juuria, suurta murrosta ei sieltä ole löytynyt. Sen sijaan löytyy kasoittain taikauskoisia ja yhteisöllisiä tapoja, ehtoollisleivän väärinkäyttöä, pyhän manifestaatioita metsissä, lähteillä, piholla ja kujilla, sekä tietenkin vähemmän harrasta juo-

3. Suomessa näin menettelivät Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo teoksessa *Noitavaimo ja neitsyttäi, naisten arki keskiajalta uuden ajan alkuun* (Atena 2009), joka nimestään huolimatta käsittelee uskonnollisen elämän murrosta. Idea on peräisin Christopher Haighin teoksesta *English Reformations. Religion, Politics and Society under the Tudors*. (Clarendon Press 1993). Samoin menetteli myös Alec Ryrie (toim.) *The European Reformations*. Palgrave Macmillan 2006.

4. Heinonen, Lahtinen & Räsänen 2016.

5. Kritiikistä tarkemmin ks. Hanska 2005.

6. Mirkka Lappalainen, *Susimessu. 1590-luvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa*. Siltala 2009.

7. Kaarlo Arffman, *Resistance to the Reformation in 16th-Century Finland*. Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (toim.) *Lived Religion and the Long Reformation in Northern Europe c. 1300–1700*. Brill 2017, 255–273; Jason Lavery, Mikael Agricola. Father of the Finnish Language, Builder of the Swedish State. teoksessa Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (toim.) *Lived Religion and the Long Reformation in Northern Europe c. 1300–1700*. Brill 2017, 207–229.

8. Lutherin luterilaisuutta voi verrata esimerkiksi Karlstadin luterilaisuuteen, Melanchtonin luterilaisuuteen tai kalvinismiin tai peräti anabaptistisiin.

9. Elna Räsänen, *Ikonoklasmi Suomessa. Keskiajan puuveistosten muodonmuutokset*. Teoksessa Meri Heinonen & Marika Räsänen (toim.) *Pohjoinen Reformaatio*. Turku Center for Medieval and Early Modern Studies & Turun historiallinen Yhdistys 2016.

10. Bossy 1985; Jean Delumeau, *Catholicisme entre Luther et Voltaire*. Presses Universitaires de France 1971.

pottelua kirkossa ja kirkonmäellä ja kovin maallisia tappeluita penkkisijoista ja monista muista asioista kesken jumalapalveluksen. Vastaavasti keskiajan uskosta etsivä löytää yksilöllisyyttä, henkilökohtaisuutta ja rationaalisuutta.¹¹

Käsitys protestantismista ja ”modernin” yhteydestä on 1800–1900-lukujen taitteessa luotu yhteiskuntatieteellinen kuvitelma, yhteiskuntatutkimuksen perustavaraa Marxistista Weberistä ja Durheimista lähtien. Sitä on vahvistanut 1800-luvun ja 1900-luvun herätysliikkeiden luoma kuva ankarasta ja rationaalisesta luterilaisuudesta. Sotkia pahensi toisen maailmansodan jälkeinen poliittinen maailmantilanne: kylmän sodan vastakkainasettelu heijastui menneisyyskuvaan siten, että reformaatioajan Eurooppa nähtiin katolisuuden ja protestantismista kaksinaapaisena vastakkainasetteluna. Reformaatiohistoriassakin kiinnitettiin huomiota suurvaltojen valtakilpailuun, sotiin, diplomatiaan ja jesuiittojen verkostoihin, jotka näyttäytyivät kovin samanlaisina kuin keskusjohtoiset valtajärjestelmät ja solutautajat Bond-elokuviissa. Marksilaisen peruslähtökohdan mukaan uskonto näyttäytyi valepukuna, jonka suojassa haettiin poliittista ja taloudellista valtaa. Kylmän sodan jäähmettyessä liennytykseksi kaksi napaa niin politiikassa kuin reformaatiotutkimuksessakin siirtyivät vastakkaisuuden sijasta rinnakkaisiksi voimiksi: saksalainen konfessionalismitutkimus alkoi korostaa samanlaisia piirteitä protestanttisissa ja katolisissa maissa, keskittyvää valta- ja valtiokehitystä ja tunnustussuuntiin sitoutumisen merkitystä. Molemmista kaksinaapaisuuden muodoissa protestanttisten suuntien keskinäiset erot, puhumatakaan niiden välisestä kilpailusta, hämärtyivät.¹²

Lopputulos oli, että 1500-luvun ja 1600-luvun luterilaisuudelta alettiin odottaa asioita, jotka eivät siihen aikanaan kuuluneet: asioita, jotka joko kuuluivat aivan toisiin protestantismista suun-

tiin tai jotka syntyivät vasta myöhempien herätysliikkeiden myötä. Tällaisia odotuksia ovat esimerkiksi enää suuren yleisön – harvemmin tutkijoiden – keskuudessa hengissä sinnittelevät kuvitelmat siitä, että Suomessakin reformaation myötä kirkot maalattiin valkoisiksi, että rituaalit olisi heitetty pois, että pyhien kunnioitus kategorisesti loppui, eivätkä luterilaiset olisi uskoneet ihmeisiin. Kun sitten huomattiin, ettei näin käynyt, ajateltiin, että reformaatio epäonnistui. Reformaation hitautta ja ”epäonnistumista” korostavan, nyt jo monien mielestä hieman negatiivisessa merkityksessä perinteisen näkemyksen ongelmana on, että se arvioi reformaatioita suhteessa myöhemmin luotuun kuvitelmaan siitä, mitä reformaation ”olisi pitänyt olla” – ei niinkään suhteessa niihin moninaiisiin tavoitteisiin ja tarpeisiin, mitä Euroopan reformaatioilla ja niihin osallisilla aikanaan oli tai mitä reformaatioiden toimijat päätyivät puuhaamaan. Toisaalta tässä suhteessa on turha moittia erityisesti suomalaista historiankirjoitusta: muuallakin Euroopassa ollaan vielä vaiheessa, jossa vaaditaan huomion kiinnittämistä tunnustuskuntien välisiin eroihin.¹³

Tässä on silti kenties suomalaisen reformaatiohistoriankirjoituksen tämän hetken suurin haaste. On kysyttävä, mitä milloinkin tarkoitetaan reformaatioilla ja mitä tarkoitetaan luterilaisuudella. Puhutaanko saksalaisesta, ruotsalaisesta vai kenties jopa suomalaisesta reformaatiosta? Eliittien vai kansan ja massojen? Kirkon vai maallikoiden? Entä kenen näkökulmasta luterilaisuus (tai kalvinismi tai katolisuus) määritellään? Edes kaikki saksalaiset luterilaiset eivät hyväksyneet samoja peruskirjoja.

Kuten Scribner jo 1980-luvulla esitti, tulipalosta 1600-luvun alussa vahingoittumattomana selvinnyttä ja muutenkin ihmeitä tehnyttä Lutherin muotokuvaa ja siihen kohdistunutta kunnioitusta on pakko pitää luterilaisena, vaikka se

11. Edellä mainitut, sekä Skandinaviassa esim. Göran Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*. Nordic Academic Press 2002; Monica Weickert, *I sjukdom och nöd. Offerkyrkoseden i Sverige från 1600-tal till 1800-tal*. Göteborgs Universitet 2004; Hanne Sanders, *Mellem Gud og Djävelen. Religiöse og magiske verdensbilleder i Norden 1500–1800*. Nord 2001.

12. Kriitikistä lisää ks. Ryrie 2006, Thomas Kauffman, *das Konfessionelle Kultur. Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts*. Mohr Siebeck 2006 ja *Geschichte der Reformation*. Verlag der Weltreligionen im Insel Verlag 2009 tai Ute Lotz-Heumann, *Confessionalization*. Teoksessa Alexandra Bamji, Geert H.J. Janssen and Mary Laven (toim.) *The Ashgate Research Companion to the Counter-Reformation*. Ashgate 2014.

13. Ks. viite 20.

miten muistuttaisi katolisen reliikin stereotypiaa.¹⁴ Eletty usko ei asetu edes oman aikansa normien ja määritelmien mukaiseen muottiin, puhumattakaan myöhempien aikojen kriteereistä. Suomeen sovellettuna tämä tarkoittaa, että osa keskiaikaisen katolisen kulttuurin jäänneinä pidetyistä tavoista ei ollut katolisia, vaan pikemminkin osa aikansa elävää luterilaisuutta. Kirkko ei pelkästään ummistanut silmiään tai epäonnistunut tapojen raivaamisessa, vaan rohkaisti ja hyödynsi niitä sielunhoidossa ja seurakuntatyössä, osana luterilaisuutta. Tällaisia tapoja olivat esimerkiksi uhraaminen, pyhiinvaellustyyppiset matkat toisten seurakuntien kirkkoihin, tai ehtoollismagiassa näkyvät käsitykset ehtoolaisen pyhittävästä voimasta. Toiset tavat, esimerkiksi tietyistä osista Suomea löytyvät rukousnauhaperinteet, saattoivat olla katolisia muodoiltaan ja kenties provenienssiltaan, mutta eivät välttämättä kuitenkaan keskiaikaisia.

Kenen reformaatio?

Reformaatioiden tutkimus Suomessa kohdistui pitkään joko sen poliittisiin ja taloudellisiin puoliin – piispojen vallan ja kirkon omaisuuden kohtaloon – tai teologian ja kirkollisten tekstien muutoksiin. Nykyisessä tutkimusaalossa on näiden sijasta tai lisäksi korostunut ”historiaa alhaalta” -tyyppinen maallikoiden uskoon ja käytänteisiin tai kokemukseen kohdistuva tutkimus, ja sitä peräänkuulutetaan konferenssikeskusteluissa jatkuvasti. Yhtenä esimerkkinä tästä syksyllä 2016 Bruggessa järjestyn 1500-luvun tutkimuksen seuran konferenssin (*Sixteenth Century Society Conference*) keskustelut.

”Alhaaltapäin” ei itse asiassa kuitenkaan ole kovin uusi tapa nähdä reformaatiot tai uskonnollinen historia, sillä on yhtä pitkät juuret kuin *history from below* -liikkeellä ylipäänsä. Euroopassa ”kansanuskon historiaa” teki tunnetuksi esimerkiksi John Bossy ja tämän brittiläiset seuraajat, etenkin Robert Scribner 1980- ja 1990-luvulla.¹⁵

Tavallaan siihen liittyvät vielä vanhemmat kollektivistisen historiankirjoituksen tulkinnot. Jos 1600-luvun ortodoksian tai, kuten joskus sanottiin, puhdasoppisuuden ajan seurakuntaelämää koskevat tutkimukset halutaan nähdä reformaation myöhäisvaiheiden tutkimuksina – pakkohan näin ei ole tehdä, aikakaudet voi erottaakin – on suomalaisessakin historiankirjoituksessa reformaatioiden ”alatasojen” tutkimuksessa vahva perinne, jota edustaa esimerkiksi jo klassikkoksi päätynyt Mikko Juvan väitöskirja vuodelta 1955¹⁶. Pitkän reformaation kehityksessä reformaatioiden voidaan katsoa jatkuvan erilaisina aaltoina pitkälle 1600-luvulle konfessionalismin ja katolisen reformaation aikaan, jotkut puhuvat jopa pietistimin alkuvaiheista yhtenä reformaation vaiheena. Siinä, missä Suomessa on kovin vähän lähteitä 1500-luvun alkupuolen seurakuntaelämästä, 1600-luvulla ongelmana onkin jo runsaudenpula ja valinnan vaikeus. 1500-luvultakin löytyy silti materiaalia, jonka systemaattinen hyödyntäminen on vasta alkanut. Esimerkiksi yhdistämällä tilikirjojen sisältämiä tietoja maalausten, patsaiden ja uuden esineistön tai vaikkapa viinin ja kynttilöiden ostamisesta kalenterijuhlisiin voitaisiin ehkä saada uusia kuvia 1500-luvun uskon ilmauksista seurakuntaelämässä, vaikka lähteiden puute vaikeuttaa edelleen syntyvän kuvan vertaamista mahdollisiin aikaisempiin tilanteisiin. Historiaa alhaalta -lähestymistavassa on siis vielä mahdollisuuksia, mutta sitäkin voi myös tutkia uusista ja vanhoista näkökulmista.

Historiantutkimuksessa on vuosituhaten vaihteen jälkeen vahvasti kritisoitu ”kansanuskon” käsitteeseen sisältyviä ongelmia: tutkimuksen sisäänrakennettua hierarkiaa oppimattoman ”kansan” ja oppineen eliitin välillä, sekä ”kansan” lakaisemista yhdeksi kasvottomaksi massaksi ja eräänlaista hienosäädön puutetta. Näitä puutteita on yritetty paikkailla monella tavalla, nykyään kansainvälisesti suosituin lienee keskustelu ”eletystä uskosta”. Parhaimmillaan siinä keskity-

14. Robert Scribner, *Incombustible Luther. The Image of the Reformer in Early Modern Germany. Past & Present* 110 (1986), 38–68.

15. John Bossy, *Christianity in the West 1400–1700*. Oxford University Press 1985; Robert Scribner, *For the Sake of the Simple Folk. Popular propaganda for the German Reformation*. CUP 1996; Eamon Duffy, *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England, 1400–1580*. YUP 1992.

16. Mikko Juva, *Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemisena vuosisatoina (1600–1808)*. Helsingin yliopisto 1955.

tään yhteiskuntaryhmien välisten erojen ja konfliktien sijasta siihen, millaisia muotoja ja yhteiskunnallisia rakenteita uskon ja uskonnon auki eläminen ja tuottaminen loi ja miten nämä rakenteet muokkasivat suhdetta yksilön ja yhteisön välillä. Uskosta tulee tällöin instituution sijasta kokemus ja uskonnosta annetun sijasta tuotettu. On toki myönnettävä, että harmillisen usein tarve suhteuttaa omat tulokset aiemman tutkimuksen näkemyksiin tuo ”eliitin” ja ”populaarin” vastakkainasettelun mukaan eletyn uskon tutkimuksen tuloksiinkin.¹⁷

Eletyn, performatiivisena lähestytyyn uskon ja uskonnon tutkiminen on kulkenut yhtä matkaa myös rituaalintutkimuksen¹⁸ ja antropologisten vaikutteiden kehittymisen, psykohistorian otteen uuden tulemisen ja emootioiden historian nousun, sekä niihin sisäänrakennetun *gender*-käsitteistön laajenemisen kanssa. Lyndal Roperin Lutherin tekstejä ja hänen lapsuuden ympäristöjään psykologisten teorioiden näkökulmasta yhdistelevä teos on herättänyt suurta huomiota.¹⁹ Hän on soveltanut samoja menetelmiä muihinkin reformaatioiden merkkihenkilöihin. Suomalaisista piispoista ja muista aktiiveista on yleensä vähemmän lähteitä kuin Lutherista, mutta vahva teoria pikemmin kuin empiria on Lyndal Roperinkin psykohistorian takana. Sen sijaan suomalaisiin merkkihenkilöihin kohdistuneet tutkimukset ovat perinteisempiä oppineisuuden ja opillisten vaikutteiden kehityshistorioita.²⁰ Emootioiden ja kokemuksen tutkimukseen on Euroopassa

yhdistetty erityisesti materiaalisen aineiston ja taidehistorian näkökulmia.²¹ Materiaalisuudesta ja emootioista historiassa on hiljattain ilmestynyt sekä *Historiallisen Aikakauskirjan* että *Scandinavian Journal of Historyn* erikoisnumerot²², joten teema on vahvasti tulossa, vaikka sen ulottuminen reformaatio- tai uskonnon historian tutkimukseen ei vielä ole erityisen selvää. Suomessa on kuitenkin pitkään ollut suhteellisen vahva reformaatioajan taidehistorian traditio ja lienee siksi vain ajan kysymys, milloin traditiot löytävät toisensa.²³ Psykologiseen, emotionaaliseen tai performatiiviseen tarttuvalla tarkastelutavalla toivotaan päästävän ”kansan” ja ”eliitin” vastakkainasettelujen ohi kohti uskonnollisia tai uskovia toimijoita ja niitä rakenteita, joissa uskonnollisia kokemuksia ja identiteettejä tuotettiin ja välitettiin.

Lokaali ja globaali

Reformaatiot ovat moninaisuudessaan itsestään selvästi ylijäräinen historian ilmiö, etenkin katolinen reformaatio myös globaali ponnistus. Tämä ei ole suomalaiselle historian tutkimukselle mikään ongelma: tutkijat liikkuvat varsin sujuvasti kansainvälisellä kentällä ja käyttävät yleiseurooppalaisia, elleivät suorastaan globaaleja malleja omasta lähdemateriaalistaan löytyvien ilmiöiden selittämiseen ja kontekstoimiseen. Ideologian ja monien toimijoiden ylijäräisyyden ja globaaliuden ohella usko ja sen ilmentymät olivat kuitenkin myös vahvasti paikallisia: niihin

17. Eletystä uskosta käsitteenä ks. erityisesti Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo, *Religion as Experience*. Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (toim.) *Lived Religion and the Long Reformation in Northern Europe c. 1300–1700*. Brill 2017, 1–18. Muita reformaation vaiheisiin liittyviä esimerkkejä muun muassa Raisa Maria Toivo, *Faith and Magic in Early Modern Finland*. Palgrave Macmillan 2016; Miia Kuha, *Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710)*. Jyväskylän yliopisto 2016. Eletyn uskon termiä on toki käytetty muussakin kuin reformaatioiden tutkimuksessa. Vaikka pitkää reformaatiota voinee pidentää loputtomiin, en tässä keskustelee pietismin tutkimuksesta.

18. Klassikkona voi jo mainita Susan Karant-Nunnin teoksen *Reformation of Ritual*. Routledge 1997.

19. Lyndal Roper, *Martin Luther. Renegade and Prophet*. Bodley Head 2016.

20. Esim. Simo Heininen, *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*. Edita 2007; Simo Heininen, *Agricolan perintö. Paulus Juustenin elämä* Edita 2012; Ottfried Czaika, *Sveno Jacobi, Boksamlaren, biskopen, teologen*. Suomen kirkkohistoriallinen seura / Kungliga Bibliotek 2013 ja, jos katsotaan todella pitkää reformaatiota, kenties myös Pentti Laasonen, *Vanhan ja Uuden Rajamaastossa, Johannes Gezelius nuorempi kulttuurivaikuttajana*. SKS 2009.

21. Esim. Susan Karant-Nunn, *Reformation of Feeling, Shaping the Religious Emotion in Early Modern Germany*. OUP 2010; Bridget Heal, *The cult of the Virgin Mary*. CUP 2007; Diarmaid MacCullough, *All Things Made New. Writings on the Reformation*. Allen Lane 2016.

22. *Historiallinen aikakauskirja 2/2016 Esineet ja Materiaalisuus historiassa*, sekä *Scandinavian Journal of History 3/2016, Gender, Material Culture and Emotions in Scandinavian History*.

23. Viittaan tässä lähinnä, mutta en eksklusiivisesti Markus Hiekkasen, Hanna Pirisen ja Elina Räsäsen lukuisiin töihin, joista esimerkiksi Pirisen ja Räsäsen artikkelit *Pohjoinen Reformaatio*-kirjassa.

vaikuttivat paikalliset olot ja paikalliset kulttuurit, niitä ilmaistiin ja elettiin jokapäiväisessä kanssakäymisessä tuttujen ihmisten välillä omissa kotikylistä, kirkkoissa ja hautausmailla, omien huoneiden ja peltojen keskellä tai joskus myös navetoissa, omien naapurien, sukulaisten ja oman paikallisen papiston kanssa.²⁴ Suomessa uusimman reformaatiotutkimuksen pyrkimys onkin tuoda paikallisen merkitys vuorovaikutukseen globaalin ja transnationaalien ideologian ja eurooppalaisen tutkimuskehityksen kanssa, ja miettiä, mitä lisäarvoa ”suomalainen tapaustutkimus” oikeasti antaa. Tämän prosessin täytyy kulkea molempiin suuntiin: pitää sekä kysyä, mitä Suomi voi kertoa reformaatioiden tai luterilaisuuden luonteesta, että miten reformaatioajan Euroopan tai Ruotsin konteksti näkyi Suomessa.²⁵

Globaalin ja lokaalin vuorovaikutuksen konteksti liittyy myös tämänhetkisen uskonnollisen konfliktin todelliseen tai kuviteltuun leimahdukseen Euroopassa. Vuosituhannen vaihteen jälkeen kansainvälinen uskontoa ja uskoa koskeva histo-

riantutkimus on kiivaasti edennyt kohti pluralistisempia ja rinnakkaiseloä korostavia painotuksia. Viimeisten kuukausien aikana keskustelu uskon ja uskonnon tutkimuksesta vaikuttaisi olevan jälleen muuttumassa konfliktiorientoituneemmaksi. Tutkimus pyrkii kritisoimaan kahtiajakoja meihin ja muihin, mutta on olemassa vaara, että vastakkainasetteluista keskustelemalla niitä ei pelkästään dekonstruoida, vaan myös ylläpidetään ja kenties konstruoidaan. Reformaatioiden historia voi tarjota hyvän tilaisuuden asian tarkastelemiseen, koska se osoittaa, ettei suomalainenkaan kulttuuriperintö ole kovin suomalainen eikä kovin homogeeninen edes siellä missä homogeenisuutta odotetaan – suomalaisen luterilaisen mielenlaadun, yltiörehellisen yksinkertaisuuden, työnarkomanian ja vastaavien kliseiden juurilla. Jotta mallintaminen ei tuottaisi vain uutta stereotypiaa, on hyvä seurata millaisia muotoja globaalit ideologiat saivat juuri kussakin paikallisessa kulttuurissa, kunakin tiettyinä aikana, ja miten ihmiset niitä silloin juuri siellä käsittelivät.

24. Bruce Gordon, *The New Parish*. Teoksessa Ronnie Po-chia Hsia (toim.) *A Companion to the Reformation World*. Blackwell 2004, 420.

25. Tätä onkin tehty sekä historian että esimerkiksi taidehistorian ja kielen tutkimuksen alalla ks. esim. Kaisa Häkkisen ja Tuomo Fonsenin tuotanto sekä esim. Tuomas M. S. Lehtosen ja Linda Kaljundin toimittaman *Re-forming Texts, Music and Church Art in the Early Modern North* -teoksen (Amsterdam University Press 2016) artikkelit.

Ilkka Hemmilä ja Heikki Laurila

Historian nurkkapöytä tuo menneisyyden podcasteihin

Maaliskuussa 2016 aloittanut *Historian nurkkapöytä* on ensimmäinen suomenkielinen historia-aiheinen podcast. Tuoretta suomalaista historiantutkimusta yleistajuisesti esittelevissä keskusteluissa esitellään niin tutkimustuloksia kuin historiantutkijoiden arkea. Vuonna 2017 ohjelma hakee uusia toteutusmuotoja ja yleisöjä. Työn alla on muun muassa yhteistyö *Historiallisen Aikakauskirjan* kanssa.

*2016 on podcastien vuosi Suomessa ja jos ei muuten, niin siksi että minä päätän niin.*¹

Vapaa toimittaja Olli Sulopuisto esitteli *Helsingin Sanomissa* 23. joulukuuta 2015 podcastien rantaantumista Suomeen itsevarmaan sävyyn. Teknologia-aiheita käsitellyt toimittaja kuvaili podcastien esiinmarssia englanninkielisissä maissa ja esitteli niiden käsittelemien aiheiden kirjoa. Hänen haastattelunsa herätti ajatuksen: voisiko podcasteja käyttää myös suomalaisen historian tutkimuksen popularisointiin?

Podcastit ovat vanhan konseptin, radio-ohjelmien, uusi muoto. Podcast-lähetykset ovat säännöllisin väliajoin julkaistavia äänitallenteita, jotka käsittelevät tiettyyn teemaan liittyviä

HuK **Ilkka Hemmilä** on Suomen historian ja fil.yo. **Heikki Laurila** yleisen historian opiskelija Turun yliopistosta. Sähköpostit: ilkka.hemmila@gmail.com ja laurila.heikki@gmail.com.

aiheita. Radio-ohjelmiin verrattuna podcasteja on vaivatonta tehdä: äänitiedostojen nauhoittaminen ja editointi on 2000-luvulla helppoa, koska mikrofonit, tietokoneet ja ohjelmistot ovat kaikkien saatavilla.

Myös yleisön saaminen jaksoille onnistuu entistä helpommin. Tiedostot ladataan internetiin yhdelle palvelimelle, mutta tiedostoja voi kuunnella haluamastaan palvelusta – tyypillisesti ilmaiseksi. Kuuluisin palvelu lienee Applen iTunes. Ohjelmia voi kuunnella mihin tahansa aikaan, missä tahansa paikassa ja millä tahansa laitteella. Esimerkiksi iTunes on asennettavissa niin pöytäkoneelle, älypuhelimelle kuin tablettiinkin. Kätevyytensä ja kattavuutensa vuoksi podcasteilla pystyy tavoittamaan laajan yleisön minkä tahansa aiheen parista.

Englanninkieliset podcastit aloittivat maailmanvalloituksen jo 2000-luvun alussa. Suomenkielisten podcastien läpimurto oli sitä vastoin antanut odottaa itseään – mahdollisesti pienen kielialueen takia. Olli Sulopuiston haastattelu kuitenkin vakuutti meidät siitä, että asia on muuttumassa. Samalla heräsi henkiin vanha ajatus, jota olimme pohtineet vuosien varrella: ajan-kohtaisen historiantutkimuksen popularisointi digitalisaation siivellä. Ajatus toteutui maaliskuussa 2016, jolloin suunnittelun ja alustavien kokeilujen jälkeen podcastimme *Historian nurkkapöytä* julkaisi ensimmäisen jaksonsa.

Tutkimukset esille, tutkijat ääneen

Yliopisto-opiskelijoina olimme molemmat kokeneet, että yliopistoissa tehtävä tutkimus ja aka-

1. Aino Frilander, Vuodesta 2016 ennustetaan podcastien vuotta – tässä 20 kuunteluvinkkiä vuodenvaihteeseen. *Helsingin Sanomat* 23.12.2015.

teemisten puurtajien monipuolinen työ jää herkästi vain pienten piirien tietoon. Historia kuuluu tieteistä populaarimpien joukkoon. Silti myös sen aiheita käsitellään lopulta melko lyhyesti. Podcast, jonka äärellä ihmiset saattavat viettää pitkiäkin aikoja, sitä vastoin tuntui osuvalla tavalla käsitellä monipuolisia aiheita kattavasti.

Olemme laatineet *Historian nurkkapöytä*n kolmenlaisia jaksoja: kirjakeskusteluja, tutkija-haastatteluja ja reportaaseja. Kirjakeskusteluissa käymme kahdestaan läpi jotain ajankohtaista aihepiiriä käsittelevää tutkimusta tai sen popularisointia. Tutkijahaastatteluissa kutsomme itse historioitsijat kertomaan tutkimustuloksistaan ja työnsä koko kuvasta. Reportaaseissa kerromme tarkasti yhden historiallisen tapahtuman kulut ja taustat sekä pohdimme sen merkitystä nykypäivälle. Jaksojen tavoitteena on paitsi välittää tietoa uudesta historian tutkimuksesta, myös antaa käsitys tutkimustyön prosesseista ja historian tutkimuksen muuttuvista trendeistä.

Podcast on tuntunut meille etevältä formaatilta, koska se laajentaa historian tutkimuksen aiheita uuden yleisön saataville. Suomessa monet tutkijat ja harrastajat ovat kirjoittaneet ansiokkaita historia-aiheisia blogeja, mutta podcast tarjoaa mahdollisuuden samojen aiheiden pidempään käsittelyyn. Radio-ohjelmien myötä ihmiset ovat tottuneet kuuntelemaan puhetta pitkiäkin pätkiä, ja podcasteja voi kuunnella itselleen sopivana ajankohtana niin matkustaessa, kotiaskareita tehdessä kuin työnteon ohessa.

Nurkkapöydän jaksot on ladattu SoundCloudiin, ja tyypillisimmin niitä kuunnellaan joko suoraan SoundCloudista tai iTunesin kautta. Näiden palveluiden ohella ohjelma on läsnä Facebookissa ja Twitterissä. Lisäksi täydennämme jaksomme aiheita *Alaviitteitä*-blogissamme.

Alaviitteitä-blogia pidämme yhdessä toisen suomalaisen historiapodcastin, *Mätäkuu Podcastin* kanssa. Siinä missä *Historian nurkkapöytä* käsittelee pääosin tuoreita avauksia suomalaisesta historian tutkimuksesta, *Mätäkuu Podcast* esittelee yksinomaan reportaaseja historiallisista tapauksista. Vaikka *Mätäkuu Podcastin* ja *Historian nurkkapöydän* lähestymistapa jaksojen laatimiseen on erilainen, molempien tavoitteena on historiallisten ilmiöiden tuominen suomalaisten tietoisuuteen ja siten lisätä käsitystä nykypäivässä vaikuttavista ilmiöistä.

Historiantutkijoiden lippu korkealla

Vuoden 2016 aikana *Historian nurkkapöytä* tuotti 15 jaksoa. Kirjakeskustelujen aiheet ovat vaihdelleet Carl Gustaf Mannerheimin nuoruusvuosista suomalaiseseen alkoholikulttuuriin. Haastattelu-jaksoissa olemme saaneet kuulla niin sotapropagandasta kuin reformaatiosta. Ensimmäinen reportaasimme käy läpi panssarilaiva Ilmarisen oppoamisen jatkosodassa laivalta selvinneen veteraanin muistamana. Ohjelma palasi joulutauolta helmikuussa 2017 reportaasilla, joka käsittelee sisäministeri Heikki Ritavuoren murhaa ja siihen liittynyttä vihamielistä mediajulki-suutta. Vuoden seuraavissa jaksoissa haastattemme muun muassa Tieto-Finlandia-ehdokkuuden napanneen *Maamme*-kirjan toimittajia.

Suunnittelemme myös yhteistyötä *Historiallisen Aikakauskirjan* kanssa. Teemme yhteistyötä mielellämme niin *Mätäkuu Podcastin* ja *HAikin* kuin muidenkin historiasta innostuneiden toimijoiden kanssa. Uskomme, että erityisesti suomen kokoisella kielialueella yhteistyö on tärkeää, jotta viesti löytää mahdollisimman suuren yleisön. Tarkoituksenamme on, että ohjelma tekee tunnetuksi tutkijoiden työtä ja osoittaa, kuinka paljon ja kuinka monipuolisilla tavoilla humanistit voivat tarjota eväitä yhteiskunnallisesti merkittävien asioiden kommentointiin.

Ensimmäisen toimintavuotemme aikana jaksot löysivät nollabudjetilla yli 20 000 kuulijaa ympäri Suomen, ja ohjelma on saanut positiivisen vastaanoton. Otamme mielellämme vastaan palautetta ohjelmasta. Palautetta voi antaa jaksokohtaisesti joko SoundCloudissa, somessa tai blogissa sekä suoraan meille sähköpostilla.

Kaikki *Historian nurkkapöydän* jaksot löytyvät osoitteesta www.soundcloud.com/historiapoyta tai esimerkiksi iTunesista. *Historian nurkkapöydän* ja *Mätäkuu Podcastin* yhteinen blogi *Alaviitteitä* löytyy osoitteesta alaviitteita.wordpress.com.

Soundcloud

Alaviitteitä-blogi

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 1 / 2017

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Historian Ystävien Liiton kuulumisia

Historian Ystävien Liiton hallitus teki viime kokouksessaan 10. tammikuuta kaksi liiton tiedotukseen liittyvää päätöstä. Hallituksen jäsen **Risto Jussila** on viime vuodet toimittanut ammatillisesti ja ansiokkaasti *Historiallisen Aikakauskirjan* väliin laitettua nelisivuista lehteä ”Historian ystävä”. Risto halusi vetäytyä tästä työstä ja näin sain valtuudet keskustella tiedotusratkaisusta päätoimittaja **Anu Lahtisen** kanssa. Kävimme keskustelun ja Anu lupasi ystävällisesti liitolle tiedotussivun *HAikissa*. Tämä sivu on siis ensimmäinen. Kiitokset Ristolle tehdystä työstä ja Anulle myötämielisyydestä. Uusi aika vaatii uudet ratkaisut.

Liiton hallituksen toinen tärkeä päätös koski sähköisen tiedotuksen parantamista. Näemme selvästi, että tulevaisuus on pitkälti sähköisen tiedonvälityksen ja nettisivujen kehittämisen varassa. Hallituksemme jäsenet **Martti Häikiö** ja **René Nyberg** sekä sihteerimme **Julia Burman** saivat valtuudet ryhtyä kehittämään sähköistä tiedotusta ja liiton nettisivuja. Hallitus katsoi myös, että liiton taloudellinen tilanne mahdollistaa tämän tulevaisuutemme kannalta ehdottoman tärkeän projektin tekemisen. On selvää, että hyvän uudistuksen tekeminen myös maksaa ja sen lisäksi uudistetun sivuston ylläpitäminen maksaa sekin. Ulkopuolinen apu on tarpeen sekä suunnittelussa että käytännön toteutuksessa ja sivuston päivittämisessä. On myös itsestään selvää, että uudistus on tehtävä, jotta tieto kulkee riittävällä varmuudella ja riittävällä vauhdilla.

Historian Ystävien Liitto täytti viime joulukuussa 90 vuotta. Järjestimme Tieteiden talolla hienon seminaarin otsikolla ”Kuinka vanha Suomi on?” Yleisöä oli mukavasti eli runsaat sata henkeä ja puhujat olivat erinomaisia. Alustajat olivat professori **Jussi-Pekka Taavitsainen**, professori **Jukka Korpela**, dosentti **Lari Kotilainen**, professori **Simo Heininen** sekä professori **Henrik Meinander** (tarkemmin liiton sivuilla).

Saman päivän iltana vietimme Suomalaisella klubilla liiton 90-vuotisjuhlaa. **Jyrki Vesikansa** kertoi hauskaasti liiton historiasta ja kirjailija **Jari Tervo** piti mieleen jäävän, hienon juhlapuheen. Korkeatasoisesta musiikista vastasivat **Anna-Leena Rysä**, **Elina Saksala** sekä **Eeva Rysä**.

Tulevasta toiminnasta mainittakoon tässä vierailu John Nurmisen säätiössä 21. maaliskuuta. Ilmoittautumiset netissä tai sihteerille, mukaan pääse 30 ensimmäiseksi ilmoittautunutta.

Liiton vuosikokous on 11. huhtikuuta klo 17.00 Kansallisarkiston Café Hausenissa (Rauhankatu 17, Helsinki). Saamme vieraileviksi tähdeksi Lahdessa historiapäivillä palkitun vuoden historiateoksen kirjoittajat, **Marjaliisa** ja **Seppo Hentilän**. Tervetuloa vuosikokoukseen!

Toukokuussa, tarkemmin 15.–19. toukokuuta järjestämme retken Slovakiaan, sen kauniiseen pääkaupunkiin Bratislavaan ja sen ympäristöön sekä keskiaikaisiin nähtävyyksiin, viinikellaria unohtamatta.

Kesän jälkeen syyskuussa lähdemme syysretkelle Viroon, tarkemmin Tarttoon tutustumaan Viron uuteen kansallismuseoon. Koska matka menee Tarttoon asti, siitä kannattaa tehdä kaksipäiväinen, jotta aikaa jää myös Viron historialle. Ajatellut matkapäivät ovat 23.–24. syyskuuta. Ajankohta vahvistetaan myöhemmin, mutta kuitenkin hyvissä ajoin.

Japaniin matkaamme sitten marraskuussa, joten vilkas vuosi on tiedossa.

Lopuksi on todettava, että historia on vahvassa kurssissa. Hienoja historiankirjoja ilmestyi viime vuonna niin paljon, että elämä meni välillä täyspäiväiseksi lukemiseksi. Samaa menoa on tiedossa kuluvalle vuodelle. Hyvä niin.

Toivotan Historian Ystävien Liiton jäsenille hyvää Suomen Juhlavuotta

JANNE VIRKKUNEN
PUHEENJOHTAJA

Puola-Liettuaa tutuksi Anna Jagellonican kautta

Miia Ijäs: Varjoista valtaistuimelle. Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla. Gaudeamus 2016. 308 s. ISBN 978-952-495-400-6.

Itäisen Keski-Euroopan tutkijat ovat suomalaisessa historiantutkimuksessa melkoisia harvinaisuuksia. Miia Ijäs on tästä ilahduttava poikkeus. *Varjoista valtaistuimelle: Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla* jatkaa hänen vuonna 2015 ilmestyneen vaitöskirjansa teemoja Puola-Liettuan yhteisvallan valtiomuodostuksesta 1560–1570-luvuilla. Nyt keskiössä on kiinnostava hahmo, Anna Jagellonica (1523–1596), Suomessa paremmin tunnetun Katariina Jagellonican (1526–1583) isosisko.

Sisarusten isä, Sigismund I 'Vanha', kuului arvostettuun puolalais-liettualaiseen Jagello-sukuun. Esi-isä Jogaila, Liettuan suuriruhtinas, solmi avioliiton Puolan silloisen hallitsijan Jadwigan (Hedwig) kanssa, mikä toi hänelle myös Puolan kuninkaan kruunun vuonna 1386 ja sinetöi Puola-Liettuan unionin. Samalla nimi Jogaila kääntyi puolalaiseen muotoon Jagiełło. Sisarusten äiti, Bona Sforza, oli satumaisen rikas ruhtinatar. Hänen henkinen perintönsä italialaisvaikutuksineen ja materiaalin perintö jakamatta jääneine kalleuksineen vaikutti ratkaisevasti paitsi sisarusten sosio-kulttuuriseen pääomaan, myös heidän keskinäisiin väleihinsä. Joka tapauksessa perhe kuului eurooppalaiseen valtaeliittiin ja vaikka Puola oli vaalimonarkia, Jagello-sukuun kuuluminen oli kuninkaanvaalissa ehdoton etu.

Varjoista valtaistuimelle alkaa suorastaan koukuttavasti prologilla, missä kuvataan Anna Jagellonican jännittävää odotusta: Puola-Liettuan mahtimiehet ovat ratkaisemassa ilman hallitsijaa jääneen valtakunnan ja samalla Annan itsensä kohtalon. Lopulta aateli valitsee

kuninkaaksi transsilvanialaisuhtinas Stefan Batoryn, jolle jo 52-vuotias Anna, viimeinen Jagello (Ruotsissa olevaa Katariina-siskoja ja tämän lapsia lukuun ottamatta), päätetään näyttää samassa yhteydessä. Annan tietä kuningattareksi tarkastellaan neljässä pääluvussa, kun taas toiminta kuningattarena jää kahden pääluvun varaan – ratkaisu, joka mukailee päähenkilön elämän kronologisia mittasuhteita. Samalla tunnetuksi tulee puolalainen vaalimonarkia, joka monissa uuden ajan alun historian esityksissä tuppaa jäämään länsimaista absolutismia huomattavasti pienemmälle huomiolle. Eriyisen ilahduttavaa puolalaisesta järjestelmästä on lukea suomeksi. Puolalaisella kuninkaanvaalilla oli nimittäin huomattava merkitys Juhana III:n ja Katariina Jagellonican pojan, Sigismundin, tultua valituksi Puolan kuninkaaksi vuonna 1587 – pitkälti täti Annan myötävaikutuksella, kuten Ijäs asiaa teoksen loppupuolella valaisee. Tästä seurasi eräs kansallisen historian tunnettu käännekohta: Sigismundin oleskelu Puolassa heikensi hänen asemaansa Ruotsissa, mikä helpotti Kaarle-herttuan valtaannousua.

Kirjoittaja korostaa Annan olevan tuntematon: "Anna on pysynyt tuntemattomana niin meillä Pohjolessa kuin muuallakin" ja "myös Puolassa Anna on vähemmän tunnettu historian henkilö" (s. 5). Pitää paikkansa, että Suomessa ja muissa pohjoismaissa Annaa ei juuri tunneta, mutta Puolan historiankirjoutuksen traditiossa ja historian kouluopetuksessa Annalla on ollut jo kauan merkittävä rooli "viimeisenä Jagellona". Toisen maailmansodan jälkeen ilmestynyt tärkein puolalainen tutkimus on Maria Boguckan laatima akateeminen elämäkerta (1994), johon *Varjoista valtaistuimelle* paljolti peilautuu. Kun Boguckan Anna on katkera ja alakuloinen, Ijäs piirtää päähenkilöstään toiminnallisemman ja määrätietoisemman kuvan. Bogucka on kirjoittanut monografian myös Annan äidistä Bona Sforzasta (1989) sekä englanninkielisen artikkelin Annan hovista (2009 ja 2010).

2010-luvulla ovat ilmestyneet esimerkiksi Przemyslaw P. Szpaczyńskiin artikkeli Annan ja Jan Zamoyskin poliittisesta suhteesta sekä Anna Sitkowan analyysi,¹ joista edellistä on teoksessa käytetty, jälkimmäistä ei. Sitkowan kirjeanalyysi olisi voinut tuoda uudenlaista kulmaa paitsi aikalaislähteiden tulkintaan myös päähenkilön toimintaan ja miksei persoonaan-kin. Aivan tuntematon Anna ei siis ole, mutta kuten kirjoittaja itsekkin toteaa, lähteitä ei ole runsaasti, eivätkä ne päästä kovin lähelle kohdetta.

Poliittinen historia on selvästi kirjoittajan sydäntä lähellä ja hän on parhaimmillaan kuvatessaan Puola-Liettuan poliittista järjestelmää, sen toimintaa ja kontekstia sekä Itämeren piirin kansainvälisiä suhteita 1500-luvun loppupuolella. Uupumattomasti ja pedagogisen selkeästi hän selittää lukijalle niin Varsovan konfедераation, Lublinin unionin, konvokaatiosejmit, *pacta conventan* kuin Kalmarin statuutit. Kekseliästä on käyttänyt lähteinä diplomaattiraportteja, joita jo Henry Biaudet retkikuntineen keräsi eurooppalaisista arkistoista viime vuosisadan alkupuolella. Biaudet'n keräämää aineistoa (joukossa muun muassa Annan kirjeenvaihtoa) on teoksessa hyödynnetty, mutta 1500-luvun lähteiden olemusta ja lähdeyyppien eroja olisi voinut selittää lukijalle enemmänkin, samoin lähdejulkaisujen varsin selektiivistä luonnetta.

Poliittisen historian ulkopuolelle mentäessä lähteiden määrä ja niiden tulkinnot ohenevat. Tässä olisi auttanut erilaisten lähestymistapojen ja genrejen syväliisempi tarkastelu. Vaikka kirjoittaja kutsuu päähenkilöä useimmiten epiteetillä "nainen", sukupuolta ei tarkastella kovinkaan analyttisesti. Merry Wiesner-Hanksin artikkelia "Do women need the Renaissance?" (2008) lukuun ottamatta lähdeluettelon sukupuolihistoriaan liittyvät julkaisut ovat lähinnä kotimaisia yleisteoksia, kuten Päivi Setälän *Pohjoisen renessanssin nainen* (2002) tai teoksia, jotka käsittelevät nimenomaan Suomea ja/tai Ruotsia, kuten Kirsi Vainio-Korhosen *Sophie Creutzin aika: Aateliselämää 1700-luvun Suomessa* (2008) tai Tiina Miettisen *Piikojen valtakunta* (2015). Mitenkään väheksymättä kotimaista tutkimusta aiheen kannalta olisi ollut hedelmällisempää perehtyä nimenomaan Puola-Liettuan erityispiirteisiin. Lisäksi uuden ajan alun Euroopassa käytiin poliittis-teoreettista keskustelua nimenomaan naispuolisista hallitsijoista muun muassa Annan aikalaisen,

Englannin Elisabet I:n innoittamana, mihin liittyvää tutkimusta olisi teoksessa voinut hyödyntää myös Puolan tilanteen tarkastelemisessa.

Sukupuolihistorian ohella aikalaiskirjallisuuden ja -retoriikan tuntemus jää melko pinnalliseksi. Lähteinä käytetyt hallitsijoille ja ruhtinaille kirjoitetut runot ja puheet kaipaisivat lajityyppinä selkeämpää taustoitusta. Panegyriikan perusteella ei kohteen ominaisuuksista pitäisi tehdä kovinkaan syvällisiä johtopäätöksiä, saati pohtia "romanttisten kaikujen" tai "rakkausuhneiden" todellisuus pohjaa, minkä kirjoittaja varovasti toteaaakin (s. 47). Esimerkiksi Bona Sforzan ulkonäöstä ja "kauneudesta" (s.47) on erilaisissa lähteissä varsin ristiriitaisia kuvauksia riippuen siitä, kenelle ja missä tarkoituksessa kuvaukset on kirjoitettu. Humanistiset hovirunoilijat ammensivat antiikin traditiosta ja tämä retoriikka noudatti tiettyjä kirjallisia konventioita. Eri-laiset runousoppaat, kuten Julius Caesar Scaligerin *Poetics libri septem* (1561), olisivat tässä olleet avuksi. Naisille omistetut tekstit ylistivät kohteitaan säännönmukaisesti hyveellisiksi ja hurskaiksi, mikä kuului myös hyvän kuningattaren julkikuvaan.

On selvää, että tietokirjassa, vaikkakin tutkimukseen perustuvassa, ei voi esitellä kaikkia mahdollisia tulkin-toja, mutta esimerkiksi Puola-Liettuan uskontopoliiti-kasta annetaan hieman yksipuolinen ja jo vanhentunut kuva. Kirjoittaja esimerkiksi toteaa että "Sigismund I pyrki tukahduttamaan protestanttiset liikkeet Puola-Liettuassa" (s. 66). Muun muassa historioitsija Natalia Nowakowska on kuitenkin osoittanut Sigismund I:n suhtautumisen luterilaisuuteen olleen huomattavasti monimuotoisempaa ja tutkijoiden käsitysten aiheesta heijastavan pikemminkin oman aikansa ilmiöitä kuin aikalais-todellisuutta.²

Itämeren piirin monikulttuurinen historia konkretisoi-tuu kirjan henkilöissä. Käytetyt nimimuodot näyt-täytyvät varsin transnationaalina ellei jopa sattuman-varaisina; ainakaan niiden valintaa ei ole perusteltu lukijalle. Kirjoittaja suosii puolalaisia nimimuotoja, mikä olisi ymmärrettävää, mikäli käyttö olisi systemaati-ista. Esimerkiksi suomeen juurtunut latinapohjainen Jagello on teoksessa korvattu puolalaisella nimimuodolla Jagiełło. Tällä logiikalla Anna ja Katariina tulisi kutsua puolalaisittain Anna Jagiellonkaksi ja Katarzyna Jagiellonkaksi. Kuitenkin kirjoittaja käyttää heidän sukunimienään latinan Jagelloon pohjautuvaa femi-

1. Przemyslaw P. Szpaczyński, Anna I Jagiellonka kontra Jan Zamoyski. *Klio* 1 (2014), 3–29; Anna Sitkowa, Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi. *Studia Bibliologiczne* 20 (2015), 209–221.

2. Natalia Nowakowska, Forgetting Lutheranism. Historians and the Early Reformation in Poland (1517–1548). *Church History and Religious Culture* 92/2–3 (2012), 281–303.

niinjohdosta Jagellonica, mikä onkin kannatettavaa, niin vakiintunut se pohjoismaissa on. Jostain syystä Katarina Jagellonica etunimi on kuitenkin ruotsalais-tettu muotoon ”Katarina”, samoin muut kirjassa esiintyvät Katarina, kuten ”Katarina Aragonialainen” ja ”Katarina Habsburg”. Katarina de’ Medici esiintyy sekä yhdellä että kahdella i-kirjaimella kirjoitettuna. Katarina de’ Medicin poika, Puolan kuninkaaksikin vuonna 1573 valittu Valois’n Henrik puolestaan on ranskalaisittain ”Henri (tai Henri III)” (mitenkähän tämä Suomessa äännettäisiin?). Silti Espanjan Filip II on suomalaisittain ”Filip”, eikä esimerkiksi ”Felipe” – vain joitakin esimerkkejä kirjavasta nimikäytännöstä mainitakseni. Nimissä esiintyy myös inkongruenssia: ”Sforzan ja Jagiellojen perijättärestä [po. perillisestä] muovattiin uudenlaisen valtion kuningatar” (s. 179). Vaahtimus ”alkuperäisten” tai ”kansainvälisten” nimien käyttöön otosta on viime aikoina lisääntynyt, mutta esimerkiksi hallitsijoiden ja muiden historiallisten henkilöiden suomalaisia nimiä hyljeksiville opiskelijoille muistutan suomalaisten vastineiden kertovan pitkästä historiallisesta suhteesta. Mikäli näitä suhteita ei haluta tunnustaa, voidaan Tukholma samoin tein muuttaa Stockholmiksi ja Varsova Warszawaksi.

Varjoista valtaistuimelle on kauttaaltaan huolellisesti dokumentoitu. Sen sijaan tulkinnot nojaavat välillä spekulointiin ja tutkijan omaan projektiin: ”erityisen pahalta on varmasti tuntunut, että joku saattoi epäillä Annan katolisuuutta” (s. 195) tai ”tämä lausahdus on varmasti lämmittänyt erityisesti Annan mieltä, koska hän oli lapseton” (s. 196). Hieman epämääräistä, periodisointiin perustuvaa jälkiviisautta edustavat seuraavat ilmaukset: ”uuden ajan alun mentaliteettien mukaisesti” (s. 165), ”Näin Bona piti huolen, että hänen omat lapsensa saivat renessanssian henkeä kunnioittavan kasvatuksen” (s. 54). Myös joitakin kielellisiä kömmähdyksiä löytyy kuten ’auktori’-sanon käyttö sanan ’auktoriteetti’ synonyyminä: ”ainut miespuolinen auktori Annan elämässä tässä vaiheessa on koko kristikunnan isä, paavi” (s. 151, ks. myös s. 192). Anglikaanisen kirkon hieman outoon valoon saa lause: ”Tämä päätös oli kuitenkin aiheuttanut Englannin eron universaalista katolisesta yhteisöstä, kristikunnasta.” (s. 62).

Varsinaisia virheitä en kerännyt systemaattisesti – tuskin niitä paljoa onkaan – mutta silmään sattui muutama epätarkkuus: *infans Regni Poloniae* ei tarkoita ”hänen kuninkaallista korkeuttaan” (s. 111), vaan Puolan hallitsijan jälkeläistä ilman perinnöllistä oikeutta kruunuun. Uusimpien tutkimusten mukaan maalaus ei esitä Anna Vaasaa (s. 225). Kustaa Eerikinpoika (teoksessa ”Kustaa Eerikinpoika”) ei kuollut Moskovan

hovissa (s. 226), vaan Kašinin kaupungissa Tverissä. Takasisäkannen perhepotrettia ei todennäköisesti maalannut Lucas Cranach nuorempi, kuten mainittu, mutta se on tehty hänen ateljeessaan.

Varjoista valtaistuimelle olisi hyötynyt moninäköku- maimemmasta tutkimuksesta. Esimerkiksi materiaalis- en kulttuurin, kulttuurihistorian ja vaikkapa tunteiden historian syvällisempi hyödyntäminen olisi tuonut kai- vattuja lisäsävyjä, mutta toisaalta vaatinut pidempää kypsytelyä. Tällaisenaan teos keskittyy Anna Jagello- nican kuningatartiehen ja Itämeren alueen valtapelei- hin, mikä kiinnostaa varmasti monia. Liitteenä olevat sukukaaviot, kronologia ja kartat sekä henkilö- ja paikannimihakemisto ovat tarpeellisia. Vaikka Anna jää edelleen hieman mysteeriksi, on erinomaista, että Puola-Liettuan historiaan voi nyt hänen kauttaan tutustua suomeksi. Kirjaa voi lämpimästi suosittel- la kaikille Itämeren piiriin, itäisen Keski-Euroopan ja uuden ajan alun poliittisesta historiasta sekä kansainvälisten suhteiden historiasta kiinnostuneille.

SUSANNA NIIRANEN, DOSENTTI, FT
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Rikos ja ruumiin rankaisu: itsemurha suurvalta- Ruotsissa

**Riikka Miettinen: Suicide in Seventeenth-
Century Sweden. The Crime and Legal Praxis
in the Lower Courts. Tampereen yliopisto 2015.
viii+576 s. Omakustanne.**

Syksyllä 1608 piispa Jonas Kylander (1566–1630) ja Linköpingin tuomiokapituli joutuivat käsittelemään Vibyn pitäjässä sattunutta traagista tapausta. Närkestä tullut pariskunta, molemmat omilla tahoillaan naimisissa, oli karannut yhdessä ja paennut lain kouraa paik- kakunnalle. Nainen oli tullut epätoivoiseksi ymmärtä- essään karkumatkan tulleen päätökseen ja leikannut kurkkunsa. Silti hän, nyt sekä avionrikkoja että itse- murhaaja, kitui vielä kahdeksan päivää. Aika riitti sii- hen, että kuoleva ehti tehdä sovun Luojansa kanssa. Paikallinen pappi lohdutti häntä ja antoi hänelle syn- ninpäästön. Piispa ja tuomiokapituli joutuivat sitten pohtimaan, kuinka itsemurhaaja haudataan.¹

1. Vadstenan maakunta-arkisto, Linköpingin tuomiokapitu- lin arkisto, A I a:1 (pöytäkirjat 1600–1632), 15.11.1608, fol. 35v–36r.

Riikka Miettisen väitöskirja käsittelee vastaavanlaisia tapauksia, jossa epätoivoinen tai mielenhäiriöinen henkilö päätti päivänsä oman käden kautta 1600-luvun Ruotsissa. Kyseessä oli rikos vuoden 1442 maanlain mukaan, joten kaikki epäilyttävät kuolemat oli tutkittava joko henkirikos- tai itsemurhaepäilyjen selvittämiseksi. Aihe – itsemurhien rikosoikeudellinen tutkinta, oikeudellinen käsittely ja rankaisu – ei ole ennestään tutkimaton, vaan sekä ulkomailla että Ruotsissa aiheesta on kirjoitettu runsaasti. Miettisen mukaan (s. 2) hänen kirjansa on silti ”ensimmäinen kattava tutkimus itsemurhan oikeuskäsittelystä sekä itsemurhaa koskevista asenteista ja näkemyksistä 1600-luvun Ruotsissa (Suomi mukaan luettuna)”. Väite on rohkea, mutta tosi.

Kirjassa on kuusi päälukua. Johdanto-osuudessa Riikka Miettinen esittelee itsemurhien historiografiaa sekä nykyisen tutkimustilan, lähteensä, keskeiset käsitteensä ja metodologiansa. Hän on muotoillut itselleen seuraavat päätutkimuskysymykset (s. 1–2): kuinka Ruotsin oikeusjärjestelmä laajasti kontekstualisoituna säänteli itsemurhaa, kuinka epäiltyjen itsemurhien rikostutkinta sekä tuomitseminen toteutettiin alioikeustasolla paikallisyhteisöissä, ja kuinka itsemurhaajan henkilö, olosuhteet ja sosiaalinen asema vaikuttivat rankaisuun.

Väitöskirja pohjautuu ennen kaikkea oikeuskäytännön analysointiin. Sen ”pääotos” koostuu 165 itsemurhiksi todetusta ja 34 epäilystä, mutta vapautta-vaan tuomioon päätyneestä tapauksesta ajanjaksolta 1630–1700. Alioikeusaineisto on koottu Sveanmaalta, Etelä-Suomesta, Pohjois-Pohjanmaalta ja Karjalasta. Otos täydentyi muulla aineistolla: Svean hovioikeuden niin sanotulla Becchius-Palmcrantz-rikostapauskokoelmalla, itsemurhayrityksillä, kirkollisten tuomioistuinten käsittelemillä ja muiden Ruotsin alueiden itsemurhata-pauksilla. Miettinen päätyi lopulta siis analysoimaan poikkeuksellisen suurella vaivalla kerättyä, runsasta ja monipuolista aineistoa.

Toinen pääjakso käsittelee itsemurhan kriminalisoin-tia vuoden 1442 Kuningas Kristoferin maanlaissa, joka otettiin Ruotsissa käyttöön hitaasti 1500-luvun jälki-puoliskolla ja 1600-luvun alussa. Kriminalisointia esi-tellään kansainvälisessä kontekstissa, ja Miettinen osoittaa, kuinka kyseessä oli niin sanottu oikeudellinen siirännäinen, joka perustui osin saksalaiseen malliin, osin paikallisiin taikauskoihin ja synkretistisiin käsityk-siin. Koska rikoksentekijä oli jo kuollut, rankaisemi-ssa oli kyse siitä, minne, miten ja kenen toimesta itsemurhaajan ruumis haudattiin (tai poltettiin). Käy-tännössä itsemurhaa ei silti pidetty yhtä törkeänä

rikoksena kuin viralliset tai normitason lähteet antavat ymmärtää, eikä kruunu takavarikoinut itsemurhaajan omaisuutta.

Seuraavissa luvuissa Riikka Miettinen analysoi ruu-miin löytymisen aiheuttamia reaktioita ja toimenpi-teitä. Yhtäältä hän pohtii vainajan lähipiirin intressejä teon kätkemiseksi ja toisaalta tapausten kasvavaa määrää, mitä hän selittää kontrollin tiukkenemisellä ja lähdeaineiston paremmalla säilymisellä. Hän analysoi paikallisyhteisön toimintaa rikoksen syytteenpan-ossa, tutkinnassa ja tuomitsemisessä. Kuoleman luo-kittelu tapaturmaksi tai itsemurhaksi oli tilannekohtai-nen neuvotteluprosessi, johon vaikuttivat useat eri toimijat sekä jutun olosuhteet ja paikallinen konteksti. Myös epäillyn itsemurhaajan sosiaalinen asema, käytös ja maine (luku viisi) vaikuttivat siihen, kuinka hänen mielentilansa luokiteltiin ja katsottiinko vainajan esi-merkiksi olleen mielenhäiriössä. Lukukokemusta ei voi kutsua kevyeksi tai helpoksi: kirja on laaja, aineistoa paljon ja epätoivoisten ihmisten karut kohtalot kosket-tavat lukijaa.

Riikka Miettisen väitöskirjan oikeudellinen konteksti on Ruotsin niin sanotussa oikeudellisessa vallanku-mouksessa. Se ilmeni harkintavallan vähentämisenä paikallistasolta kuninkaallisille hovioikeuksille, alioi-keuksien toiminnan valvontana, normien ja oikeuskäy-tännön yhtenäistämisenä, tuomarien alkavana profes-sionalisoitumisena sekä keskusvallan lisääntyneenä kontrollina. Itsemurha-aineistossa näkyy paikallistasolla monia tämän kehityksen piirteitä. Miettinen toteaa (s. 457) ylempien viranomaisten olleen paikallisen rikos-tutkinnan, informaation ja ”totuuden” varassa. Hänen mukaansa ”alioikeuksien käytännön toiminta ei osoita mitään merkkejä siitä, että niistä oli tulossa viranomaisten lisääntyvästi kontrolloimia areenoja, jotka palvelivat valtion pikemminkin kuin paikallisyhteisön intressejä”.

Viimeinen väite on yleistys, jonka testaamiseksi kir-jan teema ja lähinnä tuomiokirjakortistoiden avulla kerätyt yksittäistapaukset eivät ehkä muodosta tar-peeksi vakuuttavaa kokonaisaineistoa. Miettinen itse-kin tekee siihen varauksia. Paikallisyhteisön toimijat lähtökohtaisesti tutkivat ja tuomitsivat lähes kaikki rikokset varhaisen uuden ajan Ruotsissa. Kruunun ja esivallan edustajat olivat mukana alioikeusprosessissa, jonka luotettavuutta kyseenalaistettiin harvoin. Koska itsemurhaajan omaisuutta ei takavarikoitu, paikallisvi-ranomaisten ei tarvinnut puolustaa kruunun erityisiä fiskaalisia intressejä.

Itsemurha oli harvinainen ja epätyypillinen rikos. Esimerkiksi hukkumisen syy tai henkilön mielentila jät-tivät pelivaraa erilaisille tulkinnoille, paikallisyhteisöjen

”neuvotteluille totuuskille”, eri tavalla kuin naimattoman naisen raskaus, jota tutkittiin aina seksuaalirikokseksi. Itsemurhassa ei myöskään ollut asianomistajaa samalla tavalla kuin useissa muissa yleisissä rikostyypeissä: varkausrikoksissa, tapoissa, pahoinpitelyissä tai vahingonteoissa. En siis lähtisi Miettisen itsemurha-aineiston valossa kyseenalaistamaan sitä, etteikö Ruotsin alioikeuksissa olisi 1600-luvun mittaan puuttunut paikallisyhteisöjen toimintaan ja ohjailtu sitä kruunun intressien mukaan. Tuomiokirja-aineistojen pitkittäistutkimukset, kuten esimerkiksi Seppo Aallon Porvoon kihlakuntaa käsittelevä väitöskirja tai Marja Taussi Sjöbergin Medelpadissa sijaitsevaa Njurundaa analysoivat tutkimukset,² vastannevat kysymykseen vakuuttavammin.

Tämä on kuitenkin lievää kritiikkiä, joka ei mitenkään vähennä kirjan monia merkittäviä ja erityisiä ansioita. Miettinen analysoi hienovaraisesti paikallisyhteisön rikostutkintaa, syytteenostoa ja tuomitsemista sekä läpivalaisee monipuolisesti paikallisia neuvotteluprosesseja, joilla päädyttiin ”totuuteen” kuolemansyystä sekä itsemurhaajan mielentilasta ja motiiveista. Vertailevalla lähestymistavalla ruotsalainen itsemurha ja sen rikosoikeudellinen käsittely suhteutetaan muuhun Eurooppaan. Riikka Miettinen onkin kirjoittanut vankasti lähteisiin ja runsaaseen kirjallisuuteen pohjautuvan huolellisen väitöskirjan, joka on samalla painava puheenvuoro ruotsalaiseen esimoderniin oikeuskulttuuriin.

MIA KORPIOLA, PROFESSORI, OTT
TURUN YLIOPISTO

2. Esim. Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esiesivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca Historica 12. SKS 1996; Marja Taussi Sjöberg, *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500-och 1600-talen*. Atlantis 1996.

Nälkävuosien uudet tulkinnat ja selitykset

Miikka Voutilainen: Poverty, inequality and the Finnish 1860s famine. Jyväskylä studies in humanities 287, Jyväskylän yliopisto 2016. 329 s. ISBN 978-951-39-6626-3.

Suomen 1860-luvun nälkäkriisi, joka huipentui kevään 1868 massakuolleisuuteen, oli eräs maailmanhistorian tuhoisimmista nälkäkatastrofeista. Noin kahdeksan

prosentin kuolleisuuteen yltäneen väestökriisin on sanottu olleen Länsi-Euroopan rauhanajan nälkäkatastrofeista viimeinen.¹ Vuoden 1868 keväällä järkyttäviin mittoihin nousseen kuolleisuuden syitä on edelleen vaikea käsittää, eikä tuhoon johtanut tapahtumien kulku ole lainkaan yksiselitteinen tai taustasyt selitetty.

Kansainvälinen nälkäkriisitutkimus on kohdistanut huomionsa nälkäkatastrofeihin pitkäaikaisina, usein lineaarisesti kehittyvinä prosesseina, joiden merkit ovat olleet nähtävissä ja tunnistettavissa pitkään. Tämä niin sanottu prosessinäkökulma on syrjäyttänyt aiemman tapahtumanäkökulman, jonka mukaan nälkäkriisit olisivat väliaikaisia, satunnaisia, äkillisesti kehittyneitä kohtalokkaita ja yksittäisiä tapahtumia, jotka ovat tulleet näkyviksi huomattavan korkeina kuolleisuusluokina. Usein nälkäkriisejä on pyritty tarkastelemaan prosesseina muun muassa systeemiteorian menetelmien avulla. Tässä prosessi- ja tapahtumateorioiden yhdistelmässä ajatellaan, että pitkäaikaiset rakenteelliset tekijät synnyttävät epäsuotuisten olosuhteiden vaarallisia kombinaatioita, joista taas kumpuavat itse itseään vahvistavat tilanne- ja tapahtumaketjut. Prosessin sisäinen vuorovaikutuksellinen dynamiikka on tutkimuksen keskeisenä kohteena.² Vaikka systeemiteoreettisia tarkasteluja on yleensä käytetty tutkittaessa modernin ajan kriisejä, niitä on soveltuvien osin mahdollista käyttää myös analysoitaessa esiteollisen ajan nälkäkriisejä (esimerkiksi Jacques Dupâquier).³ Voidaanko nälkäkriisejä mallintaa ja voidaanko modernin yhteiskunnan kriisiteorioita soveltaa historiaan tekemättä sille liiaksi väkivaltaa, on kysymys, johon ei ole suoraa vastausta.

Jos tutkimus on ottanut niin sanotun pitkän perspektiivin näkökulman, myös toinen tärkeä muutos on ilmeinen. Luonnontieteellisistä kriisiselityksistä on siirrytty enemmän sosiaalisiin ja taloudellisiin, joissa valta ja politiikka ovat nousseet keskeiseen asemaan. On nähty, että kuolema ei ole ollut demokraattinen.⁴ Kriiseistä ovat kärsineet kaikkein köyhimmät. Monet esiteollisen ajan kriisit, myös Suomessa, näyttäisivät

1. Cormac Ó Gráda, *Famine. A short history*. Princeton University Press 2009.

2. Paul Howe & Stephen Devereux, *Famine Intensity and Magnitude Scales. A Proposal for an Instrumental Definition of Famine*. *Disasters* 28:4 (2004), 353–372.

3. Jacques Dupâquier, *Demographic crises and subsistence crises in France, 1650–1725*. Teoksessa John Walter & Roger Schofield (toim.) *Famine, disease and the social order in Early Modern Society*. Cambridge University Press 1989, 189–199.

kietoutuneen yhteen yhtäältä yleisen proletarisoitumiskehityksen, toisaalta kaupallistuneiden tuote- ja palvelumarkkinoiden kanssa. Kriisit ovat olleet ravinnon tuotannon, jakelun ja kulutuksen epäonnistumisia, joissa rajalinjat ovat kulkeneet yhteisöjen sisällä, ei välttämättä niiden välillä.

Suomen 1860-luvun nälkäkriisi on viime vuosina noussut uudelleen akateemisen tutkimuksellisen kiinnostuksen kohteeksi, noin kahdenkymmenen vuoden hiljaisen kauden jälkeen. Uusi nälkävuositutkimuskupolvi on nousemassa esiin. Se ammentaa vahvasta kansainvälisestä teoreettisesti painottuneesta nälkävuositutkimuksesta ja on omaksunut uusia näkökulmia (valta, politiikka, ympäristö, muisti), uusia metodeja (kehittyneet ekonometriset mallit, aikasarja-analyysit, diskurssianalyysi) sekä uusia aineistoja (verotiedot, sää-tiedot, kirjeenvaihdot, tilinpidot, muistitieto). Miikka Voutilainen rakentaa väitöskirjansa kysymyksenasettelun aiemman nälkävuosihistoriatulkinnan pohjalle ja kytkee kysymyksensä tiukasti kansainväliseen nälkäkriisitutkimukseen.

Hän pyrkii vastaamaan seuraavaan neljään pääkysymykseen. Ensimmäiseksi, mitkä tekijät aiheuttivat sen, että suomalainen agraariyhteisö oli niin haavoittuva 1800-luvun lukuisille sadonmenetyksille huolimatta monien positiivisten infrastruktuuritekijöiden olemassaolosta. Haavoittuvuus (*vulnerability*) on avainsana. Toiseksi tekijä kysyy, kuinka laajaa agraari-köyhyys todellisuudessa oli ja missä määrin se oli nopean väestönkasvun seuraus. Kuinka mittavaa oli ”ruohonjuuritason” köyhyys, jossa pienikin putoaminen aiheutti katastrofin? Avainsana on massaköyhyys. Kolmantena kysymyksenä on, missä määrin nälkävuodet vaikuttivat kotitalouksien toimeentuloon lyhyellä ja pitkällä tähtäimellä. Viimeisenä kysymyksenä Voutilainen pyrkii vastaamaan siihen, mitkä tekijät selittävät alueellisen kuolleisuuden vaihtelun. Tätä varten kirjoittaja käyttää kehittyneitä matemaattista mallinnusta. Kysymyksenasettelun painopiste on nälkävuosia *edeltäneessä kehityksessä*, mutta kaksi jälkimmäistä kysymystä leikkaavat jo *itse prosessiin* ja sen välittömiin *jälkiseurauksiin*.

Tutkimuskysymyksiä esittelevä luku päättyy kahteen kiinnostavaan, koko tutkimuksen näkökulmaa, tarkoitusta ja metodia avaavaan ja selventävään huomautukseen. Voutilaisen mukaan historiantutkimuksen tulisi etsiä lähteidensä avulla erityisestä yleistä, kohota

pelkän satunnaisen yläpuolelle näkemään siinä toistuvuutta ja säännönmukaisuutta. Lisäksi kirjoittajan tavoitteena on pyrkimys kohti synteesiä, yhdistämistä ja yleiskuvaa. Mallintamisen avulla voidaan selittää, mutta myös ennustaa. Tämä on totta, mutta on kokonaan toinen kysymys, miten ne sitten suhtautuvat moderneihin historiantutkimuksen narratiivisiin näkökulmiin ja tulkintoihin, joiden mukaan, oululaista historianfilosofi Jouni-Matti Kuukkasta lainaten, “[...] narrativistinen näkökulma, eli historiantutkijan tuotama kirja ja sen sisältämä teesi on olennainen kontribuutio historiantutkimuksessa” ja edelleen “[...] narraatiot tai teesit eivät ole suoria menneisyyden kuvauksia vaan konstruktioita: ehdotuksia miten menneisyys tulisi nähdä.”⁵ Kumpaan tulkintatapaan tulisi tukeutua?

Miikka Voutilainen kritisoi niitä neljää erilaista tapaa, joilla Suomen 1860-luvun nälkävuodet on yleensä esitetty akateemisessa historiankirjoituksessa tai tulkittu kansallisessa historianäkemyksessä. Samalla hän itse tarjoaa vaihtoehtoisen selityksen. Ensimmäinen on se, että nälkävuodet on nähty ennen kaikkea kansallisen onnettomuutena ilman, että sen kansainvälisiä kytkentöjä tai samanaikaisia vastaavia prosesseja olisi kytketty tarkasteluun mukaan. Nälkäkriisi on yhdistetty näkemykseen maasta syrjäisenä, köyhänä ja eristettynä alueena, jolloin se ajautui kauheaan kriisiin kuin luonnonvoimain pakottamana. Tämä puhe on vapauttanut aikakauden päättävät toimijat kokonaan vastuusta. Toinen löydös on kuolleisuuden määrän ja yhteiskunnallisten luokkien välisen kytköksen irrottaminen toisistaan, joka edellisen havainnon tavoin päästää kriisiin vaikuttaneet tahot vastuusta. Kolmas näkemys liittyy koko kriisiprosessin irrottamiseen pitkäaikaisesta yhteiskunnallisesta kehityksestä. Voutilainen lainaa alan kansainvälisiä tutkijoita toteamalla aivan oikein, että kriiseillä on aina historialliset, sosiaaliset ja poliittis-taloudelliset syynsä eikä niillä ole selvää alku- eikä lopputahtoa. Kriisi ei alkanut eräästä kohtalokkaasta syyskuun neljännen päivän vastaisesta pakkasyöstä. Neljäs kommentti liittyy sen näkemysten ja tulkinnan kiistämiseen, että nälkävuodet olisivat Suomen taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen (positiivinen) käännekohta. Voutilainen korostaa, että kriisillä oli pitkäaikaiset negatiiviset vaikutukset niin talouden makrotasolla kuin yksityisten perheidenkin kohdalla. Lama ja pula köyhdyttivät maan ja sen asukkaat.

4. Amartya Sen, *Poverty and famines. An essay on entitlement and deprivation*. Clarendon Press & Oxford University Press 1981.

5. Jouni-Matti Kuukkanen, *Postnarrativist philosophy of historiography*. Palgrave Macmillan 2015.

Työ on laaja ja sillä on isot tulokset. Ensinnäkin agraarinen tuotanto kehittyi positiivisesti nälkävuosiin asti. Samanaikaisesti maaseudulla kasvoi erityisesti eräillä alueilla vajaatyöllistetty ja köyhä sosiaalinen alaluokka ja nämä samat alueet olivat erityisen haavoittuvia ulkopuolisille shokeille. Toiseksi kuolleisuus kohosi korkeaksi juuri näillä samoilla alueilla ja köyhimpien väestöryhmien keskuudessa. Lisäksi kato köyhdytti, mutta myös tasasi tuloeroja, ainakin lyhyellä tähtäimellä. Kaiken kaikkiaan väitöskirja muodostaa monipuolisen, yhtenäisen ja kiintoisan tieteellisen kokonaisuuden. Sen tärkein anti liittyy 1800-luvun ajan sosiaalis-taloudellisen rakenteen alueellisen kehityksen oivaltavaan ja tarkkaan tutkimiseen, väestöllisten ja kotitalouksien toimintaan liittyneen tutkimuksen syventämiseen ja köyhyyden yleisten piirteiden uudenlaiseen tarkasteluun. 1860-luvun kriisi käy tämän jälkeen loogisemmin ja selkeämmin ymmärrettäväksi kuin aikaisemmin. Itse nälkäkriisiin prosessina Voutilainen tuo lisävaloa lähinnä koskien kuolleisuuden määrää ja toisaalta siitä, kuinka yksittäiset kotitaloudet selvisivät – tai eivät selvinneet – kriisistä.

Työn ansiot liittyvät myös rohkeaan uudenlaiseen aineistomateriaalin käyttöön, sen onnistuneeseen muokkaamiseen ja taidokkaaseen kvantitatiiviseen analysointiin. Tulokset ovat uskottavia ja vahvoja. Väitöskirja kumoaa monia uskomuksia, tuo uusia näkökulmia ja täydentää jo tiedettyä tietoa. Itse asiassa tuloksia on niin paljon, että niiden esittely ja merkityksen pohdiskelu jäävät melko vähäisiksi. Ehkä seuraava askel olisi ollut aiemmin mainitun Kuukkasen ehdotama konstruktioehdotus siitä, miten kriisitilanteessa kaikki meni huonosti. Se olisi merkinnyt siirtymistä narraatiohistorian alueelle, asioiden keskinäisen yhteyttymisen ja kokonaiskuvan vahvaa tulkitsemistä.

ANTTI HÄKKINEN, PROFESSORI, VTT
HELSINGIN YLIOPISTO

Kun Suomi halusi olla Preussi

Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä: Saksalainen Suomi. Siltala 2016. 432 s. ISBN 9789522343840.

Suomessa tuotettiin takavuosina televisiosarjat teemoista ”Suomi on ruotsalainen” ja ”Suomi on venäläinen”. Niitä katsoessa ei voinut olla ajattelematta, kuinka tarpeellinen olisi jatko-osa ”Suomi on saksalainen”. Saksan historian, saksalaisen kulttuurin ja saksan

kielen tuntemus ovat nykyään näivettyneet, mutta vuoteen 1944 asti kenellekään ei olisi ollut epäselvää, kuinka oleellinen saksalaisuuden vaikutus oli ollut Suomelle – vuosisatoja.

Tuo vaikutus ja asema olivat Suomen sivistyneistön mielenmaisemassa ainutlaatuisimmillaan juuri Hentilöiden kuvaamassa 1900-luvun alun maailmassa. Ei siksi, että olisi oltu Saksan poliittisessa vaikutusvallassa; Venäjän yhteydessä sellainen olisi ollut mahdotontakin. Sen sijaan saksaa osasi jokainen sivistyneistön edustaja, se oli koulujen ensimmäinen vieras kieli, ja lähes jokaisella tieteenalalla Saksa oli maailman johtava maa, jonne suomalaisetkin väitöskirjantekijät suunnistivat. Saksalaisuus oli lähes aina taustalla: Suomi katsoi olevansa maailman luterilaisin maa, Snellman sai vaikutteensa saksalaisesta kansallisromantiikasta, Paasikiven sukupolvi saksalaisilta sosiaalireformistisilta professoreilta, ja niin edelleen. Elämän ehtoissa vaivoja paranneltiin saksalaisissa kylpylöissä. Työväenliikkeellekin juuri saksalainen veljespuolue oli esikuva, jonka ohjelma kopioitiin Suomen sosialidemokraattiselle puolueelle lähes suoraan.

Ei Saksaan silti kritiikittömästi suhtauduttu. Se sai moitteita pienten kansallisuuksien oikeuksien polkemisesta, byrokraattisuudesta, liian alamaisestä kansalaisyhteiskunnasta ja taipumuksesta mennä äärimmäisyyksiin. Suhde oli monessa suhteessa samanlainen kuin nyky-Amerikkaan: vaikka suhtautuisi kriittisesti, ohittaa ei voinut, tai olla tunnustamatta saavutuksia. Kun tähän lisättiin vuonna 1918 monien kokemus monikuukautisesta kuolemanpelosta ja saksalaisesta vapauttajasta (jonka itsekkäiden motiivien kanssa harva ehti tulla tekemisiin) vuoden 1918 saksalaissuuntauksessa on huomattavasti vähemmän ihmeteltävää kuin nykymaailmasta käsin voisi luulla. Niissä historiallisissa olosuhteissa oudompaa olisi ollut, jos kyseistä saksalaismyönteisyyden aaltoa ei olisi noussut.

Marjaliisa ja Seppo Hentilä ovat lähteneet kuvaamaan tätä maailmaa. Suomalaista historiantutkimusta tunteville tuskin edes tarvitsee todistella, että kirjoittajissa yhtyy ainutlaatuinen tuntemus Suomen ja Saksan suhteista ja saksalaisuudesta ylimalkaan. Heidän etunaan on myös se, että he tuntevat saksalaisen tutkimuksen ja kykenevät keskustelemaan sen kanssa. Kielisistä tämäkin taito käy valitettavasti yhä harvinaisemmaksi.

Vuosi 1918 on kirjoittajille uudehko aluevaltaus, mutta lopputulos on vakuuttava. Kirja on lyhyesti ilmaistuna erinomainen. Saksalainen Suomi on osattu asettaa pitkien linjojen jatkumoon ja välttää anakronismeja – mitä ei yleensä voi sanoa vuotta 1918 tai

sotien välistä aikaa koskevista tutkimuksista, populaariesityksistä puhumattakaan.

Tutkimus nojautuu etenkin saksalaisen arkistoaineiksen syvälliseen tuntemukseen. Se antaa erittäin pätevän kuvan siitä, miksi ja miten Saksa koulutti jääkärit ja lähetti von der Goltzin divisioonan Suomeen. Kuvauksensa saavat Saksan sodankäyntiin ja tulevaisuudensuunnitelmiin liittyneet konkreettiset tavoitteet, Saksan ja Suomen vuoden 1918 suhteet niin diplomaattian, sodankäynnin, talouden, kulttuurin kuin ruohonjuurien tasolla, ja monilta myyteiltä riisutaan pohja. Kyky analyttiseen tarkasteluun on sitäkin merkillistä pantavampaa, koska keisari-Saksa koki kadonneiden järjestelmien tyypillisen kohtalon: sellaisia on ollut helppo lyödä jälkikäteen banaalistikin, koska niillä ei ole perillisiä huolehtimassa jälkikuvasta. Nykypäivän arvojen projisoiminen menneisyyteen tuottaa usein menneisyyden sankareita vain niistä, jotka oletetaan (eikä aina edes hyvin perustein) edelläkävijöiksi, ja demoneja niistä, jotka eivät vastaa oman aikamme arvoja. Hentilät ovat käsitelleet keisarillisen Saksan toimintaa asettamalla tämän sen oman ajan kontekstiin.

Kuva ei silti ole puolusteleva. Hentilät tuovat ilmi Saksan avun itsekkäät ja raadolliset motiivit, tulevaisuuden, jossa Suomi olisi joutunut todella suureen riippuvuuteen Saksasta, sotilaiden ja suomalaisen kansalaistason kohtaamisen, ”besorkkauksen” eli saksalaisten sotilaiden harrastaman varastelun, ja niin edelleen. Tämä kaikki tulee kuitenkin tarkastelluksi ajan ilmiönä, omassa kontekstissään, ei jälkiviisaana moralisointina, vaan inhimillisinä, ihmisiin liittyneinä ilmiöinä.

Erityisen perusteellinen ja laaja kuva avautuu Itämeren-divisioonan johtajasta, Rüdiger von der Goltzista. Hentilät valaisevat hänen taustansa, ajattelumallinsa, roolinsa ja myös sen, miten hän itse tämän roolin ymmärsi. Taitaisi olla samanlaisen oman laajan elämäkerran paikka kuin useista venäläisistä kenraalikuvernööreistä jo on (vaikka asema ja tilanne toki olivat hyvin erilaisia)? Etenkin kun hänellä on Baltiassa, etenkin Latviassa, aivan toisenlainen maine.

Kirjan yksityiskohtiin ei ole tässä mahdollista mennä, mutta yleisellä tasolla voi epäilemättä sanoa, että kirja on vahvimmillaan kuvatessaan saksalaista osapuolta. Suomalaiselta puolelta tulevat esille ensi sijassa *usual suspects*: Juhani Aho, Santeri Alkio, Tekla Hultin, Maila ja J. J. Mikkola, Paasikivi, Svinhufvud. Aholta, Alkiolta ja Hultinilta on olemassa painetut päiväkirjat, joten heitä on käytetty runsaasti. Sen sijaan arkistojen osalta lähdeluettelossa on suomalaisista yksityiskokoelmista vain Mikkoloiden ja Paasikiven arkistokokoelmat. Esi-

merkiksi Hultinin päiväkirjan julkaisematonta, arkistosta löytyvää osaa, tai Ernst Estlanderin erittäin perusteellisia muistiinpanoja (ne löytyvät nykyään painettunakin), jotka molemmat avaavat ainutlaatuisia ikkunoita ajan monarkistien ja ylimalkaan konservatiivisen ajattelun maailmaan, ei ole käytetty lainkaan.

Suomalaisen osapuolen kuvaus jääkin astetta pinnallisemmaksi kuin saksalaisen, eikä kuvaus monarkisteista jaksa kaikissa kohdin irtaantua klassisista stereotyyppioista. Vaikka kirjassa muutoin vältetään kiitettävällä tavalla anakronismeja, jälkiviisautta ja arvoväritteisiä ilmaisuja, monarkistien kohdalla tässä joskus horjahdetaan. Ei liene ainakaan akateemisen objektiivista puhua Svinhufvudin ja kumppaneiden ”hervotomasta Saksan syliin heittäytymisestä”, ”hyväuskoisesta hölmöydestä” tai ”höyrähtämisestä”. Myös Suomen aseman kuvaaminen sanoilla siirtomaa ja vasalli on kyseenalaista. Näin on sekä sisällöllisesti että etenkin sen takia, että nykymaailmassa niiden käyttö merkitsee väistämättä arvoarvostelmaa. Vaikka valkoisen senaatin sopimukset Saksan kanssa loivat riippuvuussuhteen, punaisillakin oli oma, ja aikaisempi, sopimuksensa Neuvosto-Venäjän kanssa. Viimeksi mainitussa toisen osapuolen kansalaiset olivat saamassa jopa oikeuden osallistua toisen kunnallisiin, monissa tapauksissa myös valtiollisiin vaaleihin äänioikeutettuina, ja Suomen valtioaluettakin oltiin luovuttamassa Kannakselta.

Suurelta osin kyse on kuitenkin siitä, että kirjan kieli on muutenkin paikoitellen lukijaystävällisellä tavalla kuvailevaa: välillä kootaan kimpsuja ja kampsuja, ja niin edelleen. Yleisesti ottaen suomalaisten osapuolten tekemiset ja motiivit pohditaan analyttisesti, eikä tasavaltalaisiaakaan romantisoida. Näiden valtaosahan hyväksyi täysin Saksa-suuntauksen. Tämän on painanut unholaan vain tasavallan voiton tuottama poliittisesti tarkoituksenmukainen huonomuistisuus.

Muutamia detaljivirheitä tekstiin on jäänyt. Tärkein näistä lienee Preussin prinssi Friedrich Wilhelmin oletaminen keisarin pojaksi. Hohenzollern hän kyllä oli, mutta ei keisarin poika. Helmi Setälä ja Maila Mikkola eivät olleet siskoksia vaan bestiksiä; Maila oli alun perin Winter, Helmi oli Krohn. Eikä Helmi ollut enää vuonna 1918 senaattori E. N. Setälän puoliso, vaan he olivat eronneet jo vuonna 1913. Vuonna 1918 Setälän puolisona oli Kristine Thomsen, kuuluisan tanskalaisen kielitieteilijän Wilhelm Thomsenin tytär. Tekstissä myös puhutaan Edistyspuolueesta ja Kokoomuspuolueesta jo kesän ja syksyn 1918 tapahtumien yhteydessä, vaikka ne molemmat perustettiin vasta joulukuussa, valtiomuototaistelun jo ratkettua.

Tällaiset kohdat ovat kuitenkin kokonaisuuden kannalta pintahaavoja. Kaiken kaikkiaan kirja on kerrassaan upea suoritus, ja sitä lukiessa voi aistia, että kirjoittajat ovat itsekin nauttineet saatuaan tilaisuuden syventyä rauhassa vahvimpaan erikoisalaansa, ilman hektisen virkabyrokraatian ja kiireen rasitteita. Samalla he ovat osoittaneet, kuinka on täysin mahdollista kirjoittaa samanaikaisesti tieteellisesti ensiluokkaista ja populaaristi lukunautinnollista tekstiä – nimenomaan historian ainoassa oikeassa formaatissa, kirjana. On todella sääli, että nykyisessä, naiivin JUFO-uskovaisessa ja byrokraatian hallitsemassa akateemisessa maailmassa sellaisesta mahdollisuudesta voi yleensä edes uneksia vasta eläkesuunnitelmissa.

VESA VARES, PROFESSORI, VTT
TURUN YLIOPISTO

Sosiaalidemokraattien Suomi sisällissodan jälkeen

Niko Kannisto: Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2016. 691 s. ISBN 978-952-5976-42-7.

Paavo Haavikko nimesi vuonna 1977 ilmestyneessä *Kansakunnan linja* -teoksessaan maailmansotien välisen Suomen ”Tannerin tasavallaksi”. Sosiaalidemokratia oli vaihtanut vallankumouksen lipun valtakunnan väreihin ja valinnut demokratian, ja tämä oli ollut ”1920-luvun sisäpoliittisesti tärkein tapaussarja”. Brittihistorioitsija Anthony Upton piti kuitenkin tätä tulkin-
taa vääränä. 1920- ja 1930-luvun Suomi oli ollut ”suojeluskuntien tasavalta”.

Haavikko ja Upton olivat eri mieltä siitä, miten pitkään sisällissota oli leimannut yhteiskuntaa. Vastakkain oli myös kaksi eri näkemystä siitä, millä tavoin kansallista eheytyä oli toteutettu: demokratisoitumisen tietä vai voittaneen puolen hegemoniana.

Tutkijat ovat edenneet tämän vastakkainasettelun taakse. On kysytty, miten demokratia ja sisällissodan perintö mahdollisesti kietoutuivat toisiinsa. Millä tavoin vaikuttivat itsenäistymistä ja sisällissotaa edeltäneet prosessit, joissa kansakunnan rakentuminen ja luokkaristiriitojen avautuminen olivat liittyneet yhteen? Monet ovat tähdenäneet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kansallista integraatiota ja sisällissodan odottamattomuutta. He ovat selittäneet sisällissotaa

ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen luomalla tilanteella. Toisaalta on korostettu sisällissodan pitkäaikaisia vaikutuksia muistoina ja traumoina. Tällaisia seurauksia on etsitty myös kysyttäessä, miten oli mahdollista, että laajan ja tuhoisan sisällissodan ja vastavallankumouksen voiton jälkeen poliittisen järjestelmän muodoksi vakiintui demokraattinen tasavalta. On kehitelty tulkintoja siitä, miten sisällissodan kokemus ja tulos rakentuivat osaksi kansallista integraatiota ja suomalaista demokratiaa, sen edellytyksiksi, rajoiksi ja sisällöiksi.

Vankalla väitöskirjallaan Niko Kannisto liittyy kansallisen integraation tutkimuksen pitkään linjaan. Hän on ottanut tehtäväkseen analysoida aiempaa perusteellisemmin vaihetta, jonka hän arvioi ratkaisevaksi kansalliselle integraatiolle. Hän keskittyy sosiaalidemokratian asemaan ja suuntautumiseen.

Työn suuria ansioita on, että se on tehty tietoisesti tutkimuskeskustelun kriittiseksi puheenvuoroksi. Kriittikin teema jää kuitenkin suhteellisen kapeaksi. Kannisto kiinnittää huomionsa tutkijoiden käsityksiin siitä, miten nopeasti kansallinen eheytyminen eteni. Tämä kaventaa kuvaa paitsi aiemmasta tutkimuksesta myös Kanniston omasta työstä. Syntyy vaikutelma, että tutkimus keskittyisi punaisten ja valkoisten kuilun umpeutumisu-
vauhtiin, vaikka niin Kannisto itse kuin jo aiemmat vuoden 1918 merkitysten tutkijat ovat edenneet syvemmälle. Vaikutelmaa lisää otsikko ”Vaaleanpunainen tasavalta?”. Se on kysymysmerkittä kannessa, kaiketi vahingossa, ja yhteenvedon otsikossa, jossa se ilmaisee integraation nopeutta korostavaa johtopäätöstä.

Kannisto on kehitellyt tutkimustehtävänsä nationalismin tutkimuksen pohjalle. Anthony D. Smithiin nojautuen hän toteaa nationalismin peruseräpäätteiksi kansallisen itsenäisyyden, yhtenäisyyden ja identiteetin. Tukena ovat myös Hans Kohnilta tuleva jako poliittiseen ja etniseen nationalismiin sekä Roger Brubakerin erittelyt kansalaisuuden merkityksistä. Sisällissodan jälkeinen runsaan puolen vuosikymmenen aika hahmottuu muutoksena, jossa nationalismin peruseräpäätteen varaan rakennettiin sosiaalidemokratian sisällyttänyttä ja sitä suunnannutta yhteiskunnallista integraatiota.

Nationalismin tutkimuksen esittely ei jää irralliseksi taustoitukseksi. Siitä rakentuva teoreettinen lähestymistapa saa todellista merkitystä historiallisessa tarkastelussa. Suomen tapaus tuntuu kuitenkin toisinaan illustroivan nationalismitutkimuksen ideoita sen sijaan, että näitä käytettäisiin teoreettisina välineinä Suomen tapauksen erityisten ja yleisten piirteiden osoittami-

seen. Tähän suuntaan olisi ollut mahdollista edetä tarvitsematta vahvassa mielessä vertailevaa tutkimusasetelmaa. Suomen tapauksen avulla olisi voinut myös koetella teoreetikkojen väitteitä. Teorian käyttötapana on tuonut yksityiskohtaisen aineistolähtöisen kuvauksen vastapainoksi rohkeita yleistyksiä, usein niin, että nationalismiteoreettinen teesi esitetään suoraan yleistyksenä suomalaisista tapahtumakuluista. Tutkijalla on vaikeuksia suhteuttaa teoreettista käsitteistöään – myös nationalismin käsitettä – siihen, millaisin käsittein ja luokituksin hänen tutkimansa toimijat jäsensivät todellisuuttaan, määrittelivät ongelmia ja kamppailivat ratkaisuisista.

Nationalismiteoreettiset erottelut ohjaavat myös esityksen jäsentelyä. Pitkässä ensimmäisessä käsittelyluvussa kuvataan työväenliikettä muotoutuvassa kansallisvaltiossa sekä vuosien 1917–1918 poliittisissa mullistuksissa. Seuraavaksi edetään jakautuvan työväenliikkeen asemaan sisällissodan jälkeisessä valtiossa. Tämän jälkeen kansalliselle itsenäisyydelle ja yhtenäisyydelle annettuja merkityksiä tarkastellaan ensin nationalismin poliittisten ja sitten sen etnisten elementtien kannalta. Viimeinen pääluke keskittyy kansalliseen identiteettiin ja toiseudun konstruktioihin.

Kohnin esittämän kahtiajaon kriitikot ovat esittäneet, että poliittisen ja etnisen yhteisön ajatukset yhdistyvät vaihtelevin tavoin missä tahansa nationalismissa. Tämän myös Kannisto hyväksyy, mutta hän ottaa silti kohnilaisen erottelun jäsentelynsä ja joutuu vaikeuksiin. Nationalismin eri elementtien yhdistelmät olisivat olennainen kysymys esimerkiksi itsenäistymishistoriaa ja sankaruutta käsittelevissä osuuksissa, jotka on sijoitettu etnistä nationalismia käsittelevään pääluokkuun.

Nationalismin teoreetikot Kannisto hallitsee hyvin, samoin tuon ajan Suomea käsittelevän tutkimuksen. Olisi ollut hyvä hyödyntää enemmän sellaista tutkimuskirjallisuutta, joka olisi tukenut suomalaisten ilmiöiden sijoittamista kansainväliseen kontekstiin. Ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen jälkeisenä aikana, monikansallisten imperiumien hajottua, odotushorisontteja värittivät kansainväliset kriisit sekä niiden vaihtelevat kansalliset ratkaisut.

Tarkastelun rajaaminen sosiaalidemokraattiseen puoluetoimintaan on perusteltua. Sosiaalidemokratia oli kuitenkin edelleen puoluetoimintaa laajempi poliittinen liike. Se kantoi sellaista poliittisuutta, joka läpäisi työväenliikkeen eri toimintamuotoja ja ylläpiti työväenliikettä. Tätä poliittisuutta olisi ollut paikallaan pohtia puoluetoimintaan keskityttäessäkin.

Sosiaalidemokraateilta kannanottoa vaatineiden kysymysten kirjo piiryy joka tapauksessa tavattoman

moninaiseksi. Lähdeaineisto on kasvanut laajaksi. Aikalaiskirjallisuus, sanomalehdet, sosiaalidemokraattiset puoluejulkaisut sekä valtiopäiväasiakirjat ovat tärkeimpiä ryhmiä. Sosiaalidemokraattisten puolueiden pöytäkirjoja ja johtohenkilöiden arkistoja käytetään, ja sosiaalidemokraattiseen kunnallistoimintaan kurkotetaan Tampereen ja Urjalan aineiston avulla. Kirjassa on 2008 lähdeviitettä ja 691 sivua. Tutkimustehtävä uhkaa joskus hukkua tapahtumien ja kannanottojen yksityiskohtaisen ja polveilevan kuvauksen peittoon. Esityksessä olisi ollut tiivistämisen, selkiyttämisen, ristiriitaisuuksien karsimisen ja kielellisen viimeistelyn varaa.

Kansallinen integraatio oli tärkeältä osalta poliittisten ristiriitojen vakiintumista. Työväenliike kiinnittyi yhteiskunnan rakenteisiin myös siten, että eri elämäntilanteille perustettiin porvarillisia erilliset työväenjärjestöt, työväenjulkisuuden osana ja laajemman kansallisen julkisuuden sisällä. Sosiaalidemokratian voima perustui siihen, että se pystyi yhtä aikaa sekä ottamaan etäisyyttä vallankumousyritykseen että kantamaan vuoden 1918 punaista perintöä. Se kävi kommunistien johtaman vasemmistosuunnan kanssa petossyytteiden värittämää kamppailua työväen oikeasta edustamisesta, vanhan työväenliikkeen perinnön oikeasta jatkamisesta sekä siitä, miten ”työväen” oli tulkittava sisällissodan kokemusta ja tulosta, Venäjän vallankumousta sekä ensimmäisen maailmansodan jälkeistä kansainvälistä poliittista ja taloudellista kriisivaihetta. Työväenliikkeen jaon suomalaisissa erityispiirteissä näkyi, miten suhde Neuvosto-Venäjään ehdollisti suomalaista valtiota ja määrittäi sallitun toiminnan rajoja.

Niko Kanniston analyysi antaa vahvaa pohjaa tällaisille osin jo aiemmasta tutkimuksesta avautuville johtopäätöksille. Niiden kehittäminen olisi edistänyt se, että hän olisi määrätietoisemmin ylittänyt yksitasoisen kysymyksen siitä, miten ja millä vauhdilla kansallisen integraation esteet poistuivat tai pysyivät. Tämä kritiikki ei estä tunnustamasta Kanniston väitöskirjan huomattavia ansioita. Nationalismiteoreettiseen lähestymistapaan perustuva työ edustaa uutta kerrostumaa suomalaisessa työväenliikkeen historian tutkimuksessa. Se tarjoaa teräviä oivalluksia ja runsaasti tietoa siitä, miten sisällissodan jälkeisiä poliittisia toimintakäytäntöjä ja myös sosiaalidemokraattien politiikkaa suuntasivat paljolti selviöiksi omaksutut mutta myös vaihtelevasti tulkitut käsitykset, joita tutkija voi kutsua nationalismiksi.

PAULI KETTUNEN, PROFESSORI, VTT
HELSINGIN YLIOPISTO

Tuore kokonaisarvio Mannerheimista

**Martti Turtola: Mannerheim. Tammi 2016. 310 s.
ISBN 978-951-31-7848-2.**

Martti Turtolan mukaan Mannerheimin elämäkaarta esittelevää, mutta myös kriittistä arviointia sisältävää teosta ei ole ollut kiinnostuneiden lukijoiden käytettävissä. Tästä johtuen hän kirjoitti uuden kirjan marsalkasta. Itse olen pitänyt J. E. O. Screenin Mannerheim-kirjaa hyvänä,¹ ainakin poliittisen historian esityksenä, mutta sekin ilmestyi jo 15 vuotta sitten. Sen jälkeen on tullut tarvetta uudenslaisiin näkökulmiin, sillä Mannerheimin toiminnasta ylipäällikkönä ja tasavallan presidenttinä on saatu paljon uutta tietoa.

Erik Heinrichs kirjoitti hyvän kuvauksen Mannerheimista ylipäällikkönä jo vuonna 1959.² Kirjoittaessaan elämäkertaa Heinrichsistä Turtola pääsi kuitenkin perehtymään arkistomateriaaliin, jota tämä oli liian kriittisenä jättänyt pois kirjastaan. Heinrichs ei halunnut 1950-luvun lopulla vielä särkeä Mannerheim-myyttiä tai edes pahasti raaputtaa.

Turtola sen sijaan uskaltaa jo kohdistaa huomion marsalkan persoonaan, jolloin ”henkilökohtainen kunnianhimo, vallanhimokin ja jopa kostonhimo olivat kantavana voimana läpi hänen uransa nuoresta upseerista aina Suomen marsalkaksi ja presidentiksi asti.” Ei siis käsitellä pronssipatsasta vaan ”ihminen Mannerheimia”.

Kirja jakautuu kolmeen suunnilleen sadan sivun jaksoon. Kuvaus Mannerheimin kokemuksista Haminan kadettikoulussa ja sen jälkeisestä 30 vuoden palveluksesta Venäjän keisarikunnan armeijassa on luonnekuvan kannalta tärkeä. Mannerheim koki pahoja vastoinkäymisiä jo lapsena, eikä erilaisista kouluista selviytymisenkään ollut helppoa. Heikommat luonteet olisivat jo murtuneet, mutta Mannerheimin sitkeys ja kunnianhimo auttoivat nousemaan korkeisiin asemiin. Läheisiä ihmissuhteita ei syntynyt edes vaimoon ja lapsiin, vaan Mannerheimista tuli yksinäinen mies, joka pysyi uskollisena Venäjän keisarille.

Toinen vaihe alkoi Mannerheimin palatessa 50-vuotiaana bolševikkien vallankumouksen jälkeen juuri itsenäiseksi julistautuneeseen Suomeen. Turtola kuvaa verraten lyhyesti sodan johtamista kevätkaudella 1918, mutta kirjoittaa perusteellisemmin Mannerheimin toiminnasta valtionhoitajana ja Pietariin interventiota

suunnittelevana konspiraattorina. Lopulta autoritaarisen, oikeistoon nojaavan hallinnon kannattajasta kehittyi 1930-luvulla kansallinen eheyttäjä puolustusneuvoston puheenjohtajana.

Mannerheimin uran tärkein vaihe aukesi talvisodan ylipäällikön tehtävän myötä. Sodan alkaessa 30. marraskuuta 1939 mikään ei ollut varmaa. Itse asiassa Mannerheimin eroanomus puolustusvoimien komentajan ja sodan varalle määrätyn ylipäällikön tehtävästä oli juuri valtiosodan käsittelyssä, mutta kriisitilanteessa hän otti vastaan ylipäällikön tehtävät. Sotilasjohdossa vallitsi hermostunut mieliala, ja myös suurvallan voiman hyvin tunteva Mannerheim oli pessimistinen.

Kokeneena johtajana Mannerheim ei näyttänyt pahoja aavistuksiaan julkisuuteen, mutta lähimmät alaiset saivat tuntea ylipäällikön oikkuilut nahoissaan. Turtola kuvaa seikkaperäisesti johtamisongelmia Karjalan kannaksella ja Laatokan pohjoispuolella. Ne ovat olleet jo pitkään tunnettuja, mutta Turtola kohdistaa huomion nimenomaan ylipäällikön persoonan osuuteen tapahtumissa.

Mainittakoon tässä erityisesti kenraalimajuri Juho Heiskasen tapaus. Hän toimi sodan alkaessa IV Armeijakunnan komentajana ja joutui antamaan ylivoiman edessä luvan vetäytyä Suojärvellä Suvilahden kauppalasta. Tätä Mannerheim ei hyväksynyt vaan käski valata sen takaisin heti seuraavana aamuna. Operatiivisesta suunnittelusta vastannut eversti A. F. Airo piti tehtävää mahdottomana ja kieltäytyi välittämästä käskyä Heiskaselle. Sen sijaan yleisesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti K. L. Oesch suostui varmentamaan käskyn, joka meni armeijakunnalle. Odotusten mukaisesti hyökkäyksestä ei tullut mitään, mutta myöskään marsalkan antaman käskyn täyttämisestä kieltäytynyttä Airoa ei saman tien erotettu.

Sen sijaan Juho Heiskanen, jota pidettiin jääkäriupseerien terävimpään kärkeen kuuluvana ja parhaissa voimissaan olevana upseerina, erotettiin. Mannerheim ei antanut epäonnistuneille koskaan armoa, ei nytkään, joten kenraalimajurille ei löytynyt enää merkittävää käyttöä. Turtola etsii syytä ylipäällikön ratkaisuun erityisesti Mannerheimin kokemustaustasta, johon kuului kenttätehtäviä, mutta ei syvällisempää koulutusta tai kokemusta yleisesikunnan toimintatavoista. Vuonna 1918 ei sellaista kokemusta ehtinyt syntyä poikkeuksellisten olosuhteiden vuoksi. Toisaalta voi olettaa, että itsensä sodan alkaessa epävarmaksi tuntenut ylipäällikkö halusi näyttää kovuutensa, ja uhriksi

1. J. E. O. Screen, *Mannerheim*. Otava 2001.

2. Erik Heinrichs, *Mannerheim Suomen kohtaloissa II. Suomen marsalkka*. Otava 1959.

sattui osumaan erittäin päteväksi tiedetty jääkärikenraali. Tämän kaltaiset tapaukset eivät ole harvinaisia sotahistoriassa, eivät varsinkaan suurvaltojen armeijoissa.

Talvisodan alkuvaiheen kriiseistä selvittiin paljolti vastapuolen tekemien karkeiden virheiden sekä suomalaisten sotilaiden paremman motivaation ja taistelutaidon vuoksi. Samalla Mannerheim nousi maineeseensa. Talvisodan jälkeen Mannerheimilla oli riittävästi auktoriteettia painostaa hallitus Saksan puolelle, ja sopia yhtymisestä Saksan hyökkäykseen kesällä 1941. Tuossa vaiheessa Mannerheim luotti Saksan voimaan ja innostui myös Itä-Karjalan valtaamisesta. Siitä tuli kuitenkin raskas taakka, kun Saksa ei kyennytään tulemaan vastaan Syvärille. Turtola nimittää etenemistä kauas Suomen rajoilta Mannerheimin virheeksi eikä usko siitä annettuja selityksiä.

Yhdyn Turtolan näkemukseen siitä, että hyökkäys Syvärille ja Ääniselle oli väärä päätös, mutta sen syyt ovat moniselitteisempiä kuin vain Mannerheimista johduneita. Ratkaisevaa oli, että Suomi liittyi Saksan puolelle, ja saksalaiset vaativat hyökkäystä Syvärille. Kyseessä oli suunnitelma Barbarossan osa, jolla tähdättiin Leningradin valtaamiseen ja rintaman työntämissen sen itäpuolelle. Mannerheimilla ei ollut siinä suhteessa enää vaihtoehtoja. Itä-Karjalaan menoa alettiin perustella sotilaallisilla syillä ja siellä pysymistä vielä keväällä 1944 ajatuksella ”vaihto-objektista” rauhanneuvottelujen varten. Tuskin Mannerheim itse enää uskoi siihen, mutta hän ei kyennyt ongelmaa ratkaisemaan, joten seurauksena oli kesäkuun kriisi Karjalan kannaksella.

Mannerheimin suurin epäonnistuminen oli kyyttömyys varautua riittävästi suurhyökkäykseen, joka alkoi kesäkuussa. Turtola mainitsee aivan oikein siihen tärkeäksi syyksi Päämajan kehnon toiminnan erityisesti keväällä 1944 ja jo aikaisemminkin, kun olisi muun muassa pitänyt ryhmittää linnoitusjoukot uutta tilannetta vastaavasti. Päämajaa johdettiin ikään kuin ratsuväikyhtymää. Se oli pikemminkin Mannerheimin henkilökohtainen esikunta kuin tavanomainen yleisesikunta. Mikkelissä ei pidetty yhteisiä esikuntaneuvotteluita, eikä esikunnan osien yhteistyötä koordinoitukaan. Eri toimialat kävivät omaa sotaansa ja vastasivat asioistaan suoraan ylipäällikölle.

Elokuun alussa eduskunta määräsi lailla Mannerheimin tasavallan presidentiksi. Kaikki valta keskittyi nyt yksin käsiin. Näitä vaiheita Turtola käsittelee verraten lyhyesti, mutta nostaa esille Juhani Suomen perusteellisen Mannerheim-kirjan. Se on ”aivan käänteentekevä Mannerheim-tutkimus” (s. 273), jota Turtolan mukaan

on aivan suotta moitittu liian kriittiseksi. Hänen mielestään jo pahasti uupunut marsalkka ei enää hallinnut tilannekehitystä, eikä varsinkaan poliittisen johtajan tehtäviä, mutta tarrautui valtaan vielä turhan pitkään.

Toisaalta Mannerheim oli liittoutuneiden mielestä ainoa Suomen johtajista, joka pystyi kääntämään armeijan taisteluun saksalaisia vastaan. Yhdessä Paasikiven kanssa hän sai Neuvostoliiton vakuuttuneeksi suomalaisten halusta ja kyvystä täyttää välirauhansopimuksen velvoitteet ja luoda uudenlaiset suhteet itään.

Lopuksi Turtola käsittelee Mannerheimin muistelmien syntyä. Hän pitää virheenä, että marsalkka värjäsi niiden tärkeimmäksi kirjoittajaksi entisen tiedustelupäällikkönsä eversti Aladár Paasosen. Tämä pääsi liiaksi vaikuttamaan sisältöön varsinkin jatkosodan loppuvaiheiden osalta, joissa tiedustelun epäonnistuminen olisi vaatinut kriittistä analyysia.

Martti Turtolan *Mannerheim* tarjoaa lukijalle uusimpaan tietoon perustuvan kokonaiskuvan Suomen marsalkka Mannerheimista. Se ei ole tieteellinen tutkimus vaan persoonallisesti kirjoitettu ja paikoin yllättävänkin kriittinen essee, jossa Mannerheimin henkilöominaisuudet saavat monipuolista valaistusta. Se on hyvä synteesi Mannerheim-tutkimuksen nykytilanteesta, ja siksi kiinnostava myös niille lukijoille, joilla on jo laajat perustiedot aiheesta.

PEKKA VISURI, YLEISESIKUNTAEVERSTI, VTT

Vankkaa ja tasapuolista perustutkimusta

Tuomas Tepora: Sodan henki. Kaunis ja ruma talvisota. Werner Söderström Osakeyhtiö 2015. 372 s. ISBN 978-951-0-40166-8.

Hieman vierastin Tuomas Teporan tutkimuksen alaot-sikkoo, *Sodan henki: Kaunis ja ruma talvisota*. Mah-taako tekijä viitata sillä aikaisempaan huomiota herät-täneeseen kokoomateokseen *Ruma sota – mene tiedä*. Ihan tavatonta tällaisten tunnepitoisten epiteettien käyttö ei ole muuallakaan. Vuonna 2009 suomeksi ilmestyi kuuluisan ruotsalaisen historiantutkijan Peter Englundin teos ensimmäisestä maailmansodasta nimellä *Sodan kauneus ja kauheus (Stridens skönhet och sorg)*. En pidä kumpaakaan otsikkoo aivan onnis-tuneena, sillä sota on harvoin kaunistava, vaikka sodan synnyttämissä rituaaleissa kuten esimerkiksi sankari-hautajaisissa saattaa nähdä jylhää, traagista kauneutta.

”Talvisodan henki” tai ”talvisodan ihme” ovat tutkimuksellisesti ongelmallisia, mutta Tepora on nuorena tutkijana tarttunut rohkeasti vaikeaan aiheeseen ilman, että on joutunut hybriksen valtaan. Hän on tarkastellut tasapuolisesti aikaisempaa aihetta käsitellyttä tai sitä sivunutta tutkimusta lähtemättä tuomariksi. Jokainen tutkijasukupolvi on nimittäin tavalla tai toisella kiinni omassa ajassaan. Oma aika luo kehukset, joissa joudutaan – tahdoimme tai emme – toimimaan. Ryhtyessäni itse, nuorena ja kirkasotsaisena tutkijana tekemään väitöskirjaa Suomi toisessa maailmansodassa -projektissa (SUOMA-projekti) olin ikätovereitteni kanssa sitä mieltä, että me murramme vanhat sotahistorian konventiot ja luomme jotain aivan uutta. Samalla annoimme tuomion edellisen tutkijapolven ”klassiselle sotahistorian tutkimukselle”, joka mielestämme oli vain taistelujen kuvailua. Nyt meidän ikäpolvemme tutkimustulokset ovat arkipäivää ja siltä pohjalta nuoremmat voivat ponnistaa ylöspäin ja eteenpäin.

Talvisodan henki on problemaattinen tutkimusaihe. Siihen on vaikea päästä käsiksi, se tuntuu luiskahtavan tutkijan käsistä. Miten päästä pelkästä pohdinnasta konkretiaan? Aikaisempaa tutkimusta on toki kohtalaisesti, monografioita varsinaisesti vain Sampo Ahdon *Talvisodan henki: Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940* (WSOY 1989). Tepora on ratkaissut ongelman aidon historioitsijan tavoin: hän on mennyt lähteille. Tärkeitä lähdekokonaisuuksia ovat olleet sotasensuuripiiriin arkistot ja ennen muuta Maan Turva -järjestön arkisto. Viimeksi mainittu onkin ollut korvaamaton.

Tekijä tarkastelee talvisodan henkeä ajallisena ja suhteellisen selkeärajaisena kokonaisuutena. Jäsentely on selkeä ja hyvin perusteltu. Tepora keskittyy lähes yksinomaan kotirintaman ja poliittisten päätöksentekijöitten mielialoihin. Rintamajoukkojen tai päämajan mielialoja vain sivutaan, vaikka esimerkiksi päämajan tunnelmista olisi löytynyt ainakin muistelmaluonteista materiaalia. Tämä rajaus olisi kannattanut tuoda jo tutkimuksen otsikossa selkeästi esille. Itsekkäästi harmittelin, ettei Tepora ollut käyttänyt omaa väitöskirjaani *Tornionjoelta Rajajoelle: Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923–1940* (WSOY 1984) ja sen ruotsinkielistä laitosta *Från Torne älv till Systerbäck: Hemligt försvarssamarbete mellan Finland och Sverige 1923–1940* (Militärhistoriska förlaget 1987). Viimeksi mainitusta laitoksesta kannattaisi lukea erityisesti luku

”Nyfunna källor” (s. 216), jossa selittyy ulkoministeri Erkon ”perusteeton optimismi” ja sen syyt. Mannerheimhan on mielellään esiintynyt – jälkikäteen – ”rauhan miehenä”, joka olisi ottanut julkisesti vastuun myöntymisestä venäläisten vaatimuksiin. Näinhän asian laita ei tarkkaan ottaen ollut. Kuten uusimmasta Mannerheim-kirjastani (Martti Turtola, *Mannerheim*. Tammi 2016)¹ ilmenee, Mannerheimin käsitys Suomen armeijan taistelukyvyistä oli erittäin negatiivinen. Hän ei tuntenut käytettävissä olevaa välinettä, armeijaa.

Tunnen olevani Tuomas Teporan kanssa samalla linjalla, kun hän kirjoittaa, ”Marskin hahmo oli kuin toisesta maailmasta. Hän oli ylimaallinen, jollakin tapaa kuolematon ja etenkin koskematon [...] Mannerheimia ei kaikesta päätellen voinut rinnastaa kuin Jumalaan. Kansalaiset luovuttivat vastuun kohtalostaan suurelle johtajalle”. Tähän oikeaan osuvaan luonnehdintaan voi vain lisätä, että – Luojan kiitos – kansalaiset ja armeija eivät tienneet, kuinka epävarmoissa ja haparoivissa käsissä sodan johto talvisodan alussa – ja lopussakin – todellisuudessa oli.

Tepora kuvaa hyvin ”talvisodan hengen” vähittäistä syntyä jo kesän ja syksyn ylimääräisten harjoitusten (YH) aikana. Vapaaehtoisella linnoitustyöllä oli tässä kehityksessä oma merkityksensä. Olen joskus verrannut Suomea ja Viroa, jossa viimeksi mainitussa maassa ei tällainen kansanliike ollut mitenkään mahdollinen. Kansa ei halunnut uhrautua Pätsin järjestelmän vuoksi, eikä diktatuureissa yleensäkään esiinny vapaaehtoisia kansanliikkeitä, muuta kuin ehkä kumoamaan juuri diktatuurin.

Lopun luvussa ”Jälkikuva” Tepora tuo nuoremman polven tutkijana esille käsityksen, johon yhdyin täysin ja jota itsekin olen viime vuosien aikana esityksissäni korostanut. Tepora kirjoittaa: ”Kylmän sodan aika ei merkinnyt sellaista vaikenemista sota-ajasta kuin usein kuulee esitettävän.” Veteraanien pilkkaaminen on myös myytti. Itse olen elänyt lapsuuteni ja nuoruuteni pienellä tehdaspaikkakunnalla. Kaikkihan olivat sodassa olleet, kaikki työmiehet poliittisesta kannasta riippumatta, kaikkien kavereiden isät olivat olleet sodassa – eivät tosin veteraaneina, koska sitä nimitystä 50-luvulla ei käytetty. Ja tärkeää oli, että rintamalla olivat olleet yhtä hyvin insinöörit kuin työnjohtajat. Sodanjälkeisessä jälleenrakennusvaiheessa tärkeää mielialan kannalta oli, että ”kaikki” olivat kokeneet sodan, myös insinöörit duunareitten kanssa yhdessä.

1. Ks. Pekka Visurin arvio teoksesta edelliseltä sivulta.

”Aadolfhefnroothmainen” puhe veteraaneista saattoi 1990-luvulla antaa nuorimmalle polvelle sen virheellisen kuvan, että miehet olivat sodasta kotiutettaessa harmaapartaaisia, raihnaisia ”sotavanhuksia”. Suuri osa heitä oli elämänsä kunnossa olevia 20–30 vuotiaita nuoria miehiä – jos olivat jääneet haavoittumatta. He rakensivat Suomen ja toimivat myös yhteiskunnan johtotehtävissä, poliittisina päättäjinä niin paikallistasolla kuin valtakunnallisella tasolla.

Talvisodan kuva ei suinkaan ollut särötön, kuten Tepora aivan oikein toteaa ja sen myös lähdeaineistoon perustuen pitävästi osoittaa. Mutta sellainenhan kuva on ollut aina, jo aikalaisten mielissä. Samaan aikaan, kun oltiin isänmaallisessa hybriksessä, nähtiin kaikkialla isänmaanpettureiden valomerkkejä pommikoneille, vakoilua ynnä muuta. ”Oudot valot” ja ”vakoojapöpöt” saivat aivan epidemian muodon, kuten myös desanttipelko. Näitä tarinoita kuulee toisinaan vieläkin kerrottavan. Sota on huhujen leviämiseen otollista aikaa, eikä se koske vain kotirintamaa vaan myös sotatoimialuetta.

Lähes tragikoominen on luku ”Häpeän syntipukit”. Syyllisetkin löydettiin nopeasti, ”ruotsalaiset”. Kaikesta ponnisteluista ja tutkimuksista huolimatta legenda elää edelleenkin. Ei ole kuin pari vuotta siitä, kun jouduin vetämälläni sotahistorian matkalla Summan kylän korsujen kohdalla pitämään ”puhuttelun” joillekin matkalaisille, jotka ryhtyivät syyttelemään ”ruotsalaisia” petturuudesta, pakenemisesta ja Mannerheim-linjan murtumisesta. Kyseessä eivät olleet toki enää veteraanit, mutta varmaan lukemattomat entiset rintamamiehet menivät hautaan varmassa vakaumuksessa, että syy oli ”ruotsalaisten”.

Teporan tutkimus ei ole talvisodan kuvaa räjäyttävä teos, mutta runsaasti siinä on uutta. Mielenkiintoinen on myös luku ”Rintama kohtaa kotirintaman”. Vei oman aikansa ennen kuin nämä kaksi kovin erilaista kuvaa sulautuivat yhdeksi. Vaikuttavaa työtä ovat tehneet monet kirjat kuten Erkki Palolammen *Kollaa kestää*, Pentti Haanpään *Korpisotaa* ja Eino Hosian *Tulliholvin alla*, mutta myös mainitsematta jäänyt Gunnar Johanssonin *Tahdomme elää (Vi ville inte dö)*. Arvaamattoman suuri merkitys on ollut Taipaleen rintamaloikon komppanianpäällikkö Yrjö Jylhän jylhällä eepoksella *Kiirastuli*.

Tuomas Tepora on tehnyt merkittävän ja ohittamattoman perusteoksen talvisodan historiasta.

MARTTI TURTOLA,
SOTAHISTORIAN PROFESSORI EMERITUS, VTT

Käsi kirjoitettu oikeus ja Eichmannin outo mentaliteetti

Hannah Arendt: Eichmann Jerusalemissa. Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä. Esipuhe: Tuija Parvikko. Docendo 2016 [1963]. 381 s. ISBN 978-952-291-259-6.

Saksanjuutalaisen Hannah Arendtin (1906–1975) 1900-luvun tuhoideologioiden (fasismi, kansallissosialismi ja kommunismi) syväanalyysit ovat tulleet poliittisten ääriilikkeiden viimeaikaisen nousun ja somenäkyvyyden vuoksi ajankohtaisiksi ja arvokkaiksi demokraatiavajeen kritiikin välineiksi. Hänen *Totalitarismin synty* -teoksensa käännöstä (2013) seurasi suomennos Arendtin raportista natsi-Saksan juutalaisten pakkomuutosten ja keskitysleirikuljetusten organisaattorin, Adolf Eichmannin (1906–1962) oikeudenkäynnistä (1961) Jerusalemissa.

Kirjaksi muokattuna ja lukuisilla asiantuntijalähteillä varustettuna Arendtin teos on paljon enemmän kuin raportti. Se on tutkimus paitsi erään natsin toiminnasta ja mentaliteetista myös juutalaisesta oikeudenkäytöstä. Siinä esitetään myös luonnehdinta – ei teoriaa – ’pahuuden banaaliudesta’, mikä oli Hitlerin vetovoimaisina Saksan uuden suuruuden lupauksina syöpynt natseihin ja heidän kannattajiinsa jo ennen toista maailmansotaa¹. F. Meinecken yritykset selittää Hitlerin nousu ’ajan hengellä’ ja syyttää fasismin noususta kaikkia eurooppalaisia olivat itsepetosta.

Tuija Parvikko tuo terävässä esipuheessaan esiin raportin juutalaisissa herättämät vastareaktiot. Niin juutalainen kuin olikin, Arendt ei heitä säälinnyt, vaan järkytti osoittamalla heti raportin alussa ja vielä yksityiskohtaisemmin sen epilogissa oikeudenkäynnin erikoisen näytösluonteen. Poliittisen käsi kirjoituksen syyttäjälle, Gideon Hausnerille, oli laatinut Israelin pääministeri David Ben-Gurion: syyte perustui juutalaisten kärsimyksiin, ei Eichmannin rikollisiin tekoihin (so. toteutti ja aktiivisesti tuki ’loppuratkaisua’). Eichmannista tehtiin prosessissa ”hirviö, joka oli vastuussa tästä (kurs. AH) kaikesta”. Jotta oikeus olisi tapahtunut, olisi puolustuksen pitänyt Arendtin mielestä kuulla myös todistajia. Tällä tavoin totuus myös muiden, sekä natsi-Saksan ’halukkaiden teloittajien’ että juutalaisten omasta osallisuudesta ’loppuratkaisuun’ olisi tullut

1. Vrt. Katarina Baer, Hitler oli vihapuheen mestari. *Helsingin Sanomat* 20.11.2016.

ilmi. Vaikka kansanvälistä tuomioistuinta ei voitu tässä tapauksessa perustaa, Jerusalemissa olisi ollut tilaisuus määrittellä aivan uusi rikos, rikos ihmiskuntaa eikä vain juutalaista kansaa vastaan. Järjestettyään Eichmannin sieppauksen Argentiinasta, Israelin hallitus käynnisti oikeusprosessin uhrien nimissä, sillä heillä käsitettiin olevan oikeus kostoon. Näin ei ”korjattu” (so. palautettu järjestykseen) kansanmurhasta vahingoittunutta yhteisöä eli koko ihmiskuntaa. Jerusalemin tuomioistuin oli kantajan eli voittajan, jolloin Arendt katsoi sen oikeudenmukaisuuden heikentyneen.

Eichmann, jota syytettiin sotarikoksista ja rikoksista juutalaista kansaa ja ihmisyttä vastaan, kiisti kaiken väittäen, ettei ollut ollut missään tekemisissä juutalaisten murhaamisen kanssa. Eichmann oli ollut (vain) osallinen heidän tuhoamiseensa, mitä hän itse piti yhtenä ihmiskunnan suurimmista rikoksista ja mistä hän olisi ”mielihyvin” hirttänyt itsensä (s. 45–46, 83). Hän oli totellut käskyjä niiden ’kantajana’ eikä hänellä ollut mitään henkilökohtaista juutalaisia vastaan. Hänellä ei ollut valtaa ratkaista, kuka kuolisi, kuka eläisi eikä hän voinut tietää, keitä he olivat. Myöskään Arendtin silmissä Eichmann ei ollut päättänyt ruveta murhaajaksi, koska hänellä ei ollut siihen motiivia. Vaikka Eichmann tunnusti lähettäneensä ihmisiä kuolemaan täysin tietoisena siitä, mitä oli tekemässä, hän ei ollut sitä *ymmärtänyt* (!): kun käsky juutalaisten tuhoamisesta oli tullut, hän kertoi musertuneensa ja menettäneensä työkykynsä, minkä kuitenkin sai pian kuljetusten järjestämisessä takaisin. Näin Arendtille muodostui Eichmannista erilainen käsitys kuin oikeudenkäynnissä maalattu ’hirviokuva’ oli: hän oli todellisuudesta vieraantunut, ajattelematon velvollisuuden täyttävä, natsijärjestelmän lakien ja sääntöjen tinkimätön noudattaja. Kun käsky *Äl! tapa!* oli saksalaisesta moraalista kadonnut, Hitlerin sana oli tullut laiksi, jota oli valaehoisesti toteltava. Arendtin johtopäätös oli: sellaisella moraalilla sai aikaan enemmän tuhoa kuin normaaleilla pahoilla vaistoilla. Tappamista pidettiin natsi-Saksan eutanasiaohjelmassa työskennelleiden lääkärin valmistelemana lääketieteellisenä toimenpiteenä, jolloin sitä ei tarkastelu moraaliselta vaan ’objektiiviselta’ kannalta². Everstiluutnantti Eichmannkaan ei ollut käsittänyt, että hän oli rikollinen, vaikka itseasiassa myös natsiajan lakikirjat määräisivät, ettei selkeästi rikollisia määräyksiä pidä totella (s. 367). Niin

Eichmann ei kuitenkaan tehnyt, vaan tuhoamisen pää-toteuttajan, Heydrichin kakkosmiehenä hän järjestelmällisesti toteutti *judenrein*-politiikan eri vaiheet: karkotukset (suunnitelma Madagaskarille laivaamisesta ei toteutunut), pakkomuutot, keskittämisen (ghetot ja leirit) ja viimein kuljetukset kuolemanleireille.

Eichmannin työnkuvaan kuului juutalaisten lajittelu: Arendtin tietämän mukaan hän siirrätti esimerkiksi yhteistyössä juutalaisjohtajien (esimerkiksi Rudolf Kastner) kanssa sionismin hengessä tuhansia merkittävässä asemassa olleita Unkarin juutalaisia, ”parasta biologista ainesta” (s. 69, 162), Palestiinaan turvaan. Samaan aikaan satoja tuhansia ’valikoimattomia’ kuljetettiin Arendtin ”fasistiksi” nimittämän Horthyn hallituksen myötävaikutuksella Auschwitziin. Unkarissa *judenrein*-toimi sujui muutenkin unkarilaisten viranomaisten (Endre, Baky, Ferenczy) tuella kuin ”unelma” (s. 188). ’Valikoimia’ suorittivat pääasiassa juutalaisneuvostot, jotka laativat Eichmannin vaatimusten mukaisia kuljetuslistoja ”omiin hautajaisiinsa matkustavista” (s. 158). Oikeudenkäyntiä seuranneita häkellyttäviä, juutalaisia kompromettoivia tapauksia Arendt löysi runsaasti muualtakin, joiden perusteella Eichmann saattoi itseasiassa kertoa pelastaneensa paljon juutalaisia. Hämmäntäviä olivat tiedot siitäkin, että ennen sotaa muun muassa Ranskan, Puolan ja Romanian viranomaiset halusivat, natsi-Saksan mallia seuraten, päästä eroon juutalaisistaan. Nämä olivat todistuksia, joilla olisi Arendtin mielestä voinut olla syytöstä lieventävä vaikutus, mutta ne eivät sopineet oikeudenkäynnin ennalta laadittuun konseptiin.

Arendt uhrasi raportissaan paljon sivuja kertoakseen Eichmannin onnistuneesti organisoimista juutalaisten kuljetuksista leireille eri puolilta Eurooppaa (vrt. Skandinavia ja ”yllättävä poikkeus”, Suomi), kampanja, jota nimitettiin maanosan ”kampaamiseksi länneistä itään” (s. 215). Tässä ei ole syytä luetella kuljetuksia maittain, todettakoon vain, että Arendt löysi niiden väliltä suuria eroja: esimerkiksi Mussolinin juutalaisilla miehittäjä hallinto oli vastahakoinen panemaan ’kampaamista’ toimeen. Sen sijaan keväällä 1944 saksalaiset kuljettivat sieltä 7 500 juutalaista Auschwitziin. Heistä noin 600 palasi. Romaniasta Arendt tiesi sen verran, että romanialaisten itsensä johtamat keskitysleirit olivat saksalaisia ”karmeampia” (s. 248), kunnes he alkoivat käydä juutalaisilla valuuttakauppaa.

2. Vrt. Robert N. Proctor, *Racial Hygiene. Medicine under the Nazis*. Harvard University Press 1988; Thomas Etzemüller, *Auf der Suche nach dem Nordischen Menschen. Die deutsche Rassenanthropologie in der Modernen Welt*. Transcript, Bielefeld 2015, luku 17.

3. Petri Immonen, Arendt repäisee silmät auki. *Helsingin Sanomat* 19.1.2017.

4. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Johdanto Amos Elon. Penguin Books 2006, 194–195.

Eichmann tuomittiin asianmukaisesti kuolemaan hirttämällä. Tuomarien joukossa oli myös Neuvostoliiton edustaja, jota Arendt piti sopimattomana, koska hyökätessään Suomeen Neuvostoliitto oli rikkonut kansainvälistä lakia. Armonanomusten tultua hyläytyksi, Eichmann hirtettiin 31. toukokuuta 1962. Arendt toteaa hänen menneen hirteen ”hyvin arvokkaasti” (s. 320), mutta ”irvokkaiden ja typerien” viimeisten sanojen saattelemana: “[...] *me kaikki tapaamme jälleen* [...]” (kurs HA).

Eichmann Jerusalemissa on armoton, kuten *Helsingin Sanomien* arvostelija totesi, ”silmien aukaisija”.³ Näytös ja sen esitys – Eichmann sen ylpeilevä typerys – ovat täynnä ironiaa ja tihkuvat satiiria. Kääntäjät, holokaustitutkija Antero Holmila ja akatemiutkija Jouni Tilli taiteilevat näiden tyylilajien parissa: englantinkielisen alkuperäistekstin vähemmän mairitteleva luonnehdinta unkarilaisista ”As though they were a group of illusionists who had fed so long on self-deception that they had lost any sense of incongruity”⁴ kääntyy heillä: he ”olivat olleet (kuin?) ryhmä silmäkääntäjiä, jotka olivat aikojen kuluessa alkaneet itsekin uskoa omiin temppeuihinsa” (s. 253). Arendtin raporttiin sisältyy myös traaginen opetus. Hän varoitti lukijoitaan tulevasta: totalitarististyyppinen pahuus voi arkipäiväistyä jälleen, tulla aivan tavalliseksi ilmiöksi, kun näköpiiriin ilmaantuu uusi uhka, suurvaltapolitiittinen kauhun tasapaino, dehumanisoida ihminen (vrt. Arendtin kiistakumppani Heideggerin ’arkipäiväisyyteen’). Hitlerin kaasulaitokset olivat ydinaseiden rinnalla ”lapsen leluja” (s. 345). Siinä on muistutus meilekin: ’kasvatuksen’ varjolla poikia kuritettiin kasvatuslaitoksissa, joissa paha muuttui jokapäiväiseksi. Masamurhia tehdään uskonnon varjolla tekijäin tietämättä ja tuntematta tekevänsä väärin.

ANSSI HALMESVIRTA, DOSENTTI, D.PHIL
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Koulukotien lasten ääni kuuluviin

Marjo Laitala & Vesa Puuronen: Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset. Vastapaino 2016. 286 s. ISBN 978-951-768-565-8.

Suomalaisen lastensuojelun ja etenkin suojelukasvatuksen historiassa on paljon alueita, joihin tutkijoiden kriittinen katse ei ole riittävästi tai lainkaan yltänyt.

Kasvatustieteilijä Marjo Laitalan ja sosiologi Vesa Puuronen teos *Yhteiskunnan tahra?* tarttuu koulukotien historiaan, jota on tähän asti tarkasteltu lähinnä laitosten toiminnan näkökulmasta. Laitalan ja Puuronen tutkimuksen näkökulma on kokemuksellinen: se perustuu ihmisten henkilökohtaisille elämäntarinoille ja kokemuksille, joita kunnioitetaan sellaisenaan arvokaina. Kirjalla on kirjoittajien mukaan kaksi tavoitetta. Se antaa äänen koulukotien kasvateille, joiden kokemukset on aiemmin ohitettu. Lisäksi tavoitteena on tukea nykyisten lastensuojeluinstituutioiden käytänteiden ja ajattelutapojen kriittistä tarkastelua.

Teos perustuu 31 henkilön haastatteluihin. Haastattelut ovat olleet sijoitettuna koulukoteihin eripituisia jaksoja vuosien 1940 ja 1985 välillä. Valtaosa haastatelluista on miehiä, ja mukana on vain neljä naista. Tämä on linjassa koulukotijärjestelmän kanssa: tyttöjen koulukoteja oli vain kolme, kun pojille laitoksia oli runsaasti enemmän. Elämäkerronnallisissa haastatelluissa käydään läpi kokemukset koulukodista, mutta myös myöhempää elämäntulkua.

Kirjan ensimmäinen tavoite onnistuu hyvin. Haastattelujen ääni kuuluu kirjassa vahvana. Sen rinnalle on tuotu kolmen koulukodin arkistoaineistoa, lainsäädäntöä ja kasvatuksen ideologioiden ja käytänteiden historiaa. Valitettavasti lähde eli haastatelluaineisto puuttuu lähdeluettelosta, eikä sen sijainnista tai tallennustavoista kerrota lukijalle. Tutkimuksen menetelmät, suhde muistitiedon ja kokemusten tutkimukseen on tiivistetty metodiliitteeseen. Toivon, ettei menetelmien ja tiedontuottamisen teoreettisten lähtökohtien piilottaminen liitteeseen ole yleistynyt ratkaisu tieteellisissä julkaisuissa. Lukijan tulee jo lukemisen alkuvaiheessa saada tietää, millä tavoin näinkin painavaa asiaa sisältävä tutkimus on tehty.

Sen sijaan teoksen toinen tavoite, eväiden antaminen lastensuojelun nykypäivän käytänteiden kriittiseen tarkasteluun jää ohueksi. Teoksen ajallinen rajausta päättyy 1980-luvun puoliväliin, eivätkä kirjoittajat tuo esiin sen jälkeen tapahtuneita muutoksia. Vaarana on, että lukija yhdistää kirjassa kuvatut kokemukset tämän päivän lastensuojeluun, mikä olisi anakronistinen virhe. Sosiaalityön ajankohtaisen tutkimuksen ja käytänteiden parempi tuntemus olisi tehnyt teoksesta vahvemman.

Kirjassa tuodaan perusteellisesti esiin se, mistä aiempi tutkimus on jo keskustellut: koulukodit (vuoteen 1947 kasvatuslaitokset) olivat tiukan kurin, paikoin raa’an väkivaltaisen kasvatuksen ja kovan työn teon laitoksia. Niihin sijoitettiin lapsia ja nuoria toisinaan hyvinkin hatarin syin, eivätkä ”kunnon kansalaisiksi” kasvattamisen perusteet, käytännöt tai tulokset

kestäneet aina päivänvalo myöskään oman aikansa mittapuulla. Kirja on sujuva, vaikuttava ja tarpeellinen. Paikoitellen teoksen aikajänne katkeilee, kun 1900-luvun alkuvuosien kasvatushistoriaa rinnastetaan kokemuksiin 1960-luvulta, minkä jälkeen palataan jälleen 1910-luvun teoreettisiin keskusteluihin. Tällöin lukijan on vaikea hahmottaa, miten kenttä on muuttunut. Teoksen loppupuolella ajallinen kehitys tuodaan onnistuneesti esiin esimerkiksi koulukotien rangaistus-käytäntöjen muutoksissa.

Teoksen kiinnostava teoreettinen panos koulukotien tutkimukseen on valtiollisen uusrasmin käsite, jonka kirjoittajat rakentavat johtopäätöksissään Michel Foucault'n, Martin Barkerin ja Etienne Balibarin teorioiden pohjalta. Käsite perustuu siihen tosiasiaan, että useimmat – käytännössä kaikki – koulukotien oppilaista tulivat köyhistä oloista. Valtiollisella uusrasimilla tutkijat tarkoittavat sitä, että koulukotijärjestelmää on käytetty alhaisessa sosiaalisessa asemassa olevan ryhmän hallitsemiseen. Koulukodit toimivat valvonnan ja kontrollin välineinä, joiden avulla yhteiskunnassa alemmaksi katsottu ryhmä on eristetty ja leimattu. Valtiolliseen uusrasimiin kuuluu alistavien käytänteiden perustelu biologisilla, lääketieteellisillä, yhteiskunnallisilla ja kasvatustieteellisillä argumenteilla, ja se sisältää ajatuksen yhteiskunnan suojelemisesta näiltä alemmilta ryhmiltä.

Yhteiskunnan tahra? on yksityiskohtainen teos ja sisältää monia tärkeitä, aiemmalta tutkimukselta sivuun jääneitä teemoja. Silti sen näköala on kapeahko. Tutkijat esittävät ponnekaasti, että valtion pitää pyytää anteeksi koulukodeissa väkivaltaa kokeneilta. Epäselväksi jää, onko kyse kirjoittajien omasta kannanotosta vai kumpuaako vaade haastatteluista. Tämä toteutui, mutta kirjassa esitettyä laajempaa: marraskuussa 2016 perhe- ja peruspalveluministeri Juha Rehula esitti valtiollisen anteeksipyyntönsä sijaishuollossa kaltoinkohtelua kokeneille. Anteeksipyyntönsä takana oli Sosiaali- ja terveysministeriön lastensuojelun sijaishuollossa tapahtunutta lasten kaltoinkohtelua käsitellyt selvitys, jota olin itsekin tekemässä ja jonka loppuraportti ilmestyi joitakin kuukausia ennen Laitalan ja Puurosen kirjaa. Selvityksen loppuraportti ja *Yhteiskunnan tahra?* keskustelevat kiinnostavasti keskenään, ja niiden lukeminen rinnakkain laajentaa käsitystä sijaishuollon historian epäonnistumisista.

Historiantutkijat välttävät tavallisesti tuomarin asemaa. Lasten kaltoinkohtelua ei kukaan voi hyväksyä, mutta teräväsanainen poliittinen kannanotto on historian tutkimuksessa harvinaista. *Yhteiskunnan tahra?* sisältää kuitenkin historian poliittista käyttöä, ja on

siksikin ajatuksia herättävä. Vaatiessaan rahallisia korvauksia koulukotien kasvateille Laitala ja Puuronen sivuuttavat muut sijaishuollon muodot: lastenkotien lisäksi etenkin sijoitusperheissä tapahtunut väkivalta ja lasten alistaminen on vielä koulukotien historiaakin vaietumpi aihe, biologisissa perheissä tapahtunutta väkivaltaa ja hyväksikäyttöä unohtamatta. Rahallisia korvauksia esittäessään Laitala ja Puuronen ovat valikoivia kerronnassaan. He mainitsevat, että esimerkiksi Ruotsissa sijaishuollossa kaltoinkohtelua kokeneiden on ollut viime vuosina mahdollista hakea korvauksia valtiolta. Kertomatta kuitenkin jää, miten huonosti korvausohjelma on Ruotsissa toiminut, ja miten se on tuottanut uutta pahoinvointia ja kaltoinkohtelun kokemuksia.

Yhteiskunnan tahra? on tärkeä kirja. Vaikka koulukotien historia on yksi lastensuojelun historian tutkituimpia aiheita, näin vahvaa kokemuksellista ääntä ei STM:n raporttia lukuun ottamatta ole aiemmin tuotu esiin. Samalla *Yhteiskunnan tahra?* toimii esimerkkinä historian poliittisesta käytöstä sekä tutkijan vallasta ja vastuusta: kirja on vahva puheenvuoro yhteiskunnan marginaaliin ajettujen ihmisarvon puolesta.

KIRSI-MARIA HYTÖNEN, FT
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Historiankäyttö kulttuurihistoriallisissa museoissa

Charlotte Hyltén-Cavallius & Fredrik Svanberg: Älskade museum. Svenska kulturhistoriska museer som kulturproducenter och samhällsbyggare. Nordic Academic Press 2016. 211 s. ISBN 978-91-88168-44-3.

Tähän mennessä (marraskuu 2016) en ole nähnyt Suomen mediassa mainitun sanaakaan siitä jatkuvasta ja suurta huomiota herättävästä museokeskustelusta, jota Ruotsissa parhaillaan käydään. Debatti lähti liikkeelle siitä, että pyrittiin uudistamaan ja yhdistämään eri kulttuurihistoriallisia museoita. *Älskade museum* -teos ei olisi voinut ilmestyä otollisempaan aikaan. On selvää, että museot herättävät tunteita sekä amatööreissä, poliittisissa päättäjissä että ammattilaisissa. Kysymys museoiden olemassaolosta yleensä ja niiden tavasta käsitellä uskontoja ja politiikkaa näyttelyissään ja kokoelmissaan, on polttavan ajankohtainen juuri nyt.

Tällä hetkellä Suomen museot viettävät 100-vuotisjuhlavuotta näyttelyin ja kirjallisin teoksin. Museologisessa keskustelussa, saati sitten valtajulkisuudessa, on kuitenkin edelleen vaiettu siitä, miten uskontoa ja tunteita sekä politiikkaa ilmaistaan näyttelyissä, vaikka keskustelussa onkin pureuduttu ansiokkaasti kulttuuriperinnön eri aspekteihin ja käyttöihin. Sen sijaan Ruotsissa Fredrik Svanberg ja Charlotte Hyltén-Cavallius ovat tarttuneet tähän teemaan teoksessaan *Ålskade museum: Svenska kulturhistoriska museer som kulturproducenter och samhällsbyggare*. Siinä etnologi Hyltén-Cavallius ja Statens historiska museerin tutkimuspäällikkö Svanberg sivuavat kulttuuriperinnön käyttöä kiinnittäen erityistä huomiota siihen, miten politiikka ja uskonnot heijastuvat eri museoiden näyttelyihin ja verkkomateriaaleihin. Lisäksi kirjoittajat pohjivat, mitä museot kertovat yhteiskunnan historiatietoisuudesta ja siitä, miten ja kenen toimesta historiaa välitetään yhteiskunnassa.

Opus käsittelee laajalti kolme kysymystä, jotka sivuavat niin sanottua historiankäyttöä: Miten museot suhtautuvat nationalismiin ja ultranationalismiin? Kuka työskentelee museoissa ja vastaa siitä, miten uskontoja esitetään? Miten ihmiset tehdään näkyviksi näyttelyissä? Teos perustuu *Museer bortom homogeniteten*-projektin tuloksiin, jotka pohjautuvat vuosien 2013 ja 2015 välillä kerättyyn aineistoon. Analyysi pohjautuu haastatteluihin ja kyselyihin, joita kirjoittajat tekivät sekä yleisölle että museoiden ammattilaisille ympäri Ruotsia. Kirja on tällä tavoin eräänlainen synteesi siitä, miksi ruotsalaiset ovat ”museoita rakastava kansa”, joka tekee 25 miljoonaa museokäyntiä vuosittain.

Teos koostuu kahdesta osasta, josta eri tekijät vastaavat sekä yhteisestä esipuheesta ja yhteenvedosta. Ensimmäinen osuus käsittelee museoita, nationalismia ja ultranationalismia. Ultranationalismissa on kyse suuntauksesta, joka laajalti (väärin)käyttää historiaa ja tietynlaista näkökulmaa historiaan. Sen historialliset juuret juontavat 1800-luvulle, mitä Svanberg taidokkaasti nostaa esille omassa osuudessaan, jossa hän on käynyt läpi eri verkkofoorumilla esiintyviä historiakäsityksiä. Svanbergin mukaan sanotut nationalistiset historiakäsitykset olivat 1800-luvulla voimissaan ja heijastuivat näyttelyihin 1950-luvulle saakka. Samankaltaiset käsitykset elävät kuitenkin edelleen, mikä käy ilmi verkkokeskustelujen historiakäsityksistä, joissa painotetaan esimerkiksi ”esi-isänkontinuiteettia” ynnä muuta vastaavaa, jonka juuret löytyvät 1900-luvun taitteen rotuideologioista. Siinä ”meidät” asetetaan maahanmuuttajia, muslimeja, vähemmistöjä ja hbtqi-identiteettejä vastaan. Svanberg näyttää myös, miten

jopa modernit DNA-tutkimusten tulokset asetetaan ultranationalistisen maailmankuvan välineeksi.

Toinen osuus on Hyltén-Cavalliuksen ja käsittelee uskonnon representaatioita näyttelyissä. Osuus herättää mielenpainuvia ajatuksia siitä, mikä onkaan ”museon” ja ”temppelein” ero ja miten se manifestoituu – tai manifestoituu? Ruotsissa vallitsee uskonvapaus jo toista vuosisataa, mutta usein eri uskonnot ovat lähes näkymättömiä näyttelyissä. Vastaavasti toiset uskonnot saavat osallistua kansalliseen rakentamiseen, määritellä kulttuuriperintöä ja ”ruotsalaisia” perinteitä. Muutaman tapauksen kautta Hyltén-Cavallius nostaa esille, miten uskonto (islam, katolinen kristinusko, buddhismi) ovat näkyvissä – tai tehdään näkymättömiksi – museoissa, lähes huomaamatta. Museot voivat esimerkiksi käyttää viikinki-näyttelyä pedagogisessa ohjelmassaan vastaamaan kysymyksiin siitä, miten pakanallisuudesta siirryttiin kristinuskoon. Eräät 1980-luvun ja 2000-luvun alun näyttelyt herättivät laajaakin keskustelua siitä, miten uskontoja käytetään ja/tai väärinkäytetään näyttelyissä. Esimerkiksi kirkon kulttuuriperinnön kohdalla on pitkään pohdittu ovatko uskonnolliset esineet taidetta. Arkistoissa ja kokoelmissa on miljoonia esineitä, joilla on ollut uskonnollinen merkitys, mutta museot eivät ole luoneet niille uskonnollista luokittelujärjestelmää. Tutkija toteaa, että museoissa vallitsee harhakäsitys siitä, että Ruotsi olisi sekulaarinen maa, mikä vaikuttaa näihin asenteisiin.

Kirjan kolmannessa osuudessa tullaankin jo siihen kysymykseen, ”kuka” museossa esiintyvä menneisyyden henkilö on. Tutkijat ovat analysoineet museoiden näyttelyissä esiintyviä hahmoja, ja paljastaneet vallitsevia normeja: museoissa historiallinen, työtä tekevä tai tiettyssä roolissa oleva ”ihminen” on usein valkoihoisen, nuorehko, fyysisesti terve mies. Naishahmot edustavat useimmiten vaan omaa sukupuoltaan tai esiintyvät äiteinä. Hyvin harvoin esiintyy hahmoja, jotka liittyvät Ruotsissa eläviin vähemmistöihin. Analyysien tarve museomaailmassa onkin nykytilanteessa valtava. Kirjalla onkin poliittinen viesti. Kirjoittajat toivovat lisää analyysiä museoiden roolista, ettei jouduta tilanteeseen, jossa vain tietyt ryhmät ja valitut henkilöt tai tietyt poliittiset valtaapitävät virtaukset saavat oikeuden määrittää keitä ”me” olemme.

Teoksen eri osiot tuntuvat aluksi hieman liian erilaisilta. Yhteenvedossa lukija saa kuitenkin käsityksen kirjoittajien yhteisestä museologisesta lähtökohdasta ja lähestymistavasta sekä käsiteltyjen tapausten analyysistä. Julkiset museot omaavat valtaa antaa mielenpainuvia vastauksia identiteettiin, kulttuuriin ja historiaan liittyviin kysymyksiin ja tämä koskettaa meitä

kaikkia. Ei ole samantekevää kuka näyttelyitä rakentaa tai miten ne uppoavat yleisöön. Onko meillä varaa supistaa museoiden resursseja vielä enemmän tänä päivänä? Ei todellakaan, vastaavat tutkijat tässä opuksessa, ja olen tästä samaa mieltä. Teos edustaa näin ollen erittäin tärkeää tutkimusta, johon toivon jatkoa.

Mikäli teos olisi ilmestynyt englanniksi, suomalaisenkin tutkija lähestyisi sitä herkemmin. Tosin pitäisikö kuitenkin kritisoida uudelleen välillemme rakentuvaa kielimuuria? Miksi täällä ei ole reagoitu Ruotsissa parhaillaan käynnissä olevaan laajaan museokeskusteluun? Mikäli lopetamme tyystin niin lukemisen kuin julkaisemisenkin pohjoismaisilla kielilläämme, menettämme jotain tärkeää – osia maailman monimuotoisuudesta, niin museonäyttelyiden kuin julkaisujenkin

suhteen. Tästäkin *Ålskade museum* -teoksesta olisi näet paljon ammennettavaa museologiseen keskusteluun Suomessa, tai peräti sen herättämiseen ruususenesta. Vertailu esille nostettuihin Ruotsin esimerkeihin olisi erittäin tärkeää aikamme poliittisessa ilmastossa. Mieleen tulee esimerkiksi Suomen kansallismuseon parin vuoden takainen mielenkiintoinen näyttely uskonnoista. Voisiko näyttelyn teemaa nostaa uudelleen esille ja voisiko näyttelyn analysoida laajempaa taustaa vastaan? Mikäli vastaavaa tutkimusta on tehty tai tehdään Suomessa koskien erityisesti kulttuurihistoriallisia museoita, siitä olisi todella kiinnostavaa kuulla lisää.

EVA AHL-WARIS, FT, VAPAA TUTKIJA
HELSINKI

Tiedemaailma

Vuoden historiateos 2016 -palkinto Marjaliisa ja Seppo Hentilälle

Historian Ystävien Liitto on valinnut Vuoden 2016 historiateokseksi Marjaliisa ja Seppo Hentilän *Saksalainen Suomi 1918* (Siltala). Valinta julkistettiin suomalaisilla historiapäivillä Lahden Sibelius-talossa 10.2.2017. Lisäksi palkintoraati myönsi neljä kunniamainintaa hyvistä vuonna 2016 ilmestyneistä historiateoksista.

Kunniamaininnan saivat (aakkosjärjestyksessä) Maijastiina Kahlos teoksestaan *Rooman viimeiset päivät* (Otava), Yrjö Kaukiainen teoksestaan *Punaiset pilarit: Suomalainen graniitti tsaarin Pietarissa* (SKS), Jukka Kekkonen teoksestaan *Kun aseet puhuvat: Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa* (Art House) ja Kimmo Rentola teoksestaan *Stalin ja Suomen kohtalo* (Otava).

Historian Ystävien Liiton historiapalkintoja ja kunniamainintoja on annettu vuodesta 1973 alkaen. Vuo-

den historiateoksen kriteerinä on, että valittu teos on ”erittäin ansiokkaasti edistänyt historiallisen tietämyksen laajenemista ja syvenemistä suomalaisen yleisön keskuudessa”. Liitto pyrkii palkitsemaan kirjoja historian eri aloilta.

Palkintolautakuntaan kuuluivat professori Marjatta Hietala (puheenjohtaja), professori Sirkka Ahonen, professori Aura Korppi-Tommola, lehtori, filosofian lisensiaatti Markku Liuskari ja Historian Ystävien Liiton entinen puheenjohtaja, filosofian maisteri Veikko Löytyniemi.

Professori Vesa Vareksen arvion Marjaliisa ja Seppo Hentilän palkitusta teoksesta voi lukea tästä lehdestä.

HEIDI KURVINEN

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja: Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki
puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsitteilytiedot: Käsitteilytiedot pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/> login tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen: Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi.

Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2016: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilauksessa kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilaushinnat peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma–pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2015 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*

Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Tiina Kinnunen*

Varapuheenjohtaja: dosentti *Marja Jalava*

Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

TÄSSÄ NUMEROSSA

- Vankilaruoka ja vallankäyttö
- Naiskirjailijan toimeentulon vaikeudet
- Alkoholistilain tulkintakehykset
- Diplomatian ja tiedustelun vaikutus Petsamon pommitukseen
- Euroopan Nuorisokampanja 1950-luvun Suomessa
- Neuvostoliitto, Iso-Britannia ja Operaatio Pax

Lehdessä myös:

Historian Ystävien Liiton tiedotuspalsta Historian ystävä.